

ISSN 2307–7778

Періодичне видання

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Серія:

ІСТОРІЯ

Випуск 1

Частина 3

ТЕРНОПІЛЬ

2017

УДК 93
ББК 63
Н 34

Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. Вип. 1. Ч. 3. 184 с.

Друкується згідно з рішенням Вченої ради Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка від 30 травня 2017 р. (протокол № 11).

Головний редактор

Іван Зуляк

- доктор історичних наук, професор

Редакційна колегія:

Микола Алексієвець

- доктор історичних наук, професор

Леся Алексієвець

- доктор історичних наук, професор

Микола Бармак

- доктор історичних наук, професор

Лев Баженов

- доктор історичних наук, професор

Елла Бистрицька

- доктор історичних наук, професор

Владзімеж Бонусяк

- доктор історичних наук, професор (Польща)

Петро Брицький

- доктор історичних наук, професор

Вацлав Вежбенець

- доктор історичних наук, професор (Польща)

Олександр Добржанський

- доктор історичних наук, професор

Степан Качараба

- доктор історичних наук, професор

Андрій Кліш

- кандидат історичних наук, доцент

(заступник головного редактора)

Павло Коріненко

- доктор історичних наук, професор

Микола Литвин

- доктор історичних наук, професор

Карел Марек

- доктор історичних наук, професор (Чехія)

Микола Москалюк

- доктор історичних наук, професор

Ігор Пилипів

- доктор історичних наук, професор

Олексій Сухий

- доктор історичних наук, професор

Сильвестр Чопик

- доктор історичних наук, професор (Польща)

Рецензенти:

Ігор Дацків

- доктор історичних наук, професор

Олексій Сухий

- доктор історичних наук, професор

Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія затверджено наказом Міністерства освіти і науки України № 747 від 13.07.2015 р. і включено до Переліку наукових фахових видань України.

У збірнику наукових праць історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка та інших вузів України друкуються матеріали оригінальних досліджень, що охоплюють широке коло проблем історії України, української історичної біографістики, всесвітньої історії, джерелознавства й історіографії, історії культури, а також уміщено методологічні проблеми наукових досліджень, рецензії та огляди.

Для науковців, краєзнавців, викладачів, аспірантів, магістрантів та студентів, усіх, хто цікавиться історією України та зарубіжних країн.

Збірник включений до міжнародної наукометричної бази РІНЦ (договір № 106–03/2014 від 3 березня 2014 р.). Видання індексується Google Scholar. Статті збірника прирівнюються до публікацій у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз відповідно до вимог наказу МОН України від 17 жовтня 2012 р. № 1112 (зі змінами, внесеними наказом МОН України від 03. 12. 2012 р. № 1380).

Редакційна колегія публікує матеріали, не завжди поділяючи погляди їх авторів.

За зміст публікацій, достовірність фактів, цитат тощо відповідальність несуть автори.

© Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2017

ІСТОРИОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО. МЕТОДОЛОГІЯ

УДК 316.77:32]:801.4(091)

Олеся Куцька

АГІТАЦІЯ, ПРОПАГАНДА, ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНА ВІЙНА: ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ТЕРМІНІВ, ЇХ ЗНАЧЕННЯ ТА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК

Аналізується походження основних термінів та етапи розробки теоретичних засад інформаційно-психологічного впливу. Окреслюється понятійне забарвлення кожної із зазначених дефініцій у різні історичні періоди, причому увага звертається на переорієнтування їх із допоміжного чинника впливу на масову свідомість в один із ключових. Робиться спроба визначити ознаки, які характеризують терміни «агітація», «пропаганда», «інформаційно-психологічна війна» з метою осмислення можливості їх певної взаємозаміни або ототожнювання. Визначаються рівні застосування інформаційно-психологічного впливу у військовій діяльності та конкретизується понятійний апарат у цій сфері. Зроблено висновок, що термінологія, яка характеризує вплив на свідомість людей, змінювалася в історичній перспективі, причому її характеристики нароцувалися відповідно до політичних, військових та економічних вимог.

Ключові слова: агітація, пропаганда, психологічна війна, інформаційна війна, інформаційно-психологічна війна.

Одним із важливих питань у ході битв, війн і конфліктів, які відбувалися в історії людства, було й залишається інформаційне забезпечення. З появою у воєнно-політичній сфері нового типу війн – «гібридних» – інформаційно-психологічне протистояння набуває нового значення: стає ледь не основним засобом збройної боротьби між протистоячими сторонами.

Історична ретроспектива трансформації терміна «пропаганда» та теоретичне переродження його в «інформаційно-психологічну війну» підкреслює актуальність дослідження, оскільки дає важливе практичне підґрунтя для розуміння основних її процесів у сучасних умовах.

При цьому слід пам'ятати, що головна вимога до розуміння будь-якої сфери діяльності – це чіткість та однозначність термінології, яка застосовується при її описі чи коментуванні. А це питання, на нашу думку, потребує окреслення основних дефініцій, а саме: «пропаганда», «агітація», «психологічна війна», «інформаційна війна», «інформаційно-психологічна війна».

Історії та практиці інформаційно-психологічного впливу присвячено чимало публікацій, найвідомішими серед яких є роботи іноземних дослідників: М. Кампанео, Дж. Фуллера, А. Блау (вийшли у світ на початку ХХ ст.); Л. Фараго, К.-Х. Рюдигера (видані в ході Другої світової війни); У. Догерті, М. Яноца, П. Лайнбарджера (опубліковані одразу після війни); Г. Екклза, Г. Саммерза (праці 80-х рр. ХХ ст.); М. Лібікі, А. Едельштейна (кінця ХХ ст.). Серед авторів радянського періоду, які присвятили свої праці інформаційно-психологічним війнам, передусім слід відзначити М. Бурцева, Д. Волкогонова, в подальшому на пострадянському просторі стали відомими праці В. Криська, Н. Волковського, Г. Почепцова, Л. Леонтьєвої, С. Ніконова, В. Жаркова. Кожен із зазначених авторів дає своє визначення термінів, якими апелює. Це спонукало нас до узагальнення формулювань, що вживалися попередниками.

Розпочати пропонуємо з історії виникнення зазначених термінів. Так, слово «пропаганда» можна вважати найдавнішим із зазначених понять. Перше його вживання датується 1622 р., коли Папа Уран VIII заснував таку інституцію, як «конгрегація пропаганди». Це була комісія кардиналів, які відповідали за іноземні місії Церкви. Підкреслимо, що тут мова йде про вплив на іноземну аудиторію. За різними даними, в Європі упродовж ХVIII–ХІХ ст. термін «пропаганда» був повністю нейтральним і означав поширення політичних ідей [1]. Так, в англійській мові під «пропагандою» розуміли розповсюдження інформації з певної причини. Перевизначення цього поняття відбувається упродовж ХХ ст. Воно спричинене Другою світовою війною, і зокрема тим, що СРСР та Німеччина використовували пропаганду відповідно до постулатів комунізму та нацизму в усіх формах публічного вираження. А оскільки обидві ці ідеології були неприйнятні західним суспільством, то, відповідно, негативне сприйняття їх проектувалося на поняття «пропаганда» [2].

Дуже тісно пов'язують агітацію з пропагандою і навіть деколи розглядають як одну з її форм [3]. За окремими даними, агітація в Росії складалася ще у роки революцій 1905 і 1917 рр. як одна з форм боротьби партії за військо і політичну єдність пролетаріату. У роки Другої світової війни

агітаційно-масова робота займала одне із чільних місць у системі ідеологічної, політичної, організаторської діяльності партії [4, с. 97].

На початку XIX ст. до вжитку входить ще один термін, який у своєму значенні також містить характеристики впливу на свідомість людей – це «психологічна війна». Точна дата введення в обіг цього терміна наразі невідома. За одними даними, поняття «психологічна війна» використав доктор М. Кампанео у своїй книзі «Досвід військової психології», надрукованій у 1904 р. в Бухаресті [5]. За іншими – його перше вживання датується 1920 р. і з'являється у дослідженнях з питань Першої світової війни британського історика Дж. Фуллера [1]. Надалі це поняття можна зустріти у книзі А. Блау «Ведення війни духу» (1937 р.) [5]. Американці дають власне використання цього терміна вже у 1940 р. [1], а в СРСР його починають вживати з 1941 р. [6, с. 45]. У контексті подальшого розвитку цього терміна можна згадати праці В. Бехтерева за темами «Коллективно-рефлекторне навіювання», «Коллективна рефлексологія», «Навіювання і його роль в суспільному житті», «Навіювання і натопл» – у СРСР, щодо Німеччини – геббельсівську пропаганду; щодо США – дослідження директора управління стратегічних досліджень США, генерал-майора У. Донована. Цікавим є те, що одним із перших його кроків був запит до доктора У. Лангера про складання психологічного портрету А. Гітлера з метою з'ясування, чим керується фюрер у прийнятті своїх рішень. Портрет фюрера разом із супроводжувальною запискою невдовзі «зверстано». У. Лангер пізніше пишався, що його передбачення справдилися. Зокрема, прогнозувалося таке: «З кожною поразкою Німеччини фюрер все більше впадатиме в психічний розлад, на цьому ґрунті він скоріше може скоїти самогубство, аніж прийме милість переможця і здасться в полон» [7].

Тема психологічної війни, яка активно почала підійматися в часи Другої світової війни, набула неабиякого значення у повоєнні часи. Відомими Л. Фараго «Психологічна війна в Німеччині» 1942 р. та К.-Х. Рюдигера «Готовність до ведення війни духу» 1944 р. У США у 1948 р. навіть була прийнята «Директива СНБ 10/2», що зобов'язала ЦРУ вести психологічну війну. Вона діє і сьогодні. У цьому ж році Конгрес США прийняв закон Сміта-Мукдта, який надав уряду право створювати пропагандистські служби для втручання у справи інших країн [5].

Розробки в галузі психологічної війни тривали. Серед відомих праць середини XX ст. можна згадати «Посібник з ведення психологічної війни», виданий у 1955 р. У. Догерті та М. Яноцем, книгу П. Лайнбарджера «Психологічна війна», видану в США на початку 60-х рр. XX ст.

Термін «психологічна операція» (як похідна нижчого рівня впливу) виникає наприкінці Другої світової війни, у 1945 р., і вживається у військовому значенні капітаном військово-морського флоту США Е. Захаріасом в питанні пришвидшення японської капітуляції [2]. Та використовувати його в американських офіційних документах почали лише з 1957 р. Термін «психологічна операція» дав змогу застосувати відповідний інструментарій в ситуації відсутності широкомасштабних військових операцій. Підкреслимо, що цей інструментарій застосовували не лише до ворогів, а й до нейтральних країн чи навіть союзників [1]. А вже у 1987 р. термін «психологічна війна» був вперше офіційно закріплено в польовому статуті збройних сил США «33–1 – Психологічні операції» [2].

Варто зазначити, що заходи психологічного впливу до 1945 р. мали допоміжний характер, а потім, у роки «холодної війни», набули самостійний характер як «психологічна сфера» зовнішньої політики [5]. Розпочинаються розробки теоретичних засад впливу на психологію людини, масову свідомість (безпосередньо на людину, соціальні групи та соціум у цілому), і в ході проведення різноманітних «психологічних операцій» проходять апробацію практичні методики. До цих досліджень долучено обмежене коло осіб, і відбуваються вони під контролем секретних спецслужб. До розробок у цій сфері були залучені наукові й спеціалізовані структури (науково-дослідні), в т. ч. академічні інститути, університети, коледжі, лікарні та різноманітні лабораторії. Подібного роду роботи велися не лише у США, а й в колишньому СРСР, Великій Британії, ФРН, Франції та інших країнах [7].

Наступними визначеннями у ланцюжку характеристик впливу на свідомість людей у військовій галузі є терміни «інформаційна війна». За різними даними, час виникнення цього явища пояснюється по-різному. Дехто стверджує, що особливого значення інформаційні війни набули у XX ст., коли газети, радіо, а потім і телебачення стали справді засобами масової інформації та поширювана через них інформація – справді масовою. У 20-х рр. США вели радіопередачі на регіони своїх «традиційних інтересів» – країни Латинської Америки, Великобританія – на свої колонії. Німеччина, яка домагалася перегляду умов Версальського миру, – на німців Померанії і Верхньої Сілезії у Польщі та Судетів – у Чехії. Тоді ж, у 30-х рр. XX ст., інформаційні війни перестають бути додатком до збройних і перетворюються у самостійне явище. Прикладом цього є німецько-австрійська радіовійна 1933–1934 рр. з приводу приєднання Австрії до райху [8].

За окремими даними, термін «інформаційна війна» був вжитий вперше Т. Роном у звіті «Системи зброї та інформаційна війна», який він підготував у 1976 р. для компанії «Боїнг». Автор, зокрема, зазначив, що інформаційна інфраструктура стає ключовим компонентом американської

економіки, але вона одночасно перетворюється у вразливу ціль як у воєнний, так і у мирний час [9, с.11]. Публікація звіту Т. Рона послужила початком активної кампанії у засобах масової інформації. Сама постановка проблеми вельми зацікавила американських військових, і вони почали активно обговорювати це питання вже з 1980 р. у складі групи американських військових теоретиків Г. Екклз, Г. Саммерз та ін. [10]. У першу чергу це обумовлено закінченням періоду «холодної війни». За іншими даними, вперше поняття «інформаційна війна» введено в 1985 р. в Китаї. У свою чергу в основу теоретичних підходів китайських фахівців у галузі інформаційного протистояння покладено погляди давньокитайського військового діяча Сунь-Цзи (V ст. до н. е.). А в США воно з'явилося на початку 90-х рр. XX ст. [11].

І дійсно, офіційно термін «інформаційна війна» починає вживатися після проведення операції «Буря в пустелі» 1991 р. в Іраку, в ході якої інформаційні технології вперше були використані як засіб ведення бойових дій. Офіційно ж цей термін вперше введений директивою міністра оборони США DODD 3600 від 21 грудня 1992 р. [8; 10], де він вживався у вузькому значенні і розглядався як різновид радіоелектронної боротьби. У подальшому в звіті американської корпорації «Ренд» MR-661–OSD «Strategic Information Warfare. A new face of War» (1996 р) вперше з'явився термін «стратегічна інформаційна війна (інформаційне протистояння)». Вона визначалася як війна із використанням державного глобального інформаційного простору та інфраструктури для проведення стратегічних військових операцій і зміцнення впливу на власний інформаційний ресурс [8].

Причому одним із перших теоретиків інформаційної війни визначається М. Лібікі. У його роботі «Що таке інформаційна війна?», вперше опублікованої Національним інститутом оборони США в 1995 р., саме поняття не визначене. Замість цього М. Лібікі описує форми інформаційної війни, серед яких виокремлює сім основних і двадцять додаткових [11].

У лютому 1996 р. Міністерство оборони США ввело в дію «Доктрину боротьби з системами контролю і управління». Публікація визначає боротьбу з системами контролю та управління як «об'єднане використання прийомів і методів безпеки, військового обману, психологічних операцій, радіоелектронної боротьби та фізичного руйнування об'єктів системи управління, підтриманих розвідкою, для недопущення збору інформації, надання впливу або знищення здібностей противника з контролю та управління над полем бою, при одночасному захисті своїх сил і сил союзників, а також перешкоджання противнику робити те ж саме» [10]. Найбільш важливим є те, що ця публікація визначила поняття війни із системами контролю і управління. І це було вперше, коли Міністерство оборони США окреслило можливості і доктрину інформаційної війни. Згодом, у жовтні 1998 р., у тексті «Об'єднаної доктрини інформаційних операцій», це роз'яснення відносно суті термінів інформаційної операції та інформаційної війни [7; 11].

Отже, термінологія, що характеризує вплив на свідомість людей, змінювалася в історичній перспективі, причому їх характеристики нарощувалися відповідно до політичних, військових та економічних вимог. Таким чином, умовно можна вести мову про певну ідентичність або одночасність цих понять. Цей висновок певним чином підтверджують слова американського професора А. Едельштейна, який вважає, що настала ера нової пропаганди, яка відрізняється від попередньої значною кількістю ознак [12, с. 35]. Спробуємо визначити власне ознаки, які характеризують кожен із позиціонованих на початку розділу термінів.

Варто наголосити, що в енциклопедіях та словниках перших повоєнних років практично відсутнє загальне визначення поняття «пропаганда», проте розкриваються поняття «пропаганда війни», «воєнно-технічна пропаганда». При цьому зустрічаємо термін «агітаційно-масова робота», який означає практичну діяльність політичних партій, громадських організацій та окремих осіб із мобілізації населення на активні дії для досягнення певних соціальних цілей [4, с. 97]. Сама ж агітація розкривається як засіб політичного впливу на маси шляхом бесід, доповідей, виступів на мітингах, через друковані засоби, радіо, кіно, телебачення і т. ін. [13, с. 21]. За більш пізнім варіантом, 1988 р., термін «агітація» розкривається як розповсюдження ідей для впливу на свідомість, настрої, громадську свідомість мас за допомогою усних виступів, засобів масової інформації [14, с.19]. Сучасний словник подає нам агітацію як найважливіший засіб впливу на свідомість і настрої широких мас з метою спонукати їх до політичної чи іншої активності, ідеологічна зброя боротьби партій. При цьому зазначається, що агітація проводиться шляхом поширення певних ідей і гасел за допомогою різноманітних засобів: через пресу (газети, журнали, брошури, листівки, заклики тощо), усні виступи (доповіді, бесіди, читання газет та ін.), радіо, телебачення, кіно, театр, образотворче мистецтво (плакати, діаграми, карикатури тощо), політичну і художню літературу [3]. Отже, можна простежити певну гру слів, поширення в терміні «пропаганда» функцій самої агітації, проте смислове навантаження, на нашу думку, залишається тотожним.

Варто зауважити, що нерідко слова «агітація» і «пропаганда» зустрічаються разом в офіційних заявах чи виступах радянських політичних лідерів. Наприклад, «Комуністична партія розглядає політичну агітацію та пропаганду як одне із найважливіших засобів виховання трудящих мас у дусі комунізму» [13, с. 21]. Про тісний зв'язок агітації з пропагандою веде мову Г. Плеханов, одночасно відзначаючи їх відмінність: «... пропагандист дає багато ідей одній особі або декільком особам, натомість агітатор дає лише одну або лише декілька ідей, проте він доносить їх до великої маси людей» [15, с. 181].

Таким чином, ці два поняття мають спільні ознаки. Проте розглянемо більш детально термін «пропаганда». Станом на 1963 р. «Энциклопедический словарь» містив наступне тлумачення слова «пропаганда» – розповсюдження і роз'яснення, обґрунтування певного світогляду, знань [13, с. 259]. Через десять років трактування цього терміна майже не змінилося – поширення і постійне глибоке та детальне роз'яснення яких-небудь ідей, поглядів, знань [16, с. 246]. Іще майже через десятиліття, у 1988 р., зазначається: у вузькому контексті пропаганда – це діяльність з розповсюдження у масах ідейно-політичних поглядів певних класів, партій, держав. При цьому як основні принципи комуністичної пропаганди визначаються: науковість, партійність, конкурентність, тісний зв'язок із життям [17, с. 764]. Через 20 років «Сучасний тлумачний словник української мови» подає варіант розкриття терміна «пропаганда», практично вбираючи у себе усі попередні визначення – друковане або усне поширення і роз'яснення ідей, вчень, поглядів, політичних, наукових та інших знань; ідейний вплив на широкі верстви суспільства, що має політичний або релігійний характер [18, с. 595].

Таким чином, на сьогодні ситуація зі з'ясуванням сутності пропаганди та денотатом цього терміна є проблемною. Одні дослідники вказують на її ідеологічну сутність, другі – на психологічну, треті – на комунікативну. Всі вони схильні бачити її сутність у специфіці засобів її впливу. Перші в добре сформульованих ідеях (В. Ленін, Г. Плеханов, А. Гітлер), другі – в технологіях психологічного впливу та особливостях сприйняття аудиторії (Г. Ласвелл, Е. Аронсон, Е. Пратканис, Л. Войтасик), треті – в технологіях організації ефективної комунікації з об'єктами пропаганди (В. Ліппман, Л. Богарт, Е. Кері, Ш. Дж. Перрі-Джілз) [19, с. 328]. Проте сутність будь-якого соціально-політичного феномена швидше та адекватніше можна визначити не через засоби його реалізації, а через функції, які виконує це явище в певній сфері.

Наведемо декілька інших підходів до визначення пропаганди. Дж. Браун говорить про пропаганду як про будь-яку доктрину чи практику, що будується на впливі на емоційне ставлення інших. Ф. Тейлор робить акцент в пропаганді на намаганні слугувати тому, хто організовує цей процес. Тобто це комунікація, завданням якої є задоволення інтересів людей, які виконують цю комунікацію. Дж. Джоветт і В. О'Доннелл визначають пропаганду як «засуджене заплановане і системне намагання формувати сприйняття, маніпулювати розумінням і спрямовувати поведінку, щоб досягти результатів, які задовольняють пропагандиста» [1].

Зважаючи на світові тенденції, визначення терміна «пропаганда» останнього часу зводяться до наступного – це інтенсивні комунікативні процеси, що мають на меті зміну поведінки аудиторії, на яку вони налаштовані. Так, А. Еделстайн вводить поняття нової пропаганди, яка, на його думку, формується сьогодні вже за іншими законами. Якщо стара пропаганда тоталітарна і прямує від невеликої кількості комунікаторів до багатьох, то нова пропаганда – демократична і задається як породження комунікації від багатьох до багатьох. Якщо для старої пропаганди були характерні обмежений доступ і гомогенність, то для нової характерними є широкий доступ і різноманітність. Стара пропаганда характеризується спрощеними повідомленнями і захищеністю своїх форм, нова пропаганда – складністю повідомлень і творенням нових мовних форм [1]. Отже, пропаганда як інтенсивна комунікативна технологія постійно потребуватиме використання нових методів і нових дослідницьких теорій, оскільки вона має прикладні цілі, що потребують постійного оновлення всіх механізмів. Змінюється людство, і разом з ним змінюються методи впливу, переходячи від простих до значно складніших.

Наведені цитати підкреслюють той факт, що сьогодні термін «пропаганда» знову може бути нейтральним для широкого вжитку, хоча частіше він використовується як журналістське негативне визначення дій тих чи інших інформаційних підрозділів, особливо військових. Це саме стосується і випадків політичного протистояння, коли опоненти можуть вказувати на вислів свого противника як на пропагандистський.

Дуже часто і широко пропаганду використовують у військових цілях. У роки Другої світової війни слово «пропаганда» набуває префікса «спец». При цьому термін «спецпропаганда» (спеціальна пропаганда) означає, за С. Ніконовим, партійно-державну структуру політико-психологічного впливу на ідеологічного противника у колишніх збройних силах СРСР [20, с. 65]. Існують два інших визначення цього поняття: перший – це методика ідеологічного впливу на

війська противника [21]; другий – це примушення противника до здачі та ослаблення його бойового духу під час бойових дій [22].

Згодом для військової галузі пропаганда набуває нових визначень, таких як психологічна війна, психологічна операція, інформаційна війна. При цьому психологічна війна розглядається як сукупність різноманітних форм, методів і засобів впливу на людей з метою зміни у бажаному напрямі їх психологічних характеристик (поглядів, суджень, ціннісних орієнтацій, настроїв, мотивів, установок, стереотипів поведінки), а також групових норм, масових настроїв, суспільної свідомості в цілому [2; 23, с. 8].

Міністерство оборони США конкретизувало цілі психологічної війни у військовому аспекті. На думку американців, це планове використання пропаганди та інших психологічних дій, що мають за основну мету вплив на думки, емоції, стосунки і поведінку ворожих іноземних груп, таким чином, щоб підтримувати досягнення національних завдань [2].

У літературі зустрічається й більш агресивне формулювання терміна «психологічна війна», а саме: планомірне використання державою та її установами засобів і заходів ідеологічної дезорієнтації та розкладання свідомості людей і груп людей з метою зниження їх ідейної, політичної, духовної та морально-психічної стійкості, спонукання до негативних дій чи бездіяльності населення та особового складу армій інших держав як у воєнний, так і в мирний час [5]. При цьому визначаються наступні форми психологічних операцій: пропагандистські дії – це систематизоване, цілеспрямоване розповсюдження ідей за допомогою різноманітних засобів зв'язку та інформації з метою впливу на думки, почуття, стани і ставлення або поведінку для досягнення прямої чи опосередкованої користі для своєї країни; психологічні дії – це різні політичні, економічні та інші дії, які скеровувалися на підризу позицій протилежної сторони та зміцнення власних позицій [5].

Термін «психологічна операція» також має американське коріння і означає планові дії з передачі відібраної інформації та індикаторів до іноземних аудиторій, щоб вплинути на їхні емоції, мотиви, цілі міркування, і нарешті, на іноземні уряди, організації, групи, та індивідуумів [2].

У СРСР існувало також подібне визначення терміна «психологічна операція», під яким розумілися планова пропагандистська або допоміжна (політична, економічна, культурна, відповідно військова та інша) діяльність, яка проводиться в мирний або воєнний час, розрахована на іноземні ворожі, дружні або нейтральні аудиторії з метою впливу на їх відносини і поведінку в сприятливому напрямку для досягнення політичних і військових цілей [2].

Отже, психологічна операція використовується на тактичному рівні психологічної війни і є складовою інформаційної операції. А оскільки в психологічній операції використовується інформація, то вона є актом інформаційної війни.

У свою чергу під терміном «інформаційна війна» розуміється комплексна дія на систему державного і військового управління протипротивника, її політичне і військове керівництво, яка вже в мирний час приводила б до прийняття сприятливих для своєї держави рішень, а в ході війни повністю паралізувала структуру управління противника. Одночасно з наступальною дією інформаційне протипротивництво обумовлює забезпечення надійного захисту національної інформаційної інфраструктури [24, с. 29–30].

Поява феномену інформаційної війни пояснюється у звіті американської корпорації «Ренд» MR-661–OSD. Там зазначено, що зміни у суспільно-політичному житті низки держав, викликані швидкими темпами інформатизації і комп'ютеризації суспільства, призводять до перегляду геополітичних поглядів керівництва, виникнення нових стратегічних інтересів, і, як наслідок, відбувається зміна політики, що проводиться цими країнами [8]. Цей погляд підтримує китайський військовий аналітик В. Пуфен, який зазначає, що інформаційна війна є продуктом епохи інформації, який у бою часто використовує інформаційну технологію й інформаційну зброю. Він становить «мережевізацію» бойових дій і є новою моделлю для остаточної боротьби часу та простору. У центрі його – боротьба за контроль над інформаційним полем бою, для того, щоб впливати або ухвалити рішення щодо перемоги або поразки [11].

При цьому варто зазначити, що різниця в перекладі слова «warfare», що може бути розтлумачене і як війна, і як боротьба, спричинила одночасне вживання понять «інформаційна війна» та «інформаційна боротьба (протипротивництво)». Друге поняття більш широко вживається в Росії, де воно означає «суперництво соціальних систем в інформаційно-психологічній сфері з приводу впливу на ті чи інші сфери соціальних відносин і встановлення контролю над джерелами стратегічних ресурсів, в результаті чого одні учасники протипротивництва отримують переваги, необхідні їм для подальшого розвитку, а інші їх втрачають» [8]. Тому вбачається доречним тотожне використання обох термінів, в залежності від контексту конкретного офіційного документа або наукової публікації.

Як психологічна війна складається із психологічних операцій, так й інформаційна війна має свій тактичний, так би мовити, рівень – інформаційну операцію. Пояснити зв'язок двох останніх категорій можна наступним чином. Інформаційна операція – це дії, що проводяться з метою ускладнити збір, обробку, передачу інформації інформаційними системами противника при захисті власної інформації та інформаційної мережі. Стратегічний рівень – інформаційна війна – передбачає комплексний вплив на систему державного і військового управління протиборчої сторони, на її військово-політичне керівництво. Вже в мирний час він повинен призводити до прийняття сприятливих для сторони-ініціатора інформаційного впливу рішень, а в ході конфлікту повністю паралізувати функціонування інфраструктури управління противника [10].

Інформаційні операції на державному рівні також можуть вирішувати завдання захисту національних інтересів, попередження міжнародних конфліктів, недопущення провокаційних і терористичних акцій, а також забезпечення безпеки національних інформаційних ресурсів. На військовому рівні інформаційні операції являють собою комплекс заходів, які проводяться у масштабах збройних сил, їх видів і є складовою воєнної кампанії. Вони скеровувалися на досягнення інформаційної переваги над противником (у першу чергу – в управлінні військами) та на захист своїх систем управління [25].

Варто зауважити, що в літературі зустрічається переплетення двох понять інформаційної та психологічної війн, що спричинене, на нашу думку, взаємопохідними поставлених перед цими заходами завдань і взаємозалежністю дій, які передбачають їх виконання. Під час ведення інформаційно-психологічної війни вплив, який здійснюється на людей, може проводитись у двох взаємодоповнювальних площинах. Перша із них – це інформаційне середовище, в якому протиборство протікає у засобах масової інформації, та в середовищі технічних (інформаційних) засобів збройної боротьби (системах контролю та управління, радіоелектронних засобах, комп'ютерних мережах тощо). Другою площиною є свідомість людей та загальної аудиторії, на яку здійснюється вплив. Ця площина ґрунтується на використанні психологічного тиску, який полягає у воєнних акціях демонстративного або відволікаючого характеру, системі торгових і фінансових санкцій, застосуванні психотропної зброї, нейролінгвістичного програмування тощо.

Наприклад, Пентагон до елементів інформаційно-психологічної війни зараховує: добування розвідувальної інформації, дезінформування, психологічні операції, фізичне руйнування інформаційних ресурсів противника (у тому числі з використанням електромагнітного впливу), напади (фізичні, електронні) на його інформаційну структуру, зараження комп'ютерними вірусами його обчислювальних мереж, проникнення до інформаційних мереж тощо, а також відповідні заходи протидії, захисту власних інформаційних ресурсів [7]. А отже, інформаційно-психологічну війну можна віднести до ресурсного економного способу відстоювання особистих інтересів шляхом насильницького викривлення інформаційного простору з метою перерозподілу ролей, місця і функцій суб'єктів інформаційного простору задля досягнення переваг у політичній, соціальній, економічній, культурній, релігійній та інших сферах.

Таким чином, основними об'єктами ураження у нових війнах будуть інформаційна інфраструктура і психіка противника, відповідно до чого навіть з'явився термін «human network» [10]. Зважаючи на викладене, можна зробити наступні висновки: по-перше, відкидаючи ідеологічне забарвлення, терміни «пропаганда», «агітація», «психологічна війна», «інформаційна війна», «інформаційно-психологічна війна» в загальному їх розумінні мають практично однакову понятійну основу; по-друге, при вживанні усіх цих термінів розуміють вплив за допомогою вербальної чи невербальної інформації на людину чи групу осіб; по-третє, вживання вищезазначених термінів у військовій сфері має чітку ієрархічну структуру. Пропаганда та агітація є інструментами психологічної операції. Остання використовується на тактичному рівні психологічної війни і є складовою інформаційної операції. А оскільки в психологічній операції використовується інформація, то вона є актом інформаційної війни.

Запропонований аналітичний матеріал робить спробу створити підґрунтя для розуміння основних визначень, які вживаються дослідниками у процесі вивчення питання пропагандистського впливу як одного із видів забезпечення бойових дій. Результати дослідження стануть у нагоді при формуванні теоретичних засад інформаційно-психологічного протиборства та укладання тлумачних словників військової термінології.

Список використаних джерел

1. Почепцов Г. Інформаційна політика URL: <http://westudents.com.ua/glavy/52146-81-ponyattya-nformatsynovyni.html>. (дата звернення 01.04.2017).
2. Пропаганда URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення 01.04.2017).
3. Агітація URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення 01.04.2017).
4. Советская Военная Энциклопедия: В 8 т. [Председатель гл. ред. комиссии А. Гречко. М.: Воениздат, 1976. Т. 1. 640 с.
5. Ягупов В. Морально-психологічне забезпечення: Підручник URL: <http://medbib.in.ua/psihologichni-viyni-operatsiji-yak-skladovi36879.html>. (дата звернення 01.04.2017).
6. Волкогон Д. Психологическая война: Подрывные

действия империализма в области общественного сознания. М.: Воениздат, 1983. 288 с. 7. Лисенко В. Застосування інформаційно-психологічних прийомів задля відстоювання інтересів держави. URL: <http://personal.in.ua/article.php?id=301>. 8. Інформаційна війна. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення 01.04.2017). 9. Гриняев С. Концепция ведения информационной войны в некоторых странах мира // Зарубежное военное обозрение. 2002. № 2. С. 11–15. 10. Інформаційні війни: види, цілі, методи. URL: <http://uareferat.com/> (дата звернення 01.04.2017). 11. Інформаційно-психологічні війни і їх вплив на масову свідомість. URL: <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=598892#1> (дата звернення 01.04.2017). 12. Почепцов Г. Информационные войны. М.: «Рефл-бук», К.: «Ваклер», 2001. 576 с. 13. Энциклопедический словарь: В 2 т. [Гл. ред. Б. Введенский]. М.: Государственное научное издательство «Советская энциклопедия», 1963. Т. 1. 656 с. 14. Советский энциклопедический словарь [Гл. ред. А. Прохоров]. 4-е изд. М.: Советская энциклопедия, 1988. 1600 с. 15. Большая Советская Энциклопедия: В 30 т. [Гл. ред. А. Прохоров]. изд. 3-е. М.: Советская энциклопедия, 1969. Т. 1. 608 с. 16. Словник української мови. К.: Наукова думка, 1977. Т. 8. 928 с. 17. Украинский Советский Энциклопедический Словарь: В 3-х томах [Отв. ред. А. Кудрицкий]. К.: Глав. ред. УСЭ, 1988. Т. 2. 768 с. 18. Сучасний тлумачний словник української мови: 60 000 слів [За заг. ред. В. Дубічинського]. Х.: «Школа», 2008. 832 с. 19. Павлов Д. Політична пропаганда: до визначення поняття // Гілея: науковий вісник. Київ, 2013. Вип.79. С. 328–331. 20. Ніконов С. Психологічні операції. Темні психологічної боротьби: Інформаційно-методичний посібник. Львів: ВІ при НУ «ЛП», 2001. 76 с. 21. Илларионов А. Основы спецпропаганды. URL: <http://aillarionov.livejournal.com/408515.html>. 22. Владимир Яковлев, вас там не стояло! URL: <http://zampolit-ru.livejournal.com/5042381.html> (дата звернення 01.04.2017). 23. Крысько В. Секреты психологической войны (цели, задачи, методы, формы, опыт) [Под общ. Ред. А. Тараса]. Мн.: Харвест, 1999. 448 с. 24. Куцька О. Інформаційно-психологічне протидія в період конфлікту НАТО – Югославія 1999 року [рукопис дис. на здобуття наукового ступеня к.і.н. за спеціальністю 20.02.22 – військова історія]. Львів: НУ «ЛП», 2004. 215 с. 25. Інформаційно-психологічні війни URL: <http://osvita.ua/vnz/reports/psychology/28792/> (дата звернення 01.04.2017).

References

1. Pocheptsov H. Informatsiyna polityka [information politics] URL: <http://westudents.com.ua/glavy/52146-81-ponyattya-nformatsyno-vyni.html>. 2. Propahanda [Propaganda], Material z Vikipediyi – vil'noyi entsyklopediyi URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0>. 3. Ahitatsiya [Agitation], Material z Vikipediyi – vil'noyi entsyklopediyi URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%B3%D1%96%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F>. 4. Sovetskaja Voennaja Jenciklopedija [Soviet Military Encyclopedia], Moskva, Voenizdat, 1976, T. 1. 640 p. 5. Jagupov V. Moral'no-psihologichne zabezpechennja: Pidručnik [Moral-psychological support]. URL: <http://medbib.in.ua/psihologichni-viyni-operatsiji-yak-skladovi36879.html>. 6. Volkogonov D. Psihologicheskaja vojna: Podryvnye dejstvija imperializma v oblasti obshhestvennogo soznanija [psychological warfare: Subversive actions of imperialism in the field of public consciousness], Moskva, Voenizdat, 1983. 288 p. 7. Lysenko V. Zastosuvannya informatsiyno-psykholohichnykh pryjomiv zadlya vidstoyuvannya interesiv derzhavy [Information-psychological methods utilization to stand up for country's interests], Sayt zhurnal «Personal». URL: <http://personal.in.ua/article.php?id=301>. 8. Informatsiyna viyna [Information warfare], Material z Vikipediyi – vil'noyi entsyklopediyi. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0_%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0_%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0_%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%B8_%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8. 11. Informatsiyno-psykholohichni viyny i yikh vplyv na masovu svidomist' [information-psychological warfare and its influence on mass concious]. URL: <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=598892#1>. 12. Pocheptsov G. G. Informacionnye vojny [Information warfare], Moskva, «Refл-buk», Kyjiv, «Vakler», 2001. 576 p. 13. Jenciklopedicheskij slovar' [Encyclopedic Dictionary], Moskva, Gosudrastvennoe nauchnoe izdatel'stvo «Sovetskaja jenciklopedija», 1963. T.1. 565 p. 14. Sovetskij jenciklopedicheskij slovar' [Soviet Encyclopedian dictionary] Moskva, Sovetskaja jenciklopedija, 1988. 1600 p. 15. Bol'shaja Sovetskaja Jenciklopedija [Great Soviet Encyclopedia], Moskva, Sovetskaja jenciklopedija, 1969. T. 1. 608 p. 16. Slovnyk ukrajyn's'koyi movy [Ukrainian language dictionary], Kyjiv, «Naukova dumka», 1977. T. 8. 928 p. 17. Ukrainiskij Sovetskij Jenciklopedicheskij Slovar' [Ukrainian Soviet Encyclopedia Glossary], Kyjiv, Glav. Red. USJe, 1988. T.2. 768 p. (In Russ.). 18. Suchasnyy tлумachnyy slovnyk ukrajyn's'koyi movy: 60 000 sliv [The Ukrainian language Modern explanatory dictionary: 60 000 words], Kharkiv, «Shkola», 2008. 832 p. 19. Pavlov D. Politychna propahanda: do vyznachennja ponyattja [Political propaganda: term definition], Zbirnyk naukovykh prats' «Gileya: naukovyy visnyk», Kyjiv, 2013, vol. 79. pp. 328–331. (in Ukr.). 20. Nikonov S. Psykholohichni operatsiyi. Teminy psykholohichnoi borot'by: Informatsiyno-metodychnyy posibnyk [Psychological operation. Terms of psychological warfare: Information-methodological aide me moiré], L'viv: VI pry NU «LP», 2001. 76 p. (in Ukr.). 21. Illarionov A. Osnovy specpropagandy [Bedrock of special propaganda]. URL: <http://aillarionov.livejournal.com/408515.html>. (In Russ.). 22. Vladimir Jakovlev, вас там не стояло! [Vladimir

Yakovlev, You didn't stand there!]. URL: <http://zampolit-ru.livejournal.com/5042381.html>. (In Russ.). 23. Kryś'ko V. Sekrety psihologicheskoy vojny: celi, zadachi, metody, formy, opyt [Secrets of psychological warfare: goals, tasks, methods, forms, experience], Minsk, «Harvest», 1999. 448 p. (In Russ.). 24. Kutska O. Informatsiyno-psykholohichne protyborstvo v period konflikту NATO – Yuhoslaviya 1999 roku [Information-psychological confrontation during NATO-Yuhoslaviia conflict in 1999], Rukopys dys. na zdobuttya naukovooho stupenya k.i.n. za spetsial'nistyu 20.02.22 – viys'kova istoriya], L'viv: NU «LP», 2004. pp. 215. 25. Informatsiyno-psykholohichni viyny [Information-psychological warfare]. URL: <http://osvita.ua/vnz/reports/psychology/28792/>.

Олеся Куцкая

**АГИТАЦИЯ, ПРОПАГАНДА, ИНФОРМАЦИОННО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ВОЙНА:
ИСТОРИЯ ПОЯВЛЕНИЯ ТЕРМИНОВ, ИХ ЗНАЧЕНИЕ И ВЗАИМОСВЯЗЬ**

Анализируется происхождение основных терминов и этапы разработки теоретических основ информационно-психологического воздействия. Определяется понятийная окраска каждой из указанных дефиниций в разные исторические периоды, причем внимание обращается на переориентацию их из вспомогательного фактора воздействия на массовое сознание в один из ключевых. Делается попытка определить признаки, характеризующие термины «агитация», «пропаганда», «информационно-психологическая война» с целью осмысления возможности их определенной взаимозаменяемости или отождествления. Определяются уровни применения информационно-психологического воздействия в военной деятельности и конкретизируется понятийный аппарат в этой сфере. Сделан вывод, что терминология, характеризующая влияние на сознание людей, менялась в исторической перспективе, причем ее характеристики наращивались в соответствии с политическими, военными и экономическими требованиями.

Ключевые слова: агитация, пропаганда, психологическая война, информационная война, информационно-психологическая война.

Olesia Kutska

**AGITATION, PROPAGANDA, INFORMATION-PSYCHOLOGICAL WARFARE: HISTORY
OF TERMS APPEARANCE, THEIR MEANING AND INTERCONNECTION**

Main topics and milestones of development psychological warfare theoretical background are under analysis. It has been determined that the term «propaganda» is supposed to be the oldest one among the above stated terms (first usage dates back to the XVII century). At the beginning of the XX century such terms as «agitation» came into usage, in approximately 20 years – «psychological warfare» and «information warfare», at the end of «Cold War» period – a term «information-psychological warfare» was formed.

Thus, terminology that describes influence on people's conscious underwent changes in historical perspective, moreover, its meaning had been accumulated according to political, military and economical demands. In the military field somewhat transfer of the information-psychological influence from side means of «correction» mass conscious into one of the core one attracts its attention.

Today, determination of the above mentioned terms is of great issue. Some researches point at their ideological meaning, another – at psychological, the other one – at communicative. With utilization of these terms, one can understand influence of verbal and non-verbal information on a person or group of people. Further connection is seen in the military field: propaganda and agitation are the means of psychological operation. The least is used on the tactical level of psychological warfare and is a part of information warfare. And as information is utilized in the psychological warfare it is then a part of information warfare.

Proposed analysis in the article gives the opportunity to conclude that putting aside ideological meaning; such terms as agitation, propaganda, information warfare, psychological warfare, information-psychological warfare in their general sense possess almost the same meaning.

Key words: agitation, propaganda, information warfare, psychological warfare, information-psychological warfare.

УДК 930.1 «2011»: [94:929 Хмельницький] (477+475) «16»

Юрій Степанчук

ОБРАЗ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО В МАТЕРІАЛАХ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «БЕРЕСТЕЧКО 1651 В ІСТОРІЇ ПОЛЬЩІ ТА УКРАЇНИ»

У пропонованій статті проаналізовано образ Б. Хмельницького, окреслений у матеріалах міжнародної наукової конференції «Берестечко 1651 в історії Польщі та України». Центральною темою наукової дискусії став сюжет військового протистояння польського та козацького військ у Берестецькій битві 1651 р. Особливістю наукових матеріалів є те, що фактично жодна з досліджуваних тем не оминула постаті Б. Хмельницького, рішення та дії якого зазнали переважно полярної інтерпретації як з боку польських, так з боку вітчизняних дослідників. Історіографічне значення цього збірника полягає й в тому, що в ньому позначені риси образу Б. Хмельницького як історичної особи, полководця, державного діяча і як людини.

Ключові слова: наукова конференція, Богдан Хмельницький, збірник наукових праць, історіографія, Берестецька битва,

У червні 2011 р. Генеральне Консульство Республіки Польща в місті Луцьк виступило організатором історичної конференції, присвяченої битві під Берестечком 1651 р. У науковому заході взяли участь українські та польські дослідники. Вартий уваги військовий та суспільно-політичний образ Б. Хмельницького, представлений у збірнику наукових праць, виданому за результатами роботи конференції. Про особливості сучасного історіографічного образу Б. Хмельницького йдеться у досліджуваних публікаціях [1–3].

Метою пропонованої статті є узагальнення рис історіографічного образу Б. Хмельницького, окресленого у Матеріалах міжнародної наукової конференції «Берестечко 1651 в історії Польщі та України».

У аналізованій збірці наукових праць Б. Хмельницький, насамперед, постав як воєначальник та військовий діяч. Проте, особливістю цього образу гетьмана у битві під Берестечком є його критика стосовно поганої підготовки до битви, прорахунки у організації та її проведенні, що призвели до поразки козацького війська. Впадає у вічі певний дисонанс в історіографічній оцінці Б. Хмельницького під Берестечком у порівнянні з його військовими здібностями 1648 р. Як відмітив Т. Кшонстек, битва на Жовтих Водах показала не тільки значний талант командувача Б. Хмельницького, але також його дипломатичний хист, завдяки якому він перетягнув на свій бік чотири тисячі реєстрових козаків і у вирішальний момент послабив польські сили. Ще більшу славу принесла Б. Хмельницькому битва під Корсунем, де він розбив коронну армію та віддав до татарської неволі польських воєначальників М. Потоцького і М. Калиновського. На думку Т. Кшонстека, причиною перших поразок польських військ стала недооцінка Б. Хмельницького [4, с. 119].

Історики вказують на ряд стратегічних прорахунків козацького ватажка. Так, напередодні битви під Берестечком Б. Хмельницький довго зосереджував свою армію під Білою Церквою і довго чекав на татарську допомогу, це дало змогу Речі Посполитій збільшити свої військові сили й краще підготуватися до Берестецької битви [5, с. 13].

Плануючи похід на Волинь, Б. Хмельницький сподівався розгромити польську армію під час її передислокації, як це сталося у військових кампаніях 1648–1649 рр. М. Нагельський з'ясував улюблений варіант розвитку подій козацького ватажка – застати коронні сили зненацька, під час маршу [5, с. 14]. Проте, задум Б. Хмельницького отримати швидку й легку перемогу над супротивником провалився. І. Стороженко назвав це авантюричним планом Б. Хмельницького [6, с. 39].

Як і раніше, Б. Хмельницький намагався застосувати військові хитрощі й навмисне поширював дезінформацію про те, що кримський хан до козацького війська не прибуде, і його армія повертається на Наддніпрянщину. Знову таки, це зроблено з метою виманити польські війська з міста Сокаль і розгромити на марші. Але поляки, зауважив І. Стороженко, не наважувалися на цей крок, щоб не повторився зборівський варіант [6, с. 36].

Окремі науковці, досліджуючи військову кампанію 1651 р., вказали й на інші стратегічні помилки, допущені Б. Хмельницьким. Зокрема, йдеться про чергове протистояння із литовцями. М. Нагельський помітив: у протистоянні з литовцями 1651 р., що гетьман не використав гіркий досвід 1649 р., коли козацькі війська на чолі з М. Кричевським, залишені для захисту Києва з

півночі, були розгромлені Я. Радзивіллою у битві під Лосвом. Ситуація повторилася у 1651 р. [5, с. 13]. К. Бобятинський наголошує на повторенні помилок Б. Хмельницьким, коли для захисту північного флангу він залишив невеликі підрозділи під командуванням чернігівського полковника Небаби. Ймовірно, припускає історик, козацький ватажок не мав більшої площі для маневру і не диспонував жодним резервом, який зміцнив би корпус М. Небаби, бо майже усі козацькі полки мали спрямовуватися на вирішальну збройну сутичку з головними силами Речі Посполитої під Берестечком [7, с. 169]. У результаті чого козацький підрозділ М. Небаби був розгромлений, а литовці пограбували й сплюндрували Київ.

Невід'ємною складовою історіографічного образу Б. Хмельницького є його взаємодія із Кримським ханством та роль кримських татар у військових кампаніях козацького війська. Безпосередній зв'язок Хмельницького з Туреччиною, а відтак – із Кримським ханством, В. Смолій та В. Степанков відслідковують з 1620 р. Вчені припускають наступне: потрапивши у полон після битви під Цецорою та перебуваючи два роки у турецькій столиці, Богдан освоїв турецьку мову, знання якої йому знадобилося у подальшій військово-політичній діяльності [8, с. 51]. Як стверджують історики, утвердившись на Запорозжі, Б. Хмельницький наполегливо добивався воєнного союзу із Кримським ханством проти Речі Посполитої [8, с. 88]. Це підтверджує й М. Мірошниченко, який зазначав, що одним із воєнно-стратегічних завдань Б. Хмельницького було отримання воєнної допомоги від держав-сусідів, у першу чергу – від Туреччини та Кримського Ханства [9, с. 33].

В. Смолій та В. Степанков позитивно оцінюють військовий союз гетьмана із татарами. Адже, однією із причин поразок попередніх козацько-селянських повстань була оборонна тактика повсталих та відсутність, за браком кінноти, наступальних дій [8, с. 96].

Б. Хмельницький не розпочинав жодної битви до прибуття татарської кінноти, як відмічає І. Стороженко. Навіть для вирішення локальних бойових завдань він неодноразово просив кримського хана надіслати йому загін татарської кінноти до Чигирини, і останній завжди це виконував [6, с. 53]. За дослідженнями Т. Кшонстека, союз Б. Хмельницького із татарами тримався у повній таємниці, тому такими несподіваними для поляків були спільні атаки козаків та татар на Жовтих Водах та під Корсунем [4, с. 98].

Восени 1650 р. Б. Хмельницький отримав титул князя та вартового Оттоманського порту, а також символічний каптан, який надавався синам падишаха. На переконання Т. Кшонстека, союз із Туреччиною був мудрим дипломатичним та воєнним кроком Б. Хмельницького. Це свідчило про те, що гетьман запорізького війська був досвідченим та мудрим політиком [4, с. 99].

Готуючись до Берестецької битви, Б. Хмельницький переконував кримського хана Іслам-Гірея у слабкості польського війська, проте, зазначає М. Нагельський, татари побачили протилежне [5, с. 21]. Це свідчить про досить суперечливий образ Б. Хмельницького, як талановитого волюнтариста, який блискуче володів ще й умінням змінювати думки та погляди своїх прихильників чи опонентів.

На думку І. Стороженка, який детально охарактеризував дії Б. Хмельницького у ході Берестецької битви, український гетьман та Іслам-Гірей розпочали діяти всупереч здоровому глузду: вони ухвалили фатальне рішення – рушити до Берестечка для участі у битві [6, с. 40]. М. Нагельський пише про намагання поляків розвідати сили супротивника і захопити полонених із метою допиту. Проте, розвідка не дала бажаних результатів, оскільки Б. Хмельницький з Іслам-Гіреєм свідомо не розпускали власних підрозділів, щоб несподівано підійти до коронних сил, так, як це було під Пилявцями та Зборовом [5, с. 14].

На той час польське військо вже прибуло до Берестечка та зайняло найбільш вигідні у військовому значенні позиції. І. Стороженко звернув увагу на невдоволення Б. Хмельницького місцем української армії на полі битви під Берестечком [6, с. 40]. Незручності поля бою примусили Б. Хмельницького відмовитися від рішучих наступальних дій 30 червня 1651 р. і побудувати своє військо на полі бою багаторядним табором із возів. На переконання І. Стороженка, Б. Хмельницький не збирався у цей день вести бій [6, с. 44].

Історик вказав на допущені з боку Б. Хмельницького прорахунки, а саме: незважаючи на застосування гетьманом оригінального бойового порядку козацької піхоти – 10-рядного табору із возів, сам табір був дуже близько розташований від ворога, а підходи до його правого флангу перекривали заболочені береги Пляшівки. Такий бойовий порядок був невдалим й позбавляв українське військо можливості маневрувати на полі бою [6, с. 42].

Не обійшлося й без взаємних обвинувачень у козацько-татарському штабі, що стало однією із причин поразки козацького війська. Зокрема, хан звинуватив Б. Хмельницького у дуже близькому розташуванні козацького табору від польського, а польська армія виявилася набагато більшою. Б. Хмельницький, як припускає І. Стороженко, міг переконувати Іслам-Гірея порушити Коран та розпочати військові дії у святкові для мусульман дні [6, с. 38].

Поляки першими розпочали наступ. Не витримавши стрімкого натиску, Іслам-Гірей та його кіннота безповоротно залишили поле бою. У цій битві загинув Тугай-Бей, якого Б. Хмельницький називав «братом його душі, єдиним соколом на світі, який був готовий учинити для нього все». Як стверджує Т. Кшонстек, Тугай-Бей був єдиним постійним союзником Хмельницького при дворі султана у Константинополі. На переконання польського дослідника, об'єднавала їх із Б. Хмельницьким справжня дружба [4, с. 112].

Подальша поведінка Б. Хмельницького описана багатьма літописцями та істориками, але різною є її інтерпретація. М. Нагельський стверджує: як тільки гетьман побачив відступаючу орду, він кинувся вслід за ханом, намагаючись переконати його повернутися на поле битви. Польські мемуаристи, наголосив історик, вважали, що Б. Хмельницький свідомо втік із козацького табору, бо козаки здали б його полякам, як це нерідко бувало під час козацько-селянських повстань 1591–1638 років [5, с. 21]. Проте, М. Нагельський переконаний, що Б. Хмельницький вирішив не повертатися до оточеного козацького табору через власне переконання та відчуття поразки, тому кинувся готувати нову козацьку армію, котра зупинить просування коронних військ вглиб України [5, с. 21].

І. Стороженко вважає, що після втечі кримсько-татарського війська з поля бою та невдалої спроби його зупинити, Б. Хмельницький міг вважати битву під Берестечком програною, тому не повернувся сюди, а вирішив зупинити й розгромити польське військо біля Білої Церкви. З цією метою він розпочав негайний збір війська біля Білої Церкви та Корсуня. Одночасно гетьман домовився із кримським ханом про надання допомоги українській армії, формування якої мало розпочатися поблизу Білої Церкви [6, с. 55].

П. Гаврон дослідив битву під Берестечком у світлі польської історіографії. Він відмітив ставлення польських істориків до ролі Б. Хмельницького в берестецькій баталії, яке було і залишається неоднозначним. За спостереженнями П. Гаврона, один із перших дослідників постаті Б. Хмельницького Л. Кубаля мав досить амбівалентний підхід до нього. З одного боку, він підкреслював хист Б. Хмельницького у керуванні настроями козаків, спритність і вміння заманювати супротивника в пастку, з іншого ж – вказував на зловживання алкоголем. Історик також підкреслював напружені стосунки з ханом Іслам-Гіреєм, які, безсумнівно, стали причиною постійного стресу у козацького гетьмана. Алкогольно-емоційний стан Б. Хмельницького виокремлював і Ф. Равіта-Гавронський. Дослідник К. Гурський, поцінуючи військові вміння Б. Хмельницького, не вважав все ж його великим стратегом і вказував на відсутність у нього військової освіти та практики ведення сучасної війни. П. Гаврон підкреслив, що польська історіографія ХХ ст. на перший план поставила політичні здібності Б. Хмельницького і його вправність в командуванні, меншого значення надавала негативним звичкам і особистим проблемам, які його хвилювали [10, с. 84].

В. Надворний опублікував здобутки сучасної польської історіографії у дослідженні постаті Б. Хмельницького. Історик звернув увагу на започаткування окремими польськими істориками дослідження ролі Б. Хмельницького у розбудові Української держави та розробці засадних положень державної ідеї [11, с. 218]. В. Надворний прийшов до висновку, що у сучасній польській історіографії відбувається поступовий відхід від традиційної концепції «домової війни» й зберігається толерантність у ставленні до історичного минулого. Проте, зазначає дослідник, все ж є праці, які носять радикальний польський націоналістичний характер [11, с. 220].

Серед наукових праць, представлених у науковій збірці, за своїми висновками щодо наслідків Берестецької битви вирізняється стаття В. Брехуненка. Автор обґрунтовано доводить, що у військовому, моральному та політичному вимірах поразка під Берестечком для Б. Хмельницького не була катастрофою, яка зруйнувала усі його амбітні військові й політичні плани, а лише дошкульною поразкою. Серед аргументів на захист цієї тези знаходимо такі: по-перше, незважаючи на поразку, вдалося зберегти еліту війська і держави, адже під Берестечком не загинув жоден представник генеральної старшини. З полковників поліг лише 80-річний Прокіп Шумейко. Тому Б. Хмельницькому, на думку В. Брехуненка, вдалося доволі швидко переформатувати свої сили [12, с. 66]. По-друге, той факт, що, попри потужну поразку, Б. Хмельницький зумів не випустити із рук булаву, на переконання історика, окреслює психологічний стан українського суспільства. Адже глибоко закорінена козацька традиція передбачала можливість заледве не миттєвого усунення гетьмана, який не виправдав сподівань. Невдоволення могло коштувати йому не лише булави, а й голови, особливо у випадку військових невдач. По-третє, той факт, що поразка не зруйнувала Гетьманщини, не відповідає концепції Берестечка як катастрофи Б. Хмельницького [12, с. 68].

Подібні висновки зробив й Т. Кшонстек – поразка не похитнула позиції Б. Хмельницького в Україні. Він і далі мав сильну підтримку отаманів, козаків, а також Православної Церкви, яку боронив для українського народу [4, с. 100]. І. Стороженко теж вказує, що фактично після поразки

під Берестечком за три-чотири тижні Б. Хмельницький сформував і зосередив на білоцерківському напрямку армію, яка перешкодила намірам польського командування здійснити похід на Наддніпрянщину [6, с. 59]. Дослідник стверджує: загальна чисельність української армії, яку вдалося сформувати Б. Хмельницькому, після поразки під Берестечком, була в межах 60 тис. осіб. Це свідчить про значні потенційні можливості полково-сотенного державного ладу козацької України та неабиякі організаторські здібності Б. Хмельницького [6, с. 57]. Такої думки й польський дослідник П. Кроль – розгром ворога не був вирішальним і остаточним. Б. Хмельницький за досить короткий час зумів відновити свої збройні сили [13, с. 137].

Принагідно згадати за Московську державу, яка дуже уважно стежила за українською поразкою під Берестечком, сподіваючись накинути знесиленій Україні свій варіант союзу проти Польщі. Проте, як свідчить В. Брехуненко, у час найбільшої напруги та, здавалося б, морального спустошення, Б. Хмельницький твердо заявив московському посланцеві, що стосунки Гетьманщини й Московії можуть розвиватися не інакше, ніж на основі «договірних статей», себто міждержавного договору [12, с. 70]. Те, що Б. Хмельницький ні на йоту не відступив від принципової позиції, яскраво свідчить про реальне ставлення еліти Гетьманщини до битви під Берестечком. Це була для неї важка, гнітюча поразка, яка боляче вдарила по амбітним планам, але не руйнувала їх ущент, не закривала обрії й не видавалася катастрофою [12, с. 71].

До сьогодні в українській та польській історіографії дискусійними є питання стосовно причин зникнення з поля битви Б. Хмельницького та його статусу в стані кримського хана. Одні дослідники називають це полонем, інші – добровільним перебуванням Б. Хмельницького у таборі свого ненадійного союзника. У досліджуваних матеріалах наукової конференції М. Нагельський стверджує, що взяття у полон козацького ватажка не входило до плану Іслам-Гірея [5, с. 21]. І. Стороженко, посилаючись з цього приводу на думку М. Грушевського, називає полон Б. Хмельницького татарами фантастичними та тенденційними вигадками, створеними в оточенні самого гетьмана. Більше того, І. Стороженко припускає можливість імітації полону з метою випередження народного поговору та не отримання тавра зрадника [6, с. 47].

Окремі представники польської історіографії схиляються до такої думки: розлючений поразкою, Іслам-Гірей викрав козацького гетьмана. За підсумками П. Гаврона, такі польські історики-україністи, як Я. Качмарчик, Я. Дуда, В. Серчик, Р. Романський, Л. Підгородецький мають сумніви з цього приводу й небезпідставно обґрунтовують втечу Б. Хмельницького ймовірністю його видачі козаками королю [10, с. 87]. Я. Дуда представив тезу, згідно з якою, Б. Хмельницький так довго переконував хана залишитися на полі битви, що застав дорогу до табору заблокованою коронними військами і тому мусив рятуватися втечею [10, с. 87].

Як зазначив М. Нагельський, незважаючи на очевидну зраду кримського хана у бою під Берестечком, події наступного року показали, що союз Б. Хмельницького з татарами не перестав функціонувати, а став серйозною причиною найтрагічнішої поразки польського війська у боротьбі з козаччиною на полях під Батогом 1652 р. [5, с. 27].

Після Берестечка Б. Хмельницький розкрив себе як політик із геополітичним рівнем мислення. Відразу після підписання Білоцерківського договору гетьман повернувся до задуму одружити свого сина Тимоша з Розандою – дочкою молдавського господаря. На думку П. Кроля, Б. Хмельницький таким чином хотів покарати господаря, який під час берестецької операції зайняв пропольську позицію, і нейтралізувати його щодо запланованих проти Польщі дій [13, с. 141].

Прагнення гетьмана до незалежної козацької держави спостерігаємо у публікації К. Бобятинського, який вказав на бажання Б. Хмельницького створити незалежну козацьку державу на українських землях, відірваних від Речі Посполитої [7, с. 157]. Ідею державної правонаступності між Київською Руссю та Гетьманщиною, до якої часто апелював у стосунках з Московією Б. Хмельницький, описав В. Брехуненко [12, с. 70]. Історик вказує, що Б. Хмельницький волів мати такі стосунки із Москвою, за якими Гетьманщина зберігала б свою незалежність, мала б стосунки із царем через посольства, отримувала царське жалування. Це рішуче розходилося із традиційними підходами Московії до інтегрування території, які потрапляли під її вплив [12, с. 69].

Т. Кшонстек вказує на кардинальний поворот в політиці Б. Хмельницького у 1654 р., який вважав Московську державу головним союзником та гарантом незалежності України. Підписуючи у Переяславі умову з царем, він, однак, не передбачив, що цей союз призведе до підпорядкування України та 300 років тривалих репресій [4, с. 101].

У низці публікацій збірника йдеться про близьке оточення гетьмана та його боротьбу проти старшинської опозиції. Значний вплив на рішення Б. Хмельницького, як пише Т. Кшонстек, мав І. Виговський, який був правою рукою гетьмана і багато разів вгамовував вибухи його гніву. І. Виговський належав до поміркованих політиків, був прихильником компромісних розв'язань, без крові та війни. Хоча був випадок, коли Б. Хмельницький наказав ув'язнити І. Виговського, але вирок не виконали [4, с. 102].

Як зазначає польський історик, гострі протести багатьох отаманів, які інтерпретували дії Б. Хмельницького як зраду козащини, розпочалися ще із підписанням Зборівського миру. Гетьман дуже суворо карав прояви не субординації серед своїх полковників та отаманів [4, с. 99].

Т. Кшонстек розбирає конфлікт між І. Богуном і Б. Хмельницьким, що стався після оборони Вінниці. У результаті чого полковник І. Богун зник на декілька місяців з війська, а Б. Хмельницький наказав ув'язнити його дружину [4, с. 107].

Вороже ставлення І. Богуна до Б. Хмельницького підтверджує Т. Богун у нарисі «Іван Богун». Зокрема автора пише: «Російські послы, перебуваючи у Варшаві у січні 1652 р., рапортували до Москви про ситуацію в Україні: у Брацлавському воеводстві полковник Богун збирає військо. А другий полковник, Півторакожух, збирає військо на Дніпрі. І хочуть битися з Хмельницьким за те, що погодився з поляками під Білою Церквою, за те, що почав мир на тому, що реєстрових козаків має бути тільки двадцять тисяч чоловік» [4, с. 109].

Про старшинське незадоволення діями гетьмана щодо умов Білоцерківського миру пише й П. Кроль. Проти Б. Хмельницького виступили полковники Л. Мозира, І. Гладкий, І. Богун, А. Хмелецький, С. Подобайло, які неприховано демонструвати бажання відібрати гетьманську булаву. Лише І. Богуну вдалося уникнути розправи, усі інші були жорстоко страчені за наказом Б. Хмельницького [13, с. 140].

У 1656 р. знову відбувся бунт козацької старшини проти Б. Хмельницького. І. Богун та декілька його прихильників домагалися, щоб Б. Хмельницький розірвав союз із Москвою, яка нав'язувала козакам тверді правила своїх законів та влади [4, с. 109].

Наступним витком протистояння між гетьманом та старшиною стало бажання Б. Хмельницького призначити свого малолітнього сина Юрія запорозьким гетьманом. Частина старшини, натомість, висунула І. Виговського на посаду гетьмана, що обурило Б. Хмельницького [4, с. 102].

У якості висновку наведемо міркування Т. Кшонстека про те, що Б. Хмельницький був, без сумніву, найвидатнішим гетьманом в історії України. З провінційного писаря він виріс у великого гетьмана і політика, створив державу, з силою якої рахувалися її сусіди. Його постать на віки увійшла в історію та свідомість українського народу [4, с. 101]. Висвітлена нами низка дискусійних питань щодо постаті Б. Хмельницького є запорукою розвитку історичної науки як в Україні, так і в Польщі, а наявність спільної історії лише зближуватиме два народи у майбутньому.

Список використаних джерел

1. Степанчук Ю. С. Образ Богдана Хмельницького в матеріалах XXIV Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «козацтво в історії України (до 360-річчя битви під Батогом)» // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. К., 2017. Випуск 116. С. 84–87.
2. Степанчук Ю. С. Формування нового образу Богдана Хмельницького у Матеріалах республіканських історичних читань «Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку» // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. К., 2017. Випуск 119. С. 102–105.
3. Степанчук Ю. С. Образ Богдана Хмельницького як військового діяча в матеріалах Всеукраїнської науково-практичної конференції «Пилявецька битва в історії України» (до 360-річчя битви під Пилявцями) // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського: Серія Історія. Випуск XXV. Вінниця, 2017. С. 328–332.
4. Кшонстек Т. Керівники та командири у битві під Берестечком // Берестечко 1651 в історії Польщі та України. Луцьк-Прушків, 2013. С. 95–137.
5. Нагельський М. Битва під Берестечком (28–29 червня 1651 року) // Берестечко 1651 в історії Польщі та України. Луцьк-Прушків, 2013. С. 7–33.
6. Стороженко І. Битва під Берестечком 1651 р. та її наслідки // Берестечко 1651 в історії Польщі та України. Луцьк-Прушків, 2013. С. 33–63.
7. Бобятинський К. Участь литовських військ у воєнних діях проти козаків у 1651 році // Берестечко 1651 в історії Польщі та України. Луцьк-Прушків, 2013. С. 165–191.
8. Смолій В. А., Степанков В. С. Богдан Хмельницький (Соціально-політичний портрет). 2-ге вид., доп., перероб. К.: Либідь, 1995. 624 с.
9. Мірошниченко М. П. Воєнна стратегія Богдана Хмельницького // Воєнна історія. 2002. № 2. С. 32–41.
10. Гаврон П. Битва під Берестечком (28–30. VI. 1651 р.) у польській історіографії // Берестечко 1651 в історії Польщі та України. Луцьк-Прушків, 2013. С. 75–95.
11. Надворний В. П. Гетьман Богдан Хмельницький (1648–1657 рр.) у сучасній польській історіографії (90-х рр. XX – перше десятиліття XXI ст.) // Берестечко 1651 в історії Польщі та України. Луцьк-Прушків, 2013. С. 213–228.
12. Брехуненко В. А. Битва під Берестечком 1651 р: українська катастрофа чи дошкульна поразка? // Берестечко 1651 в історії Польщі та України. Луцьк-Прушків, 2013. С. 63–74.
13. Кроль П. Польсько-українські відносини після Берестечка, за Богдана Хмельницького // Берестечко 1651 в історії Польщі та України. Луцьк-Прушків, 2013. С. 137–165.

References

1. Stepanchuk Yu. S. Obraz Bohdana Khmelnytskoho v materialakh XXIV Vseukrainskoi naukovoï istoriko-kraieznavchoï konferentsii «Kozatstvo v istorii Ukrainy (do 360-richia bytvy pid Batohom)» [Character of Bohdan Khmelnytskyi in the materials of XXIV All-Ukrainian Scientific Historical-Regional Conference «Cossacks in the history of Ukraine (devoted to the 360th anniversary of the Battle of Batih)». «Hileia: naukovyi visnyk»: Zbirnyk naukovykh prats. K., 2017. Issue 116. Pp. 84–87.
2. Stepanchuk Yu. S. Formuvannia novoho obrazu Bohdana Khmelnytskoho u Materialakh respublikanskykh istorychnykh chytan «Ukrainska kozatska derzhava: vytyoky na

shliakhy istorychnoho rozvytku» [The formation of a new character of Bohdan Khmelnytskyi in the Materials of the Republican historical readings «The Ukrainian Cossack State: the origins and historical development»]. «Hileia: naukovyi visnyk»: Zbirnyk naukovykh prats. K., 2017. Issue 119. Pp. 102-105. 3. Stepanchuk Yu. S. Obraz Bohdana Khmelnytskoho yak viiskovoho diiacha v materialakh Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Pyliavetska bytva v istorii Ukrainy» (do 360-richia bytvu pid Pyliavtsiamy) [Image of Bogdan Khmelnytsky as a military figure in the materials of All-Ukrainian Scientific-Practical Conference «The Battle of Pyliavtsi in the history of Ukraine» (devoted to the 360th anniversary of the Battle of Pyliavtsi)]. Naukovi zapysky VDPU im. M. Kotsiubynskoho: Seriya Istorii. Issue XXV. Vinnytsia, 2017. Pp. 328–332. 4. Krząstek T. Kerivnyky ta komandyry u bytvi pid Berestechkom [Leaders and commanders in the Battle of Berestechko]. Berestechko 1651 v istoriiPolshchi ta Ukrainy. Lutsk-Pruszków, 2013. Pp. 95–137. 5. Nahelskyi M. Bytva pid Berestechkom (28–29 chervnia 1651 roku) [The Battle of Berestechko (28–29 June 1651)]. Berestechko 1651 v istoriiPolshchi ta Ukrainy. Lutsk-Pruszków, 2013. Pp. 7–33. 6. Storozhenko I. Bytva pid Berestechkom 1651 r. ta ii naslidky [The Battle of Berestechko 1651 and its consequences]. Berestechko 1651 v istoriiPolshchi ta Ukrainy. Lutsk-Pruszków, 2013. Pp. 33–63. 7. Bobiatynskyi K. Uchast lytovskykh viisk u voiennykh diiakh proty kozakiv u 1651 rotsi [The participation of Lithuanian troops in the military actions against the Cossacks in 1651]. Berestechko 1651 v istoriiPolshchi ta Ukrainy. Lutsk-Pruszków, 2013. Pp. 165–191. 8. Smolii V. A., Stepankov V. S. Bohdan Khmelnytskyi (Socialno-politychnyi portret) [Bohdan Khmelnytskyi (socio-political portrait)]. – 2nd ed., ext., rev. K.: Lybid, 1995. 624 p. 9. Miroschnychenko M. P. Voienna stratehiia Bohdana Khmelnytskoho [The military strategy of Bohdan Khmelnytskyi]. Voienna istoriia. 2002. № 2. Pp. 32-41. 10. Havron P. Bytva pid Berestechkom(28–30. VI. 1651 r.) u polskii istoriohrafii [The Battle of Berestechko (28–30.VI.1651) in Polish historiography]. Berestechko 1651 v istorii Polshchi ta Ukrainy. Lutsk-Pruszków, 2013. Pp. 75–95. 11. NadvornyiV. P. Hetman Bohdan Khmelnytskyi (1648–1657 rr.) u suchasni polskii istoriohrafii (90-hrr. XX – pershe desiatylittia XXI st.) [Hetman Bohdan Khmelnytskyi (1648–1657) in modern Polish historiography (90s of XX – the first decade of XXI century)]. Berestechko 1651 v istorii Polshchi ta Ukrainy. Lutsk-Pruszków, 2013. Pp. 213–228. 12. Brekhunenko V. A. Bytva pid Berestechkom 1651 r: ukrainska katastrofa chy doshkulna porazka? [The Battle of Berestechko 1651: Ukrainian catastrophe or mortifying defeat?] Berestechko 1651 v istorii Polshchi ta Ukrainy. Lutsk-Pruszków, 2013. Pp. 63–74. 13. Krol P. Polsko-ukrainski vidnosyny pislia Berestechka, za Bohdana Khmelnytskoho [Polish-Ukrainian relations after Berestechko, in the days of Bohdan Khmelnytskyi]. Berestechko 1651 v istorii Polshchi ta Ukrainy. Lutsk-Pruszków, 2013. Pp. 137–165.

Юрий Степанчук

ОБРАЗ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦКОГО В МАТЕРИАЛАХ МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ «БЕРЕТЕЧКО 1651 В ИСТОРИИ ПОЛЬШИ И УКРАИНЫ»

В предлагаемой статье проанализирован образ Богдана Хмельницкого, описанный в материалах Международной научной конференции «Берестечко 1651 в истории Польши и Украины». Центральной темой научной дискуссии стал сюжет военного противостояния польского и казацкого войск в Берестецкой битве 1651 г. Особенностью научных материалов является то, что фактически ни одна из исследуемых тем не обошла персоны Б. Хмельницкого, решения и действия которого приобрели преимущественно полярную интерпретацию как со стороны польских, так и со стороны отечественных исследователей. Историкографическое значение этого сборника состоит еще и в том, что в нем отмечены характеристики Б. Хмельницкого как исторической личности, полководца, государственного деятеля и человека.

Ключевые слова: научная конференция, Богдан Хмельницкий, сборник научных трудов, историография, Берестецкая битва.

Yuriy Stepanchuk

CHARACTER OF BOHDAN KHMELNITSKY IN THE MATERIALS OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE «BERESTECHKO 1651 IN THE HISTORY OF POLAND AND UKRAINE»

This article analyzes the character of Bohdan Khmelnytskyi outlined in the International Scientific Conference «Berestechko 1651 in the history of Poland and Ukraine». The central theme of the scientific discussion became the military confrontation of the Polish and Cossack troops in the Battle of Berestechko in 1651. The feature of scientific materials is that none of the studied subjects actually missed the figure of B. Khmelnytskyi, whose decisions and actions in most cases underwent polar interpretation both by Polish and local researchers. The historical value of this collection is that it shows the features of B. Khmelnytskyi as a historical person, military leader, statesman and as a person.

Key words: Scientific Conference, Bohdan Khmelnytskyi, a collection of scientific works, historiography, the Battle of Berestechko.

УДК 94(477)

Інна Чуйко

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ТА ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЄВГЕНА ОЛЕСНИЦЬКОГО (1860–1917 РР.)

У статті стисло проаналізовано джерельну базу з означеної наукової проблеми. Визначено основні групи джерел і подано їх характеристику. Зроблено акцент на аналізі архівних документів та опублікованих джерел.

Ключові слова: Є. Олесницький, джерельна база, джерело, архівні документи, опубліковані джерела.

Євген Григорович Олесницький – визначний галицько-український політик, парламентарій, економіст, кооператор, громадсько-політичний і культурно-просвітній діяч. А ще – адвокат, публіцист, журналіст, редактор, видавець, літературний критик, перекладач, поет, театральний діяч, промовець, котрий жив і творив наприкінці XIX – на початку XX ст. Він народився на Тернопільщині, але упродовж майже всього активного життя працював у Львові, Стрию і Відні. Великий організаторський талант, багаті знання, душевну щедрість, гаряче серце високоморального українського патріота Є. Олесницький до останку віддав служінню рідному народові, наполегливо працюючи на майже всіх важливих ділянках його громадського життя. Особливими є заслуги великого українця як керівника Стрийської філії «Просвіти», учасника кооперативного руху, реформатора товариства «Сільський господар». Є. Олесницький був провідним українським політиком і парламентарієм, одним із найавторитетніших депутатів Галицького сейму й австрійської Державної Ради, чільним діячем Української націонал-демократичної партії та Загальної Української Ради у Відні. Упродовж кількох десятиліть він залишався одним із лідерів та організаторів громадсько-економічного і національно-політичного життя Східної Галичини. Тому цінний досвід суспільно-політичної та парламентської діяльності Є. Олесницького нині важливо глибоко і ретельно вивчати для поліпшення українського державотворення, прискорення духовного відродження нашого народу.

Аналіз стану наукової розробки проблеми громадської та парламентської діяльності Є. Олесницького свідчить, що певною мірою тема представлена у тогочасній, радянській, діаспорній, сучасній українській і частково польській літературі. Проте наявні дослідження життєвого і творчого шляху цієї непересічної постаті в історії України мають безсистемний і фрагментарний характер. Вони не дають цілісної уяви про Є. Олесницького як людину, громадського діяча і політика.

Особливе значення для практики наукового історичного дослідження має окреслення й аналіз джерельної бази конкретної проблеми. Джерельна база дослідження як сукупність джерел, на які спирається історичне пізнання, – це той чинник, що дозволяє пролити світло на невідомі факти, з'ясувати історичну правду та акумулювати оптимальну інформацію про історичні процеси, явища, події. Тому при з'ясуванні різних аспектів діяльності відомого українського суспільно-політичного діяча Є. Олесницького важливо всебічно вивчити джерельну базу задекларованої наукової проблеми. Залучення в науковий обіг значного комплексу нових архівних джерел та їх характеристика підсилює актуальність цієї статті. Ґрунтовний, детальний і неупереджений підхід до всієї сукупності джерел дозволяє здійснити науковий аналіз різнобічної громадської та парламентської діяльності Є. Олесницького.

Враховуючи актуальність, наукове значення проблеми, а також те, що джерельна база вивчення діяльності Є. Олесницького ще не ставала предметом окремого історичного дослідження, метою даної статті є всебічне висвітлення джерельної бази проблеми громадської та парламентської діяльності Є. Олесницького. Для досягнення поставленої мети покликані такі науково-дослідні завдання: охарактеризувати джерельну базу окресленої наукової проблеми, виділити основні групи писемних джерел і показати важливість їх використання для найбільш повного і глибоко критичного розкриття теми.

У процесі дослідження автору вдалося виявити і ввести у науковий обіг значну кількість неопублікованих матеріалів, раніше недоступних і невідомих або маловідомих першоджерел. Це дало змогу об'єктивно висвітлити основні етапи життя Є. Олесницького, комплексно дослідити напрями, зміст і результати його багатогранної діяльності, проаналізувати участь у загальноукраїнському процесі національного відродження, визначити роль Є. Олесницького у тогочасній дійсності Східної Галичини та окреслити місце у національній історії.

Широкий джерельний масив опублікованих і неопублікованих матеріалів, використаних для дослідження громадської та парламентської діяльності Є. Олесницького, міститься у провідних архівах Києва, Львова і Відня (справи 24 фондів 8 архівів) і в бібліотечних фондах України і Польщі. Зокрема, це Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України): ф. 4465 «Колекція окремих документальних матеріалів українських націоналістичних емігрантських установ, організацій та різних осіб. 1901–1945»; ф. 3807 «Жук Андрій – український емігрант, член президії «Спілки визволення України».

Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАК України): ф. 1235 «Грушевські – історики, лінгвісти».

Центральний державний архів громадських об'єднань і організацій України (далі – ЦДАГО України): ф. 6 «Центральний Комітет Комуністичної партії Західної України».

Центральний державний історичний архів України в м. Львові (далі – ЦДІАЛ України): ф. 348 «Товариство «Просвіта», м. Львів. 1868–1939 рр.»; ф. 146 «Галицьке намісництво»; ф. 408 «Греко-католицький ординаріат, м. Львів»; ф. 746 «Українська парламентська репрезентація в австрійському парламенті, м. Відень»; ф. 309 «Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів. 1873–1939, 1941–1944 рр.»; ф. 382 «Романчук Юліан – письменник»; ф. 302 «Крайове господарське товариство «Сільський Господар», м. Львів. 1898–1944 рр.»; ф. 358 «Шептицький Андрій, Олександр, граф, митрополит греко-католицької церкви 1865–1944 рр.»; ф. 440 «Загальна Українська Національна Рада, м. Відень»; ф. 363 «Левицький Володимир Лукич (псевд. Василь Лукич), нотаріус, письменник, літературознавець, культурно-освітній діяч, дійсний член НТШ. 1856–1938 рр.»; ф. 810 «Центральний передвиборчий комітет до Крайового сейму у Львові».

Державний архів Львівської області (далі – Держархів Львівської обл.): ф. 26 «Львівський королівський університет ім. Франца I (1817–1918). Університет ім. Яна Казимира у Львові (1919–1939)». Парламентський архів у республіці Австрія (далі – Parlamentsarchiv. Republik Österreich).

Інститут рукописів Центральної наукової бібліотеки НАН України ім. В. Вернадського (далі – ЦНБ НАН України ім. В. Вернадського): ф. 114 «Товариство «Просвіта»»; відділи рукописів та україніки Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника (далі – ЛНБ ім. В. Стефаника): ф. 59 «Козловські»; ф. 168 «Марков О.»; ф. 154 «Партицький О.»; ф. 17 «Бучинський М.»; ф. 11 «Барвінські»; ф. 9 «Окремих надходжень»; відділ україніки Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Франка; Львівська державна обласна універсальна наукова бібліотека; відділ фондів Тернопільського обласного краєзнавчого музею; Тернопільська державна обласна універсальна наукова бібліотека; Народова бібліотека Польщі та Наукова бібліотека Варшавського університету.

Джерела, які дають змогу науково осмислити концептуальні аспекти громадської та парламентської діяльності Є. Олесницького слід поділити на такі друковані та рукописні матеріали: документація органів державної влади та управління Австро-Угорщини; матеріали і документи тогочасних громадсько-політичних та економічних інституцій; праці Є. Олесницького; епістолярна спадщина; мемуари; періодичні видання.

Особливо цінними для науково-дослідної роботи є, без сумніву, архівні матеріали. У документах цієї групи, щоправда розпоршених по різних фондах, розкрито загальну суспільно-політичну ситуацію у Галичині, подано відомості про громадські товариства та участь у них Є. Олесницького.

Вагоме місце в дослідженні займає добірка матеріалів вищих органів державної влади та офіційних установ Австро-Угорщини, з якої, зокрема, почерпнуто чимало інформації про університетський період навчання Є. Олесницького [58–70]. Проте найбільшу цінність для дослідження з даної групи джерел становлять документи про діяльність Галицького сейму [106–142] й австрійського парламенту [71–75]. Це пояснюється тим, що опубліковані стенограми засідань вищих законодавчих органів влади подають дослівні виступи, репліки, питання й відповіді галицько-українських політиків, у тому числі й Є. Олесницького, а протоколи сесійних засідань Галицького сейму фіксують послідовний хід і результати роботи крайового представництва.

Джерельну основу роботи істотно доповнює документація тогочасних українських культурно-просвітніх і господарських товариств, з якими співпрацював Є. Олесницький. Йдеться про видані чи неопубліковані статuti товариства «Сільський господар» [55–57; 105], звіти про діяльність цієї установи [34–37; 93–96] і товариства «Просвіта» [14; 91; 92] та інші діловодські матеріали [8, 15, 27–29, 46, 98, 104].

Важливу групу джерел, опрацьованих автором, становлять ґрунтовні розвідки Є. Олесницького, його науково-популярні та публіцистичні статті, а також виступи і меморандуми, відправлені у владні установи. Значна частина їх була опублікована на сторінках тогочасних часописів. Чимало праць і промов виходили окремими брошурами. Зазвичай, це розвідки на економічно-правову тематику та виступи Є. Олесницького як депутата Галицького сейму чи австрійського парламенту. Іншу частину джерел даної групи можна знайти у матеріалах архівних фондів. Це, наприклад, інтерпеляція

Є. Олесницького до міністра залізниць [16], лист Міністерству сільського господарства [17], реферат Є. Олесницького про діяльність філії «Сільського господаря» [52], меморандум українського парламентського представництва, складений Є. Олесницьким [32], уривок його реферату [51], депутатські запити Є. Олесницького [44; 86–87] тощо.

До одних із найчисельніших та найрізноманітніших за змістом джерел слід віднести листування Є. Олесницького з відомими тогочасними українськими дослідниками, культурними, економічними діячами і політиками. Лише незначна частина епістолярного матеріалу про громадську і парламентську діяльність Є. Олесницького опублікована на сьогодні, зокрема, листи І. Франка й І. Шрага до Є. Олесницького [97], Г. Цеглинського й Є. Олесницького до К. Студинського [88–90], А. Чайковського до М. Павлика [103], І. Франка [101–102] і М. Коцюбинського [100], Н. Кобринської до В. Гнатюка [99]. Автор широко вводить до наукового обігу неопублікований епістолярій Є. Олесницького, як правило, рукописний і представлений у роботі архівними матеріалами з особистих фондів українських діячів. Пильної уваги в контексті даного дослідження заслуговують листи Є. Олесницького до М. Грушевського [4], О. Барвінського [81–83, 85], М. Бучинського [80], О. Маркова [78], О. Партицького [79]. Досліднику також прислужилися неопубліковані листи В. Білецького, О. Даниловича, Д. Донцова, Г. Величка, П. Огоновського, В. Вітра, К. Волянського, М. Грушевського [18], М. Новаковського, С. Пеленського, Д. Савчака, А. Стасини, П. Мадея [22], А. Жука, Л. Мишуги, С. Шухевича, В. Литвина, О. Гадзевича, К. Мацюка, А. Мусяковича, В. Темницького, М. Томашека, І. Чупрея, Е. Омелянського [21] та інших до Є. Олесницького. Чималий інтерес становить листування Є. Олесницького з групою української студентської молоді [24] та листи-звернення до Ю. Романчука і всієї парламентської репрезентації [13].

Значний інтерес для дослідження життя та діяльності Є. Олесницького становлять його мемуари «Сторінки з мого життя», які у двох частинах були надруковані в бібліотечці газети «Діло» (1934 р.), а згодом вийшли окремим виданням (1935 р.). Смерть не дозволила автору завершити книгу спогадів. У ній, окрім автобіографічної інформації, йдеться про український національний рух кінця XIX ст. у Тернополі, Львові, Стрию та на галицько-українських землях у цілому [41–42; 84]. Перевидання «Сторінок з мого життя» (Стрий, 2007 р.) стало, без перебільшення, значним вкладом вдячних нащадків у національно-патріотичне виховання, які прагнуть відкрити славне ім'я Є. Олесницького широкому загалові українства, вшанувати пам'ять про нього та гідно поцінувати його заслуги перед українським народом. Вагомим доповненням для дослідника виступають спогади А. Чайковського, Л. Цегельського, К. Левицького, О. Барвінського та С. Василевського.

Істотним компонентом джерельної бази роботи послужила тогочасна періодика: «Діло», «Часопись правнича», «Правда», «Господарська часопись», «Господар і Промисловець», «Економіст», «Самопоміч», «Підгірська Рада», «Стрийський Голос», «Літературно-науковий вістник», «Зеркало», «Нове зеркало», «Земля і воля», «Київська Рада», «Господарсько-кооперативна часопись», «Сільський господар», «Український агрономічний вістник», «Кооперативне молочарство», «Кооперативна Республіка», «Вістник Союзу визволення України», «Ілюстрований календар товариства «Просвіта», «Ілюстрований господарський календар «Сільський Господар» (українська преса) та «Monitor», «Gazeta Narodowa» (польська періодика). У цих виданнях знайдемо публікації Є. Олесницького і згадки про різні аспекти його діяльності.

Цінними для дослідження стали матеріали щодо вшанування пам'яті Є. Олесницького [1, 26], огляди функціонування «Просвіти» [5; 76–77] і «Сільського господаря» [38; 50], звіти про економічні конгреси початку XX ст. [2–3], діяльність української репрезентації у Державній Раді на прикладі меморандумів австрійській владі [11; 30–31; 33; 53–54], діяльність Загальної Української Ради у Відні [48], дані щодо побудови українського театру [43], звернення українських студентів до парламентської репрезентації [12; 49], заходи Є. Олесницького в рамках чергової виборчої кампанії 1908 р. [45], стосунки Є. Олесницького з А. Шептицьким [10], відвідини ним 1912 р. кабінету міністрів Австро-Угорщини [39], участь у нарадах Української націонал-демократичної партії 1907 р. [9] тощо.

Таким чином, проведений джерелознавчий аналіз підтверджує, що в процесі дослідження використано доволі широку і різноманітну за походженням джерельну базу. Вона характеризується не тільки різноманітністю типів і видів історичних документів, що були знайдені, вивчені, опубліковані та введені у науковий обіг вперше, а й професійним використанням уже відомих документів у залежності від характеру того чи іншого етапу наукової роботи і необхідності аргументації висновків про Є. Олесницького. Опрацювання джерельної бази має вирішальне значення при дослідженні основних аспектів діяльності Є. Олесницького, оскільки дає можливість за допомогою нових матеріалів здійснити об'єктивний, глибоко критичний науковий аналіз і узагальнення. Опрацьовані різноманітні джерела дозволяють автору скласти докладне уявлення про зміст, характер, результати і зумовленість діяльності Є. Олесницького стосовно українського національного руху Східної Галичини у кінці XIX – на початку XX ст. Не всі джерела є рівнозначними, але їх сукупність робить джерельну базу достатньо репрезентативною для досягнення поставленої мети і завдань. Отже,

значна кількість багатоманітного документального матеріалу є оптимальною і надає можливість ґрунтовно й цілісно висвітлити громадську та парламентську діяльність Є. Олесницького.

Список використаних джерел

1. ЦДАВО України. Ф. 4465. Оп. 1. Спр. 349. 256 арк. 2. Там само. Ф. 3807. Оп. 2. Спр. 47. 156 арк. 3. Там само. Ф. 3807. Оп. 2. Спр. 15. 32 арк. 4. ЦДІАК України. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 670. 25 арк. 5. ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 104. 43 арк. 6. Там само. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 324. 37 арк. 7. ЦДІАЛ України. Ф. 363. Оп. 1. Спр. 11. 2 арк. 8. Там само. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 775. 150 арк. 9. Там само. Ф. 146. Оп. 8. Спр. 699. 10. Там само. Ф. 408. Оп. 1. Спр. 1116. 3 арк. 11. Там само. Ф. 746. Оп. 1. Спр. 5. 6 арк. 12. Там само. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2762. 3 арк. 13. Там само. Ф. 382. Оп. 1. Спр. 1. 65 арк. 14. Там само. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 90 а. 72 арк. 15. Там само. Ф. 302. Оп. 1. Спр. 490. 188 арк. 16. Там само. Ф. 302. Оп. 1. Спр. 398 а. 7 арк. 17. Там само. Ф. 302. Оп. 1. Спр. 398. 4 арк. 18. Там само. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2389. 107 арк. 19. Там само. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 214. 20. Там само. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 6500. 12 арк. 21. Там само. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2390. 84 арк. 22. Там само. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2388. 32 арк. 23. Там само. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 244. 24. Там само. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2761. 19 арк. 25. Там само. Ф. 810. Оп. 1. Спр. 8. 42 арк. 26. Там само. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 66. 18 арк. 27. Там само. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 146. 40 арк. 28. Там само. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 144. 33 арк. 29. Там само. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 147. 26 арк. 30. Там само. Ф. 746. Оп. 1. Спр. 2. 19 арк. 31. Там само. Ф. 746. Оп. 1. Спр. 3. 7 арк. 32. Там само. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2544. 36 арк. 33. Там само. Ф. 746. Оп. 1. Спр. 4. 7 арк. 34. Там само. Ф. 302. Оп. 1. Спр. 34. 29 арк. 35. Там само. Ф. 302. Оп. 1. Спр. 35. 12 арк. 36. Там само. Ф. 302. Оп. 1. Спр. 37. 25 арк. 37. Там само. Ф. 302. Оп. 1. Спр. 36. 19 арк. 38. Там само. Ф. 302. Оп. 1. Спр. 759. 26 арк. 39. Там само. Ф. 146. Оп. 4. Спр. 871. 101 арк. 40. Там само. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 1099. 27 арк. 41. Там само. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 1683. 183 арк. 42. Там само. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 1684. 88 арк. 43. Там само. Ф. 358. Оп. 2. Спр. 402. 7 арк. 44. Там само. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2519. 45 арк. 45. Там само. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2531. 20 арк. 46. Там само. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 142. 20 арк. 47. Там само. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 7632. 48. Там само. Ф. 440. Оп. 1. Спр. 2. 37 арк. 49. Там само. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2763. 7 арк. 50. Там само. Ф. 302. Оп. 1. Спр. 584. 2 арк. 51. Там само. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 1687. 12 арк. 52. Там само. Ф. 302. Оп. 1. Спр. 644. 9 арк. 53. Там само. Ф. 746. Оп. 1. Спр. 11. 28 арк. 54. Там само. Ф. 746. Оп. 1. Спр. 10. 2 арк. 55. Там само. Ф. 302. Оп. 1. Спр. 3. 59 арк. 56. Там само. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 1. 12 арк. 57. Там само. Ф. 302. Оп. 1. Спр. 2. 12 арк. 58. Держархів Львівської обл. Ф. 26. Оп. 15. Спр. 406. 146 арк. 59. Там само. Ф. 26. Оп. 15. Спр. 408. 178 арк. 60. Там само. Ф. 26. Оп. 15. Спр. 67. 154 арк. 61. Там само. Ф. 26. Оп. 15. Спр. 68. 146 арк. 62. Там само. Ф. 26. Оп. 15. Спр. 69. 150 арк. 63. Там само. Ф. 26. Оп. 15. Спр. 70. 142 арк. 64. Там само. Ф. 26. Оп. 15. Спр. 71. 145 арк. 65. Там само. Ф. 26. Оп. 15. Спр. 73. 142 арк. 66. Там само. Ф. 26. Оп. 15. Спр. 364. 492 арк. 67. Там само. Ф. 26. Оп. 6. Спр. 367. 104 арк. 68. Там само. Ф. 26. Оп. 6. Спр. 304. 30 арк. 69. Там само. Ф. 26. Оп. 6. Спр. 308. 15 арк. 70. Там само. Ф. 26. Оп. 6. Спр. 330. 48 арк. 71. Індекс стенографічних протоколів Палати Депутатів імперської ради. XVIII сесія 1907–1909 рр. Том 1. Частина 1–2. Поіменний та предметний алфавітний список. Відень, 1909 // Parlamentsarchiv. Republik Österreich. 72. Індекс стенографічних протоколів Палати Депутатів імперської ради. XIX сесія 1909 р. Том 1. Частина 1–2. Поіменний та предметний алфавітний список. Відень, 1909 // Parlamentsarchiv. Republik Österreich. 73. Індекс стенографічних протоколів Палати Депутатів імперської ради. XX сесія від 20 жовтня 1909 р. до 30 березн 1911 р. Том 1. Частина 1–2. Поіменний та предметний алфавітний список. Відень, 1911 // Parlamentsarchiv. Republik Österreich. 74. Індекс стенографічних протоколів Палати Депутатів імперської ради. XXI сесія від 17 липня 1911 р. до 25 липня 1914 р. – Відень, 1914 // Parlamentsarchiv. Republik Österreich. 75. Індекс стенографічних протоколів Палати Депутатів імперської ради. XXII сесія (остання сесія імперської ради) від 30 травня 1917 р. до 12 листопада 1918 р. – Відень, 1920 // Parlamentsarchiv. Republik Österreich. 76. ЦНБ НАН України ім. В. Вернадського. Ф. 114. Спр. 118. 5 арк. 77. Там само. Ф. 114. Спр. 23. 68 арк. 78. ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України. Ф. 168. Спр. 380, п. 14. 2 арк. 79. Там само. Ф. 154. Спр. 78, п. 3. 2 арк. 80. Там само. Ф. 17. Спр. 112, п. 3. 2 арк. 81. Там само. Ф. 11. Спр. 2012, п. 127. 77 арк. 82. Там само. Ф. 11. Спр. 5001, п. 316. 4 арк. 83. Там само. Ф. 11. Спр. 4833, п. 309. 4 арк. 84. Там само. Ф. 9. Спр. 1153. 112 арк. 85. Там само. Ф. 11. Спр. 597, п. 57. 1 арк. 86. Там само. Ф. 59. Спр. 426/4. Арк. 309–340. 87. Там само. Ф. 59. Спр. 426/3. Арк. 238–308. 88. 172. Є.Олесницький. 23 квітня 1906, Стрий // У півстолітніх змаганнях: Вибрані листи до Кирила Студинського (1891–1941). К.: Наукова думка, 1993. С. 174. 89. 193. Є.Олесницький. 27 травня 1907, Стрий // У півстолітніх змаганнях: Вибрані листи до Кирила Студинського (1891–1941). К.: Наукова думка, 1993. С. 195–196. 90. 87. Г.Цеглинський. 30 квітня 1903, Перемишль // У півстолітніх змаганнях: Вибрані листи до Кирила Студинського (1891–1941). К.: Наукова думка, 1993. С. 102. 91. Звіт з діяльності філії Просьвіти в Стрию за час від 11. мая 1904 до 11. мая 1906. Львів: Накладом філії Просьвіти в Стрию, 1906. 92. Звіт з діяльності філії Просьвіти в Стрию за час від 11. червня 1903 до 11. мая 1904. Львів: Накладом філії Просьвіти в Стрию, 1904. 31 с. 93. Звіт Краєвого Товариства господарского «Сільський Господар» у Львові за 1912-ий рік. Львів: Накладом Краєвого Товариства господарского «Сільський Господар» у Львові, 1913. 138 с. 94. Звіт Краєвого Товариства господарского «Сільський Господар» у Львові з діяльності за час від 23. вересня 1909. до 31. грудня 1910. Львів: Накладом Краєвого Товариства господарского «Сільський Господар» у Львові, 1911. 95. Звіт Краєвого Товариства господарского «Сільський Господар» у Львові за рік 1911. Львів: Накладом Краєвого Товариства господарского «Сільський Господар» у Львові, 1912. 203+126 с. 96. Звіт Краєвого Товариства господарского «Сільський Господар» у Львові з діяльності за рік 1913. Львів: Накладом Краєвого Товариства господарского «Сільський Господар», 1914. 271 с. 97. Ісаїв П. Недруковані листи Івана Франка і Іллі Шрага до Євгена Олесницького //

Український історик. 1967. № 1–2. С. 81–83. 98. Каталог першої української хліборобської вистави в Стрию устроєної заходом Краєвого Союзу господарсько-молочарського в Стрию. Стрий: Накладом Краєвого Союзу госп.-молоч. в Стрию, 1909. 43 с. 99. Лист письменниці Н. Кобринської з Болехова до В. Гнатюка у Львові про надіслання новели для альманаху, присвяченого 25-річчю літературної діяльності І. Франка. 28 лютого 1898 р. // Гнатюк В. Документи і матеріали. 1871–1989 / Упоряд. Н. Дашкевич та ін. Львів: Б. в., 1998. С. 40–41. 100. Листи (1880–1935). 114. До М. Коцюбинського. Бережани, 12 лютого 1904 р. // Чайковський А. Спогади. Листи. Дослідження: В 3 т. / Львівський нац. ун-т, Наукова б-ка та ін.; Редкол.: Б. З. Якимович (голова) та ін. Львів: Б. в., 2002. Т. 2. С. 146–148. 101. Листи (1880–1935). 120. До І. Франка. Сколе, 24 вересня 1904 р. // Чайковський А. Спогади. Листи. Дослідження: В 3 т. / Львівський нац. ун-т, Наукова б-ка та ін.; Редкол.: Б. З. Якимович (голова) та ін. Львів: Б. в., 2002. Т. 2. С. 153–154. 102. Листи (1880–1935). 143. До І. Франка. Бережани, 22 листопада 1907 р. // Чайковський А. Спогади. Листи. Дослідження: В 3 т. / Львівський нац. ун-т, Наукова б-ка та ін.; Редкол.: Б. З. Якимович (голова) та ін. Львів: Б. в., 2002. Т. 2. С. 184–185. 103. Листи (1880–1935). 15. До М. Павлика. Бережани, 20 січня 1894 р. // Чайковський А. Спогади. Листи. Дослідження: В 3 т. / Львівський нац. ун-т, Наукова б-ка та ін.; Редкол.: Б. З. Якимович (голова) та ін. – Львів: Б. в., 2002. Т. 2. С. 22–24. 104. Перший український просвітно-економічний конгрес уладжений Товариством «Просвіта» в сорокліте заснованя у Львові в днях 1. і 2. лютого 1909. року. / [Протоколи і реферати зредагували Д-р І. Брик і Д-р М. Коцюба; Коштом і накладом Товариства «Просвіта»]. Львів: З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка, 1910. XIV, 2, 655 с. 105. Устав Краєвого, рільничого Товариства господарского «Сільський Господар». Львів, 1909. 23 с. 106. Protokół 1. posiedzenia z dnia 14. lutego 1907 // Protokoły z III. sesji VIII. peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem w roku 1907. Posiedzenie 1–23 od 14. lutego do 19. marca 1907. Przytem: Skorowidz ważniejszych uchwał i Spis petycyj. Lwów. T. I. 107. Protokół 1. posiedzenia z dnia 28. grudnia 1901 // Protokoły z 1. sesji VIII. peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z W. Księstwem Krakowskiem w roku 1901/1902. Posiedzenie 1–16 od 28. grudnia 1901 do 12. lipca 1902. Przytem skorowidz ważniejszych uchwał i spis petycyj. – Lwów, 1902. T. I. 108. Protokół 1. posiedzenia z dnia 30. września 1904 // Protokoły z II. sesji VIII. peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem w roku 1904. Posiedzenie 1–31 od 30. września do 12. listopada 1904. Przytem: Skorowidz ważniejszych uchwał i Spis petycyj. Lwów, 1904. T. I. 109. Protokół 2. posiedzenia z dnia 1. października 1904 // Protokoły z II. sesji VIII. peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem w roku 1904. Posiedzenie 1–31 od 30. września do 12. listopada 1904. Przytem: Skorowidz ważniejszych uchwał i Spis petycyj. Lwów, 1904. T. I. 110. Protokół 2. posiedzenia z dnia 16. lutego 1907 // Protokoły z III. sesji VIII. peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem w roku 1907. Posiedzenie 1–23 od 14. lutego do 19. marca 1907. Przytem: Skorowidz ważniejszych uchwał i Spis petycyj. Lwów. T. I. 111. Protokół 2. posiedzenia z dnia 21. grudnia 1900 // Protokoły z 6. sesji VII. peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z W. Księstwem Krakowskiem w roku 1900 / 901. Posiedzenie 1–16 od 18. grudnia do 21. grudnia 1900 i od 17. czerwca do 9. lipca 1901. Przytem skorowidz ważniejszych uchwał i spis petycyj. Lwów, 1901. 112. Protokół 2. posiedzenia z dnia 30. grudnia 1901 // Protokoły z 1. sesji VIII. peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z W. Księstwem Krakowskiem w roku 1901 / 902. Posiedzenie 1–16 od 28. grudnia 1901 do 12. lipca 1902. Przytem skorowidz ważniejszych uchwał i spis petycyj. Lwów, 1902. T. I. 113. Protokół 20. posiedzenia z dnia 14. września 1903 r. // Protokoły z I. sesji VIII. peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z W. Księstwem Krakowskiem w roku 1902 / 903. Posiedzenie 17–49 od 29. grudnia do 30. grudnia 1902 i od 14. września do 3. listopada 1903. Przytem skorowidz ważniejszych uchwał i spis petycyj. Lwów, 1903. T. II. 114. Protokół 25. posiedzenia z dnia 30. września 1903 r. // Protokoły z I. sesji VIII. peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z W. Księstwem Krakowskiem w roku 1902 / 903. Posiedzenie 17–49 od 29. grudnia 1901 do 30. grudnia 1902 i od 14. września do 3. listopada 1903. Przytem skorowidz ważniejszych uchwał i spis petycyj. Lwów, 1903. T. II. 115. Protokół 28. posiedzenia z dnia 3. października 1903 r. // Protokoły z I. sesji VIII. peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z W. Księstwem Krakowskiem w roku 1902 / 903. Posiedzenie 17–49 od 29. grudnia 1901 do 30. grudnia 1902 i od 14. września do 3. listopada 1903. Przytem skorowidz ważniejszych uchwał i spis petycyj. Lwów, 1903. T. II. 116. Protokół 3. posiedzenia z dnia 18. lutego 1907 // Protokoły z III. sesji VIII. peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem w roku 1907. Posiedzenie 1–23 od 14. lutego do 19. marca 1907. Przytem: Skorowidz ważniejszych uchwał i Spis petycyj. Lwów. T. I. 117. Protokół 34. posiedzenia z dnia 14. października 1905 // Protokoły z II. sesji VIII. peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem w roku 1905. Posiedzenie 32–61 od 10. października do 24. listopada 1905. Przytem: Skorowidz ważniejszych uchwał i Spis petycyj. Lwów. – T. II. 118. Protokół 35. posiedzenia z dnia 17. października 1905 // Protokoły z II. sesji VIII. peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem w roku 1905. Posiedzenie 32–61 od 10. października do 24. listopada 1905. Przytem: Skorowidz ważniejszych uchwał i Spis petycyj. Lwów. T. II. 119. Protokół 36. posiedzenia z dnia 5. listopada 1908 // Protokoły z I. sesji IX. peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem w roku 1908. Posiedzenie 1–36 od 15. września do 5. listopada 1908. Przytem: Skorowidz ważniejszych uchwał i Spis petycyj. Lwów. T. I. 120. Protokół 39. posiedzenia z dnia 26. października 1905 // Protokoły z II. sesji VIII. peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem w roku 1905. Posiedzenie 32–61 od 10. października do 24. listopada 1905. Przytem: Skorowidz ważniejszych uchwał i Spis petycyj. Lwów. T. II. 121. Protokół 4. posiedzenia z dnia 21. lutego 1907 // Protokoły z III. sesji VIII. peryodu Sejmu krajowego Królestwa

Galicji i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim w roku 1907. Posiedzenie 1–23 od 14. lutego do 19. marca 1907. Przytem: Skorowidz ważniejszych uchwał i Spis petycyj. Lwów. T. I. 122. Protokół 45. posiedzenia z dnia 2. października 1909 // Protokoły z I. sesji IX. peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicji i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim w r. 1909 i 1910. Posiedzenie 37–84. od 16. września do 16. października 1909 i od 11. stycznia do 19. lutego 1910. Przytem: Skorowidz ważniejszych uchwał i Spis petycyj. Lwów, 1910. T. II. 123. Protokół 5. posiedzenia z dnia 21. czerwca 1901 // Protokoły z 6. sesji VII. peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicji i Lodomeryi z W. Księstwem Krakowskim w roku 1900 / 901. Posiedzenie 1–16 od 18. grudnia do 21. grudnia 1900 i od 17. czerwca do 9. lipca 1901. Przytem skorowidz ważniejszych uchwał i spis petycyj. Lwów, 1901. 124. Protokół 7. posiedzenia z dnia 24. września 1908 // Protokoły z I. sesji IX. peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicji i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim w roku 1908. Posiedzenie 1–36 od 15. września do 5. listopada 1908. Przytem: Skorowidz ważniejszych uchwał i Spis petycyj. Lwów. T. I. 125. Sprawozdanie stenograficzne z rozpraw galicyjskiego Sejmu krajowego 1. posiedzenia, I. sesji IX. peryodu z dnia 15. września 1908. 126. Sprawozdanie stenograficzne z rozpraw galicyjskiego Sejmu krajowego 5. posiedzenia, I. sesji IX. peryodu z dnia 22. września 1908. 127. Sprawozdanie stenograficzne z rozpraw galicyjskiego Sejmu krajowego 2. posiedzenia, III. sesji VIII. peryodu z dnia 16. lutego 1907. 128. Sprawozdanie stenograficzne z rozpraw galicyjskiego Sejmu krajowego 1. posiedzenia, II. sesji VIII. peryodu z dnia 30. września 1904. 129. Sprawozdanie stenograficzne z rozpraw galicyjskiego Sejmu krajowego 3. posiedzenia, II. sesji VIII. peryodu z dnia 4. października 1904. 130. Sprawozdanie stenograficzne z rozpraw galicyjskiego Sejmu krajowego 60. posiedzenia, II. sesji VIII. peryodu z dnia 23. listopada 1905. 131. Sprawozdanie stenograficzne z rozpraw galicyjskiego Sejmu krajowego 45. posiedzenia, I. sesji VIII. peryodu Sejmu galicyjskiego z dnia 29. października 1903. 132. Sprawozdanie stenograficzne z rozpraw galicyjskiego Sejmu krajowego 1. posiedzenia, I. sesji VIII. peryodu Sejmu galicyjskiego z dnia 28. grudnia 1901. 133. Sprawozdanie stenograficzne z rozpraw galicyjskiego Sejmu krajowego 18. posiedzenia, I. sesji VIII. peryodu Sejmu galicyjskiego z dnia 29. grudnia 1902. 134. Sprawozdanie stenograficzne z rozpraw galicyjskiego Sejmu krajowego 23. posiedzenia, I. sesji VIII. peryodu Sejmu galicyjskiego z dnia 18. września 1903. 135. Sprawozdanie stenograficzne z rozpraw galicyjskiego Sejmu krajowego 26. posiedzenia, I. sesji VIII. peryodu Sejmu galicyjskiego z dnia 3. października 1903. 136. Stenograficzne sprawozdania z drugiej sesji ósmego peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicji i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim z roku 1904 od 30. września do 12. listopada 1904 r. Posiedzenie 1–31. Przytem: Indeks osób i przedmiotów. T. I. 137. Stenograficzne sprawozdania z drugiej sesji ósmego peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicji i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim z roku 1905 od 10. października do 24. listopada 1905. Posiedzenie 32–61. Przytem: Indeks osób i przedmiotów. T. II. 138. Stenograficzne sprawozdania z pierwszej sesji dziewiątego peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicji i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim z roku 1908 od 15. września do 5. listopada 1908. Posiedzenie 1–18. Przytem: Indeks osób i przedmiotów. T. I. 139. Stenograficzne sprawozdania z pierwszej sesji dziewiątego peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicji i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim z roku 1909 i 1910 od 16. września do 16. października 1909 i od 11. stycznia do 19. lutego 1910. Posiedzenie 37–57. Przytem: Indeks osób i przedmiotów. 140. Stenograficzne sprawozdania z pierwszej sesji ósmego peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicji i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim z roku 1902/3 od 29. grudnia 1902 do 3. listopada 1903 r. Posiedzenie 17–49. Przytem: Indeks osób i przedmiotów. T. II. 141. Stenograficzne sprawozdania z pierwszej sesji ósmego peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicji i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim z roku 1901/02 od 28. grudnia 1901 do 12. lipca 1902 r. Posiedzenie 1–16. Przytem: Indeks osób i przedmiotów. 142. Stenograficzne sprawozdania z trzeciej sesji ósmego peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicji i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim z roku 1907 od 14. lutego do 19. marca 1907. Posiedzenie 1–23. Przytem: Indeks osób i przedmiotów. T. I.

References

1. TsDAVO Ukrainy. F. 4465. Op. 1. Spr. 349. 256 ark. 2. Tam samo. F. 3807. Op. 2. Spr. 47. 156 ark. 3. Tam samo. F. 3807. Op. 2. Spr. 15. 32 ark. 4. TsDIAG Ukrainy. F. 1235. Op. 1. Spr. 670. 25 ark. 5. TsDAHO Ukrainy. F. 6. Op. 1. Spr. 104. 43 ark. 6. Tam samo. F. 6. Op. 1. Spr. 324. 37 ark. 7. TsDIAL Ukrainy. F. 363. Op. 1. Spr. 11. 2 ark. 8. Tam samo. F. 348. Op. 1. Spr. 775. 150 ark. 9. Tam samo. F. 146. Op. 8. Spr. 699. 10. Tam samo. F. 408. Op. 1. Spr. 1116. 3 ark. 11. Tam samo. F. 746. Op. 1. Spr. 5. 6 ark. 12. Tam samo. F. 309. Op. 1. Spr. 2762. 3 ark. 13. Tam samo. F. 382. Op. 1. Spr. 1. 65 ark. 14. Tam samo. F. 348. Op. 1. Spr. 90 a. 72 ark. 15. Tam samo. F. 302. Op. 1. Spr. 490. 188 ark. 16. Tam samo. F. 302. Op. 1. Spr. 398 a. 7 ark. 17. Tam samo. F. 302. Op. 1. Spr. 398. 4 ark. 18. Tam samo. F. 309. Op. 1. Spr. 2389. 107 ark. 19. Tam samo. F. 358. Op. 1. Spr. 214. 20. Tam samo. F. 348. Op. 1. Spr. 6500. 12 ark. 21. Tam samo. F. 309. Op. 1. Spr. 2390. 84 ark. 22. Tam samo. F. 309. Op. 1. Spr. 2388. 32 ark. 23. Tam samo. F. 309. Op. 1. Spr. 244. 24. Tam samo. F. 309. Op. 1. Spr. 2761. 19 ark. 25. Tam samo. F. 810. Op. 1. Spr. 8. 42 ark. 26. Tam samo. F. 348. Op. 1. Spr. 66. 18 ark. 27. Tam samo. F. 348. Op. 1. Spr. 146. 40 ark. 28. Tam samo. F. 348. Op. 1. Spr. 144. 33 ark. 29. Tam samo. F. 348. Op. 1. Spr. 147. 26 ark. 30. Tam samo. F. 746. Op. 1. Spr. 2. 19 ark. 31. Tam samo. F. 746. Op. 1. Spr. 3. 7 ark. 32. Tam samo. F. 309. Op. 1. Spr. 2544. 36 ark. 33. Tam samo. F. 746. Op. 1. Spr. 4. 7 ark. 34. Tam samo. F. 302. Op. 1. Spr. 34. 29 ark. 35. Tam samo. F. 302. Op. 1. Spr. 35. 12 ark. 36. Tam samo. F. 302. Op. 1. Spr. 37. 25 ark. 37. Tam samo. F. 302. Op. 1. Spr. 36. 19 ark. 38. Tam samo. F. 302. Op. 1. Spr. 759. 26 ark. 39. Tam samo. F. 146. Op. 4. Spr. 871. 101 ark. 40. Tam samo. F. 309. Op. 1. Spr. 1099. 27 ark. 41. Tam samo. F. 309. Op. 1. Spr. 1683. 183 ark. 42. Tam samo. F. 309. Op. 1. Spr. 1684. 88 ark. 43. Tam samo. F. 358. Op. 2. Spr. 402. 7 ark. 44. Tam samo. F. 309. Op. 1. Spr. 2519. 45 ark. 45. Tam samo. F. 309. Op. 1. Spr. 2531. 20 ark. 46. Tam samo. F. 348.

Op. 1. Spr. 142. 20 ark. 47. Tam samo. F. 348. Op. 1. Spr. 7632. 48. Tam samo. F. 440. Op. 1. Spr. 2. 37 ark. 49. Tam samo. F. 309. Op. 1. Spr. 2763. 7 ark. 50. Tam samo. F. 302. Op. 1. Spr. 584. 2 ark. 51. Tam samo. F. 309. Op. 1. Spr. 1687. 12 ark. 52. Tam samo. F. 302. Op. 1. Spr. 644. 9 ark. 53. Tam samo. F. 746. Op. 1. Spr. 11. 28 ark. 54. Tam samo. F. 746. Op. 1. Spr. 10. 2 ark. 55. Tam samo. F. 302. Op. 1. Spr. 3. 59 ark. 56. Tam samo. F. 348. Op. 1. Spr. 1. 12 ark. 57. Tam samo. F. 302. Op. 1. Spr. 2. 12 ark. 58. Derzharkhiv L'vivs'koyi obl. F. 26. Op. 15. Spr. 406. 146 ark. 59. Tam samo. F. 26. Op. 15. Spr. 408. 178 ark. 60. Tam samo. F. 26. Op. 15. Spr. 67. 154 ark. 61. Tam samo. F. 26. Op. 15. Spr. 68. 146 ark. 62. Tam samo. F. 26. Op. 15. Spr. 69. 150 ark. 63. Tam samo. F. 26. Op. 15. Spr. 70. 142 ark. 64. Tam samo. F. 26. Op. 15. Spr. 71. 145 ark. 65. Tam samo. F. 26. Op. 15. Spr. 73. 142 ark. 66. Tam samo. F. 26. Op. 15. Spr. 364. 492 ark. 67. Tam samo. F. 26. Op. 6. Spr. 367. 104 ark. 68. Tam samo. F. 26. Op. 6. Spr. 304. 30 ark. 69. Tam samo. F. 26. Op. 6. Spr. 308. 15 ark. 70. Tam samo. F. 26. Op. 6. Spr. 330. 48 ark. 71. Indeks stenografichnykh protokoliv Palaty Deputativ impers'koyi rady. KhVIII sesiya 1907–1909 rr. Tom 1. Chastyna 1–2. Poimenny ta predmetnyy alfavitnyy spysok. Viden', 1909 [The Stenographic Record of the Chamber of Deputies of the Imperial Council. XVIII session 1907–1909. Volume 1. Part 1–2. Named and substantive alphabetical list. Vienna, 1909]. Parlamentsarchiv. Republik Österreich. 72. Indeks stenografichnykh protokoliv Palaty Deputativ impers'koyi rady. XIX sesiya 1909 r. Tom 1. Chastyna 1–2. Poimenny ta predmetnyy alfavitnyy spysok. Viden', 1909 [Stenographic record index of the Chamber of Deputies of the Imperial Council. XIX session 1909 Volume 1. Part 1–2. Named and substantive alphabetical list. Vienna, 1909]. Parlamentsarchiv. Republik Österreich. 73. Indeks stenografichnykh protokoliv Palaty Deputativ impers'koyi rady. XX sesiya vid 20 zhovtnya 1909 r. do 30 berezn 1911 r. Tom 1. Chastyna 1–2. Poimenny ta predmetnyy alfavitnyy spysok. Viden', 1911 [Index of vertebrate protocols of the Chamber of Deputies of the Imperial Council. XX session from October 20, 1909 to March 30, 1911 Volume 1. Part 1–2. Named and substantive alphabetical list. Vienna, 1911]. Parlamentsarchiv. Republik Österreich. 74. Indeks stenografichnykh protokoliv Palaty Deputativ impers'koyi rady. XXI sesiya vid 17 lypnya 1911 r. do 25 lypnya 1914 r. – Viden', 1914 [The Index of Stenographic Protocols of the Chamber of Deputies of the Imperial Council. XXI session from July 17, 1911 to July 25, 1914 – Vienna, 1914]. Parlamentsarchiv. Republik Österreich. 75. Indeks stenografichnykh protokoliv Palaty Deputativ impers'koyi rady. XXII sesiya (ostannya sesiya impers'koyi rady) vid 30 travnya 1917 r. do 12 lystopada 1918 r. – Viden', 1920 [Index of vertebrate protocols of the Chamber of Deputies of the Imperial Council. XXII session (last session of the imperial council) from May 30, 1917 to November 12, 1918 – Vienna, 1920]. Parlamentsarchiv. Republik Österreich. 76. TsNB NAN Ukrayiny im. V. Vernads'koho. F. 114. Spr. 118. 5 ark. 77. Tam samo. F. 114. Spr. 23. 68 ark. 78. LNB im. V. Stefanyka NAN Ukrayiny. F. 168. Spr. 380, p. 14. 2 ark. 79. Tam samo. F. 154. Spr. 78, p. 3. 2 ark. 80. Tam samo. F. 17. Spr. 112, p. 3. 2 ark. 81. Tam samo. F. 11. Spr. 2012, p. 127. 77 ark. 82. Tam samo. F. 11. Spr. 5001, p. 316. 4 ark. 83. Tam samo. F. 11. Spr. 4833, p. 309. 4 ark. 84. Tam samo. F. 9. Spr. 1153. 112 ark. 85. Tam samo. F. 11. Spr. 597, p. 57. 1 ark. 86. Tam samo. F. 59. Spr. 426/4. Ark. 309–340. 87. Tam samo. F. 59. Spr. 426/3. Ark. 238–308. 88. 172. Ye.Olesnyts'kyy. 23 kvitnya 1906, Stryy [Ye.Olesnytsky April 23, 1906, Stryi]. U pivstolitnikh zmahannyakh: Vybrani lysty do Kyryla Studyns'koho (1891–1941). K.: Naukova dumka, 1993. S. 174. 89. 193. Ye.Olesnyts'kyy. 27 travnya 1907, Stryy [193. Ye.Olesnitsky. May 27, 1907, Stryi]. U pivstolitnikh zmahannyakh: Vybrani lysty do Kyryla Studyns'koho (1891–1941). K.: Naukova dumka, 1993. S. 195–196. 90. 87. H.Tsehlyns'kyy. 30 kvitnya 1903, Peremyshl' [87. G. Tseglynsky. April 30, 1903, Przemysl]. U pivstolitnikh zmahannyakh: Vybrani lysty do Kyryla Studyns'koho (1891–1941). K.: Naukova dumka, 1993. S. 102. 91. Zvit z dyiyal'nosti filyiyi Pros'vity v Stryyu za chas vid 11. maya 1904 do 11. maya 1906 [Report on the activity of the branch of Prosvita in Stryi during the period from May 11, 1904 to May 11, 1906]. L'viv: Nakladom filyiyi Pros'vity v Stryyu, 1906. 92. Zvit z dyiyal'nosti filyiyi Pros'vity v Stryyu za chas vid 11. chervnya 1903 do 11. maya 1904 [Report on the activity of the branch of Prosvita in Stryi during the period for the period from June 11, 1903 to May 11, 1904]. L'viv: Nakladom filyiyi Pros'vity v Stryyu, 1904. 31 s. 93. Zvit Krayevoho Tovarystva hospodarskoho «Syil'skyy Hospodar» u L'vovi za 1912-yy rik [Report of the Regional Society of Economic Companies «Village Owner» in Lviv for the 1912 year]. L'viv: Nakladom Krayevoho Tovarystva hospodarskoho «Syil'skyy Hospodar» u L'vovi, 1913. 138 s. 94. Zvit Krayevoho Tovarystva hospodarskoho «Syil'skyy Hospodar» u L'vovi z dyiyal'nosti za chas vid 23. veresnya 1909. do 31. hrudnya 1910 [Report of the Regional Society of Economic Companies «Village Owner» in Lviv for the time from September 23, 1909 to December 31, 1910]. L'viv: Nakladom Krayevoho Tovarystva hospodarskoho «Syil'skyy Hospodar» u L'vovi, 1911. 95. Zvit Krayevoho Tovarystva hospodarskoho «Syil'skyy Hospodar» u L'vovi za rik 1911 [Report of the Regional Society of Economic Companies «Village Owner» in Lviv for the 1911 year]. L'viv: Nakladom Krayevoho Tovarystva hospodarskoho «Syil'skyy Hospodar» u L'vovi, 1912. 203+126 s. 96. Zvit Krayevoho Tovarystva hospodarskoho «Syil's'kyy Hospodar» u L'vovi z dyiyal'nosti za rik 1913 [Report of the Regional Society of Economic Companies «Village Owner» in Lviv for the 1913 year]. L'viv: Nakladom Krayevoho Tovarystva hospodarskoho «Syil's'kyy Hospodar», 1914. 271 s. 97. Isayiv P. Nedrukovani lysty Ivana Franka i Illi Shraha do Yevhena Olesnyts'koho [Unpublished letters of Ivan Franko and Ilya Shrag to Yevhen Olesnitsky]. Ukrayins'kyy istoryk. 1967. # 1–2. S. 81–83. 98. Katal'og pershoyi ukrains'koyi khlyborobs'koyi vystavy v Stryyu ustroyenoyi zakhodom Krayevoho Soyuzu hospodars'ko-molochars'koho v Stryyu [Catalog of the first Ukrainian agricultural production in Stryi, arranged by the event of the Regional Union of Farmers and Militarists in Stryi]. Stryy: Nakladom Krayevoho Soyuzu hosp.-moloch. v Stryyu, 1909. 43 s. 99. Lyst pys'mennytsi N. Kobryns'koyi z Bolekhova do V. Hnatyuka u L'vovi pro nadislannya novelty dlya al'manakhu, prysvyachenoho 25-richchyu literaturnoyi diyal'nosti I. Franka. 28 lyutoho 1898 r. [Letter from the writer N. Kobrinsky from Bolechov to V. Hnatyuk in Lviv on sending novels for the almanac dedicated to the 25th anniversary of I. Franko's literary work. February 28, 1898]. Hnatyuk V. Dokumenty i materialy. 1871–1989 /

Uporyad. N. Dashkevych ta in. L'viv: B. v., 1998. S. 40–41. 100. Lysty (1880–1935). 114. Do M. Kotsyubyns'koho. Berezhany, 12 lyutoho 1904 r. [To M. Kotsyubynsky. Berezhany, February 12, 1904]. Chaykovs'kyy A. Spohady. Lysty. Doslidzhennya: V 3 t. / L'vivs'kyy nats. un-t, Naukova b-ka ta in.; Redkol.: B. Z. Yakymovych (holova) ta in. L'viv: B. v., 2002. T. 2. S. 146–148. 101. Lysty (1880–1935). 120. Do I. Franka. Skole, 24 veresnya 1904 r. [Letters (1880–1935). 120. To Ivan Franko. Skole, September 24, 1904]. Chaykovs'kyy A. Spohady. Lysty. Doslidzhennya: V 3 t. / L'vivs'kyy nats. un-t, Naukova b-ka ta in.; Redkol.: B. Z. Yakymovych (holova) ta in. L'viv: B. v., 2002. T. 2. S. 153–154. 102. Lysty (1880–1935). 143. Do I. Franka. Berezhany, 22 lystopada 1907 r. [Letters (1880–1935). 143. To Ivan Franko. Berezhany, November 22, 1907]. Chaykovs'kyy A. Spohady. Lysty. Doslidzhennya: V 3 t. / L'vivs'kyy nats. un-t, Naukova b-ka ta in.; Redkol.: B. Z. Yakymovych (holova) ta in. L'viv: B. v., 2002. T. 2. S. 184–185. 103. Lysty (1880–1935). 15. Do M. Pavlyka. Berezhany, 20 sichnya 1894 r. [Letters (1880–1935). 15. By M. Pavlik. Berezhany, January 20, 1894]. Chaykovs'kyy A. Spohady. Lysty. Doslidzhennya: V 3 t. / L'vivs'kyy nats. un-t, Naukova b-ka ta in.; Redkol.: B. Z. Yakymovych (holova) ta in. – L'viv: B. v., 2002. T. 2. S. 22–24. 104. Pershyy ukrayins'kyy pros'vitno-ekonomichnyy konhres uladzheny Tovarystvom «Pros'vita» v soroklytze zasnovanya u L'vovi v dnyakh 1. i 2. lyutoho 1909. Roku [The first Ukrainian educational-economic congress was set up by Prosvita Society at its fortieth foundation in Lviv on the 1st and 2nd of February, 1909]. / [Protokoly i referaty zredahuvaly D-r I. Bryk i D-r M. Kotsyuba; Koshtom i nakladom Tovarystva «Pros'vita»]. L'viv: Z drukarni Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka, 1910. KhIV, 2, 655 s. 105. Ustav Krayevoho, ril'nychoho Tovarystva hospodarskoho «Syil'skyy Hospodar». L'viv, 1909. 23 s. 106. Protokól 1. posiedzenia z dnia 14. lutego 1907 [The Charter of the Landscape, Growing Farm Society «Village Owner»]. Protokoly z III. sesyi VIII. peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem w roku 1907. Posiedzenie 1–23 od 14. lutego do 19. marca 1907. Przytem: Skorowidz ważniejszych uchwał i Spis petycyj. Lwów. T. I. 107. Protokól 1. posiedzenia z dnia 28. grudnia 1901 // Protokoly z I. sesyi VIII. peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z W. Księstwem Krakowskiem w roku 1901/1902. Posiedzenie 1–16 od 28. grudnia 1901 do 12. lipca 1902. Przytem skorowidz ważniejszych uchwał i spis petycyj. – Lwów, 1902. T. I. 108. Protokól 1. posiedzenia z dnia 30. września 1904 // Protokoly z II. sesyi VIII. peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem w roku 1904. Posiedzenie 1–31 od 30. września do 12. listopada 1904. Przytem: Skorowidz ważniejszych uchwał i Spis petycyj. Lwów, 1904. T. I. 109. Protokól 2. posiedzenia z dnia 1. października 1904 // Protokoly z II. sesyi VIII. peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem w roku 1904. Posiedzenie 1–31 od 30. września do 12. listopada 1904. Przytem: Skorowidz ważniejszych uchwał i Spis petycyj. Lwów, 1904. T. I. 110. Protokól 2. posiedzenia z dnia 16. lutego 1907 // Protokoly z III. sesyi VIII. peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem w roku 1907. Posiedzenie 1–23 od 14. lutego do 19. marca 1907. Przytem: Skorowidz ważniejszych uchwał i Spis petycyj. Lwów. T. I. 111. Protokól 2. posiedzenia z dnia 21. grudnia 1900 // Protokoly z 6. sesyi VII. peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z W. Księstwem Krakowskiem w roku 1900 / 901. Posiedzenie 1–16 od 18. grudnia do 21. grudnia 1900 i od 17. sserwca do 9. lipca 1901. Przytem skorowidz ważniejszych uchwał i spis petycyj. Lwów, 1901. 112. Protokól 2. posiedzenia z dnia 30. grudnia 1901 // Protokoly z I. sesyi VIII. peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z W. Księstwem Krakowskiem w roku 1901 / 902. Posiedzenie 1–16 od 28. grudnia 1901 do 12. lipca 1902. Przytem skorowidz ważniejszych uchwał i spis petycyj. Lwów, 1902. T. I. 113. Protokól 20. posiedzenia z dnia 14. września 1903 r. // Protokoly z I. sesyi VIII. peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z W. Księstwem Krakowskiem w roku 1902 / 903. Posiedzenie 17–49 od 29. grudnia do 30. grudnia 1902 i od 14. września do 3. listopada 1903. Przytem skorowidz ważniejszych uchwał i spis petycyj. Lwów, 1903. T. II. 114. Protokól 25. posiedzenia z dnia 30. września 1903 r. // Protokoly z I. sesyi VIII. peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z W. Księstwem Krakowskiem w roku 1902 / 903. Posiedzenie 17–49 od 29. grudnia 1901 do 30. grudnia 1902 i od 14. września do 3. listopada 1903. Przytem skorowidz ważniejszych uchwał i spis petycyj. Lwów, 1903. T. II. 115. Protokól 28. posiedzenia z dnia 3. października 1903 r. // Protokoly z I. sesyi VIII. peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z W. Księstwem Krakowskiem w roku 1902 / 903. Posiedzenie 17–49 od 29. grudnia 1901 do 30. grudnia 1902 i od 14. września do 3. listopada 1903. Przytem skorowidz ważniejszych uchwał i spis petycyj. Lwów, 1903. T. II. 116. Protokól 3. posiedzenia z dnia 18. lutego 1907 // Protokoly z III. sesyi VIII. peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem w roku 1907. Posiedzenie 1–23 od 14. lutego do 19. marca 1907. Przytem: Skorowidz ważniejszych uchwał i Spis petycyj. Lwów. T. I. 117. Protokól 34. posiedzenia z dnia 14. października 1905 // Protokoly z II. sesyi VIII. peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem w roku 1905. Posiedzenie 32–61 od 10. października do 24. listopada 1905. Przytem: Skorowidz ważniejszych uchwał i Spis petycyj. Lwów. – T. II. 118. Protokól 35. posiedzenia z dnia 17. października 1905 // Protokoly z II. sesyi VIII. peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem w roku 1905. Posiedzenie 32–61 od 10. października do 24. listopada 1905. Przytem: Skorowidz ważniejszych uchwał i Spis petycyj. Lwów. T. II. 119. Protokól 36. posiedzenia z dnia 5. listopada 1908 // Protokoly z I. sesyi IX. peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem w roku 1908. Posiedzenie 1–36 od 15. września do 5. listopada 1908. Przytem: Skorowidz ważniejszych uchwał i Spis petycyj. Lwów. T. I. 120. Protokól 39. posiedzenia z dnia 26. października 1905 // Protokoly z II. sesyi VIII. peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem w roku 1905. Posiedzenie 32–61 od 10. października do 24. listopada 1905. Przytem: Skorowidz ważniejszych uchwał i Spis petycyj. Lwów. T. II. 121. Protokól 4. posiedzenia z dnia 21. lutego 1907 // Protokoly z III. sesyi VIII. peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem

Księstwem Krakowskim w roku 1907. Posiedzenie 1–23 od 14. lutego do 19. marca 1907. Przytem: Skorowidz ważniejszych uchwał i Spis petycyj. Lwów. T. I. 122. Protokół 45. posiedzenia z dnia 2. października 1909 // Protokoły z I. sesji IX. peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskim w r. 1909 i 1910. Posiedzenie 37–84. od 16. września do 16. października 1909 i od 11. stycznia do 19. lutego 1910. Przytem: Skorowidz ważniejszych uchwał i Spis petycyj. Lwów, 1910. T. II. 123. Protokół 5. posiedzenia z dnia 21. sierpnia 1901 // Protokoły z 6. sesji VII. peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z W. Księstwem Krakowskim w roku 1900 / 901. Posiedzenie 1–16 od 18. grudnia do 21. grudnia 1900 i od 17. sierpnia do 9. lipca 1901. Przytem skorowidz ważniejszych uchwał i spis petycyj. Lwów, 1901. 124. Protokół 7. posiedzenia z dnia 24. września 1908 // Protokoły z I. sesji IX. peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskim w roku 1908. Posiedzenie 1–36 od 15. września do 5. listopada 1908. Przytem: Skorowidz ważniejszych uchwał i Spis petycyj. Lwów. T. I. 125. Sprawozdanie stenograficzne z rozpraw galicyjskiego Sejmu krajowego 1. posiedzenia, I. sesji IX. peryodu z dnia 15. września 1908. 126. Sprawozdanie stenograficzne z rozpraw galicyjskiego Sejmu krajowego 5. posiedzenia, I. sesji IX. peryodu z dnia 22. września 1908. 127. Sprawozdanie stenograficzne z rozpraw galicyjskiego Sejmu krajowego 2. posiedzenia, III. sesji VIII. peryodu z dnia 16. lutego 1907. 128. Sprawozdanie stenograficzne z rozpraw galicyjskiego Sejmu krajowego 1. posiedzenia, II. sesji VIII. peryodu z dnia 30. września 1904. 129. Sprawozdanie stenograficzne z rozpraw galicyjskiego Sejmu krajowego 3. posiedzenia, II. sesji VIII. peryodu z dnia 4. października 1904. 130. Sprawozdanie stenograficzne z rozpraw galicyjskiego Sejmu krajowego 60. posiedzenia, II. sesji VIII. peryodu z dnia 23. listopada 1905. 131. Sprawozdanie stenograficzne z rozpraw galicyjskiego Sejmu krajowego 45. posiedzenia, I. sesji VIII. peryodu Sejmu galicyjskiego z dnia 29. października 1903. 132. Sprawozdanie stenograficzne z rozpraw galicyjskiego Sejmu krajowego 1. posiedzenia, I. sesji VIII. peryodu Sejmu galicyjskiego z dnia 28. grudnia 1901. 133. Sprawozdanie stenograficzne z rozpraw galicyjskiego Sejmu krajowego 18. posiedzenia, I. sesji VIII. peryodu Sejmu galicyjskiego z dnia 29. grudnia 1902. 134. Sprawozdanie stenograficzne z rozpraw galicyjskiego Sejmu krajowego 23. posiedzenia, I. sesji VIII. peryodu Sejmu galicyjskiego z dnia 18. września 1903. 135. Sprawozdanie stenograficzne z rozpraw galicyjskiego Sejmu krajowego 26. posiedzenia, I. sesji VIII. peryodu Sejmu galicyjskiego z dnia 3. października 1903. 136. Stenograficzne sprawozdania z drugiej sesji ósmego peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskim z roku 1904 od 30. września do 12. listopada 1904 r. Posiedzenie 1–31. Przytem: Indeks osób i przedmiotów. T. I. 137. Stenograficzne sprawozdania z drugiej sesji ósmego peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskim z roku 1905 od 10. października do 24. listopada 1905. Posiedzenie 32–61. Przytem: Indeks osób i przedmiotów. T. II. 138. Stenograficzne sprawozdania z pierwszej sesji dziewiątego peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskim z roku 1908 od 15. września do 5. listopada 1908. Posiedzenie 1–18. Przytem: Indeks osób i przedmiotów. T. I. 139. Stenograficzne sprawozdania z pierwszej sesji dziewiątego peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskim z roku 1909 i 1910 od 16. września do 16. października 1909 i od 11. stycznia do 19. lutego 1910. Posiedzenie 37–57. Przytem: Indeks osób i przedmiotów. 140. Stenograficzne sprawozdania z pierwszej sesji ósmego peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskim z roku 1902/3 od 29. grudnia 1902 do 3. listopada 1903 r. Posiedzenie 17–49. Przytem: Indeks osób i przedmiotów. T. II. 141. Stenograficzne sprawozdania z pierwszej sesji ósmego peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskim z roku 1901/02 od 28. grudnia 1901 do 12. lipca 1902 r. Posiedzenie 1–16. Przytem: Indeks osób i przedmiotów. 142. Stenograficzne sprawozdania z trzeciej sesji ósmego peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskim z roku 1907 od 14. lutego do 19. marca 1907. Posiedzenie 1–23. Przytem: Indeks osób i przedmiotów. T. I.

Інна Чуйко

**ИСТОЧНИКОВАЯ БАЗА ИССЛЕДОВАНИЯ ОБЩЕСТВЕННОЙ И ПАРЛАМЕНТСКОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЕВГЕНИЯ ОЛЕСНИЦКОГО (1860–1917 ГГ.)**

В статье подан краткий анализ источников по отмеченной научной проблеме. Определены основные группы источников и подана их характеристика. Сделан акцент на анализе архивных документов и опубликованных источников.

Ключевые слова: Е. Олесницкий, источниковая база, источник, архивные документы, опубликованные источники.

Inna Chuiko

**SOURCE BASE OF THE PUBLIC AND PARLIAMENTARY ACTIVITIES OF YEVHEN
OLESNYTSKYI (1860–1917)**

The article briefly analyzes the sources of specific scientific problem. The author has identified the main groups of sources and gave them the characteristic. The accent is made on the analysis of archival documents and published sources.

Key words: Yevhen Olesnytskyi, source base, source, archival documents, published sources.

УДК 930.2:630*232(477.7) «18/19»

Павло Буцький

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ЗАЛІСНЕННЯ ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОГО ПРИАЗОВ'Я (XIX – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Стаття висвітлює ступінь дослідження та джерела з історії заліснення Північно-Західного Приазов'я у XIX ст. Звертається увага на статті у журналі Міністерства державного майна, описи лісництв та деревних плантацій краю. Основні джерела, на які звертається увага – матеріали Повного зібрання законів Російської імперії та неопубліковані документи Державного архіву Запорізької області. Комплекс джерел, які стосуються лісорозведення, зберігається у Одеському державному архіві. Серед інформації про розвиток Молочанського менонітського округу знаходимо важливі дані про лісорозведення. Дані про розвиток лісних господарств на усій території України знаходимо у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України.

Ключові слова: Північно-Західне Приазов'я, меноніти, Старобердянське лісництво, джерела, історіографія.

Екологічна історія завжди мала значну актуальність як на рівні великих територій так і на місцевих, локальних рівнях. Особливим аспектом у цьому напрямку є проблема заліснення території та охорона лісів і деревонасаджень. Можливості заліснення степових ландшафтів Північно-Західного Приазов'я завжди цікавили учених та екологів, але були реалізовані порівняно недавно.

Наявні публікації освітлюють, зазвичай, загальні тенденції і результати степового лісорозведення. Окремих робіт, які висвітлюють історію заліснення Північно-Західного Приазов'я знайдено не було. Роль представників різних етносів в успіхах степового лісорозведення висвітлена не достатньо. У зв'язку зі сказаним, актуальним є проведення історичного аналізу історіографії та джерел з історії лісорозведення в Північно-Західному Приазов'ї XIX – початку ХХ ст.

Мета дослідження: загальна характеристика історичних праць та джерел з історії лісорозведення в Північно-Західному Приазов'ї XIX – початку ХХ ст.

Дореволюційна історіографія історії заліснення Північно-Західного Приазов'я це здебільшого статті у науковій періодиці, присвяченій економічним та сільськогосподарським питанням. Окремо виділяються статті у журналі Міністерства державного майна. Свої висновки стосовно особливостей заліснення степів писали як місцеві господарі [24], так і відомі географи та спеціалісти у розвитку лісівництва [23; 28]. Описи лісництв та деревних плантацій краю зустрічаємо у виданні «Записки Императорского Общества сельского хозяйства южной России» та працях вільного економічного товариства. Особливо слід виділити опис менонітської мизи Юшанли [26] та огляд менонітських плантацій [22]. Стосовно розведення у Південній Україні садів та лісів писали місцеві газети. Наприклад, у додатку до таврійських губернських відомостей зустрічаємо інформацію про розвиток садівництва [27]. Спеціалізовані видання з питань сільського господарства та лісівництва в першу чергу звертали увагу на ботанічні характеристики плантацій та лісництв, але вміщують також цінну історичну інформацію стосовно їх виникнення та внеску менонітів у цей процес [2].

Історіографія питання радянського періоду звертала увагу, здебільшого, на біологічні та екологічні особливості лісів у районі Молочного лиману та річки Молочної [1; 25]. Але із біологічних праць слід відокремити ті, які вміщують історичні дані. У першу чергу, це роботи Н. Сидельник [29].

Серед сучасних робіт з історії розвитку лісівництва в Північно-Західному Приазов'ї слід звернути увагу на дослідження С. Гришко, яка крім географічних аспектів, розглядає також історію виникнення Старобердянського лісництва [3]. Серед опублікованих джерел слід виділити матеріали Повного зібрання законів Російської імперії. Аналіз законодавства стосовно лісівництва дає змогу прослідкувати державну політику з цього питання та її зміни упродовж XIX – на початку ХХ ст.

Неопубліковані джерела з історії лісівництва в Північно-Східному Приазов'ї зберігаються у різних архівах. Найбільший фонд з історії Старобердянського лісництва зберігається у Державному архіві Запорізької області (фонд Ф-250, оп. 1 та 2) та вміщує 256 справ. Справи цього фонду можна поділити на наступні групи.

Діловодна переписка керівництва лісництва із Мелітопольським окружним управлінням держмайна, палатою держмайна, волосними правліннями [4]. У наказах та циркулярах лісового департаменту, управління держмайна зберігається інформація про Молочанське товариство плідівництва [18], Програму премій та лісорозведення у Бердянському повіті, які видавало Бердянське земство [9]. Списки робітників, які отримали винагороду за свою працю наводяться за окремими селами. Частіше за все в лісництві працювали селяни із найближчих селищ – Тихоновки, Тамбовки, Терпіння, Ново-Пилипівки тощо [10]. Окрема кількість справ має в собі дані про учнів,

атестати про закінчення курсів з лісорозведення, садівництва, письму та земельній зйомці [6]. Алфавіти, списки новоприбулих. Списки менонітів, які прибували на альтернативну службу до лісництва в окремі роки. При цьому вказувалося місце проживання, рід занять, грамотний чи ні, одружений чи ні [11]. Значну частину фонду займають звіти, рапорти та статистика. Знаходимо звіти та статистику про площу лісів, склад керівництва лісництва, про використання майна та землеустрій у лісництві тощо [5]. Окремо виділяється справа про стан Джекенлінської лісної дачі [16]. Відомості про виплату жалування, кошториси вміщують цінну інформацію про керівництво лісництва [7]. У таких документах, крім суми жалування, вказуються прізвище, ім'я та по батькові та посада людини. Інформація про участь робітників лісництва у виставках стосується 1887 р., коли відбулася загальноросійська сільськогосподарська виставка [12]. У 1887 р. прийнято участь у Таврійській губернській сільськогосподарській виставці у м. Сімферополь [12]. Ботанічна акліматизаційна виставка в Ботанічному саду 1892 р. відбулася у Москві [13], Сільськогосподарська промислова виставка в м. Київ 1896 [14], Паризька всесвітня виставка 1900 р. [15].

Господарські плани лісництва склалися на кожен рік. Передусім, у цих документах вказувалися: пропозиції до виконання (наприклад, прибирання сухих дерев або відновлення лісу, прочистка молоді порослі тощо), вказувалася площа, яку необхідно обробити та скільки це коштує, деревні та кустарні породи, необхідна кількість насіння, кількість насіння, яке можна зібрати у лісництві, кількість насіння, яке можна відправити у інші місця [17]. Багато справ стосуються здачі у оренду частин землі, яка належала Бердянському, Джекенлицькому або Алтагірському лісництву [19]. Серед інших справ виділяються програми з експлуатації лісу, продажі та роздачі лісного матеріалу [8], описи лісних насаджень на землях німців-колоністів, які підлягали дії ліквідаційних законів [20]. Комплекс джерел, які стосуються лісорозведення зберігається у Одеському державному архіві. Серед інформації про розвиток Молочанського менонітського округу знаходимо важливі дані про лісорозведення [21]. Дані про розвиток лісних господарств на усій території України знаходимо у фондах Центральному державному архів вищих органів влади та управління України [30].

Таким чином колекції, які зберігаються у різних архівах, представляють собою джерельний комплекс для дослідження: особливостей листування лісників із керівництвом, особливостей бухгалтерії лісництва, послужних списків головних лісників та допоміжного персоналу, основні види праці та функції, які виконували робітники лісництва, особливості планування роботи лісництва, генеалогії німецькомовних колоністів, українських і російських селян, які тимчасово або постійно працювали у лісництвах, особливості підготовки до виставок міжнародного та місцевого значення, погодні умови, в яких вирощували ліс, та вплив цих умов на різні види рослин, видову різноманітність рослин на плантаціях та у лісництвах.

Список використаних джерел

1. Альбицкая М. А. Очерк растительности Мелитопольского и Акимовского районов Запорожской области // Научные записки Днепропетровского ГУ т. 38. 1957. С. 21–26
2. Виббе Г. Краткое описание казенной образцовой плантации Таврической губернии, в Бердянском уезде, в 1852 г. // Журнал сельского хозяйства, 1853, № 3, с. 308–310.
3. Гришко С. В. Еколого-географічний аналіз Старобердянського лісництва як лісокультурного ландшафту у степу // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. Вінниця, 2008. Вип. 16. С. 102–106.
4. Державний архів Запорізької області (далі – Держархів Запорізької обл.). Ф. Ф-250. Оп. 1. Спр. 11.
5. Держархів Запорізької обл. Ф. Ф-250. Оп. 1. Спр. 13.
6. Там само. Ф. Ф-250. Оп. 1. Спр. 18.
7. Там само. Ф. Ф-250. Оп. 1. Спр. 25.
8. Там само. Ф. Ф-250. Оп. 1. Спр. 30.
9. Там само. Ф. Ф-250. Оп. 1. Спр. 41.
10. Там само. Ф. Ф-250. Оп. 1. Спр. 62.
11. Там само. Ф. Ф-250. Оп. 1. Спр. 74.
12. Там само. Ф. Ф-250. Оп. 1. Спр. 110.
13. Там само. Ф. Ф-250. Оп. 1. Спр. 140.
14. Там само. Ф. Ф-250. Оп. 1. Спр. 167.
15. Там само. Ф. Ф-250. Оп. 1. Спр. 193.
16. Там само. Ф. Ф-250. Оп. 1. Спр. 206.
17. Там само. Ф. Ф-250. Оп. 1. Спр. 209.
18. Там само. Ф. Ф-250. Оп. 1. Спр. 216.
19. Там само. Ф. Ф-250. Оп. 1. Спр. 311.
20. Там само. Ф. Ф-250. Оп. 1. Спр. 336.
21. Державний архів Одеської області. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 775.
22. К. Обзорение лесных плантаций в округе поселенных на Молочных водах менонистов по 1-е декабря 1837 года // Листки Общества сельского хозяйства южной России, 1838, № 3. С. 147–157.
23. Кеппен Ф. Несколько слов о разведении лесов в степях Таврической губернии // Журнал Министерства государственных имуществ, 1863, часть 84, отделение II, с. 1–17.
24. Корнис И. О состоянии хозяйства в Молочанских менонистских колониях в 1844 году // Журнал Министерства государственных имуществ, 1845, ч. 15, № 4–6, с. 235–240.
25. Материалы исследований искусственных лесов в районе реки Молочной и Молочного лимана / под ред. А.Л. Белогард. Киев., Изд-во КГУ. 1855. 122 с. Т. 38, вып. 5.
26. Мыза Юшанлы // Труды Вольного экономического общества, 1853, т. 4, с. 246–250.
27. О разведении в Тавриде садов и лесов. – Прибавление к Таврическим губернским ведомостям, 1841, № 50, 16 декабря.
28. Рудзкой А. Письма о русских лесах:... О Бердянском лесничестве // Журнал Министерства государственных имуществ, 1864, т. 85, № 1–4, с. 273–280.
29. Сидельник Н.А. Краткая естественно-историческая характеристика района Старо-Бердянской и Алтагирской лесных дач // Научные записки Днепропетровского ГУ т.38. 1958.
30. Центральный державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 27, оп. 7, спр. 791.

References

1. Albitskaya M.A. Oчерk rastitel'nosti Melitopol'skogo i Akimovskogo raionov Zaporozhskoi oblasti [An outline of the vegetation of the Melitopol and Akimovsky areas of the Zaporozhye region]. Nauchnye zapiski Dnepropetrovskogo GU t.38. 1957. S. 21–26.
2. Vibbe G. Kratkoe opisanie kazennoi obraztsovoi plantatsii Tavricheskoi gubernii, v Berdyanskom uezde, v 1852 g. [Brief description of the state exemplary plantation of the Taurian province, in the Berdyansk district, in 1852]. Zhurnal sel'skogo khozyaistva, 1853, № 3, s. 308–310.
3. Hryshko S. V. Ekologo-heohrafichnyy analiz Staroberdyans'koho lisnytstva yak lisokul'turnoho landshaftu u stepu [Ecological-geographical analysis of Old-forestry forestry as a forest-cultivated landscape in the steppes]. Naukovi zapysky Vinnyts'koho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Mykhayla Kotsyubyns'koho. Seriya: Heohrafiya. – Vinnytsya, 2008. Vyp. 16. S. 102-106.
4. Derzhavnyy arkhiv Zaporiz'koyi oblasti (dali – Derzharkhiv Zaporiz'koyi obl.), f.F-250, op.1, spr. 11.
5. Derzharkhiv Zaporiz'koyi obl., f.F-250, op.1, spr. 13.
6. Tam samo, f.F-250, op.1, spr. 18.
7. Tam samo, f.F-250, op.1, spr. 25.
8. Tam samo, f.F-250, op.1, spr. 30.
9. Tam samo, f.F-250, op.1, spr. 41.
10. Tam samo, f.F-250, op.1, spr. 62.
11. Tam samo, f.F-250, op.1, spr. 74.
12. Tam samo, f.F-250, op.1, spr. 110.
13. Tam samo, f.F-250, op.1, spr. 140.
14. Tam samo, f.F-250, op.1, spr. 167.
15. Tam samo, f.F-250, op.1, spr. 193.
16. Tam samo, f.F-250, op.1, spr.206.
17. Tam samo, f.F-250, op.1, spr. 209.
18. Tam samo, f.F-250, op.1, spr.216.
19. Tam samo, f.F-250, op.1, spr.311.
20. Tam samo, f.F-250, op.1, spr. 336.
21. Derzhavnyy arkhiv Odes'koyi oblasti, f. 6, op. 1, spr. 775.
22. K. Obozrenie lesnykh plantatsii v okruge poselennykh na Molochnykh vodakh menonistov po 1-e dekabrya 1837 goda [An overview of forest plantations in the district settled by the Menonist dairy waters on December 1, 1837]. Listki Obshchestva sel'skogo khozyaistva yuzhnoi Rossii, 1838, № 3, s. 147–157.
23. Keppen F. Neskol'ko slov o razvedenii lesov v stepyakh Tavricheskoi gubernii [A few words about the cultivation of forests in the steppes of the Taurida Gubernia]. Zhurnal Ministerstva gosudarstvennykh imushchestv, 1863, chast' 84, otdelenie II, s. 1–17.
24. Cornis I. O sostoyanii khozyaistva v Molochanskikh menonistskikh koloniyakh v 1844 godu [About the state of the economy in the Molochansky menonist colonies in 1844]. Zhurnal Ministerstva gosudarstvennykh imushchestv, 1845, ch. 15, № 4–6, s. 235–240.
25. Materialy issledovaniya iskusstvennykh lesov v raione reki Molochnoi i Molochnogo limana [Materials of research of artificial forests in the area of the Molochnaya and Molochny Liman rivers] / pod red. A.L. Belogard. Kiev., Izdv-o KGU. – 155. – 122 s. T. 38, vyp. 5.
26. Myza Yushanly [Yushana's Manor]. Trudy Vol'nogo ekonomicheskogo obshchestva, 1853, t. 4, s. 246–250.
27. O razvedenii v Tavride sadov i lesov [On the cultivation of gardens and forests in Tauris]. Pribavlenie k Tavricheskim gubernskim vedomostyam, 1841, № 50, 16 dekabrya.
28. Rudzskoi A. Pis'ma o russkikh lesakh:... O Berdyanskom lesnichestve [Letters on Russian forests: ... About the Berdyansk forestry]. Zhurnal Ministerstva gosudarstvennykh imushchestv, 1864, t. 85, № 1–4, s. 273–280.
29. Sidel'nik N.A. Kratkaya estvestvenno-istoricheskaya kharakteristika raiona Staro-Berdyanskoj i Altagirskoi lesnykh dach [Brief natural-historical characteristics of the Staro-Berdyansk and Altagir forest districts]. Nauchnye zapiski Dnepropetrovskogo GU t.38. 1958.
30. Tsentral'nyy Derzhavnyy arkhiv vyshchikh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrainy, f. 27, op. 7, spr. 791.

Павел Буцкий

ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКИ ПО ИСТОРИИ ЛЕСОРАЗВЕДЕНИЯ СЕВЕРО-ЗАПАДНОГО ПРИАЗОВЬЯ (XIX – НАЧАЛО XX ВВ.)

Статья раскрывает степень исследованности и источники по истории лесоразведения в Северо-Западном Приазовье. Обращается внимание на статьи в журнале Министерства государственных имуществ, описи лесничеств и древесных плантаций. Основные источники, на которые обращается внимание на материалы Полного собрания законов Российской империи и не опубликованные документы Государственного архива Запорожской области. Комплекс источников, которые касаются лесоразведения хранится в Одесском государственном архиве. Среди информации о развитии Молочанского меннонитского округа мы находим важные данные про лесоразведение. Данные про развитие лесных хозяйств по всей территории Украины мы находим в фондах Центрального архива высших органов власти и управления Украины.

Ключевые слова: Северо-Западное Приазовье, меннониты, Старобердянское лесничество, источники, историография.

Pavlo Butskiy

HISTORIOGRAPHY AND SOURCES ON HISTORY OF AFFORESTATION OF NORTHWEST PRIAZOVYE (XIX – BEGINNING XX C.)

Article discloses degree of study and sources on afforestation stories in Northwest Priazovye. The attention to articles in the Magazine of the Ministry of the state property, the inventory of forest areas and wood plantations is paid. The main sources on which the attention – materials of Complete collection of laws of the Russian Empire and not published documents of the State archive of the Zaporizhia region. Complex of sources that touch forestry kept in the Odesa record office. Among information about development of Molochna menonite district we find important data about forestry. Given about development of forestries on all territory we find Ukraine in the funds of the Central record office of

supreme bodies of power and management of Ukraine. Thus collections that is kept in different archives appear by a sources for research: features of correspondence of forest rangers with guidance, features of book-keeping of forest district, statements of service of main forest rangers and auxiliary personnel, basic types of labour and function, that executed workers of forest district, features of planning of work of forest district etc.

Key words: Northwest Priazovye, Mennonites, Old Berdyansk forest area, sources, historiography.

УДК 94(438) (18–20)

В'єслав-Лукаш Мацєжинський

РЕКЛАМА У ПОЛЬСЬКІЙ ПРЕСІ КОРОЛІВСТВА ПОЛЬСЬКОГО І ГАЛИЧИНИ З КІНЦЯ XVIII СТ. – ДО ПОЧАТКУ XX СТ.

У статті висвітлюється поява та розвиток комерційної реклами у польській пресі з кінця XVIII – до початку XX ст. Автор аналізує зміст і види рекламних оголошень та комерційних анонсів у пресових виданнях на польських територіях під владою Російської імперії, Пруссії та Австро-Угорщини.

Ключові слова: комерційна реклама, рекламні оголошення, комерційні анонси, газетна площа, преса.

Комерційна реклама в польській пресі з'являється в середині XVIII ст., що було пізніше, ніж у Західній Європі, оскільки реклама у пресі могла розвиватися лише за таких умов, як насичений фінансово-товарний ринок, наявність значних економічних об'єднань, а відповідно, економічно відсталі польські землі не створювали умов для появи такого типу видань. Перші газети із рекламними оголошеннями з'являються з середини XVIII ст. у Варшаві, Кракові і Львові. Список назв польської преси того часу з рекламними оголошеннями охоплює сім позицій (в хронологічному порядку): 1) «Warszawskie Ekstraordynaryjne Tygodniowe Wiadomości (Warszawa, 1762–1763; 1778–1779); 2) «Krakowskie Kointeligencje i Wiadomości, tak dla iatwiejszego sposobu w rządach publicznych, handlu i żywności, jako też kunsztów i nauk podane» (Krakow, 1769). Байка у виданні «Krotka historia reklamy na świecie i w Polsce» (Zeszyty Prasoznawcze. 1993. № 3–4. S. 26) подає помилкову дату виходу газети: 1768 р., насправді в цьому році у Кракові було створене Бюро відомостей, тобто саме бюро оголошень, яке лише наступного року випустило на ринок власний друкований орган. 3) «Annonces et Avis Divers de Varsovie» (Warszawa, 1782–1794) (?); 4) «Pismo Uwiadamiające Galicji» (Lwow, 1783 p.); 5) «Lwowskie Pismo Uwiadamiające» (Lwow, 1784 p.) (продовження «Pisma Uwiadamiającego Galicji» під новою назвою); 6) «Przewodnik Warszawski zawierajacy różne wiadomości warszawskie» (Warszawa, 1788–1792 pp.); 7) «Warschauer Intelligenzblatt» (Warszawa, 1798–1806 pp.) [1, s. 82–83, 122, 127].

Серед найдавніших видань виділялися «Warszawskie Ekstraordynaryjne Tygodniowe Wiadomosci», які видавав Міхал Гроль. Видавець «Warszawskich Ekstraordynaryjnych Tygodniowych Wiadomosci», родом з Нюрнбергу, М. Гроль, намагався отримати привілей на видання «Wochentliche Dressdnische Frag-und Anzeigensnachrichten» – дрезденської газети з оголошеннями та після бомбардування Дрездена пруськими військами і пожежі будинку редакції в 1760 р., переживав фінансову скруту, а борги попереднього видавця, С. Ріхтера, загрожували йому втратою привілею міської влади. Невдача у цих спробах, а також візити М. Гроля до Польщі, починаючи з 1759 р., стали причиною того, що на початку 1762 р. він звернувся з проханням про отримання привілею у Варшаві і отримав його між січнем і квітнем того ж року. Газета виходила щотижня польською мовою (середа) і німецькою (субота) з 27 квітня 1762 р. – до 4 травня 1763 р. Лише польська версія збереглася в комплекті з двох щорічників, тоді як німецька пропала повністю. З. Станішевський у 1957 р. знайшов щорічник 1762 р. у бібліотеці імені Зелінських у Плоцьку, щорічник 1763 р. – в бібліотеці Ягеллонській [1, s. 80]. Як редактор, видавець співпрацював із ченцями-піарами з варшавського Collegium Nobilium, з допомогою яких, не володіючи вільно літературною польською мовою, адаптував підготовані тексти. Друкарня ченців-піарів у Варшаві була і місцем друку періодичного видання. З виданням також співпрацювали учені, що підтримували контакти з бібліотекою Залуських. Урядові оголошення в газеті М. Гроля публікувалися безкоштовно, приватні ж – «за пропорціями», про що видавець повідомив у проспекті, що вийшов перед «Відомостями», однак без будь-яких детальніших пояснень. Фінансову базу газеті забезпечували не надходження від оголошень, а передплата – 150 передплатників перекривали видатки друкаря. Оскільки ціни на передплату нам відомі (3 тимфи (срібні монети)/квартал), кошт друку річника становив мінімум 1800 тимфів. Окремий номер у

вільному продажу коштував шустак, що дозволяє, знаючи співвідношення (1 шустак = 1/3 тимфа), вирахувати знижку для передплатників: у вільному продажу щорічник коштував би 2800 тимфів, отже, знижка становила 55,5 % [1, с. 91–107, 114].

Поява у польській пресі економічних оголошень тісно пов'язана із господарсько-економічними змінами того часу. Із 40-х рр. XVIII ст. розпочинається вплив до Польщі ремісників і купців з міст Сілезії, Моравії, Саксонії і Пруссії. Частина із них осіла у Варшаві. Тоді ж перестали існувати засновані ще Августом II (1711 р.) варшавські ярмарки, що відбувалися двічі на рік, бо продукція столичних майстерень ліквідувала потребу привозити товари ззовні. Багато людей із провінції переселилося до Варшави, настав бурхливий розвиток будівництва у зв'язку з потребою в нових помешканнях. У столиці розвивався також інтелектуальний і культурний рух: впродовж 1743–1754 рр. побудовано Collegium Nobilium ченців-піарів, у 1747 р. відкрито бібліотеку Залуських. Семирічна війна викликала чергову хвилю німецьких емігрантів, в тому числі заможних купців і підприємців, а у зв'язку з цим – більший вплив капіталу і товарів. Коли в 1757 р. до Варшави прибув Август III, вперше за багато років столиця набула пишності столичного міста. Exodus з провінції ще більше посилювався, а розбудова міста йшла повним ходом завдяки маршалкові Францішку Белінському (1742–1766 рр.), який підтримував економічний і адміністративний розвиток столиці. На початку 60-х рр. XVIII ст. Варшава налічувала 30 тис. мешканців, з яких половину складали німці. У той час відбувалися численні сутички між приїжджим і місцевим населенням, на ґрунті того, що місцеві власті вперто відмовляли вписувати новоприбулих до міських книг – без чого ті не могли займатися господарською діяльністю. Але коли це вдавалося залагодити, проблемою ставав цеховий привілей, що існував ще із середньовіччя, що змушував підприємця-емігранта до діяльності в сфері торгівлі в чужій, архаїчній правовій системі. Порятунком в таких випадках було прийняти «сервіторат», тобто вступити в почет слуг короля або магната. Саме так вирішив свою проблему М. Гроль і залишаючись негромадянином міста, став протегованим одного із магнатів, близько пов'язаних із королівським двором, а пізніше урядником самого короля: «аукціонатора» з титулом «придворного комісара» [1, с. 95–99].

Програма «Warszawskich Ekstraordinaryjnych Tygodniowych Wiadomosci» була аполітичною. Кожна інформаційна газета, що виходила у той час, мала свою основу – розділи, присвячені відомостям з-за кордону і в країні. Це була як інформація, що переказувалася урядниками, так і така, яку подавали кореспонденти газети. Разом вони складали звичайну (просту) частину – «ординарну». Все, що не належало до цього розділу: оголошення, культурна хроніка, генеалогічні дані тощо, а отже все, що «неполітичне», було «екстраординарним» додатком. Такий матеріал був основою для газет із оголошеннями. «Надзвичайна» тематика, присутня у М. Гроля, містила інформацію про розвиток торгівлі, ремесла, культури і міських звичаїв. Він також подавав хроніку подій королівського двору, генеалогічну рубрику, рубрику призначень і підвищень по службі, описи святкових забав при дворі і костельних урочистостей, морально-звичаєві статті, наукові і літературні рецензії, статті про театральні справи, культурну хроніку і, навіть, практичні вказівки як орати поле і лікувати худобу, про способи харчування, повідомлення, що стосувалися міського порядку і, ясна річ, оголошення. Метою М. Гроля було зробити з часом тижневик урядовим органом на зразок прусських газет, з чим була пов'язана присутність на його сторінках хроніки з життя королівського двору, безплатна публікація урядових оголошень, а також наявність певної кількості політичних відомостей, пов'язаних безпосередньо із економікою. Цей останній пункт становив характерну рису «Відомостей» М. Гроля. Інші польські видавці в цьому аспекті більше погоджувалися із тогочасним розумінням профілю газети з оголошеннями і навіть публічно декларували аполітичність («Les nouvelles politiques ne sont point de notre ressort» – «Політичні відомості не входять в сферу наших зацікавлень» – так заявив про себе Пьотр Дуфур, видавець «Annonces et avis divers de Varsovie» (№ 23 від 5 січня 1782 р.), чого М. Гроль ніколи відкрито не робив. Іншою характерною рисою газети була її точна подібність до німецьких «Intelligenzblätter» і не тільки в загальних рисах, але і в деталях: зовнішня форма, внутрішня структура, і навіть термінологія були в обох випадках ідентичні [1, с. 113–115; 118–119].

Оголошення займали III секцію газети, після урядових і торгових відомостей. Вони були згруповані у шість розділів: 1) відомості про продаж товарів і дані про аукціони; 2) відомості про купівлю; 3) відомості про оренду; 4) рубрика посередництва праці; 5) помешкання до винайму; 6) повідомлення про загублене та знахідки. Після розділу оголошень подавалася різноманітна інформація, найчастіше метеорологічна, а також науковий і літературний додаток [1, с. 120–122].

Порівняння обсягу розділів II–IV, що утворюють тематичний стрижень газети, з двома іншими дає підстави зробити висновок: з 8 сторінок тексту тижневика ці «головні» три розділи, зазвичай, займали 2 сторінки. Для порівняння в «Intelligenzblatt», що виходив на десять днів пізніше в Лейпцигу (1772 р.), і мав 16–24 сторінки обсягу та різноманітні додатки, комерційні відомості і

оголошення займали 75 % газети. Це є свідченням різного економічного та суспільного становища цих міст [1, с. 124–125].

Різниця між тогочасними «політичними» (інформаційними) газетами та пресою із рекламними оголошеннями була невелика: тематика, якщо не враховувати програмну аполітичність газет з рекламою, збігалася, а інформаційна преса також приймала оголошення. Незважаючи на протести «екстраординарних» видавців, анонси друкували у таких газетах, як «Wiadomosci Warszawskie», «Kurier Polski» чи «Gazette de Varsovie». Основна різниця між тими двома видами преси була у цінності представленого змісту: суспільний резонанс, викликаний політичною інформацією, був незмірно більшим, ніж інформація, що походила з «бюро адрес» з локальною потребою в товарах, предметах чи послугах. Газета оголошень певним чином компенсувала цей недолік, подаючи на своїх сторінках урядові, економічні, наукові і літературні відомості загальнонародного характеру [1, с. 128–130].

Комерційні оголошення в «Warszawskich Tygodniowych Ekstraordynaryjnych Wiadomościach» складали найважливішу групу стосовно інших анонсів. Серед них найбільше було відомостей про купівлю і продаж. У них ще не має навіть натяків на психологічну гру зі споживачем рекламного повідомлення. Завданням оголошення було лише здобути клієнта за допомогою звичайної, якомога ретельнішої інформації. Приклад: «Справжнє добре шампанське вино в пляшках продається в єгомості п. Гєбхарда, купця на рогу в Ринку» або «В бюро адрес і в друкарні єгомості пана Міцлера є на продаж дуже вигідний календар з одного боку аркуша, який може бути прибитий до стіни, в якому не тільки всі дні року представлені, але й схід та захід сонця і інші знаки, що належать до календаря. Продається кожен за битий шустак». Це останнє повідомлення є одним із багатьох книжкових оголошень, що з'являлися на сторінках газети М. Гроля. Більшість з них стосується книжок і видань, якими він сам торгував – це, зазвичай, списки назв книжок. Цікавою є значна перевага (15:1) назв французькою мовою над вітчизняними позиціями. Це є свідченням того, що на даному відрізку часу було засилля на польському книжковому ринку французьких книжок [2, с. 139–141].

Оголошення про купівлю і продаж супроводжували оголошення про аукціони. Вони були специфічним виявом господарської активності міського населення і зустрічалися у двох видах: аукціони купецькі і судові. У перших брали участь купці, що володіли значною кількістю товарів, а в судових аукціонах на продаж виставлялося нерухоме майно, конфісковане за борги або продавалося зuboжilими власниками. В оголошеннях М. Гроля важко розрізнити ці два види аукціонів [2, с. 142].

В останні роки існування Речі Посполитої у Варшаві в 1788–1792 рр. виходив «Przewodnik warszawski, zawierajacy gine wiadomosci warszawskie» Тадеуша Подлецького. Ця газета оголошень мала значно скромніший зміст, ніж «Wiadomosci» М. Гроля. Вона часто обмежувалася подачею списку міських урядовців та їхніх адрес, з долученням адрес кімнат до винайму. Однак в практичній діяльності Т. Подлецький займався не лише публікацією оголошень в пресі, а й видавав окремі рекламні брошури». Т. Подлецький був видавцем не лише «Przewodnika» але й деяких інших видань, а рекламні тексти, які готував, були об'ємними і різноманітними за змістом в залежності від інформації. Більшість елементів рекламних оголошень Т. Подлецького змінювалася разом з тематикою реклам: предметом анонсів були цілі видавництва, окремі їх частини, і навіть самі рекламні друки [11, с. 224, 230].

Найчастіше Т. Подлецький намагався розмістити в одному тексті кілька інформацій, скажімо, повідомляючи одночасно про нове видання, нагадуючи умови передплати і рекомендуючи відповідну рекламну листівку. Тексти, головною метою яких була реклама всього періодичного видання, зазвичай з'являлися після видавничого циклу, або супроводжували інформацію про нові річні видання. Приводом до друкування реклами були також зміна частоти виходу журналів, розширення тематики, інформація про затримки у видавничому циклі і зміна умов розповсюдження.

Невід'ємним елементом оголошень Т. Подлецького була інформація про ціну. Часто, повідомляючи про умови розповсюдження видання, він демонстрував різницю між ціною у вільному продажу та за передплатою, підкреслюючи привабливість останньої. Реклама подавалася і у таблицях, розміщених у періодичних виданнях та в додатках до них. Т. Подлецький також готував анонси, присвячені передовсім тематиці журналу, що заохочувало читачів до співпраці з редакцією. Особливо улюбленим елементом реклами видань для Т. Подлецького був передрук у періодичних виданнях списків назв статей і переліку передплатників. Характерним було також і те, що реклама стала постійним елементом обкладинок його журналу. Для польських видань наукове бачення реклами спостерігається лише в середині 20-х рр. ХХ ст. завдяки праці Ольгерда Лангета, який, вивчаючи американські реалії, викладав теорію реклами у вищій школі закордонної торгівлі у Львові і пристосував цю теорію до польських реалій. До 1918 р. польський

рекламодавець мав у розпорядженні лише нечисленні посібники, що містили натяки на певні засади рекламної діяльності [8, s.34–35; 11, s. 225–233, 237]. До цих посібників належали: Aljas. Jak należy się reklamować? Kraków, 1907; Gostowski A. (wyd.), Towaroznawstwo branży kolonijalnej i spożywczej z uwzględnieniem artykułów drogerijnych, dodatek: Praktyczne informacje i rady dla naszych kupców. Poznań, 1910; Jukaszewicz E. Reklama. Warszawa, 1913; Z praktyki kupieckiej. Warszawa, 1913; Batko S. Reklama w przemyśle i handlu. Kraków, 1916.

У XIX ст. на окупованих Пруссією територіях пресові оголошення з'являлися не лише в офіційно дозволених урядом «Intelligenzblätter», але і в «Öffentlicher Anzeiger» – додатках до щоденних урядових газет. Це були судові, фінансові оголошення, подані магістратами, а також приватні оголошення*. Останні мало чим відрізнялися від сучасних повідомлень про торги, аукціони і ухвали, що публікуються в пресі [1, s. 84].

Багато рекламних оголошень можна зустріти в «Gazecie Wielkiego Księstwa Poznańskiego», що виходила з 1815 р. Однак для перших комерційних анонсів, спочатку нечисленних, була характерною «структура некрологів» і або надмірна стислість, або ж надто великий обсяг. У другому випадку характерним була велика кількість ввічливих звертань до потенційних клієнтів, що сьогодні видається «перебільшеною покірністю», напр., «Прошу у Вельмишановної публіки поблажливого ставлення і запевнюю в якнайшвидшому і найретельнішому виконанні послуг» або «Повідомляю Вельмишановній публіці найпокірніше». В середині 30-х рр. XIX ст. з'явилися рамки текстів для найбільших оголошень, різноманітні шрифти, скромний графічний елемент, наприклад, малюнок долоні, що вказує пальцем на назву фірми або товару. В текстах оголошень з 40-х рр. XIX ст. інформаційна функція була доповнена елементами «навіювання» і «намовляння». Пізніше щоразу сміливіше використовувалися ілюстрації. Згодом в анонсах почали вміщувати зображення медалей, які отримали виробники або продавці на внутрішніх або закордонних виставках. Рекламу в пресі супроводжували інші форми друкованої реклами, такі як розсилання каталогів, проспектів чи цінників. Виникла нова професійна спеціалізація, тісно пов'язана з рекламою – торгові агенти (тоді їх називали подорожуючими купцями), що збирали замовлення на рекламовані ними товари [3, s. 113–114].

Рушійною силою розвитку форм реклами були великі торгові фірми та підприємства. Ремісники і дрібні торговці не могли собі дозволити витрати на широку і ефектну рекламу, до того ж їхня реклама не змінювала форму, яку вона мала ще в першій половині століття [3, s.114].

Специфікою конкурентної боротьби, яку можна спостерігати на прикладі розвитку реклами у пресі Познанщини, було накладення на неї національної і політичної специфіки. У зв'язку з германізацією громадського життя, яка посилилась в кінці XIX ст., і у зв'язку з розпорядженням 1876 р., яке стосувалося і торгових вивісок, почався організований німецькими організаціями бойкот установ, що не відмовилися від польських вивісок. У відповідь поляки піднімали комерційне гасло «свій до свого по своє», а преса закликала підтримувати польських підприємців. Патріотичний аргумент відбився в назвах алкогольних напоїв («Zagloba», «Soplica», «Sokolówka»), мила («Marylka», «Halka»), сигарет («Piast», «Polskie»), сигар («Drzymala») тощо. Судовий процес чекав Павла Галерського, власника кравецької майстерні та магазину готового одягу, який рекламував в познанських щоденних газетах міцність свого одягу малюнком, на якому пес тягне за штанину чоловіка, з написом: «Кусай, псе-хакатисте, штани від Галерського не прокусиш». Але процес пішов лише на користь магазину поляка. Багато фірм користувалося політичним аргументом в рекламі, і при цьому не завжди керувалося матеріальною вигодою [3, s. 46].

Деяко подібна ситуація існувала в Гданську. Там серед численних видавничих та книжкових оголошень в «Gazecie Gdanskiej» до 1917 р. не було жодної іноземної позиції. В ній рекламувалося видавництво Кароля Мярки з Міколова і католицька книгарня В. Мілковського. Оголошення, зазвичай, не містили іншої інформації, крім імені автора, назви, ціни і вартості висилки (Мілковський висилав безплатно), кількості сторінок, малюнків, опису обкладинки. Натомість рідко бувало, щоб з реклами можна дізнатися, до якого літературного напрямку належить пропонована книжка, або яку розглядає тематику. Очевидно, що книжку трактували як предмет, зовнішній вигляд і виконання якого є важливішими, ніж зміст. У заохоченнях до купівлі деколи використовували інформацію про вигідний (тобто малий) формат, а також про великий шрифт, що давав змогу читати старшим особам. До національних почуттів звертався розповсюдjuвач Elementarza polskiego z apioikiem з 1893 р., пишучи: «хто дбає про добро дітей і хоче, щоб вони вміли читати і писати польською мовою, нехай перш за все придбає буквар». Траплялася також, хоча й зрідка, реклама, «що працювала» в цілком сучасному стилі – інформація про «бестселери». Познанський книгар А. Цибульський у 1895 р. рекламував історичну повість Bez Pana,

повідомляючи, що вже отримав замовлення на 500 примірників цієї позиції. Незалежно від реклами і оголошень, що розміщувалися на сторінках «Gazety Gdanskiej» на замовлення різних видавництв та друкарень, щоденна газета з самого початку свого існування інформувала про книжкові новинки, що є в продажу, за посередництвом таких рубрик, як «книжки, варті рекомендації» чи «надіслані книжки». Остання свідчить про розвинуту співпрацю з видавництвами [12, s. 69–73].

У Познані анонси також можна зустріти в книжках-списках польських підприємців, що діяли в цьому місті (наприклад, «Księga kupiectwa i przemysiu polskiego miasta Poznania» з 1909 р.), в каталогах промислово-землеробських виставок, в принагідних звітах промислових товариств і в путівниках по місту. Розділи комерційних оголошень знаходилися в адресних книгах і календарях Познані і в програмах артистичних видовищ. Деякі купці долучали до газет спеціальні добре ілюстровані рекламні додатки. Найчастіше вони з'являлися як різдвяні випуски [3, s. 116].

У 1905 р. Артур Густовський заснував в Познані газету «Mercator», присвячену головним чином польській комерційній рекламі. У 1908 р. він розпочав видання двотижневика «Kurjes» – найстаршого на польських землях журналу економічної тематики. Від 1908 р. в приміщеннях редакції «Kurjes» діяла «Stała Wystawa Wzrobyw Swojskich», до відвідин котрої заохочували оголошення в пресі. Комерційна реклама була мало не на кожній сторінці «Kurjes», а кожний його номер містив професійні статті на тему належного застосування реклами [3, s. 116].

Розвиток реклами в пресі на території під пануванням Пруссії можна прослідкувати також на прикладі зеленогурського «Grunberger Wochenblatt», що виходив від 1 липня 1825 р. Вже в його першому номері з'явилось оголошення такого змісту: «Повідомляю своїм друзям і клієнтам, що вже не проживаю на вулиці Дольней, а при дорозі до Ракулі, та запрошую клієнтів. Рушничний майстер Ернст Пфельгер». Це оголошення нагадувало повідомлення, вміщені в офіційних щоденних газетах: скорочене до мінімуму нагадування про послуги супроводжувало інформацію про зміну адреси ремісника. В ньому немає жодних ознак боротьби за клієнта [4, s. 85–86].

У колонках оголошень «Grunberger Wochenblatt» переважали невеликі оголошення дрібних мануфактур і магазинів. Через десять років (1835) вперше їх почали супроводжувати графічні елементи: магазин з чоловічими головними уборами додав до своєї реклами ілюстрацію – дереворит, що представляв циліндр. В другій половині XIX ст. вже в кожному з номерів реклама використовувала графічні елементи різного типу, однак вони поступалися якістю і розмірами друкованим в книжках рекламам, що публікувалися в Зеленій Гурі. У книжках рекламувалися місцеві виробники алкоголю і бавовни, ресторани, готелі і найбільші магазини, словом, надавалася інформація про господарське життя міста. Зеленогурська преса залишалася головним чином місцем реклами дрібних виробників [4, s. 86–87].

На Помор'ї розвиток реклами в пресі відображав загальні тенденції, характерні для польських земель. Газети, що виходили там в середині XIX ст., спорадично друкували анонси і носили цілком інформативний характер. З часом в оголошеннях з'явилися заохочення, умовляння і аргументація, що покликалися найчастіше на обрахунки, пов'язані з вигідною ціною. Ще однією особливістю реклами є «вирази ввічливості», які представлені як у познанській пресі, так і в поморських виданнях. Це виявлялося в урочистих обіцянках сумлінного виконання послуг або в рекламі якості товару. В 60-х рр. XIX ст. з'являються перші ознаки реклами газетної площі для оголошень, наприклад, «Хто хоче про якийсь свій інтерес в «Przyjacieliu» надрукувати, той нехай це до друкарні Й. Пулковського в Хелмні надішле написане, а потім за кожну строфу, тобто рядок, трояка заплатить» [5, s. 136–139].

У кінці XIX ст. відбувається раптовий перехід до реклами в пресі, яка оперує графікою та гарним словом, здобуває увагу читача навіть через короткі поетичні форми, ілюстрації та використання різних шрифтів. Регіональною специфікою реклами у польськомовній поморській пресі є свідчення контакту з німецькою мовою – це пропозиції та оголошення, пов'язані зі знанням німецької мови, наявність запозичень з німецької («Sledzie! [...] Matties śledzie»), мовні кальки («krawiec, Polak, 29 lat stary»), а також місцеві назви двома мовами. Загалом газети писали правильною польською мовою, про яку дбали постійно [5, s. 141–143].

Для розвитку преси і реклами в пресі велике значення мало скасування запобіжної цензури в Пруссії у 1848 р. Видавничі спілки з'явилися наприкінці 50-х рр. XIX ст. – першою з них було видавництво «Dziennika Poznanskiiego», засноване в 1859 р. Наступним важливим моментом було скасування в 1885 р. гербового збору, які досі сплачував в ціні кожного номеру кожен покупець преси. Тим самим ліквідовано економічний бар'єр, що гальмував її розвиток [6, s. 199].

Преса на підросійських територіях досить довго залишалася застійною. Крім «Gazety Warszawskiej» жодна газета не вирізняла статей заголовками. У зв'язку з торгами з'являлися інформаційні листки, такі як «Mess-Intelligenzblatt» (1817 р.). Поступова модернізація газет полягала у збільшенні формату й урізноманітненні величини шрифту. З'являлося щораз більше анонсів, що

стосувалося і засновників наукової преси, таких як «Kurier Warszawski». У другій половині XIX ст., коли з'явилися газети з великим тиражем, прибутки з оголошень систематично зростали. Однак фінансовою базою газет надалі були надходження з передплати. Зміни настали наприкінці 70-х рр. XIX ст., коли відбувалась швидка комерціалізація варшавської преси, а одним із головних джерел цих змін був розвиток реклами в пресі. Всі варшавські газети на переломі 70–80-х рр. XIX ст. реорганізували свої відділи оголошень і значно збільшили кількість анонсів [7, с.30; 8, с.42].

Дані стосовно історії реклами у пресі підросійських територій – як і у випадку всіх інших польських земель, є уривковими. Певний образ складається, якщо йдеться про радомську пресу. Багато відомо про оголошення, які подавав «Dziennik Urzędowy», що виходив під різними назвами в 1811–1866 рр., а також «Gazeta Radomska» (1884–1917 рр.). У 1811–1866 рр. наявність анонсів на сторінках офіційної газети стимулювалася діяльністю адміністрації департаменту, а пізніше воєводства і губернії. Анонси, з одного боку, містили необхідні відомості про промисловість, землеробство, послуги, торгівлю і ремесла, а з іншого, привчали зацікавлених осіб до засвоєння і використання новинок, що рекламувалися, оскільки нерідко матеріал оголошень «Dziennika» був для його передплатників єдиним джерелом відомостей на конкретну тему. В комерційних оголошеннях докладно і детально описувалися з технічного та економічного боку пропоновані промислові і землеоброблювальні машини та пристрої, будинки, меблі, орні землі, ставки, ліси, худоба тощо. У додатках до «Dziennika» важливе місце займали судові оголошення. Редакція публікувала списки вироків в спадкових справах, розміщувала матеріали про аукціони за борги земельних маєтків, промислових підприємств і нерухомості міста. Газета друкувала реклами книгарень, газет і журналів, а також анонси про загублені і вкрадені речі, платні інформаційні примітки, що стосувалися приватної сфери. Комерційні анонси підлягали цензурі так само як і всі інші публікації, але до них ставилися поблажливо. Цензори звертали увагу лише на відповідність публікацій чинному законодавству [9, с.73–74].

У «Gazecie Radomskiej» (1884–1917 рр.) оголошення і реклама складали окремий розділ, котрий щоразу розміщувався в четвертій колонці газети. У випадку отримання більшої кількості анонсів редакція друкувала оголошення в третій колонці, деколи в першій. Основна колонка оголошень «Gazety» була поділена на чотири шпальти, що збільшувало можливості розміщення тексту стосовно тришпальнової структури журналістської частини. Графічним оформленням анонсів займалася не редакція, а друкарня. Там застосовували кільканадцять видів оздобних шрифтів різної товщини, в тому числі тінювані. Сталим елементом колонки оголошень були шпони, а характерною рисою «Gazety» було зазначення в колонці прізвища замовника або особи, що подає рекламу, лише пізніше – предмету реклами. Оголошення з першої колонки значно відрізнялися від реклам з третьої або четвертої колонки. В першій колонці рекламувалися представники вільних професій. Наприклад, в кожному другому номері газети за перші три роки її виходу було оголошення доктора Ґолдштейна. Дуже широко рекламувалися лікарі-стоматологи: вони не лише подавали діапазон своїх послуг, години прийому, але й інформували про появу стоматологічних апаратів, лікувальних препаратів і навіть про власні подорожі та успіхи за кордоном. Однак найважливішим замовником реклами «Gazety» був Польський Банк, що замовляв великі оголошення, які займали майже всю журналістську частину першої колонки, а також шпальту другої колонки. У 1884–1915 рр. на сторінках «Gazety Radomskiej» рекламувалися фірми з усієї підросійської території і деяких міст Росії, що було сенсаційною подією для провінційної преси Польського Королівства [9, s. 108–110].

У Варшаві комерціалізація преси відбувалася з великим запізненням порівняно з іншими країнами Західної Європи. Перші ознаки цього процесу датуються періодом січневого повстання 1830 р. Тоді в варшавських редакціях почала виокремлюватися категорія професійних журналістів, що не мали літературних устремлінь – до таких належав, між іншими, Фелікс Фризе, випускник Szkoły Gijwnej і здібний математик. Револуцією було також впровадження телеграфної інформації, що давало реальну можливість випередити інші щоденні газети та поінформувати публіку про події, про які вона довідалася б через 2–3 дні з іноземної преси. Третім чинником був розвиток реклами. В реорганізації тогочасної практики у цій сфері попереду був «Kurier Warszawski», впроваджуючи «продовження Kuriera», тобто окремий додаток з невеликою кількістю редакційного матеріалу, призначений майже повністю для оголошень. Розділ з оголошеннями почав демонструвати застосування різноманітних графічних засобів і подавати тарифи на оголошення. Поліпшено спосіб подачі анонсів, і навіть організовано закупівлю оголошень. Агентство Райхмана і Френдлера, що було посередником між газетами і замовниками реклам, створене у Варшаві в 1877 р. – тридцять років після першого на європейському континенті, заснованого в Парижі [8, с.32; 10, с.39–41;].

Каталізатором зазначеного процесу була діяльність Ф. Фризе, який після подорожі до США у 1876 р. втілював на польському ґрунті всі зразки пізньої там журналістики. Заснувавши свій

«Kurier Poranny», він відмовився від усіх політичних та ідейних програм. Газету трактував як підприємство, в якому некомерційні міркування відігравали не більшу роль, ніж у будь-якому іншому торговому підприємстві. Він усунув фейлетон, що був досі основою привабливості преси, як такої, що вважалася «серйозною» («Gazeta Polska», «Gazeta Warszawska»), так і «бульварної» («Kurier Warszawski», «Kurier Codzienny»). Ф.Фризе спирався на відомості агентств – депеші, якими випереджував конкурентів у подачі актуальної політичної інформації, надаючи їм комерційної вартості. Крім того, він створив власний телеграфний сервіс і навіть відкрив своє агентство у Варшаві. Репортаж був другим стовпом нової журналістики, яку демонстрував Ф. Фризе – він подавав відомості з щоденного життя. Вартість кожної інформації і її місця в щоденній газеті визначав один фактор: її привабливість. Третім елементом був сучасний підхід до реклами, що базувався на американських зразках. Тим самим Ф.Фризе змусив до реформ решту видань, особливо обидва «Kuriery» і «Gazetę Handlową» [10, с.42–50].

У Галичині – головним чином у Львові та Кракові – анонси були постійним джерелом доходів преси, регулярно підсобляли їй. Наприкінці XIX ст. прибутки з реклам у львівських газетах могли в деяких випадках перевищувати навіть половину всього доходу газети [8, с. 43–46].

Серед галицьких газет цікаву інформацію дали дослідникам новотарські журнали: двотижневик «Podhalanin» (1898–1900 pp.), тижневик «Gazeta Podtatrzańska» (1903–1905 pp.), двотижневик «Nowiny Podhalanskie» (1906 p.), а також тижневик «Gazeta Podhalanska» (1913–1936 pp.). Вміщені у них оголошення відображають не лише місцеве суспільство і великий сектор його економічної карти, але і ширші явища, такі як вплив суспільно-політичних стосунків на економічний розвиток міста. Реклама у новотарських періодичних виданнях стосувалася торгівлі, послуг і ремесел. Серед торгівців рекламувалися як купці з товаром в роздріб, так і гуртовики. Рекомендувалися продовольчі та колоніальні товари (мука, сіль, кава, приправи, алкоголь тощо), товари з шовку та оксамиту (полотно і столова білизна), а також жіночий, чоловічий та дитячий готовий одяг, галантерея, взуття та зброя. Окрему групу складали продавці землеробських машин та знарядь, інші пропонували малярські та будівельні матеріали, замовляли рекламу продавці вугілля та аптекарі. Рекламувалися також продавці газет і книжок, а також місцева друкарня, що належала І. Борку. Про існування багатой еліти споживачів товарів свідчить широка пропозиція в оголошеннях, що значно виходить за межі товарів першої необхідності. Послуги пропонували лікарі, в тому числі один дантист, адвокати – аж 12, що підтверджує забуті перекази про гарячі судові суперечки, найчастіше стосовно землі, серед новотаржан початку XX ст. Замовляв рекламу також годинникар, ювелір, муляри, малярі, пічник, експедитор, фотограф, власники лабораторій хімічного аналізу, лазні, купальні біля річки і власник похоронного бюро. Окрему групу становили власники готелів і гастрономів. Їхні анонси були відмінними від інших за величиною, однак загалом всі новотарські оголошення зламу XIX і XX ст. вже не дуже відрізнялися основними рисами і функціями від тих, що реклама пропонує тепер. Це була повністю сформована – на рівні, який могли запевнити умови провінційного осередку – комерційна реклама в пресі. Для місцевих ремесел також виділялася газетна площа: рекламу замовляли столярські майстерні, м'ясна лавка, кравецькі майстерні, виробник ковдр і виробник гуральських капелюхів. Образ, представлений рекламою в пресі, свідчив про процвітання підприємств і розвиток міст. Однак катастрофа надійшла у вигляді I світової війни, підчас якої економічне життя майже повністю завмерло. Рекламу повернулися до єдиної тоді «Gazety Podhalanskiej» в 1916 p., але змінився асортимент рекламованих товарів та послуг. Наприклад, довоєнний власник магазину з колоніальними товарами рекламував себе як спільника закупівлі пляшок, постачальника луку для виготовлення мила і фарб до текстильних матеріалів. Він закликав клієнтів: «Не купуйте дорогого вбрання! Самі фарбуйте старий одяг!». Інший з колишніх торговців продовольчими та колоніальними товарами відкрив магазин вживаних меблів та зброї. Відомі новотарські кравці замість колишнього елегантного готового одягу пропонували одяг вживаний [13, s.25–30].

На початку XX ст. у польській пресі склалася фахова та національна традиція комерційної реклами, яка визначалася як рівнем економічного розвитку польських територій, що перебували у складі Німеччини, Росії і Австро-Угорщини, так і політико-правовою системою відносин, яка була характерною для цих земель.

Список використаних джерел

1. Staniszewski Z. Pierwsze polskie pismo ogioszeniowe // Roczniki Biblioteczne. 1957. Z. 1–2.
2. Warszawskie Ekstraordynaryjne Tygodniowe Wiadomosci. 1763. № 2.
3. Karolczak W. Reklama handlowa w dawnym Poznaniu (do 1918 r.) // Kronika miasta Poznania. 1991. № 1/2.
4. Strzyewski W. Reklama w Dawnej Zielonej Gyrze // Studia Zielonogyrskie. 1996. № 2.
5. Zieniukowa J. Reklamy w XIX-wiecznej polskiej prasie Pomorza jako socjolingwistyczny obraz regionu // Prace Językoznawcze. 1996. № 24.
6. Jakybczyk W. Prasa w Wielkopolsce (1859–1918) / Prasa polska w latach 1864–1918. Warszawa, 1976.
7. Kmiecik Z. Prasa polska w Królestwie Polskim i imperium rosyjskim w latach 1865–1904 / Prasa polska w latach 1864–1918. Warszawa, 1976.
8. Bajka Z. Krytyka

historia reklamy na swiecie i w Polsce // Zeszyty Prasoznawcze. 1993. № 3–4. 9. Macierzyski W. J. Prasa Radomia w latach 1811–1918. Radom, 1995. 10. Butkiewicz T. Komercjalizacja prasy warszawskiej // Kwartalnik Prasoznawczy. 1958. № 4. 11. Hombek D. Wydawnictwa warszawskie Tadeusza Podleckiego w iewietle publikacji reklamowych z lat 1785–1794. Kielce, 1997. S. 224, 230. 11. Hombek D. Wydawnictwa warszawskie Tadeusza Podleckiego w iewietle publikacji reklamowych z lat 1785–1794. – Kielce, 1997. S. 224, 230. 12. Masiowska A. Reklama i informacja wydawniczo-księgarska «Gazety Gdancskiej» w latach 1891–1939 // W kręgu ksinki. 1986. S. 69–73. 13. Kowalik B. Mieszkańcy Nowego Targu w iewietle ogłoszeń i reklam autonomicznej prasy lokalnej z lat 1898–1918 // Almanach Nowotarski. 1999. № 4. S. 25–30.

Веслав-Лукаш Мацежинський

**ПРЕССЕ КОРОЛЕВСТВА ПОЛЬСКОГО
И ГАЛИЧИНЫ С КОНЦА XVIII СТ. – ДО НАЧАЛА XX ВВ.**

В статье освещается появление и развитие коммерческой рекламы в польской прессе с конца XVIII – до начала XX вв. Автор анализирует содержание и виды рекламных объявлений и коммерческих анонсов в прессовых изданиях на польских территориях под властью Российской империи, Пруссии и Австро-Венгрии.

Ключевые слова: коммерческая реклама, рекламные объявления, коммерческие новости, газетная площадь, пресса.

Vyeslav-Lucas Matsiezhynski

**ADVERTISING IN THE POLISH PRESS OF THE POLISH KINGDOM AND GALICINA
(SECOND HALF OF THE XVIII TH–BEGINNING OF THE XXTH C.)**

The appearance and development of commercial advertising in the press of Poland in second half of the XVIIIth – beginning of the XIXth century are covered in the article. The author analyses contents and types of advertisements and commercial announces in the press of the polish lands under the rule of Russian Empire, Prussia and Austria-Hungary.

Key words: commercial advertising, advertisements, commercial announces, newspaper space, press.

УДК 94(477)

Іван Янюк

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ КІНЦЯ XIX СТ. –
1939 Р. СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ**

У статті здійснено спробу аналізу та систематизацію опублікованих на сьогодні наукових праць сучасних українських науковців, які стосуються соціально-економічного розвитку Східної Галичини в період зародження, розвитку та ліквідації підприємницької діяльності в аграрному комплексі кінця XIX ст. – 1939 р. Автором здійснено аналіз опрацьованих наукових досліджень, які стосуються цієї тематики, проведено систематизацію матеріалу та поділ його на окремі групи у відповідності до його особливостей. Кожна група відображає окремі аспекти соціально-економічного розвитку Східної Галичини означеного періоду.

Ключові слова: Східна Галичина, аграрне середовище, підприємництво, кооперативний рух, сучасна українська історіографія.

Соціально-економічний розвиток Східної Галичини кінця XIX ст. – 1939 р. суттєво вплинув на історичні процеси, які відбувалися на цих землях в означений період, тому в останні роки дослідження цієї теми стає дедалі популярнішим.

Наукова новизна дослідження полягає у систематизації наукового матеріалу на тему соціально-економічного розвитку Східної Галичини кінця XIX ст. – 1939 р., тобто в період зародження, розвитку та ліквідації ринкових відносин на цій території, а також аналізі недавно опублікованих наукових праць, які стосуються цієї тематики.

Основні завдання публікації: опрацювати праці сучасних українських дослідників з цієї проблематики; систематизувати науковий доробок сучасних українських науковців.

З метою систематизації праць сучасних українських науковців логічно було б поділити їх на окремі групи за хронологічно-тематичним принципом.

Цю тему в різноманітних аспектах досліджувала ціла низка українських вчених. Однією із найбільш ранніх праць незалежної України, що стосується цієї тематики є монографія В. Марочко «Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект» (1861–1929 pp.). У ній розглянуто

теоретичні погляди на це явище М. Туган-Барановського. Також автор висвітлює бачення ролі кооперації з точки зору радянської історичної науки [1]. Після неї ще ціла низка науковців досліджували популярні з того часу і до сьогодні економічні концепції розвитку сільського господарства. Цей напрямок історичних досліджень доцільно виділити в окрему підгрупу. У цій статті проаналізовано праці Ф. Ковалю [2], Ю. Лузана [3, с. 50–53], В. Анісімова [4, с. 238–240], І. Гавліч [5, с. 68–72] та О. Склярів [6, с. 100–108].

Ф. Коваль у монографії «Християнські засади українського кооперативного руху» проаналізував сутність західноукраїнської кооперації та роль в ній Греко-Католицької Церкви і, зокрема, її лідера – Андрея Шептицького [2].

У статті Ю. Лузана «Кооперативні банки – важливий фактор зростання економіки» проаналізовано переваги кредитування і загалом співпраці аграрних підприємств із кооперативними банками. Наведено світові аналоги та здійснено спроби спрогнозувати перспективи розвитку аграрного сектору та кооперативного банкінгу, зокрема [3, с. 50–53].

У статті В. Анісімова «До проблем вивчення історії банківської справи» розглядається стан справ у вивченні історії функціонування банківської системи України. Автор наводить аргументи щодо актуальності вивчення цього питання. Відповідно робиться висновок про слабку історіографічну базу дослідження цієї теми [4, с. 238–240].

І. Гавліч у статті «Ідеї кооперативного руху у поглядах українських громадсько-політичних діячів Східної Галичини (кінець XIX – початок XX ст.)» розглянула основні ідеї, які стосувалися української кооперації. Автор вказує, що ідеї галицької кооперації зародилися у колах української інтелігенції, які вважали одним із найбільш несприятливих чинників для українського економічного розвитку – лихварство, а саме величезні відсотки за кредити. Тому, в першу чергу, вони вважали за потрібне взятися за утворення кредитних установ, що дали б українським підприємцям доступ до дешевих кредитів [5, с. 69]. Розглянувши ідеї В. Нагірного, В. Барвінського [5, с. 69], А. Жука [5, с. 69–70], К. Паньківського, К. Кульчицького [5, с. 70–71] та інших відомих економістів того часу автор оминула постать Т. Войнаровського, як одного з ідеологів українського економічного руху і кооперації, зокрема [5, с. 68–72].

У статті О. Склярів «Соціально-економічні аспекти національного визволення в українській публіцистиці початку XX ст.» висвітлено основні напрямки бачення економічного розвитку України та його місця у стратегії боротьби за державність у працях основних українських публіцистів кінця XIX – першої чверті XX ст., зокрема, Л. Цегельського, І. Франка, М. Грушевського та С. Рудницького [6, с. 100–108].

Інша група авторів в період незалежності досліджувала історію українського села у комплексі та західноукраїнське село з його особливостями розвитку, зокрема, до них відносимо напрацювання С. Злупка та О. Мороза [7], В. Смолея [8], Л. Родіонової [9, с. 213–217], Ф. Стеблій та М. Кравця [10, с. 416–424; 11, с. 428–457], О. Реєнта й І. Патера [12, с. 498–519], М. Литвина [13, с. 597–622], Ю. Сливки й Т. Панфілової [14, с. 225–262], І. Береста [15, с. 61–69], М. Гладун [16, с. 103–110; 17, с. 115–124], Н. Жулканич [18, с. 72–76.] та В. Виздрика [19, с. 150–155].

С. Злупко та О. Мороз у монографії «Українське селянство першої половини XX ст. трагедія і героїзм» спробували комплексно дослідити важку долю українських селян у бурхливому XX ст. У розділі, присвяченому західноукраїнським землям [7, с. 128–140], подається таблиця розмірів земельних господарств та їх кількості на західноукраїнських землях станом на 1931 р. [7, с. 129]. Описується політика паціфікації селян, що перебували у складі Польщі [7].

У монографії В. Смолея «Військове і цивільне аграрне осадництво у Західній Україні історико-правовий контекст» розглянуто особливості соціально-економічного розвитку села на західноукраїнських землях та польської аграрної політики, яка проводилася на цих землях [8].

У статті Л. Родіонової «Особливості розвитку ринкових відносин у західноукраїнському селі в 20–30-ті рр. XX ст.» проаналізовано особливості соціально-економічного розвитку західноукраїнського села у міжвоєнний період [9, с. 213–217].

Ця тема частково висвітлена у двотомній комплексній праці колективу авторів «Історія українського селянства». Зокрема Ф. Стеблій та М. Кравець [10, с. 416–424] розкрили особливості трансформаційних процесів в українському селі Східної Галичини у другій половині XIX – початку XX ст. Вказали основні причини, що зумовили таку соціальну структуру українського села, наявну на початку Першої світової війни. Проте авторами несправедливо не приділено уваги такому важливому процесу межі XIX–XX ст., як парцеляція маєтків поміщиків [11, с. 428–457].

О. Реєнт та І. Патер у цьому нарисі проаналізували становище українського села в роки Першої світової війни, в умовах бойових дій та російської окупації частини галицьких земель. Авторами розкрито питання не лише економічного життя, а й інших аспектів життєдіяльності українських селян [12, с. 498–519]; М. Литвин дослідив особливості процесів, що відбувалися в українському аграрному середовищі у період національно-визвольних змагань 1917–1921 рр.

Науковець розкрив особливості проектів земельної реформи Західноукраїнської Народної Республіки (далі – ЗУНР), більшовиків та польської влади. Проте автор не згадав про діяльність українських кооперативів у справі соціального захисту українського населення, питань парцеляції землі та впливу інфляційних процесів на земельний ринок [13, с. 597–622].

Ю. Сливка і Т. Панфілова у розділі «Селянство західноукраїнських земель міжвоєнного періоду» розкрили особливості соціально-економічного розвитку західноукраїнського села в міжвоєнний період. Розкрито особливості взаємодії українських селян із польською владою у проведенні аграрних реформ. Автори проаналізували особливості соціально-економічних перетворень в українському селі у міжвоєнний період, зокрема, вплив на селянство польської аграрної реформи та урядової парцеляції поміщицьких земель, в результаті чого змінилося співвідношення власності на землю. Зменшилася кількість господарств із земельною площею до 2 га, та збільшилася кількість господарств із площею до 5 га. Проте автори не проаналізували вплив польської податкової системи на розвиток української аграрної галузі [14, с. 225–262].

У статті І. Береста «Сільське господарство Східної Галичини і Західної Волині у роки Першої світової війни» розкрито особливості життя селян західноукраїнських земель в час Першої світової війни. Автор, зокрема, надав статистичний матеріал, що розкривав стан економіки в українському селі в цей час [15, с. 61–69].

М. Гладун досліджувала аграрні реформи на західноукраїнських землях у періоди Західної області Української народної республіки (далі – ЗОУНР) та II Речіпосполитої. У статті «Особливості аграрної реформи ЗОУНР» охарактеризовано особливості спроби здійснення аграрної реформи ЗУНР та ЗОУНР. У статті описано політичні умови діяльності уряду та основні напрямки та ідеї, щодо земельної реформи. На нашу думку, автор недостатньо розкрила соціально-економічні умови, у яких здійснювалася реформа, зокрема парцеляційні процеси. Розкриваючи тему соціальної допомоги населенню, дослідниця лише оглядово зазначила, що в цих процесах брали участь деякі кооперативи, при цьому, не вказавши ролі кооперативів Ревізійного союзу українських кооперативів (далі – РСУК) у соціальній допомозі їх працівникам [16, с. 103–110].

У статті «Політика польського осадництва у Львівському воєводстві міжвоєнного періоду» М. Гладун окреслила відносини між українцями та поляками у питанні розподілу та користування землею на західноукраїнських землях [17, с. 115–124].

У статті Н. Жулканич «Аграрні перетворення в регіоні Карпат» досить детально проаналізовано соціально-економічний стан, зокрема, і у Східній Галичині в окреслений період. Автор окреслила головні причини безземелля і малоземелля українських селян та слабкості економічного розвитку українського аграрного сектору [18, с. 72–76].

В. Виздрик у статті «Польська аграрна реформа та її реалізація у 20-х рр. ХХ ст. на західноукраїнських землях» висвітлював бачення польським урядом проведення аграрної реформи на західноукраїнських землях, концепція якого втілювалася шляхом проведення парцеляції в урядовому варіанті [19, с. 150–155].

Окремо виділяємо праці, що стосуються кооперативного руху в східногалицькому селі. Низка праць, яка стосується цієї тематики видана Л. Дрогомирецькою [20–26]. Сільськогосподарську кооперацію досліджувала й О. Шміло [27, с. 84–86; 28, с. 48–52], на цю тему написала дисертаційну роботу І. Гавліч [29], окремі статті з цієї тематики публікували В. Футала [30, с. 261–265], Л. Капітан [31, с. 68–73] та О. Горовий [32, с. 206–210].

У статті «Український кооперативний рух в Галичині в 20–30 рр. ХХ ст. Організаційна будова і досвід господарської діяльності», Л. Дрогомирецька проаналізувала особливості організації діяльності системи українського кооперативного руху Східної Галичини у міжвоєнний період. У праці виокремлено особливості діяльності таких кооперативів, як «Маслосоюз», «Центросоюз», «Народна торгівля», «Крайовий молочарський союз» та «Центробанк» [20, с. 173–180].

У праці «Боротьба західноукраїнських політичних партій за впливи в кооперації (1920–1939 рр.)», автор дослідила спроби політичних партій, що діяли на західноукраїнських землях у міжвоєнний період, контролювати кооперативний рух. Розкрито особливості взаємодії політичних та економічних процесів, що відбувалися у зазначений час у Східній Галичині крізь призму взаємовідносин політичних партій та кооперативів [21, с. 71–77].

У статті «Греко-Католицьке духовенство Галичини в українському кооперативному русі (1920–1939 рр.)» розглянуто основні напрямки участі греко-католицького духовенства в українському кооперативному русі міжвоєнного періоду. Наведено статистичні дані щодо участі священиків у функціонуванні кооперативів. Вказано на конкретні аспекти розвитку кооперативного руху, розкрито окремі нюанси в діяльності деяких кооперативів та громадських організацій [22, с. 77–89].

У статті «Проблеми кооперації в документах і діяльності організації українських націоналістів» розкрито особливості економічної політики Організації Українських Націоналістів та їх спроби долучитися до кооперативного руху Східної Галичини у міжвоєнний період [23, с. 148–154].

У публікації «Економічно-просвітницька діяльність українських кооперативів у Західній Україні (1920–1939 рр.)» висвітлено діяльність українських кооперативів у культурно-освітній сфері життя українського народу західноукраїнських земель у міжвоєнний період. Виокремлено такі основні напрямки діяльності кооперативного руху: кооперативні курси, видавництво книг і преси, навчання кооперативній справі дітей, організація кооперативних свят. В цих напрямках українська кооперація діяла і як системна одиниця (через РСУК та ніші об'єднання кооперативів), і як проекти окремих кооперативних організацій [24, с. 159–173].

У статті «Ідеологія українського кооперативного руху в Західній Україні» проаналізовано основні напрямки ідеологічної концепції українського кооперативного руху першої половини ХХ ст. У роботі проаналізовано погляди А. Ільченка, Ю. Павликовського, А. Гаврилка, К. Коберського, О. Луцького, Д. Коренця, А. Куцинського. Окремо автор виділяє зарубіжних ідеологів кооперативного руху, які впливали на думки галичан – П. Ворбаса, Ш. Жіда, Дж. Раселя. Таким чином, у статті досить детально проаналізовано різні вектори української економічної думки, яка намагалася визначити роль кооперативів у тодішньому українському суспільстві. Проте автор не долучив до числа видатних ідеологів українського кооперативного руху ані Т. Войнаровського, ані А. Шептицького, які внесли достатньо вагомий вклад в розвиток української кооперації [25, с. 44–50].

У статті «Досвід діяльності українських політичних партій у сфері кооперації» проаналізовано причини та особливості участі основних українських політичних та суспільних організацій в кооперативному русі українців міжвоєнного періоду. Досліджувалася участь таких партій та організацій, як Українське національно-демократичне об'єднання, Українська соціалістично-радикальна партія, Організація Українських Націоналістів, Комуністична партія Західної України та Греко-Католицької Церкви. Автор проаналізував причини співпраці та ворожнечі між різними рухами в даному аспекті. Також подано статистику кількості кооперативів, напрямки їх суспільної діяльності та їх лояльність до певних політичних сил [26, с. 115–132].

Сільськогосподарську кооперацію досліджувала й О. Шміло. У статті «Сільськогосподарська кооперація західноукраїнського селянства у 20–30-х рр. ХХ ст. як форма підприємницької діяльності», вона, на основі статистичних даних, проаналізувала підприємницьку діяльність українських кооперативів у міжвоєнний період та їх місце в економічній системі західноукраїнських земель [27, с. 84–86].

У статті «Особливості еволюції соціально-економічної структури західноукраїнського села в 20–30-х рр. ХХ ст.» автором проаналізовано економічну та соціальну системи, які склалися у західноукраїнському селі у міжвоєнний період. Також дослідницею опрацьовано значний статистичний матеріал, зокрема, щодо масштабів парцеляції землі, польського осадництва, тощо [28, с. 48–52].

У дисертаційній роботі «Українська кредитна кооперація у Східній Галичині (остання третина ХІХ ст. – 1914 р.)» І. Гавліч розкриває особливості діяльності української кредитної кооперації у Східній Галичині в кінця ХІХ – на початку ХХ ст., згадує про деякі аспекти діяльності парцеляційного товариства «Земля» [29].

В. Футала у статі «Господарсько-кооперативний рух Західної України міжвоєнного періоду ХХ ст.: сучасні дослідження та інтерпретації» окреслив основні тенденції у дослідженні української кооперації міжвоєнного періоду ХХ ст. сучасними українськими та закордонними істориками [30, с. 261–265].

У статті Л. Капітан «Форми організації виробництва та селянського самоврядування у Західній Україні в першій половині ХХ ст.» проаналізовано особливості організації суспільного культурного, повсякденного та економічного життя селян західноукраїнських земель у першій половині ХХ ст. Досліджено особливості взаємодії селянського самоуправління та офіційної влади Австро-Угорщини та другої Речі Посполитої [31, с. 68–73].

О. Горовий у статті «Історико-географічні передумови інвестування господарства Галичини в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.» висвітлив деякі напрямки основних кредитно-фінансових структур Східної Галичини в період кінця ХІХ – початку ХХ ст. в контексті соціальних, географічних та історичних умов існування українського народу на цій території [32, с. 206–210].

Важливим аспектом кооперативної діяльності була кредитно-фінансова справа. Особливості її розвитку стало предметом не лише історичних, а й економічних досліджень. Так історію банківської справи окресленого періоду досліджували О. Цяпало [33, с. 103–107], З. Комаринська [34, с. 58–61; 35, с. 50–53], Н. Кузьма [36, с. 53–56] та О. Селезньова [37, с. 27–29].

У статті О. Цяпало «Іпотечні банки Галичини наприкінці ХІХ – на початку ХХ століть» проаналізовано особливості діяльності іпотечних кредитних установ на західноукраїнських землях кінця ХІХ – початку ХХ ст. Автором детально досліджено основні установи, які працювали на цих територіях в означений період та умови на яких вони працювали із місцевим населенням [33, с. 103–107].

3. Комаринська досліджувала досвід діяльності українських кооперативів у Східній Галичині виходячи з досвіду підприємницької діяльності українців. У статті «Зародження і розвиток банківської справи в Західній Україні (друга половина XVIII – початок XX століття)» розглянуто особливості розвитку кредитної системи на західноукраїнських землях з кінця XVIII ст. – до 1939 р. Авторка охарактеризувала особливості функціонування кредитного кооперування у Західній Україні міжвоєнного періоду і виокремила основні банківські установи у зазначений час [34, с. 58–61].

У статті «Українські банки Львова в авангарді руху ощадності» проаналізовано діяльність українських кооперативів на західноукраїнських землях кінця XIX – першої половини XX ст. у сфері надання депозитних послуг (діяльності у сфері ощадності) населенню України [35, с. 50–53].

Н. Кузьма у статті «Ощадний рух: із минулого у сучасність Українські банки Львова в авангарді руху ощадності» розглянула роль свята ощадності у функціонуванні кредитної системи Східної Галичини у міжвоєнний період. Також розглядалася роль у просуванні ідей ощадності митрополита А. Шептицького [36, с. 53–56].

О. Селезньова у статті «Поява та розвиток кредитно-фінансових установ на Буковині: історико-правовий аспект» розкрила особливості функціонування банківської системи на Буковині в період з кінця XIX ст. – до середини XX ст. [37, с. 27–29].

Ще в одну групу виділяємо дослідників, які розкривали соціально-економічний розвиток Східної Галичини на прикладі діяльності окремих товариств (установ) та особистостей. Такі особливості простежуються у працях З. Струк [38–39], В. Мицька [40, с. 120–128], М. Вербового [41, с. 129–135], П. Леоненка, О. Бурунової [42, с. 140–149], І. Василик [43, с. 94–99; 44], І. Чуйко [45–47], А. Кліша [48, с. 31–34], М. Чорної [49, с. 177–183], І. Гавліч [50, с. 13–18], Б. Гринюки [51, с. 78–81].

З. Струк у двох монографіях, в основному на прикладі кооперативу «Сільський господар», досліджувала особливості діяльності української кооперації на західноукраїнських землях у міжвоєнний період. У монографії «Організація української кооперації на західноукраїнських землях у міжвоєнний період (1921–1939 рр.)» слід відзначити значний історіографічний доробок автора [38].

У монографії «Діяльність українських кооперативів у Західній Україні (1921–1939 рр.)» висвітлено особливості діяльності українських кооперативів на західноукраїнських землях у міжвоєнний період. Досліджено соціально-економічні умови, в яких діяв український кооперативний рух. Зокрема, досліджено внесок кооперативів в культурно-просвітницьку діяльність українського народу, при цьому за основу автор взяла діяльність «Сільського господаря» [39].

В. Мицько у статті «Господарсько-кооперативний часопис – провісник української кооперації на західноукраїнських землях у міжвоєнний період (1921–1939 рр.)» розкрив особливості функціонування «Господарсько-кооперативного часопису» на західноукраїнських землях міжвоєнного періоду, щодо висвітлення ним кооперативних новин, участі в пропагуванні українських кооперативних та громадянських акцій та боротьбі за збереження і популяризацію української мови [40, с. 120–128].

М. Вербовий у статті «Українська традиція кооперативного забезпечення» охарактеризував діяльність страхових товариств «Дністер» і «Карпатія», висвітлив окремі риси соціально-економічного становища західноукраїнських земель у міжвоєнний період [41, с. 129–135].

У статті П. Леоненка та О. Бурунової «Кредитна політика державного земельного банку Другої речі посполитої в Західній Україні» досліджено діяльність державного Земельного банку II Речіпосполитої у Західній Україні, висвітлено умови та особливості діяльності інших аналогічних кредитно-фінансових установ, що діяли на західноукраїнських землях в означений період, зокрема і Земельного іпотечного банку. Автори розкрили роль українських кооперативів у розвитку українського дрібноземельного аграрного господарювання [42, с. 140–149].

І. Василик дослідила роль діячів галузі права у розвитку українського кооперативного руху, зокрема відзначила участь у цьому процесі К. Левицького та його роль в заснуванні та діяльності «Крайового союзу кредитового» і «Крайового союзу ревізійного» [43, с. 94–99]. У статті «Участь галицьких правників у створенні українських економічних і фінансових установ в кінці XIX на початку XX століття», автор проаналізувала участь працівників правової сфери у заснуванні і діяльності українських кооперативів в кінці XIX – на початку XX ст. Особливу роль у цих процесах приділено К. Левицькому [44].

І. Чуйко досліджувала життя і діяльність Є. Олесницького. У статті «Визначний український громадсько-політичний діяч Євген Олесницький (1860–1917 рр.): повернення зі забуття і вшанування пам'яті» висвітлено основні етапи життя видатного діяча, одного із керівників кооперативного банку «Земля» Євгена Олесницького, зокрема і його роль в українському кооперативному русі означеного періоду [45, с. 17–21]. У статті «Визначний український громадсько-політичний діяч Євген Олесницький (1860–1917 рр.): повернення зі забуття і вшанування пам'яті» досліджено політичну діяльність відомого українського адвоката Є. Олесницького, зокрема його погляди, щодо економічної політики Східної Галичини та Австро-Угорщини [46, с. 34–41].

У статті «Роль Є. Олесницького у розвитку українського кооперативного руху» розглянуто особливості українського кооперативного руху у Східній Галичині в окреслений період і роль в ньому Є. Олесницького [47, с. 76–81]. Зокрема, розкрито особливості кредитної кооперації, молочарської кооперації, тваринництва, тощо [47, с. 76–81]. Проте, автор вказуючи, що парцеляційний банк, незважаючи на обіцянку прем'єр-міністра Австро-Угорщини Е. Кербера, так і не був створений, не загадала про заснування у 1907 р. парцеляційного товариства «Земля». Натомість вказується роль Є. Олесницького у функціонуванні Земельного іпотечного банку [47, с. 77].

А. Кліш у статті «Проблеми соціально-економічного розвитку Східної Галичини у діяльності Католицького русько-народного союзу» окреслив соціально-економічний розвиток Східної Галичини кінця XIX – початку XX ст. через призму діяльності Католицького русько-народного союзу (далі – КРНС). Основними проблемами українського селянства автор вважає малоземелля, відсутність належного кредитування галузі, податковий тиск та супротив аграрним реформам з боку польських дідичів. Саме створення товариств, які змогли б надати дешеві кредити українським селянам автор виділяє, як основну мету діяльності КРНС [48, с. 31–34].

М. Чорна у статті «Кооперативна діяльність Іванни Блажкевич у Східній Галичині (1905–1939 рр.)» здійснила аналіз ролі Іванни Блажкевич в українському кооперативному русі. Також у статті описано соціально-економічні умови, що склалися, зокрема, у Східній Галичині в даний період часу [49, с. 177–183].

У статті «Роль страхових товариств «Дністра і Карпатії» у кредитному забезпеченні кооперативного руху Східної Галичини» І. Гавліч коротко охарактеризувала особливості діяльності двох страхових товариств, що діяли на території Східної Галичини в означений період. На прикладі товариств «Дністер» та «Карпатія» І. Гавліч спробувала окреслити основні тенденції розвитку української кооперації і, зокрема, страхової в кінця XIX – початку XX ст. [50, с. 13–18].

Б. Гринюка висвітлив на прикладі діяльності Підгорецького монастиря купівлю, продаж та обмін землі, а також деякі особливості функціонування ринку землі на західноукраїнських землях напередодні Першої світової війни [51, с. 78–81].

У процесі аналізу доробку українських вчених у дослідженні цієї проблематики слід виділити в окрему групу праці, що стосувалися загального соціально-економічного становища Східної Галичини, Західної України та тих держав до яких у зазначений період входили ці землі. Це роботи Л. Алексієвець [52, с. 184–195], І. Коропецького [53, с. 368–396], В. Саганюка [54–56] та О. Дудяка [57, с. 521–533].

У статті Л. Алексієвець «Особливості соціально-економічного розвитку Польщі у міжвоєнний період (1918–1939 рр.)», автором розкрито особливості соціально-економічного розвитку II Речіпосполитої. Висвітлено статистичні дані, які розкривають суть соціально-економічних процесів, що відбувалися у Польщі цього періоду, зокрема курс валют у різний часовий період. Проаналізовано основні чинники, які мали вагомий вплив на хід соціально-економічних процесів у державі [52, с. 184–195].

І. Коропецький досліджував взаємини українських підприємств із владою Австро-Угорщини. У розвідці «Австрія та українське підприємництво в Галичині» він подає ґрунтовну характеристику особливостям економічної системи, що склалася на території Східної Галичини в період її перебування у складі Австро-Угорщини і II Речіпосполитої. У статті надано теоретичне підґрунтя для аналізу даного аспекту життєдіяльності. Автор надав визначення поняттю підприємець, проаналізував релігійний, етнічний та політичний чинники, які, на його думку, впливали на економічне життя українців. Проте, характеризуючи економіко-політичні умови, що склалися на території Східної Галичини, дослідник надає перевагу висвітленню стану промисловості в регіоні, практично не згадуючи про кооперацію, зокрема сільськогосподарську, натомість вважає що поступ кооперації міжвоєнного періоду є прикладом, здатності народу до виживання в будь-яких умовах [53, с. 368–396].

В. Саганюк досліджував грошовий обіг у міжвоєнній Польщі і, зокрема, на західноукраїнських землях. У статті «Монетно-грошова справа в Західній Україні в міжвоєнний період» розкрито особливості кредитно-грошової політики Польщі у міжвоєнний період. Виокремлено особливості проведення кожної грошової реформи. Наведено статистичні дані щодо цін на деякі товари, курсів валют, коливання цін на землю в різні часові рамки. Наведено приклади діяльності деяких кредитно-фінансових підприємств [54, с. 216–222].

У статті «Грошовий обіг у Західній Україні в 30-ті рр. XX ст.» автор розглянув основні аспекти грошового обігу на західноукраїнських землях у 30-ті рр. XX ст. Також дослідник виокремив особливості банківської системи на цій території у міжвоєнний період, назвав, зокрема, і основні банківські установи, що діяли на цій території у 20-х рр. XX ст. [55, с. 154–157].

У статті «Грошове господарство у Західній Україні в умовах польського панування (1918–1939 рр.)» В. Саганюк розглянув особливості функціонування грошово-фінансової системи Польщі і,

зокрема, Східної Галичини у міжвоєнний період. Також у цій статті розкрито умови та особливості проведення грошових реформ. Надано статистичні показники інфляції та курсів обміну [56, с. 252–260].

О. Дудяк у статті «Львівські підприємці за даними перепису 1931 р.: чисельність, етноконфесійна структура, галузь зайнятості» проаналізував особливості діяльності львівських підприємців, у міжвоєнний період. Автором надано коротку характеристику історії львівського підприємництва. Проаналізовано особливості, сфери та напрямки їх діяльності. На основі даних перепису 1931 р. досліджено національну і релігійну структуру підприємницького класу класифіковано переважаючі сфери діяльності [57, с. 521–533].

У контексті дослідження особливостей боротьби українського народу за свою державність, І. Лісна [58], М. Вітенко [59–62], І. Монолатій [61, с. 135–141], Н. Коростіль [63, с. 141–148; 64, с. 106–113], О. Мальярчук [63, с. 141–148], М. Сеньків [65, с. 50–55], Р. Вєпрів і І. Гнип [66, с. 64–71] та М. Шульський [67, с. 291–296] висвітлили деякі аспекти соціально-економічного розвитку цих земель.

У праці «Становлення української державності в Галичині» І. Лісна характеризує умови, які склалися напередодні початку цієї боротьби, зокрема й стан економічного розвитку цих земель, в тому числі й українського села. Серед основних проблем, що склалися, автор вважає найбільшими – консервація середньовічних пережитків та колоніальний характер економічної системи Австро-Угорщини [58].

М. Вітенко у своїх статтях висвітлив деякі аспекти соціально-економічного життя Східної Галичини перед Першою світовою війною. У статті «Вплив соціально-економічних протиріч на загострення польсько-українського конфлікту в Галичині напередодні розпаду Австро-Угорщини» автор розкрив особливості соціально-економічних умов, що склалися у Галичині у другій половині XIX – на початку XX ст. у контексті україно-польського протистояння [59, с. 207–210].

У статті «Польське велике землеволодіння в Галичині (кінець XIX – початку XX ст.)» автор дослідив особливості розподілу земельних ресурсів на території Східної Галичини кінця XIX – початку XX ст. Проаналізувавши особливості ведення поміщицького земельного господарства, він дійшов висновків, що основною причиною їх занепаду була неготовність поміщиків до нових економічних реалій. Їх консервативність марнотратство та зверхність спонукали селян до опору. Селянський страйковий рух прискорив занепад великого землеволодіння у Східній Галичині та пришвидшував парцеляційні процеси [60, с. 72–78].

У статті «Соціально-економічний аспект польсько-українських відносин у Галичині в 1867–1914 рр. та ідея незалежності України» розглянуто соціально-економічний аспект протистояння українського і польського населення Східної Галичини в період від прийняття конституції австрійською монархією – до початку Першої світової війни. У аграрному середовищі основним наріжним каменем конфлікту було соціальне протистояння великих землевласників-поміщиків, якими були в основному поляки та дрібними і середніми господарствами, якими володіли в основному українці [61, с. 135–141]. У статті «Соціально-економічне становище Галичини в останній третині XIX – на початку XX ст.» проаналізовано особливості соціально-економічного розвитку Східної Галичини в окреслений період. М. Вітенко вважає, що найкраще пристосувалися до нових умов товарно-грошових відносин великі землевласники. Як аргумент наводить статистику, зокрема те, що 90 % млинів належали польським дідачам [62, с. 83]. Проте надалі дослідник наголошує на небажанні великих землевласників вкладати фінанси у довготермінові проекти та бажанні наживатися на безкоштовній селянській праці та бюджетних асигнуваннях [62, с. 84–85]. Також автор навів статистичний матеріал щодо орієнтації господарства Східної Галичини, національного складу населення та особливостей поділу праці населення за національними та соціальними критеріями [62, с. 82–91].

Н. Коростіль досліджувала польсько-українські відносини крізь призму економічної діяльності. У статті «Український націоналізм і аграрне питання у Східній Галичині міжвоєнного періоду (1919–1939 рр.)» розкрито особливості соціально-економічного становища українського села у Східній Галичині у міжвоєнний період. Автор спершу розглянула основні економічні концепції щодо перспектив розвитку українського села, розроблені українською інтелігенцією. Також у статті досліджено причини низької рентабельності українських селянських господарств. Проаналізувавши стан справ у західноукраїнському селі у зазначений період, дослідниця дійшла висновків, що причиною неефективності селянських господарств були відсутність навиків торгівлі у селян, незнання ефективних, передових на той час, методів обробітку землі та практична відсутність механізації господарства [63, с. 141–148]. У статті «Польська влада і українські аграрії Східної Галичини міжвоєнного періоду» автор висвітлила особливості існування села Східної Галичини у міжвоєнний період. Дослідницею проаналізовано вплив польської аграрної політики на економічне функціонування українського сільського господарства та суспільно-політичні процеси,

що відбувалися в українському аграрному середовищі. На думку Н. Коростіль, саме політика польської влади сприяла радикалізації українського села і збільшенню симпатії селян, зокрема, до ОУН [64, с. 106–113].

М. Сеньків у статті «Культурно-освітня діяльність української кооперації в галицькому селі в міжвоєнний період» виокремила місце просвітницької діяльності в українському кооперативному русі. Дослідницею наведено численні факти участі українських кооперативів та окремих діячів у різних культурних та освітніх проектах. Незважаючи, на те, що чільне місце у статті посідає дослідження діяльності «Сільського господаря», автор не згадує про його багаторічного керівника Т. Войнаровського [65, с. 50–55].

У статті Р. Веприва та І. Гнипа «Греко-католицька церква і організація економічного самозахисту українського населення Східної Галичини у міжвоєнний період» здійснено поверхневий аналіз західноукраїнського економічного життя у міжвоєнний період. Досліджено роль Греко-католицької церкви у розвитку кооперативного руху на землях Західної України. Надано коротку характеристику діяльності найбільших українських кооперативів. Розглянуто конфліктні ситуації, які виникали в українських кооперативів із польською владою та кооперативними організаціями інших національностей (поляків, євреїв, тощо) [66, с. 64–71].

М. Шульський у статті «Роль духовенства у розвитку кооперації в Галичині» аналізує діяльність в економічній сфері таких визначних служителів Церкви, як А. Шептицький, Т. Войнаровський, І. Наумович, О. Нижанківський, Ю. Дзерович, зокрема, вказав Т. Войнаровського, як засновника парцеляційного товариства «Земля» та Земельного іпотечного банку [67, с. 291–296].

У деяких монографіях окремо згадується зазначена проблематика. До таких належать праці М. Стрішенця [68] та Й. Шимоновича [69]. Зокрема, М. Стрішенець у монографії «Економічна історія Тернопільщини», через призму економічної історії сучасної Тернопільської області, висвітлює, зокрема, й економічну історію земель, що входили до Східної Галичини в кінці XIX – у першій половині XX ст. Подається значна кількість статистичних даних. Також в додатках вказані тогочасні міри та деяка термінологія, що вживалася українським населенням того періоду [68].

У монографії Й. Шимоновича «Економічна Україна. Наукові праці» здійснено комплексне дослідження економічної історії України, зокрема і Східної Галичини кінця XIX – першої половини XX ст. Автором зібрано і систематизовано статистичний матеріал, який відображає особливості соціально-економічного розвитку західноукраїнських земель у цей період, окремих кооперативів, та загалом умови функціонування українських господарств. Здійснено аналіз діяльності основних підприємств краю. Розкрито особливості їх взаємодії із державною владою у часи Австро-Угорщини та II Речіпосполитої [69].

Деякі аспекти соціально-економічного розвитку західноукраїнського села в окреслений період висвітлив у своїх публікаціях і автор цієї статті. Зокрема, у статті «Структура і організація управління парцеляційного товариства «Земля» у Львові (1907–1923 рр.)», на прикладі парцеляційного товариства «Земля» сформульовано типову структуру управління українськими кооперативами в окреслений період [70, с. 56–59].

У статті «Основні напрямки діяльності парцеляційного товариства «Земля» у Львові напередодні Першої світової війни (1907–1914 рр.)», на прикладі діяльності товариства «Земля» висвітлено деякі особливості соціально-економічного розвитку Східної Галичини напередодні Першої світової війни, а також приклад участі українських кооперативів у культурно-освітньому житті українців [71, с. 112–116].

У статті «Основні фінансові показники та особливості організації діяльності парцеляційного товариства «Земля» у Львові напередодні Першої світової війни (1907–1914 рр.)», зокрема, висвітлено типові особливості організації діяльності українських кооперативів на західноукраїнських землях напередодні Першої світової війни на прикладі парцеляційного товариства «Земля» [72, с. 50–52].

Окрім цього на прикладі діяльності цього товариства автор досліджував типову організаційну структуру українських кооперативів [73], особливості соціального захисту їх працівників [74], характеризував загальні соціально-економічні умови цього часу [75], кадрової політики українських кооперативів [76], участь греко-католицького духовенства у заснуванні та діяльності українських кооперативів у кінці XIX – на початку XX ст. [77] та соціально-економічні умов, що склалися на західноукраїнських землях у перші повоєнні роки [78]. Також було досліджено і систематизовано матеріали фонду 845 Центрального державного архіву України в м. Львові [79].

Таким чином, соціально-економічний розвиток Східної Галичини кінця XIX ст. – 1939 р. доволі повно висвітлений у сучасній українській вітчизняній історіографії. Досліджено широкий спектр аспектів функціонування економічних структур у Східній Галичині впродовж цього періоду та окреслено його соціальну трансформацію в різних політичних режимах, які здійснювали свою політику на окреслених землях у зазначений часовий проміжок.

Перспективи подальших досліджень на цю тематику вбачаємо у розкритті особливостей діяльності окремих кооперативів або їх об'єднань, яких налічувалося у різні часові відрізки упродовж даного періоду від кількох сотень, до кількох тисяч. Адже саме функціонування кожного окремого суб'єкта економічної системи формує загальну картину розвитку економіки українського аграрного середовища Східної Галичини в окреслений період.

Список використаних джерел

1. Марочко В. І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861–1929 рр.). Київ: М. Р. Rots Publishing, 1995. 224 с. 2. Коваль Ф. Християнські засади українського кооперативного руху. Львів: Ахіл, 2002. 404 с. 3. Лузан Ю. Я. Кооперативні банки – важливий фактор зростання економіки // Економіка АПК. 2004. № 3. С. 50–53. 4. Анісімов В. В. До проблем вивчення історії банківської справи // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. 2010. № 3. С. 238–240. 5. Гавліч І. Ідеї кооперативного руху у поглядах українських громадсько-політичних діячів Східної Галичини (кін. XIX – поч. XX ст.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія. 2011. № 1. С. 68–72. 6. СклярOVA О. Соціально-економічні аспекти національного визволення в українській публіцистиці початку XX ст. // Українознавство. 2015. № 3. С. 100–108. 7. Злупко С. Українське селянство першої половини XX ст. трагедія і героїзм. Львів: Універсум, 1997. 164 с. 8. Смолей В. В. Військове і цивільне аграрне осадництво у Західній Україні історико-правовий контекст (1919–1939 рр.). Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. 112 с. 9. Родіонова Л. Особливості розвитку ринкових відносин у західноукраїнському селі в 20–30-ті рр. XX ст. // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія. 2003. № 3. С. 213–217. 10. Стеблій Ф. І. Східна Галичина // Історія українського селянства. Київ: Наукова думка, 2006. С. 416–424. 11. Стеблій Ф. І. Східна Галичина і Північна Буковина // Історія українського селянства. Київ: Наукова думка, 2006. Т. 1. С. 428–457. 12. Реєнт О. П. Світова війна 1914–1918 рр. і українське селянство // Історія українського селянства. Київ: Наукова думка, 2006. Т. 1. С. 498–519. 13. Литвин М. Р. Західноукраїнське село в період визвольних змагань // Історія українського селянства. Київ: Наукова думка, 2006. Т. 1. С. 597–622. 14. Сливка Ю. Ю. Селянство західноукраїнських земель міжвоєнного періоду // Історія українського селянства. Київ: Наукова думка, 2006. Т. 2. С. 225–262. 15. Берест І. Сільське господарство Східної Галичини і Західної Волині у роки Першої світової війни // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія. 2008. № 1. С. 61–69. 16. Гладун М. Особливості аграрної реформи ЗОУНР // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія. 2011. № 1. С. 103–110. 17. Гладун М. Політика польського осадництва у Львівському воєводстві міжвоєнного періоду // Військово-науковий вісник. 2011. № 16. С. 115–124. 18. Жулканич Н. Аграрні перетворення в регіоні Карпат // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія. 2011. № 1. С. 72–76. 19. Виздрік В. С. Польська аграрна реформа та її реалізація у 20-х рр. XX ст. на західноукраїнських землях // Держава та армія. 2013. № 752. С. 150–155. 20. Дрогомирецька Л. Український кооперативний рух в Галичині в 20–30 рр. XX ст. Організаційна будова і досвід господарської діяльності // Галичина. Науковий і культурно-просвітній часопис. 1998. № 1 (2). С. 173–180. 21. Дрогомирецька Л. Боротьба західноукраїнських політичних партій за впливи в кооперації (1920–1939 рр.) // Галичина. Науковий і культурно-просвітній часопис. 2001. № 7. С. 71–77. 22. Дрогомирецька Л. Р. Греко-Католицьке духовенство Галичини в українському кооперативному русі (1920–1939 рр.) // Вісник Прикарпатського університету. Історія. 2003. № 7. С. 77–89. 23. Дрогомирецька Л. Проблеми кооперації в документах і діяльності організації українських націоналістів // Галичина. Науковий і культурно-просвітній часопис. 2008. № 14. С. 148–154. 24. Дрогомирецька Л. Економічно-просвітницька діяльність українських кооперативів у Західній Україні (1920–1939 рр.) // Галичина. Науковий і культурно-просвітній часопис. 2010. № 17. С. 159–173. 25. Дрогомирецька Л. Ідеологія українського кооперативного руху в Західній Україні (1920–1939 рр.) // Вісник Прикарпатського університету. Історія. 2010. № 18. С. 44–50. 26. Дрогомирецька Л. Досвід діяльності українських політичних партій у сфері кооперації // Галичина. Науковий і культурно-просвітній часопис. 2015. № 27. С. 115–132. 27. Шміло О. Сільськогосподарська кооперація західноукраїнського селянства у 20–30-х рр. XX ст. як форма підприємницької діяльності // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія. 2002. № 1. С. 84–86. 28. Шміло О. Особливості еволюції соціально-економічної структури західноукраїнського села в 20–30-х рр. XX ст. // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія. 2002. № 2. С. 48–52. 29. Гавліч І. Б. Українська кредитна кооперація у Східній Галичині (остання третина XIX ст. – 1914 р.): дис. канд. іст. наук: 07.00.01. Тернопіль, 2010. 241 с. 30. Фугала В. Господарсько-кооперативний рух Західної України міжвоєнного періоду XX ст.: сучасні дослідження та інтерпретації // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія. 2011. № 1. С. 261–265. 31. Капітан Л. Форми організації виробництва та селянського самоврядування у Західній Україні у першій половині XX ст. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія. 2014. В. 2. Ч. 3. С. 68–73. 32. Горовий О. Історико-географічні передумови інвестування господарства Галичини в другій половині XIX – на початку XX ст. // Часопис соціально-економічної географії. 2014. № 16. С. 206–210. 33. Цяпало О. С. Іпотечні банки Галичини наприкінці XIX – на початку XX століть // Фінанси України. 1998. № 5. С. 103–107. 34. Комаринська З. Зародження і розвиток

банківської справи в Західній Україні (друга половина XVIII – початок XX століття) // Вісник Національного банку України. 2000. № 11. С. 58–61. 35. Комаринська З. Українські банки Львова в авангарді руху ощадності // Вісник Національного банку України. 2007. № 5. С. 50–53. 36. Кузьма Н. Ощадний рух: із минулого у сучасність Українські банки Львова в авангарді руху ощадності // Вісник Національного банку України. 2007. № 5. С. 53–56. 37. Селезньова О. М. Поява та розвиток кредитно-фінансових установ на Буковині: історико-правовий аспект // Економіка. Фінанси. Право. 2007. № 9. С. 27–29. 38. Струк З. Організація української кооперації на західноукраїнських землях у міжвоєнний період (1921–1939 рр.). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. 138 с. 39. Струк З. Діяльність українських кооперативів у Західній Україні (1921–1939 рр.). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. 152 с. 40. Мицько В. Господарсько-кооперативний часопис – провісник української кооперації на західноукраїнських землях у міжвоєнний період (1921–1939 рр.) // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія. 2003. № 1. С. 120–128. 41. Вербовий М. В. Українська традиція кооперативного убезпечення // Фінанси України. 2004. № 6. С. 129–135. 42. Леоненко П. М. Кредитна політика державного земельного банку Другої речі посполитої в Західній Україні // Фінанси України. 2007. № 3. С. 140–149. 43. Василик І. Б. Роль економічних товариств і організацій у процесі формуванні української політичної еліти Східної Галичини наприкінці XIX – початку XX ст. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. 2008. № 14. С. 94–99. 44. Василик І. Б. Участь галицьких правників у створенні українських економічних і фінансових установ в кінці XIX на початку XX століття. URL: <http://pravotoday.in.ua/ua/press-centre/publications/pub-495/> (дата звернення 01.04.2017). 45. Чуйко І. Визначний український громадсько-політичний діяч Євген Олесницький (1860–1917 рр.): повернення зі забуття і вшанування пам'яті // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія. 2007. № 2. С. 17–21. 46. Чуйко І. Визначний український громадсько-політичний діяч Євген Олесницький (1860–1917 рр.): повернення зі забуття і вшанування пам'яті // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія. 2008. № 1. С. 34–41. 47. Чуйко І. Роль Є. Олесницького у розвитку українського кооперативного руху // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія. 2011. № 1. С. 76–81. 48. Кліш А. Проблеми соціально-економічного розвитку Східної Галичини у діяльності Католицького русько-народного союзу // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія. 2011. № 2. С. 31–34. 49. Чорна М. Кооперативна діяльність Іванни Блажкевич у Східній Галичині (1905–1939 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія. 2012. № 1. С. 177–183. 50. Гавліч І. Роль страхових товариств «Дністра і Карпатії» у кредитному забезпеченні кооперативного руху Східної Галичини // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія. 2013. № 1. Ч. 2. С. 13–18. 51. Гринюка Б. Земельна власність Підгорецького монастиря на початку XX ст. (1900–1914 рр.) // Проблеми національно-патріотичного виховання: історичний та психолого-педагогічний аспекти: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Тернопіль, Україна, 23 лютого 2017 року). 2017. С. 78–81. 52. Алексієвець Л. Особливості соціально-економічного розвитку Польщі у міжвоєнний період (1918–1939 рр.) // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія. 2001. № 2. С. 184–195. 53. Коропецький І. Австрія та українське підприємництво в Галичині // Записки НТШ. Львів: Наукове товариство імені Шевченка, 2006. С. 368–396. 54. Саганюк В. Ф. Монетно-грошова справа в Західній Україні в міжвоєнний період // Вісник Прикарпатського університету. Історія. 2007. № 12–13. С. 216–222. 55. Саганюк В. Грошовий обіг у Західній Україні в 30-ті рр. XX ст. // Галичина. Науковий і культурно-просвітній часопис. 2008. № 14. С. 154–157. 56. Саганюк В. Грошове господарство у Західній Україні в умовах польського панування (1918–1939 рр.) // Галичина. Науковий і культурно-просвітній часопис. 2009. № 15–16. С. 252–260. 57. Дудяк О. Львівські підприємці за даними перепису 1931 р.: чисельність, етноконфесійна структура, галузь зайнятості // Вісник Львівського університету. Серія історична. 2013. № 48. С. 521–533. 58. Лісна І. С. Становлення української державності в Галичині (1918–1923 рр.). Тернопіль, 2001. 92 с. 59. Вітенко М. Вплив соціально-економічних протиріч на загострення польсько-українського конфлікту в Галичині напередодні розпаду Австро-Угорщини // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія. 2003. № 3. С. 207–210. 60. Вітенко М. Д. Польське велике землеволодіння в Галичині (кін. XIX – поч. XX ст.) // Вісник Прикарпатського університету. Історія. 2008. № 14. С. 72–78. 61. Вітенко М. Соціально-економічний аспект польсько-українських відносин у Галичині в 1867–1914 рр. та ідея незалежності України // Галичина. Науковий і культурно-просвітній часопис. 2008. № 14. С. 135–141. 62. Вітенко М. Соціально-економічне становище Галичини в останній третині XIX – на початку XX ст. // Вісник Прикарпатського університету. Історія. 2012. № 22. С. 82–91. 63. Коростіль Н. Український націоналізм і аграрне питання у Східній Галичині міжвоєнного періоду (1919–1939 рр.) // Галичина. Науковий і культурно-просвітній часопис. 2008. № 14. С. 141–148. 64. Коростіль Н. Польська влада і українські аграрії Східної Галичини міжвоєнного періоду // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія. 2009. № 3. С. 106–113. 65. Сеньків М. Культурно-освітня діяльність української кооперації в галицькому селі в міжвоєнний період // Вісник Прикарпатського університету. Історія. 2010. № 18. С. 50–55. 66. Вєпрів Р. Греко-католицька церква і організація економічного самозахисту українського населення Східної Галичини у міжвоєнний період // Наукові записки Тернопільського

національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія. 2013. № 2. Ч. 1. С. 64–71.

67. Шульський М. Г. Роль духовенства у розвитку кооперації в Галичині // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Економіка. 2013. № 21. С. 291–296.

68. Стрішенець М. М. Економічна історія Тернопільщини. Тернопіль: Астон, 2001. 309 с.

69. Шимонович Й. Економічна Україна. Наукові праці. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2001. 432 с.

70. Янюк І. Структура і організація управління парцеляційного товариства «Земля» у Львові (1907–1923 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія. 2015. № 1. Ч. 2 С. 56–59.

71. Янюк І. Основні напрямки діяльності парцеляційного товариства «Земля» у Львові напередодні Першої світової війни // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія. 2015. № 2. Ч. 1 С. 112–116.

72. Янюк І. Основні фінансові показники та особливості організації діяльності парцеляційного товариства «Земля» у Львові напередодні Першої світової війни (1907–1914 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія. 2016. № 1. Ч. 4 С. 50–52.

73. Янюк І. Організаційна структура парцеляційного товариства «Земля» у Львові (1907–1923 рр.) // Дні науки історичного факультету (до 150-річчя з дня народження М. С. Грушевського): матеріали ІХ Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених, 21 квітня 2016, Київ, Україна / Редкол.: проф. І. К. Патриляк (голова), ас. І. Г. Адамська, (заст. голови), О. Р. Магдич (відп. редактор). Київ, 2016. С. 73–75.

74. Янюк І. Соціальний захист службовців товариства «Земля» (1920–1922 рр.) // Актуальні тенденції розвитку суспільних наук в Україні: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 11–12 листопада 2016, Київ, Київ, 2016. С. 29–32.

75. Янюк І. Особливості функціонування парцеляційного товариства «Земля» у Львові напередодні Першої світової війни // Актуальні питання історії України у III тисячолітті: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 22 листопада 2016, Тернопіль, Україна. Тернопіль, 2016. С. 32–34.

76. Янюк І. Кадрова політика парцеляційного товариства «Земля» у Львові (1907–1923 рр.) // Перспективи розвитку сучасної науки: Матеріали ІV Міжнародної науково-практичної конференції, 2–3 грудня 2016, Львів, Україна. Херсон, 2016. С. 175–178.

77. Янюк І. Окремі аспекти діяльності греко-католицької церкви у сфері економічного життя українців // Проблеми національно-патріотичного виховання: історичний та психолого-педагогічний аспекти: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 23 лютого 2017, Тернопіль, Україна / укладачі В. С. Мисик, І. Ф. Янюк, Т. Г. Дідух, О. А. Ревуцька, ТОКІШПО. Тернопіль, 2017. С. 98–99.

78. Янюк І. Особливості функціонування кооперативного банку «Земля» у міжвоєнний період // Наукові дослідження: перспективи інновацій у суспільстві і розвитку технологій: Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції, 14–15 березня 2017, Харків, Україна. Харків 2017. С. 25–28.

79. Янюк І. Діяльність кооперативного банку «Земля» (за матеріалами ЦДАЛ України) // Перспективи та пріоритети розвитку історичної науки: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 10–11 квітня 2017, Вінниця, Україна. Вінниця, 2017. С. 31–34.

References

1. Marochko V. I. *Ukrayins'ka selyans'ka kooperatsiya. Istoryko-teoretychnyy aspekt (1861–1929 rr.)* [Ukrainian Peasant Cooperation. Historical and theoretical aspect (1861–1929)]. Kyiv: M. P. Rots Publishing, 1995. 224 s. 2. Koval' F. *Khrystyans'ki zasady ukrayins'koho kooperatyvnoho rukhu* [The Christian Foundations of the Ukrainian Cooperative Movement]. L'viv: Akhil, 2002. 404 s. 3. Luzan Yu. Ya. *Kooperatyvni banky – vazhlyvyi faktor zrostannya ekonomiky* [Cooperative banks - an important factor in the growth of the economy]. *Ekonomika APK*. 2004. # 3. S. 50–53. 4. Anisimov V. V. *Do problem vyvchennya istoriyi bankiv'skoyi spravy* [On the problems of studying the history of banking]. *Visnyk Universytetu bankiv'skoyi spravy Natsional'noho banku Ukrayiny*. 2010. # 3. S. 238–240. 5. Havlich I. *Ideyi kooperatyvnoho rukhu u pohlyadakh ukrayins'kykh hromads'ko-politychnykh diyachiv Skhidnoyi Halychyny (kin. XIX – poch. XX st.)* [Ideas of the cooperative movement in the views of Ukrainian public-political leaders of the Eastern Halychyna (late XIX - early XX centuries)]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka. Seriya: istoriya*. 2011. # 1. S. 68–72. 6. Sklyarova O. *Sotsial'no-ekonomichni aspekty natsional'noho vyzvolennya v ukrayins'kii publitsystytsi pochatku XX st.* [Socio-economic aspects of national liberation in Ukrainian journalism at the beginning of the XX century]. *Ukrayinoznavstvo*. 2015. # 3. S. 100–108. 7. Zlupko S. *Ukrayins'ke selyanstvo pershoi polovyny XX st. trahediya i heroizm* [The Ukrainian peasantry of the first half of the XX century. Tragedy and heroism]. L'viv: Universum, 1997. 164 s. 8. Smoley V. V. *Viys'kove i tsyvil'ne ahrarne osadnytstvo u Zakhidniy Ukrayini istoryko-pravovyy kontekst (1919–1939 rr.)* [Military and civilian agrarian sedimentation in the Western Ukraine historical and legal context (1919–1939)]. *Ternopil': Pidruchnyky i posibnyky*, 2003. 112 s. 9. Rodionova L. *Osoblyvosti rozvytku rynkovykh vidnosyn u zakhidnoukrayins'komu seli v 20–30-ti rr. XX st.* [Features of the development of market relations in the West Ukrainian village in the 20-30's of the XX century]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka. Seriya: istoriya*. 2003. # 3. S. 213–217. 10. Stebliy F. I. *Skhidna Halychyna Istorya ukrayins'koho selyanstva* [Eastern Halychyna]. Kyiv: Naukova dumka, 2006. S. 416–424. 11. Stebliy F. I. *Skhidna Halychyna i Pivnichna Bukovyna* [Eastern Halychyna and Northern Bukovina]. *Istorya ukrayins'koho selyanstva*. Kyiv: Naukova dumka, 2006. T. 1. S. 428–457. 12. Reyent O. P. *Svitova viyna 1914–1918 rr. i ukrayins'ke selyanstvo* [The World War of 1914–1918 and the Ukrainian Peasantry]. *Istorya ukrayins'koho selyanstva*. Kyiv: Naukova dumka, 2006. T. 1 S. 498–519. 13. Lytvyn M. R. *Zakhidnoukrayins'ke selo v period vyzvol'nykh zmahan'* [Ukrainian village during the period of liberation struggles]. *Istorya ukrayins'koho selyanstva*. Kyiv: Naukova dumka, 2006. T. 1. S. 597–622. 14. Slyvka Yu. Yu. *Selyanstvo zakhidnoukrayins'kykh zemel'*

mizhvoyennoho periodu [Peasantry of the West Ukrainian lands of the interwar period]. *Istoriya ukrayins'koho selyanstva*. Kyiv: Naukova dumka, 2006. T. 2. S. 225–262. 15. Berest I. Sil's'ke gospodarstvo Skhidnoi Halychyny i Zakhidnoi Volyni u roky Pershoi svitovoyi viyny [Agriculture of Eastern Halychyna and Western Volhynia during the First World War]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka*. Seriya: istoriya. 2008. # 1. S. 61–69. 16. Hladun M. Osoblyvosti ahrarnoyi reformy ZOUNR [Features of the Agrarian Reform of the ZOUNR]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka*. Seriya: istoriya. 2011. # 1. S. 103–110. 17. Hladun M. Polityka pol'skoho osadnytstva u L'vivskomu voyevodstvi mizhvoyennoho periodu [Policies of Polish sedimentation in the Lviv province of the interwar period]. *Viys'kovo-naukovyy visnyk*. 2011. # 16. S. 115–124. 18. Zhulkanych N. Ahrarni peretvorenyia v rehioni Karpat [Agrarian transformations in the Carpathian region]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka*. Seriya: istoriya. 2011. # 1. S. 72–76. 19. Vyzdryk V. S. Pol'ska ahrarna reforma ta yiyi realizatsiya u 20-kh rr. XX st. na zakhidnoukrayins'kykh zemlyakh [Polish agrarian reform and its realization in the 20's of the XX century on the western lands]. *Derzhava ta armiya*. 2013. # 752. S. 150–155. 20. Drohomiretska L. Ukrayins'kyi kooperatyvnyi rukh v Halychyni v 20–30 rr. XX st. Orhanizatsiyna budova i dosvid hospodar'skoyi diyal'nosti [Ukrainian cooperative movement in Halychyna in the 20–30's of the XX century. Organizational structure and experience of economic activity]. *Halychyna. Naukovyy i kul'turno-prosvitniy chasopys*. 1998. # 1 (2). S. 173–180. 21. Drohomiretska L. Borot'ba zakhidnoukrayins'kykh politychnykh partiy za vplyvy v kooperatsiyi (1920–1939 rr.) [The struggle of Western Ukrainian political parties for the influence of cooperation (1920–1939)]. *Halychyna. Naukovyy i kul'turno-prosvitniy chasopys*. 2001. # 7. S. 71–77. 22. Drohomiretska L. R. Hreko-Katolyts'ke dukhovenstvo Halychyny v ukrayins'komu kooperatyvnomu rusi (1920–1939 rr.) [Greco-Catholic clergy of Halychyna in the Ukrainian cooperative movement (1920–1939)]. *Visnyk Prykarpats'koho universytetu*. *Istoriya*. 2003. # 7. S. 77–89. 23. Drohomiretska L. Problemy kooperatsiyi v dokumentakh i diyal'nosti orhanizatsiyi ukrayins'kykh natsionalistiv [Problems of cooperation in the documents and activities of the organization of Ukrainian nationalists]. *Halychyna. Naukovyy i kul'turno-prosvitniy chasopys*. 2008. # 14. S. 148–154. 24. Drohomiretska L. Ekonomichno-prosvitnytska diyal'nist' ukrayins'kykh kooperatyviv u Zakhidniy Ukraini (1920–1939 rr.) [The Economic and Educational Activity of Ukrainian Cooperatives in Western Ukraine (1920–1939)]. *Halychyna. Naukovyy i kul'turno-prosvitniy chasopys*. 2010. # 17. S. 159–173. 25. Drohomiretska L. Ideolohiya ukrayins'koho kooperatyvnoho rukhu v Zakhidniy Ukraini (1920–1939 rr.) [The Ideology of the Ukrainian Cooperative Movement in Western Ukraine (1920–1939)]. *Visnyk Prykarpats'koho universytetu*. *Istoriya*. 2010. # 18. S. 44–50. 26. Drohomiretska L. Dosvid diyal'nosti ukrayins'kykh politychnykh partiy u sferi kooperatsiyi [Experience of Ukrainian Political Parties in the Field of Cooperation]. *Halychyna. Naukovyy i kul'turno-prosvitniy chasopys*. 2015. # 27. S. 115–132. 27. Shmilo O. Sil's'kohospodarska kooperatsiya zakhidnoukrayins'koho selyanstva u 20–30-kh rr. XX st. yak forma pidpryemnyts'koyi diyal'nosti [Agricultural cooperatives of the Western Ukrainian peasantry in the 20–30's of the XX century as a form of entrepreneurial activity]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka*. Seriya: istoriya. 2002. # 1. S. 84–86. 28. Shmilo O. Osoblyvosti evolyutsiyi sotsial'no-ekonomichnoyi struktury zakhidnoukrayins'koho sela v 20–30-kh rr. XX st. [Features of the evolution of the socio-economic structure of the Western Ukrainian village in the 20–30's of the XX century]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka*. Seriya: istoriya. 2002. # 2. S. 48–52. 29. Havlich I. B. Ukrayins'ka kredytna kooperatsiya u Skhidniy Halychyni (ostannya tretyna XIX st. – 1914 r.) [Ukrainian Credit Cooperation in Eastern Halychyna (last third of the XIX century – 1914)]: dys. kand. ist. nauk: 07.00.01. Ternopil', 2010. 241 s. 30. Futala V. Hospodars'ko-kooperatyvnyi rukh Zakhidnoi Ukrainy mizhvoyennoho periodu XX st.: suchasni doslidzhennya ta interpretatsiyi [Economic-Cooperative Movement of Western Ukraine of the Interwar Period of the XX Century: Current Research and Interpretation]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka*. Seriya: istoriya. 2011. # 1. S. 261–265. 31. Kapitan L. Formy orhanizatsiyi vyrobnytstva ta selyans'koho samovryaduvannya u Zakhidniy Ukraini u pershiy polovyni XX st. [The forms of organization of production and peasant self-government in Western Ukraine in the first half of the XX century]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka*. Seriya: istoriya. 2014. V. 2. Ch. 3 S. 68–73. 32. Horovyy O. Istoryko-heohrafichni peredumovy investuvannya gospodarstva Halychyny v druhiy polovyni XIX – na pochatku XX st. [Historical and geographical preconditions for investing in the Halychyna economy in the second half of the XIX and early XX centuries]. *Chasopys sotsial'no-ekonomichnoyi heohrafiyi*. 2014. # 16. S. 206–210. 33. Tsyapalo O. S. Ipotechni banky Halychyny naprykintsi XIX – na pochatku XX stolit' [Mortgage banks of Halychyna in the late XIX – early XX centuries]. *Finansy Ukrainy*. 1998. # 5. S. 103–107. 34. Komarynska Z. Zardzhennya i rozvytok bankiv'skoyi spravy v Zakhidniy Ukraini (druga polovyna XVIII – pochatok XX stolittya) [The origin and development of banking in Western Ukraine (second half of the XVIII – the beginning of the XX century)]. *Visnyk Natsional'noho banku Ukrainy*. 2000. # 11. S. 58–61. 35. Komarynska Z. Ukrayins'ki banky L'vova v avanhardi rukhu oshchadnosti [Ukrainian banks of Lviv in the forefront of the economy of savings]. *Visnyk Natsional'noho banku Ukrainy*. 2007. # 5. S. 50–53. 36. Kuz'ma N. Oshchadnyy rukh: iz mynuloho u suchasnist' Ukrainyans'ki banky L'vova v avanhardi rukhu oshchadnosti [Savings movement: from the past to the present Ukrainian banks of Lviv in the forefront of the economy of savings]. *Visnyk Natsional'noho banku Ukrainy*. 2007. # 5. S. 53–56. 37. Selez'nova O. M. Poyava ta rozvytok kredytno-finansovykh ustanov na Bukovyni: istoryko-pravovyy aspekt [The emergence and development of financial institutions in Bukovina: the historical and legal aspect]. *Ekonomika. Finansy. Pravo*. 2007. # 9. S. 27–29. 38. Struk Z. Orhanizatsiya ukrayins'koyi kooperatsiyi na zakhidnoukrayins'kykh zemlyakh u

mizhvoyenny period (1921–1939 rr.) [Organization of Ukrainian co-operation in the western Ukrainian lands in the interwar period (1921–1939)]. L'viv: Instytut ukrayinoznavstva im. I. Krypyakevycha NAN Ukrayiny, 2000. 138 s. 39. Struk Z. Diyal'nist' ukrayins'kykh kooperatyviv u Zakhidniy Ukraini (1921–1939 rr.) [Activities of Ukrainian Cooperatives in Western Ukraine (1921–1939)]. L'viv: Instytut ukrayinoznavstva im. I. Krypyakevycha NAN Ukrayiny, 2000. 152 s. 40. Myts'ko V. Hospodars'ko-kooperatyvnyy chasopys – provisyuk ukrayins'koyi kooperatsiyi na zakhidnoukrayins'kykh zemlyakh u mizhvoyenny period (1921–1939 rr.) [Economic-cooperative journal - the forerunner of Ukrainian cooperation in the western Ukrainian lands in the interwar period (1921–1939)]. Naukovi zapysky Ternopil's'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka. Seriya: istoriya. 2003. # 1. S. 120–128. 41. Verbovyi M. V. Ukrayins'ka tradytsiya kooperatyvnoho ubezpechennya [Ukrainian Tradition of Cooperative Security]. Finansy Ukrayiny. 2004. # 6. S. 129–135. 42. Leonenko P. M. Kredytna polityka derzhavnoho zemel'noho banku Druhoyi rechi pospolytoly v Zakhidniy Ukraini [Credit Policy of the State Land Bank The Second Common Polish Commonwealth in Western Ukraine]. Finansy Ukrayiny. 2007. # 3. S. 140–149. 43. Vasylyk I. B. Rol' ekonomichnykh tovarystv i orhanizatsiy u protsesi formuvanni ukrayins'koyi politychnoyi elity Skhidnoyi Halychyny naprykintsi XIX – pochatku XX st. [The role of economic societies and organizations in the process of forming the Ukrainian political elite of Eastern Halychyna in the late XIX – early XX centuries]. Naukovi zapysky Vinnyts'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhayla Kotsyubyn's'koho. 2008. # 14. S. 94–99. 44. Vasylyk I. B. Uchasť halyts'kykh pravnykiv u stvorenni ukrayins'kykh ekonomichnykh i finansovykh ustanov v kintsi XIX na pochatku XX stolittya [Participation of Galician lawyers in the establishment of Ukrainian economic and financial institutions in the late XIX – at the beginning of the XX century]. URL: <http://pravotoday.in.ua/ua/press-centre/publications/pub-495> 45. Chuyko I. Vyznachnyy ukrayins'kyy hromads'ko-politychnyy diyach Yevhen Olesnyts'kyy (1860–1917 rr.): povernennya zi zabuttya i vshanuvannya pamyati [A prominent Ukrainian public figure, Eugene Olesnytsky (1860–1917): return from oblivion and honoring memory]. Naukovi zapysky Ternopil's'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka. Seriya: istoriya. 2007. # 2. S. 17–21. 46. Chuyko I. Vyznachnyy ukrayins'kyy hromads'ko-politychnyy diyach Yevhen Olesnyts'kyy (1860–1917 rr.): povernennya zi zabuttya i vshanuvannya pamyati [A prominent Ukrainian public figure, Eugene Olesnytsky (1860–1917): A return from oblivion and commemoration]. Naukovi zapysky Ternopil's'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka. Seriya: istoriya. 2008. # 1. S. 34–41. 47. Chuyko I. Rol' Ye. Olesnyts'koho u rozvytku ukrayins'koho kooperatyvnoho rukhu [Chuyko I. The role of Y. Olesnytsky in the development of the Ukrainian cooperative movement]. Naukovi zapysky Ternopil's'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka. Seriya: istoriya. 2011. # 1. S. 76–81. 48. Klish A. Problemy sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku Skhidnoyi Halychyny u diyal'nosti Katolyts'koho rus'ko-narodnoho soyuzu [Problems of Social-Economic Development of Eastern Halychyna in the Activities of the Catholic Russo-People's Union]. Naukovi zapysky Ternopil's'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka. Seriya: istoriya. 2011. # 2. S. 31–34. 49. Chorna M. Kooperatyvna diyal'nist' Ivanny Blazhkevych u Skhidniy Halychyni (1905–1939 rr.) [Cooperative activity of Ivanya Blazhkevich in Eastern Halychyna (1905–1939)]. Naukovi zapysky Ternopil's'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka. Seriya: istoriya. 2012. # 1. S. 177–183. 50. Havlich I. Rol' strakhovykh tovarystv «Dniestra i Karpatiyi» u kredytnomu zabezpechenni kooperatyvnoho rukhu Skhidnoyi Halychyny [The role of insurance companies of the Dniester and Carpathians in the lending of the cooperative movement of the Eastern Halychyna]. Naukovi zapysky Ternopil's'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka. Seriya: istoriya. 2013. # 1. Ch. 2. S. 13–18. 51. Hrynyuka B. Zemel'na vlasnist' Pidhorets'koho monastyrya na pochatku XX st. (1900–1914 rr.) [Land ownership of Podgoretsky monastery at the beginning of the 20th century (1900–1914)]. Problemy natsional'no-patriotychno vykhovannya: istorychnyy ta psykhologo-pedahohichnyy aspekty: Materialy Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (m. Ternopil', Ukrayina, 23 lyutoho 2017 roku). 2017. S. 78–81. 52. Alekseyevets' L. Osoblyvosti sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku Pol'shchi u mizhvoyenny period (1918–1939 rr.) [Features of Socio-Economic Development of Poland in the Interwar Period (1918–1939)]. Naukovi zapysky Ternopil's'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka. Seriya: istoriya. 2001. # 2. S. 184–195. 53. Koropets'kyy I. Avstriya ta ukrayins'ke pidpryyemnytstvo v Halychyni [Austria and Ukrainian Entrepreneurship in Halychyna]. Zapysky NTSh. L'viv: Naukove tovarystvo imeni Shevchenka, 2006. S. 368–396. 54. Sahanyuk V. F. Monetno-hroshova sprava v Zakhidniy Ukraini v mizhvoyenny period [Monetary Affairs in Western Ukraine in the Interwar Period]. Visnyk Prykarpats'koho universytetu. Istorya. 2007. # 12–13. S. 216–222. 55. Sahanyuk V. Hroshovy obih u Zakhidniy Ukraini v 30-ti rr. XX st. [Money circulation in Western Ukraine in the 30's of the XX century]. Halychyna. Naukovyy i kul'turno-prosvitniy chasopys. 2008. # 14. S. 154–157. 56. Sahanyuk V. Hroshove gospodarstvo u Zakhidniy Ukraini v umovakh pol's'koho panuvannya (1918–1939 rr.) [Monetary economy in western Ukraine in the conditions of Polish domination (1918–1939)]. Halychyna. Naukovyy i kul'turno-prosvitniy chasopys. 2009. # 15–16. S. 252–260. 57. Dudyak O. L'vivs'ki pidpryyemtsi za danymy perepysu 1931 r.: chysel'nist', etnokonfesiynna struktura, haluz' zaynyatosti [Lviv businessmen according to the data of the census of 1931: number, ethnoconfessional structure, branch of employment]. Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya istorychna. 2013. # 48. S. 521–533. 58. Lisna I. S. Stanovlennya ukrayins'koyi derzhavnosti v Halychyni (1918–1923 rr.) [Formation of Ukrainian statehood in Halychyna (1918–1923)]. Ternopil', 2001. 92 s. 59. Vitenko M. Vplyv sotsial'no-ekonomichnykh protyrich na zahostrennya pol's'ko-ukrayins'koho konfliktu v Halychyni naperedodni rozpadu Avstro-Uhorshchyny [Impact of socioeconomic contradictions on the exacerbation of the Polish-Ukrainian conflict in Halychyna on the eve of the collapse of Austria-Hungary]. Naukovi zapysky Ternopil's'koho derzhavnoho

pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka. Seriya: istoriya. 2003. # 3. S. 207–210. 60. Vitenko M. D. Pol's'ke velyke zemlevolodinnya v Halychyni (kin. XIX – poch. XX st.) [Polish Large Land Tenure in Halychyna (late XIX - early XX centuries)]. Visnyk Prykarpat's'koho universytetu. Istoriya. 2008. # 14. S. 72–78. 61. Vitenko M. Sotsial'no-ekonomichnyy aspekt pol's'ko-ukrayins'kykh vidnosyn u Halychyni v 1867–1914 rr. ta ideya nezalezhnosti Ukrayiny [Socio-economic aspect of Polish-Ukrainian relations in Halychyna in 1867–1914 and the idea of Ukraine's independence]. Halychyna. Naukovyy i kul'turno-prosvitniy chasopys. 2008. # 14. S. 135–141. 62. Vitenko M. Sotsial'no-ekonomichne stanovyshe Halychyny v ostanniy tretyni XIX – na pochatku XX st. [The socio-economic situation of Halychyna in the last third of the XIX – early XX century]. Visnyk Prykarpat's'koho universytetu. Istoriya. 2012. # 22. S. 82–91. 63. Korostil' N. Ukrayins'kyy natsionalizm i ahrarne pytannya u Skhidniy Halychyni mizhvoyennoho periodu (1919–1939 rr.) [Ukrainian nationalism and agrarian question in the Eastern Halychyna of the interwar period (1919–1939)]. Halychyna. Naukovyy i kul'turno-prosvitniy chasopys. 2008. #14. S. 141–148. 64. Korostil' N. Pol's'ka vlada i ukrayins'ki ahrariyi Skhidnoyi Halychyny mizhvoyennoho periodu [The Polish Government and Ukrainian Agrarians of the Eastern Halychyna of the Interwar Period]. Naukovi zapysky Ternopil's'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka. Seriya: istoriya. 2009. # 3. S. 106–113. 65. Sen'kiv M. Kul'turno-osvitnya diyal'nist' ukrayins'koyi kooperatsiyi v halyts'komu seli v mizhvoyennyi period [Cultural and educational activity of Ukrainian cooperation in the Galician village in the interwar period]. Visnyk Prykarpat's'koho universytetu. Istoriya. 2010. # 18. S. 50–55. 66. Vepriv R. Hreko-katolyts'ka tserkva i orhanizatsiya ekonomichnoho samozakhystu ukrayins'koho naseleння Skhidnoyi Halychyny u mizhvoyennyi period [Greek-Catholic Church and Organization of Economic Self-Defense of the Ukrainian Population of Eastern Halychyna in the Interwar Period]. Naukovi zapysky Ternopil's'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka. Seriya: istoriya. 2013. # 2. Ch. 1. S. 64–71. 67. Shul's'kyy M. H. Rol' dukhovenstva u rozvytku kooperatsiyi v Halychyni [The role of the clergy in the development of cooperation in Halychyna]. Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya». Ekonomika. 2013. # 21. S. 291–296. 68. Strishenets' M. M. Ekonomichna istoriya Ternopil'shchyny [Economic History of Ternopil Region]. Ternopil': Aston, 2001. 309 s. 69. Shymonovych Y. Ekonomichna Ukrayina. Naukovi pratsi [Economical Ukraine. Scientific works]. L'viv: LNU imeni Ivana Franka, 2001. 432 s. 70. Yanyuk I. Struktura i orhanizatsiya upravlinnya partselyatsiynoho tovarystva «Zemlya» u L'vovi (1907–1923 rr.) [Structure and organization of the management of the parcellation society «Zemlya» in Lviv (1907–1923)]. Naukovi zapysky Ternopil's'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka. Seriya: istoriya. 2015. # 1. Ch. 2 S. 56–59. 71. Yanyuk I. Osnovni napryamky diyal'nosti partselyatsiynoho tovarystva «Zemlya» u L'vovi naperedodni Pershoyi svitovoyi viyny [The main directions of the activity of the parcellation society «Zemlya» in Lviv on the eve of the First World War]. Naukovi zapysky Ternopil's'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka. Seriya: istoriya. 2015. # 2. Ch. 1 S. 112–116. 72. Yanyuk I. Osnovni finansovi pokaznyky ta osoblyvosti orhanizatsiyi diyal'nosti partselyatsiynoho tovarystva «Zemlya» u L'vovi naperedodni Pershoyi svitovoyi viyny (1907–1914 rr.) [Main financial indicators and peculiarities of the organization of the activity of the parcellation society «Zemlya» in Lviv on the eve of the First World War (1907–1914)]. Naukovi zapysky Ternopil's'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka. Seriya: istoriya. 2016. # 1. Ch. 4 S. 50–52. 73. Yanyuk I. Orhanizatsiyna struktura partselyatsiynoho tovarystva «Zemlya» u L'vovi (1907–1923 rr.) [The Organizational Structure of the Parceling Society «Zemlya» in Lviv (1907–1923)]. Dni nauky istorychnoho fakul'tetu (do 150-richchya z dnya narodzhennya M. S. Hrushevs'koho): materialy IX Mizhnarodnoyi naukovoyi konferentsiyi studentiv, aspirantiv ta molodykh uchenykh, 21 kvitnya 2016, Kyiv, Ukrayina / Redkol.: prof. I. K. Patrylyak (holova), as. I. H. Adams'ka, (zast. holovy), O. R. Mahdych (vidp. redaktor). Kyiv, 2016. S. 73–75. 74. Yanyuk I. Sotsial'nyy zakhyst sluzhbovtiv tovarystva «Zemlya» (1920–1922 rr.) [Social protection of the employees of the Society «Zemlya» (1920–1922)]. Aktual'ni tendentsiyi rozvytku suspil'nykh nauk v Ukrayini: Materialy mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi, 11–12 lystopada 2016, Kyiv. Kyiv, 2016. S. 29–32. 75. Yanyuk I. Osoblyvosti funktsionuvannya partselyatsiynoho tovarystva «Zemlya» u L'vovi naperedodni Pershoyi svitovoyi viyny [Features of Operation of the Parceling Society «Zemlya» in Lviv on the eve of the First World War]. Aktual'ni pytannya istoriyi Ukrayiny u III tysyacholitti: Materialy Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi, 22 lystopada 2016, Ternopil', Ukrayina. Ternopil', 2016. S. 32–34. 76. Yanyuk I. Kadrova polityka partselyatsiynoho tovarystva «Zemlya» u L'vovi (1907–1923 rr.) [The Personnel Policy of the Parcelal Society «Zemlya» in Lviv (1907–1923)]. Perspektyvy rozvytku suchasnoyi nauky: Materialy IV Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi, 2–3 hrudnya 2016, L'viv, Ukrayina. Kherson, 2016. S. 175–178. 77. Yanyuk I. Okremi aspekty diyal'nosti hreko-katolyts'koyi tserkvy u sferi ekonomichnoho zhyttya ukrayintiv [Some aspects of the activity of the Greek Catholic Church in the sphere of economic life of Ukrainians]. Problemy natsional'no-patriotychnoho vykhovannya: istorychnyy ta psykhologo-pedahohichnyy aspekty: Materialy Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi, 23 lyutoho 2017, Ternopil', Ukrayina / ukladachi V. S. Mysyk, I. F. Yanyuk, T. H. Didukh, O. A. Revuts'ka, TOKIPPO. Ternopil', 2017. S. 98–99. 78. Yanyuk I. Osoblyvosti funktsionuvannya kooperatyvnoho banku «Zemlya» u mizhvoyennyi period [Features of the functioning of the cooperative bank «Zemlya» in the interwar period]. Naukovi doslidzhennya: perspektyvy innovatsiy u suspil'stvi i rozvytku tekhnolohiy: Materialy V Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi, 14–15 berezhnya 2017, Kharkiv, Ukrayina. Kharkiv 2017. S. 25–28. 79. Yanyuk I. Diyal'nist' kooperatyvnoho banku «Zemlya» (za materialamy TsDIAL Ukrayiny) [Activity of the cooperative bank «Zemlya» (based on materials of TsDIAL of Ukraine)]. Perspektyvy ta priorityety rozvytku istorychnoyi nauky: materialy Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi, 10–11 kvitnya 2017, Vinnytsya, Ukrayina. Vinnytsya, 2017. S. 31–34.

Иван Янюк

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ВОСТОЧНОЙ ГАЛИЧИНЫ КОНЦА XIX В. – 1939 Г.: СОВРЕМЕННАЯ УКРАИНСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ

В статье предпринята попытка анализа и систематизации опубликованных сегодня научных трудов современных украинских ученых, касающиеся социально-экономического развития Восточной Галичины в период зарождения, развития и ликвидации предпринимательской деятельности в аграрном комплексе конца XIX в. – 1939 г. Автором осуществлен анализ обработанных научных исследований, касающихся этой тематики, проведена систематизация материала и разделение его на отдельные группы в соответствии с его особенностями. Каждая группа отражает отдельные аспекты социально-экономического развития Восточной Галичине обозначенного периода.

Ключевые слова: Восточная Галичина, аграрная среда, предпринимательство, кооперативное движение, современная украинская историография.

Ivan Yanyuk

SOCIAL-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE EASTERN HALYCHYNA OF THE END OF THE XIX – 1939: MODERN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY

The article attempts to analyze and systematize the published scientific works of modern Ukrainian scholars concerning the socio-economic development of Eastern Halychyna during the period of the birth, development and liquidation of entrepreneurial activity in the agrarian complex of the late XIX century - 1939. The author carried out an analysis of the developed scientific researches concerning this subject, the systematization of the material was carried out and its division into separate groups according to its features. Each group reflects some aspects of the socio-economic development of the Eastern Halychyna of this period.

Key words: Eastern Halychyna, agrarian environment, entrepreneurship, cooperative movement, modern Ukrainian historiography.

УДК 008»1920–1990»

Ольга Сорокіна

ІНФОРМАЦІЙНЕ ДЖЕРЕЛО ДІЯЛЬНОСТІ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ЯК НОСІЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ 20–90-Х РР. ХХ СТ.

На основі вивчення матеріалів тижневика «Тризуб», часописів «Український сокіл», «Смолоскип», газет «Українські вісті», «Свобода» досліджено роль та місце періодичного видання у відтворенні історико-культурного життя української громади за кордоном. Визначено інформаційну насиченість матеріалів емігрантських видань стосовно основних напрямків діяльності українських емігрантів на терені країн Західної Європи в роки еміграційних хвиль ХХ ст. Виокремлено матеріали журналу «Тризуб» за 1934 р., як одне із джерел діяльності провідних діаспорних вчених різних галузей науки й мистецтва, діячів української громади в державах, що стали ключовими фігурами в репрезентації української історичної науки в діаспорі, поширенні знань про Україну, її історію та культуру. Через призму документів зарубіжної преси здійснено джерелознавчий аналіз багаторічної праці української спільноти за кордоном, зокрема участь в культурних заходах створених інституцій, організацій, товариств. Звернено увагу на публікації журналів і часописів «Віра й наука» (Брукхавен, 1963–1982 рр.), «Зоря» (1941–1943 рр.), «Воєнно-науковий журнал: за збройну Україну» (1938 р.), «Наша культура» (Вінніпег, Канада, 1935 р.), «Новий літопис» (Вінніпег, Канада), «Новини з Академії» (Нью-Йорк), «Рідна мова» (Польща, 1935 р.), «Рідне слово» (Мюнхен-Карлсфельд, Німеччина, 1945–1946 рр.), «Соборна Україна» (Франція), «Українська думка», «Наша церква», «Наше слово», «Сурма», «Визвольний шлях» (Англія, Лондон, 1948–2007 рр.), «Літературно-науковий вісник» (Регенсбург, Німеччина 1948–1954), УІС «Смолоскип», «Свобода», «Українські вісті» (70–80-х рр.), що знаходяться у відділі зарубіжної україніки Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Ключові слова: інформаційне джерело, зарубіжна преса, носій історико-культурних цінностей, періоджерельні матеріали, діяльність українських емігрантів.

Діяльність преси національних груп в інонаціональному середовищі – популярна тема в сучасній українській історіографії та джерелознавстві. Новий погляд на видавничу діяльність діаспорних громадських діячів, меценатів, популяризаторів української культури допоможе

уникнути фальсифікації історії та суттєво доповнить обидві гілки української історіографії материкового і діаспорного походження.

У сучасних умовах активізації наукового інтересу до питань українських еміграційних рухів ХХ ст., життя й діяльності української громади за межами материкової України, відбувається переосмислення та інтерпретація багатьох історико-культурних подій і явищ минулого століття. Перед молодими дослідниками української еміграції першочерговим завданням є об'єктивне звернення до мікропроцесів, використання методик усної та писемної історії ХХ ст., врахування ступеня наукового вивчення джерела попередніми науковцями тощо. Через це постає потреба імплементації до наукового обігу нових, маловивчених джерел, які раніше використовувалися істориками фрагментарно чи упереджено.

Питання еміграційної преси досліджували вітчизняні науковці: Д. Колісник [1], О. Косенко [2], В. Маруняк [3], І. Матяш [4], М. Палієнко [7], О. Уткін [9].

Культурну спадщину української еміграції із залученням першоджерельних матеріалів вивчали С. Наріжний [5], Г. Немченко [6], М. Сополіга [8], О. Шевчук [10] та ін.

Значну роль у збереженні національно-культурної спадщини українців відіграють емігрантські часописи, журнали, газети, першоджерельні матеріали яких недостатньо висвітлені в працях вітчизняних та зарубіжних вчених. Сьогодні періодичні органи західної діаспори виступають вагомим інформаційним джерелом з історії діяльності зарубіжних українців. Саме тому вони потребують належного вивчення та збереження.

Метою означеного дослідження є спроба з'ясувати через призму закордонної преси історико-культурний напрямок діяльності українських емігрантів трьох еміграційних хвиль ХХ ст. на терені європейських країн та на американському континенті, здійснити джерелознавчий аналіз вивчення історії культурно-просвітницької діяльності українських організацій, товариств у Франції, Польщі, Болгарії та в інших країнах Європи, де перебувала найбільша кількість етнічних українців.

Вагомим інструментом згуртування українців за межами материкової України слугували ряд видань міжвоєнного періоду («Визволення», 1923; календар-альманах «Дніпро», 1923–1940 рр.), які опублікували численні спогади і документальні матеріали про українську еміграцію в період Першої світової війни, а також статті, що віддзеркалюють збереження українства як суспільно-політичного та етнокультурного феномена першої половини ХХ ст.

Упродовж багатьох років ХХ ст. виходили друковані періодичні видання (журнал «Тризуб», тижневик «Українське слово» та багато інших), на сторінках яких обговорювались питання життя закордонних українців у Франції, Польщі, Болгарії, Китаї та ін., перебування української національної літератури на еміграції, створення нових українських осередків та великої кількості організацій на теренах багатьох країн Європи, на американському та австралійському континентах, проведення культурних заходів, допомогових акцій, концертів, виставок паризькими малярами народного мистецтва, а також матеріали про життя Української Бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі, які засвідчили світові, що в українському слові розкривається найкраще душа народу, філософія життя та його світогляд [15–16]. Особливу цінність у вивченні даного питання становлять матеріали часописів літературно-художнього журналу «На руїнах» (Сіді-Бішр, 1921 р.) [11], «Вістника з окремого інженерного куріння» (Каліш, 1921 р.) [12] та листи від різних осіб членам редакції журналу «Веселка» (1921–1924 рр.) [13].

Статті, примітки, повідомлення з номерів американських газет і журналів («Наш клич», «Український Прометей», «Наш вік», «Свобода», «Український селянин», «Українське Слово», «Українська трибуна») допомагають відтворити історію діяльності українських емігрантів у США.

Важливим джерелом для вивчення історії діяльності українських емігрантів 20–90-х рр. ХХ ст. постають закордонні газети, часописи, журнали, які виходили в світ в окремих країнах й заповнювали український інформаційний вакуум. Наприклад, діяльність канадських українців у сфері збереження історико-культурної спадщини 20–38-х рр. ХХ ст. глибше розкривається через призму україномовної преси: «Українські вісті», «Український Голос», «Гомін України», «Українська діаспора», «Український історик» та ін. Вони стають джерельною основою для дослідження повсякденного життя української спільноти в Канаді, формування українознавчих справ на чужій землі, відтворення об'єктивної картини збереження української мови, культури, історії канадськими українцями. Проблему консолідації українських політичних сил на еміграції розкривають також такі українські газети і журнали Канади: «Новий шлях», «Життя і слово», «Батьківщина». Різнобічна діяльність українських емігрантів на сторінках періодичних видань газети «Українська трибуна» (м. Варшава, 1921–1928 рр.), часопису «Трудова Україна» (м. Прага, 1932–1937 рр.), науково-публіцистичного журналу «Нова доба» (Польща, 1940–1942 рр.) та інших дозволяє говорити про масштабну роботу в розгортанні українізації поза межами материкової України (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 3327, ф. 3574, ф. 3891). Творчі матеріали, наукові праці емігрантів з України на сторінках зазначених видань дозволяють

ґрунтовно вивчити шлях діяльності європейських українців як подвижників збереження та розвитку вітчизняної науки і культури в усьому світі.

Найважливішим джерелом для вивчення участі наших співвітчизників, видатних французьких вчених, педагогів, поетів, мистецтвознавців, популяризаторів, мислителів і діячів культури українського походження, у збереженні духовних скарбів нашого народу, створенні основ для розвитку українських культурно-освітніх організацій, налагодженні культурних зв'язків між Францією та Україною є інформаційні франкомовні видання, які зберігаються у Центральному державному архіві зарубіжної україніки (далі – ЦДАЗУ): ф. 44; 46) – «La Revue Promethee» (1938–1940 pp.), «Franse-Europe» (1959. № 64/65), «Echos d'Ukraine» (1965. № 37–38), «Bulletin Franco-Ukrainien» (1959–1970), «Echanges» (з 1971 p.)

Публікації журналів та часописів «Віра й наука» (Брукхавен, 1963–1982 pp.), «Зоря» (1941–1943 pp.), «Военно-науковий журнал: за збройну Україну» (1938 p.), «Наша культура» (Вінніпег, Канада, 1935 p.), «Новий літопис» (Вінніпег, Канада), «Новини з Академії» (Нью-Йорк), «Рідна мова» (Польща, 1935 p.), «Рідне слово» (Мюнхен-Карлсфельд, Німеччина, 1945–1946 pp.), «Соборна Україна» (Франція), «Українська думка», «Наша церква», «Наше слово», «Сурма», «Визвольний шлях» (Англія, Лондон, 1948–2007 pp.), «Літературно-науковий вісник» (Регенсбург, Німеччина 1948–1954 pp.), УІС «Смолоскип», «Свобода», «Українські вісті» (70–80-ті pp. XX ст.), що знаходяться у відділі зарубіжної україніки Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ВЗУ НБУВ), віддзеркалюють такі основні аспекти діяльності діаспорних українців зі збереження історико-культурних цінностей: 1) встановлення пам'ятників видатним діячам української літератури, культури та мистецтва, історичним постатям, жертвам голодомору 1933 p.; 2) оформлення афіш з українською символікою; 3) популяризація символів української громади, наприклад, встановлення 20-метрової писанки у м. Вергевель (Канада); 4) проведення курсів україністики при університетах; 5) участь в культурних заходах та акціях, в урочистих святкуваннях видатних культурних подій, у проведенні традиційних українських свят та наукових конференцій, міжнародних конгресів, форумів, присвячених українознавчим питанням; 6) вивчення новим поколінням рідної мови й традицій своїх батьків, дідів; 7) створення благодійних організацій, навчальних закладів та бібліотек для дітей українських емігрантів, архівних колекцій тощо.

Натепер переважна більшість номерів тижневика «Тризуб» зібрана й зберігається в ЦДАЗУ. На основі аналізу матеріалів даного видання з'ясовано, що українські емігранти в країнах ближнього зарубіжжя намагалися за допомогою друкованого слова афішувати успішну інтеграцію в міжнародне суспільство та налагодження тісних зв'язків з громадянами інших держав світу, інформувати іноземну громаду про українські справи, участь представників іноземних країн у влаштуванні святкових вечорів та ювілейних дат тощо.

Публікації статей у тижневику «Тризуб» (1930 p.) дають змогу простежити настрої українських вчених за кордоном одночасно з їхньою діяльністю на полі громадсько-політичного життя, а також долю інтернованих та цивільних емігрантів. Так, часопис «Тризуб» за 1934 p. числа 16 (422), як друковане діаспорне джерело, містить офіційні документи та матеріали рекламного й творчого характеру, присвячені питанням вітчизняної історії й культури: збереження материнської мови, календарних й родинних обрядів, традицій тощо. На сторінках часопису «Тризуб» за 6 травня 1934 p. простежується співпраця військових, скульпторів, артистів, науковців, публіцистів та інших членів французького товариства українознавства в сфері збереження традицій українців святкувати Великдень, яка дала поштовх для значних зрушень в галузі культури й мистецтва [15]. Успішна праця в ньому повноважного міністра, колишнього професора Сорбонни Г. Феррана, публіцистів Ф. Шодена та Р. Пінона, адмірала Дегуї Е. Евена, відомого поета Ф. Мазада, почесного голови союзу старшин «Сфінкс» М. Тарновського та інших поціновувачів національних традицій допомогла на належному рівні вирішити ряд питань українознавчої справи. Статті містять відомості про життя Української бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі, шевченківський концерт у Парижі Хору Товариства колишніх вояків армії УНР у Франції, шевченкове свято в Крезю та Моншанен, проведене місцевою українською громадою 25 березня 1934 p., заснування нової української організації м. Тулузи – культурно-просвітню українську громаду ім. гетьмана І. Мазепи, які свідчать про глибоке шанування українського слова, народних пісень та традицій українців у Франції [15]. Акцентують увагу і представлені документи про дієвість у Польщі в 30-х pp. XX ст. Українського клубу (Варшава), клубу «Прометей», Товариства допомоги українським студентам (Варшава), бібліотеки Українського Центрального Комітету в Польщі, Українського наукового інституту у Варшаві [17].

«Тризуб» за 4 березня 1934 p. є носієм унікальної інформації про історико-культурні цінності болгарських українців, яка дозволяє відновити загальну картину згуртування світової спільноти навколо українського питання в Болгарії. Матеріали виступу на загальних зборах української громади в Софії, призначені для доповіді делегата на конференцію Головної еміграційної ради проф. М. Парашука та повідомлення про заснування у Видині філію Української Громади

(Болгарія), до складу якої входили І. Литвинов, А. Науменко та А. Кальченко, Н. Сущенко та М. Шаповал, ілюструють їхню вагому працю для вирішення української національної справи та ряд питань щодо зближення з болгарським населенням [14].

Цінними є матеріали часопису «Тризуб» за 1934 р. числа 18 (424), що інформують про увагу чужоземної публіки на українське народне мистецтво (кераміка, дерев'яні вироби, вишивки), на участь в концертній частині під час проведення концерт-базару на користь голодної України відомих паризьких співаків, акторів, музикантів, малярів, науковців: А. Чехівського та О. Чехівського (виконання українських народних пісень), композитора Ф. Акименка (виконання на роялі українських мелодій), Чокаєвої (виконання двох українських романса з невиданої ще опери-балету Ф. Акименка – «Басаврюк»), С. Татаруля (гра на бандурі), Поляківа та М. Палтова (виставка олійних образів, пейзажів) [16].

До впливових світових газет і журналів належать «Свобода», «Смолоскип», «Український сокіл», «Українські вісті» та ін. На їх сторінках відстежуються державотворчі традиції української еміграції в контексті другої половини ХХ ст., історичні події, що мали вплив на громадську думку і політичні рішення розвинутих країн світу (див. табл. 1).

Таблиця 1

№ з/п	Назва видання	Вид публікації	Тематика	Вихідні дані та посилання на джерело
1.	«Свобода»	стаття	Інформування громадськості про виступ Л. Плюща на телебаченні щодо застосування радянською владою психіатричного лікування до політв'язнів.	«Свобода», ч. 197, 10 вересня 1977 р. [ЦДАЗУ, ф.56, оп.1, спр.24, арк.5].
2.	«Смолоскип»	пресове повідомлення	УІС (українська інформаційна служба) «Смолоскип» повідомляє про проведення першої конференції комітетів оборони В. Мороза, що діяли у США та Канаді.	Від 2 лютого 1977 р. [ЦДАЗУ, ф.44. оп.1, спр.45, арк.1–1зв.].
3.	«Українські вісті»	фотографії	Світлини членів Організації державного відродження України (ОДВУ) під час проведення маніфестації, організованої до тижня поневолених націй.	«Українські вісті», 1978 р. [ЦДАЗУ, ф.25, оп.1, спр.5, арк.4].
4.	«Свобода»	стаття	матеріал про виступ 250-ти американських юристів на захист Л. Лук'яненка.	«Свобода», ч.97, 27 квітня 1980 р. [ЦДАЗУ, бібл. ф.3, інв.6810–0].

Аналіз видавничої діяльності українських громадсько-політичних діячів, науковців, письменників, істориків, мистецтвознавців, церковнослужителів та інших соціальних груп емігрантів дозволяє по-новому репрезентувати розвиток української національної культури, сприймати їхню громадянську позицію, небайдужість та активність українців кожної наступної еміграційної хвилі ХХ ст. в сфері збереження духовних цінностей своїх батьків та дідів.

Отже, вагомим інформаційним джерелом про діяльність українських емігрантів у збереженні та популяризації національної та світової культури, висвітленні епохи й зв'язків з історичною батьківщиною є матеріали закордонних періодичних видань. Видавнича діяльність емігрантів з України віддзеркалює життєвий досвід етнічних українців, який передавався впродовж усього ХХ ст. їх життя за межами рідної землі.

Досліджені матеріали європейських друкованих джерел значно розширюють знання про історію діяльності діаспорних українців у сфері підтримки і збереження історико-культурних надбань ХХ ст., допомагають детальніше дослідити форми та методи пропаганди в галузі української культури й мистецтва, освіти й науки за кордоном. Цілком очевидно, що досвід українських емігрантів ХХ ст., уроки пройденого ними історичного шляху корисні для забезпечення національного виховання сучасної української молоді.

Подальшого вивчення потребують питання, в яких колекція світової преси розглядалася б як історичне джерело діяльності західної та східної діаспори в справі представлення української культури на міжнародній арені, розкриття історико-культурної значущості благодійницької діяльності меценатів у контексті кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст.

Список використаних джерел

1. Колісник Д. В. Преса української політичної еміграції як джерело вивчення гетьманського руху (міжвоєнний період): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. Д., 2006. 230 с.
2. Косенко О. В. Джерельно-інформаційний потенціал особових архівних фондів: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. К., 2009. 211 с.
3. Маруняк В. Видавнича діяльність української еміграції в ЧСР // Протектораті в 1900–1945 рр. Мюнхен, 1983. С. 658–675.
4. Матяш І. Б. Сучасна українська архів істика: організація, проблеми, завдання // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія: Науковий журнал. 2004. № 1. С. 45–46.
5. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939 рр.: Матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 1999. 272 с.
6. Немченко Г. В. Нові обрії діаспорознавчих студій // Вісник Таврійської фундації (Осередку вивчення української діаспори): Літературно-науковий збірник. Вип. 8. К.-Херсон: Просвіта, 2012. С.198–207.
7. Палієнко М. Г. Українські архівні центри за кордоном: Історіографічний аспект проблеми // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. Вип. 54. К., 2001. С. 42–46.
8. Сополіга М. Українці Словаччини: матеріальні вияви народної культури та мистецтва. К.: Темпора, 2011. 336 с.
9. Уткін А. І. Информационная деятельность политических, общественных и религиозных объединений украинской диаспоры в странах Запада (1945–1991 гг.): дис. ... д-ра ист. наук: 07.00.01. К., 1993. 405 с.
10. Шевчук О. А. Національно-культурні ініціативи української діаспори (кінець 50-х – поч. 90-х рр. XX ст.). К.: Рідний край, 1997. 60 с.
11. Центральний державний архів вищих органів влади та державного управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 4465. Оп. 1. Спр. 112.
12. ЦДАВО України. Ф. 4465. Оп. 1. Спр. 1079.
13. ЦДАВО України. Ф. 4465. Оп. 1. Спр. 84.
14. ЦДАЗУ. Ф. 13. Оп.1. Спр. 4. Арк. 5
15. ЦДАЗУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 5.
16. ЦДАЗУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 4. Арк.13.
17. ЦДАЗУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 4. Арк.5.

References

1. Kolisnyk D. V. Presa ukrayins'koyi politychnoyi emihratsiyi yak dzherelo vyvchennya het'mans'koho rukhu (mizhvoyennyu period) [Press of the Ukrainian political emigration as a source of study of Hetman's movement (interwar period)]: Dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.06. D., 2006. 230 ark.
2. Kosenko O. V. Dzherel'no-informatsiynny potentsial osobovykh arkhivnykh fondiv [Source and information potential of personal archival funds]: Dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.06. K., 2009. 211 ark.
3. Marunyak V. Vydavnycha diyal'nist' ukrayins'koyi emihratsiyi v ChSR [Publishing activity of Ukrainian emigration in the CzSR]. Protektorati v 1900–1945 rr. Myunkhen, 1983. S. 658–675.
4. Matyash I. B. Suchasna ukrayins'ka arkhiv istyka: orhanizatsiya, problemy, zavdannya [Modern Ukrainian Archive: Organization, Problems, Problems]. Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiya: Naukovyy zhurnal. 2004. #1. S. 45–46.
5. Narizhnyy S. Ukrayins'ka emihratsiya. Kul'turna pratsya ukrayins'koyi emihratsiyi 1919–1939 rr.: Materialy, zibrani S. Narizhnym do chastyny druhoyi [Ukrainian emigration. Cultural Work of the Ukrainian Emigration of 1919-1939: Materials collected by S. Narodny to the second]. Kyiv: Vyd-vo im. Oleny Telihiy, 1999. 272 s.
6. Nemchenko H. V. Novi obriyi diasporoznavchykh studiy [New horizons of diaspora studies]. Visnyk Tavriys'koyi fundatsiyi (Oseredku vyvchennya ukrayins'koyi diaspory): Literaturno-naukovyy zbirnyk. Vyp. 8. K.–Kherson: Prosvita, 2012. S.198–207.
7. Paliyenko M.H. Ukrayins'ki arkhivni tsenry za kordonom: Istoriohrafichnyy aspekt problemy [Ukrainian Archival Centers Abroad: Historiographical Aspect of the Problem]. Visnyk Kyiv's'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriiya. Vyp.54. K., 2001. S.42–46.
8. Sopolyha M. Ukrayintsi Slovachchyny: material'ni vuyavy narodnoyi kul'tury ta mystetstva [Ukrainians of Slovakia: material expressions of folk culture and art]. K.: Tempora, 2011. 336 s.
9. Utkin A. I. Informatsionnaya deyatelnost' politicheskikh, obshchestvennykh i religioznykh obedinenii ukrainskoi diaspory v stranakh Zapada (1945–1991 gg.) [Information activities of political, public and religious associations of the Ukrainian diaspora in the countries of the West (1945–1991)]: Dis. ... d-ra ist. nauk: 07.00.01. K., 1993. 405 s.
10. Shevchuk O. A. Natsional'no-kul'turni initsiatyvy ukrayins'koyi diaspory (kinets' 50-kh – poch. 90-kh rr. XX st.) [National and cultural initiatives of the Ukrainian diaspora (the end of the 50's and early 90's of the XX century)]. K.: Ridnyy kray, 1997. 60 s.
11. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchychk orhaniv vlady ta derzhavnoho upravlinnya Ukrayiny (TsDAVO Ukrayiny), f.4465, op.1, spr.112.
12. TsDAVO Ukrayiny, f.4465, op.1, spr.1079.
13. TsDAVO Ukrayiny, f.4465, op.1, spr.84.
14. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv zarubizhnoyi ukrayiniky (TsDAZU), TsDAZU, f.13, op.1, spr.4, ark.5, stor.5.
15. TsDAZU, f.13, op.1, spr.4, ark.5, stor.9, 11.
16. TsDAZU, f.13, op.1, spr.4, ark.13, stor.7–9.
17. TsDAZU, f.13, op.1, spr.4, ark.5, stor.13.

Ольга Сорокина

**ИНФОРМАЦИОННЫЙ ИСТОЧНИК ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЗАПАДНОЙ УКРАИНСКОЙ
ДИАСПОРЫ КАК НОСИТЕЛЬ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ
В 20-Х–90-Х ГГ. XX В.**

На основе изучения материалов еженедельника «Тризуб», журналов «Украинский сокол», «Смолоскип», газет «Украинские вести», «Свобода» исследована роль и место периодического издания в воспроизведении историко-культурной жизни украинского общества за рубежом. Определено информационную насыщенность материалов эмигрантских изданий по основным направлениям деятельности украинских эмигрантов на территории стран Западной Европы в годы эмиграционных волн XX века. Выделено материалы журнала «Тризуб» за 1934 г., как один из источников деятельности диаспорных ученых различных отраслей науки и искусства, деятелей

украинской общины в государствах, ставших ключевыми фигурами в репрезентации украинской исторической науки в диаспоре, в распространении знаний об Украине, ее истории и культуры. Через призму документов зарубежной прессы осуществлен источниковедческий анализ многолетней работы украинского общества за рубежом, участие в культурных мероприятиях созданных институтов, организаций, обществ. Обращено внимание на публикации журналов и газет «Вера и наука» (Брукхавен, 1963–1982 гг.), «Заря» (1941–1943 гг.), «Военно-научный журнал» (1938 г.), «Наша культура» (Виннипег, Канада, 1935 г.), «Новая летопись» (Виннипег, Канада), «Новости из Академии» (Нью-Йорк), «Родной язык» (Польша, 1935 г.), «Родное слово» (Мюнхен – Карлсфельд, Германия, 1945–1946 гг.), «Соборная Украина» (Франция), «Украинская думка», «Наша церковь», «Наше слово», «Сурма», «Освободительный путь» (Англия, Лондон, 1948–2007 гг.), «Литературно-научный вестник» (Регенсбург, Германия 1948–1954 гг.), УИС «Смолоскип», «Свобода», «Украинские вести» (70–80-х гг.), находящихся в отделе зарубежной украинистики Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского.

Ключевые слова: информационный источник, зарубежная пресса, носитель историко-культурных ценностей, деятельность украинских эмигрантов.

Olga Sorokina

INFORMATION SOURCE OF THE ACTIVITY WESTERN UKRAINIAN DIASPORA AS A CARRIER OF HISTORICAL AND CULTURAL VALUES IN THE CONTEXT OF THE 20'S AND 90'S. XX CENTURY

On the basis of the materials of the weekly «Trident» magazines «Ukrainian Falcon», «Torch», newspapers «Ukrainian news», «Freedom» studied the role and place of the periodical in the reconstruction of historical and cultural life of Ukrainian communities abroad.

Determined saturation information materials emigre publications regarding the main activities of Ukrainian immigrants on the territory of western Europe during the XX century emigration waves. Singled magazine «Trident» in 1934, as a source of activities leading diaspora of scientists from different fields of science and art, leaders of the Ukrainian community in countries that have become key figures in the representation of Ukrainian history in the diaspora, spreading knowledge about Ukraine, its history and culture. Through the prism of foreign press carried documents of source analysis of years of the work Ukrainian communities abroad, including participation in cultural activities created institutions, organizations and companies. Attention is paid to the publication of journals and magazines «Faith and Science» (Brookhaven, 1963–1982), «Star» (1941–1943), «Military-scientific journal: the armed Ukraine» (1938), «Our Culture» (Winnipeg, Canada, 1935), «New chronicle» (Winnipeg, Canada), «News of the Academy» (New York), «Mother tongue» (Poland, 1935), «Native word» (Karlsfeld–Munich, Germany, 1945–1946), «Cathedral Ukraine» (France), «Ukrainian opinion», «Our church», «Our word», «Surma», «Liberation Road» (England, 1948–2007), «Literary and research Bulletin» (Regensburg, Germany 1948–1954) UIS «Torch», «Freedom», «Ukrainian news» (70th–80th.), located in the department of foreign Ukrainian Vernadsky National Library of Ukraine).

Key words: information source, the foreign press, the carrier of historical and cultural values, primary source materials, activities of Ukrainian immigrants.

УДК 930(477):070(477–25) «1905/1914»

Олена Левчук

**ГАЗЕТНА ПЕРІОДИКА КИЄВА 1905–1914 РР.
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ:
ПРОВІДНІ ЦЕНТРИ ВИВЧЕННЯ, ТЕНДЕНЦІЇ ТА НАПРЯМКИ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Проведено аналіз основних авторських підходів, що сформувалися в межах новітньої української історіографії в проблемі вивчення становлення та функціонування київських газетних видань 1905–1914 рр., дослідженні джерельного потенціалу останніх. Прослідковано провідні центри вивчення регіональної преси початку ХХ ст., розкрито основні тенденції та напрямки сучасних досліджень. На основі комплексного аналізу історіографічного доробку вітчизняних науковців доведено, що зі здобуттям Україною незалежності, увага дослідників преси зосереджується, головним чином, на вивченні проблемних питань політичної та етно-національної історії нашої країни, її окремих регіонів і практично недослідженим є інформативний потенціал газетних видань Києва 1905–1914 рр. щодо висвітлення проблем економічного життя регіону, його етно-соціальних та культурних особливостей.

Ключові слова: газети Києва, публікація, дожовтнева періодика, новітня історіографія, центри вивчення.

Глибокі суспільно-політичні трансформації кінця ХХ ст. та здобуття Україною незалежності відкрили новий етап у розвитку вітчизняної історичної науки. Демократичні перетворення в країні звільнили дослідників від необхідності дотримання партійних штампів та кліше, а спрощений доступ до раніше заборонених документів колишніх архівів спеціального призначення допомогли розгорнути активну роботу науковців над тими проблемними питаннями, на які в радянський час накладено політико-ідеологічне табу.

Проблеми розвитку регіональної преси останнім часом привертають увагу значної кількості науковців з різних галузей знань. На відміну від радянської доби, де беззаперечно першість у вивченні тримали більшовицька преса та партійні друковані органи, на етапі розбудови незалежної держави активно досліджуються дожовтневі видання, особливо газети 1905–1914 рр. – періоду, коли були значно спрощені умови друку та знята попередня цензура і українці, поряд з іншими народами Російської імперії, отримали право на свою пресу. Важливе місце тут, без сумніву, займає періодика Києва – центру суспільно-політичного та культурного життя українців. Вона стає об'єктом журналістських, історичних, архівознавчих, літературознавчих та бібліографічних досліджень.

Мета статті полягає у комплексному аналізі історіографічного доробку українських дослідників доби незалежності у вивченні київських газетних видань 1905–1914 рр., визначенні основних тенденцій та напрямків цих наукових праць.

Розвиток пресознавчого напрямку викликав необхідність у розробці нових теоретико-методологічних засад вивчення періодики, виробленні сучасних підходів і принципів аналізу, класифікації та наукового обґрунтування подій і явищ історії позапартійних газет, української преси та періодичних друкованих органів ліберально-демократичного спрямування, які в якості історичного джерела в радянську добу ніколи не розглядалися.

Не дивно, що в умовах розбудови незалежної держави саме історія та інформативний потенціал українських газет викликав найбільший інтерес вітчизняних науковців. Зокрема, з метою здійснення фундаментальних досліджень з історії національних періодичних видань з 1993 р. при Львівській національній бібліотеці імені В. Стефаника почали діяти Науково-дослідний центр періодики та Дослідницький центр історії української преси [3, с. 529]. 9–10 грудня того ж року з ініціативи Центру проведено першу Всеукраїнську науково-теоретичну конференцію «Українська періодика: історія і сучасність», на якій багато уваги приділялося регіональній пресі, у тому числі і київським газетам досліджуваного періоду. Підсумовуючи результати конференції, відомий український пресознавець М. Романюк відмітив, що «на той час в українській історіографії були відсутні дослідження, в яких би науковці на широкому, належним чином опрацьованому, фактичному матеріалі розкривали як загальні закономірності розвитку української преси, так і регіональні особливості в конкретно визначених історичних рамках» [28, с. 109].

Завдяки активній роботі співробітників центру (М. Романюка, М. Комариці, Л. Сніцарчук, О. Денеки та ін.) та плідній співпраці наукової установи з центральними державними архівами та спеціалізованими кафедрами провідних вузів країни, світ побачили сотні статей, монографій та збірників теоретико-методологічного змісту, наукових робіт з історії становлення та

функціонування періодики, головним чином видань XIX–XX ст., розроблено єдину «Схему повного бібліографічного опису періодичного видання», видано десятки номерів «Збірника праць Науково-дослідного центру періодики», фундаментальними є багатотомна історико-бібліографічна робота Центру «Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст.», 3 том якої присвячений українським виданням 1906–1910 рр. [34] та незавершене на сьогодні видання багатотомного енциклопедичного словника «Українська журналістика в іменах XIX–XX ст.».

Потужним центром пресознавства в Києві нині залишається Інститут журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, де плідно працюють А. Волобуєва, Н. Сидоренко, О. Школьна та ін. Увага київської школи зосереджується, головним чином, на періодичних виданнях Наддніпрянської України середини XIX – першої половини XX ст., в тому числі і київських газетах цього періоду. Цінну з наукової точки зору серію досліджень започаткувала невелика стаття О. Сидоренка та Н. Шудрі під назвою «Нездійсненні проекти україномовних періодичних видань другої половини XIX – початку XX ст.», опублікована в 23 випуску часопису «Журналістика: Преса, телебачення, радіо» за 1991 р. [31]. На основі архівних матеріалів та джерел особового походження автори зібрали відомості про ті газети та журнали, які через адміністративний тиск, нестачу матеріальних засобів та людських ресурсів, так і залишилися можливою перспективою на папері. Вже через 4 роки суттєво доповнене та розширене дослідження О. Сидоренка знайшло своє відображення в анотованому покажчику нереалізованих проектів україномовної преси кінця XIX – початку XX ст., виданому в 1995 р. у Києві [29].

Внаслідок копіткої праці А. Волобуєвої, Н. Сидоренко та інших членів кафедри історії журналістики згаданого навчального закладу в 2011 рр. світ побачило перше комплексне історико-бібліографічне дослідження преси дорадянського Києва в чотирьох томах під назвою «Періодичні видання Києва (1835–1917 рр.): покажчик» [24], три томи з яких становить ґрунтовний бібліографічний опис більше 800 періодичних видань, 132 з яких становлять газети, що видавалися в місті упродовж 1905–1914 рр.

У праці опис кожної окремої одиниці включає назву друкованого органу, підзаголовок, місце виходу, роки видання, періодичність, редакторів, кількість друкованих аркушів, ілюстрації, тираж, вартість у формі «крб./міс.» або «коп./номер» та нові назви (якщо такі мали місце). Наукового та практичного значення роботі додають вміщені в кінці четвертого тому хронологічний та типологічний покажчик періодичних видань, а також – іменний покажчик редакторів та видавців.

У тому ж таки 2011 р. іншим авторським колективом у складі Ю. Горбач, Л. Кузьменка та І. Старовойтенко був завершений та виданий ще один анотований системний покажчик, правда стосувався він не комплексу періодичної преси конкретного відрізка часу, а змісту єдиного видання – першої щоденної україномовної газети «Громадська думка» (1905–1906 рр.), яка впродовж неповних 2 років видавалася в Києві за сприяння відомого українофіла Є. Чикаленка [8]. Необхідність такої наукової роботи зумовлена частотою звернення сучасних дослідників до змісту газети при написанні політичної історії України початку XX ст., вирішенні проблемних питань етнонаціонального та соціально-економічного напрямку історичних студій.

Потрібно віддати належне великій кількості підручників та навчальних посібників, які з'явилися в період незалежності і проливають світло на історію становлення та функціонування періодичних видань в конкретному суспільно-політичному середовищі, розкривають жанрові особливості газет та журналів, висвітлюють джерельний потенціал останніх. Серед навчальної літератури останніх років для розкриття історії та змісту власне київських газет початку XX ст. важливе значення мають посібники В. Георгієвської «Історія української журналістики: становлення та розвиток рекламно-довідкової преси на території Східної України (XIX – початок XX ст.)» (2010 р.), Н. Сидоренко «Історія української журналістики. Особистості XIX–XX століть» (2012 р.), Н. Герасимчук «Історія української журналістики. Становлення та розвиток флейтону» (2014 р.), А. Волобуєвої «Історія української журналістики. Преса Києва (1835–1917 рр.). Суспільно-духовна і національно-культурна спрямованість» (2015 р.) тощо.

У контексті аналізу перерахованих праць варто особливо виділити роботу В. Георгієвської, яка, на відміну від своїх колег, зосередила дослідження не на виданнях суспільно-політичного призначення, а на історії спеціалізованої та рекламної періодики, ролі реклами у формуванні модних тенденцій та смаків публіки, охарактеризувала значення графічного компоненту у підкресленні рекламно-довідкової інформації [7]. Автор ґрунтовно довела, що поряд з газетною хронікою, офіційними замітками, повідомленнями та есе, вміщеними на сторінках періодичної преси, афіші і рекламні оголошення також є надзвичайно важливим історичним джерелом, яке проливає світло не лише на смаки та вподобання різних соціальних прошарків, а й на засоби впливу на формування останніх.

Серед сучасних українських науковців, які у своїх дослідженнях прямо чи опосередковано торкнулися питань виникнення та функціонування дореволюційних газет Києва, слід відзначити

А. Волобуєву, Ю. Половинчак, А. Заводовського, М. Щербак, В. Гутковського, Н. Щербак, П. Федоришина, І. Михайлина, М. Палієнко, І. Крупського, М. Тимошика та ін.

Поряд із загальними, в добу незалежності світ побачила ціла низка спеціалізованих історичних та пресознавчих праць, присвячених дослідженню значно вужчої проблематики: історії діяльності окремих редакційних колективів, джерельному потенціалу конкретно взятої тематичної групи, а то й одного видання, регіональних та хронологічних особливостей їх розвитку тощо. Серед такого роду досліджень варто відзначити серію статей Р. Загорулька («Газети Києва 1905–1914 рр. як джерело дослідження діяльності товариств «Просвіта» в Наддніпрянській Україні» [17], «Внесок газети «Засів» у розвиток українського руху» [16], «Відображення боротьби українського народу за українізацію початкової освіти на сторінках київської газети «Село» (1909–1911 рр.)» [15]), де автор проаналізував роль київської газетної періодики як історичного джерела у вивченні українського питання в Російській імперії початку ХХ ст., дослідженні культурно-просвітницької та політичної боротьби українського народу, питань друку та цензурних обмежень тощо. Сюди ж можна віднести роботи О. Березовського «Сучасна вітчизняна історіографія про пресу українських політичних партій в Російській імперії початку ХХ ст.» [3], А. Путової «Католицькі періодичні видання Києва у контексті київської польськомовної періодики на початку ХХ ст.» [27], А. Волобуєвої «Політичні орієнтири київської преси у сприйнятті революційних подій 1905–1906 рр.» [6] та ін. Окремо окреслюючи ту чи іншу проблему, статті складають єдиний історіографічний комплекс, який розкриває досліджувану проблему з різних ракурсів.

Однією з провідних тенденцій сучасної історіографії є вивчення історії та джерелознавчий аналіз окремого періодичного видання. Новий етап розбудови незалежної української держави зумовив пріоритетність вивчення власне українських газет, першість серед яких і сьогодні тримає щоденне видання «Громадська думка» (з 1905 р. «Рада»). Серед наукових розвідок, присвячених історії та змісту першої щоденної україномовної газети Наддніпрянщини варто відмітити статті О. Березовського «Заснування газети «Громадська думка» та особливості її діяльності (1905–1906)» [2], А. Кобинець «Українська національна школа: проблеми, пошуки, дискусії на сторінках щоденника «Громадська думка»/«Рада» (1905–1914 рр.)» [20], щоденник «Громадська думка»/«Рада» (1905–1914 рр.) «кузня журналістських кадрів» [21] та «Київська хроніка на шпальтах щоденника «Громадська думка»/«Рада» (1905–1914 рр.)» [19], Н. Фіголь «Історія видання першої щоденної україномовної газети Наддніпрянщини «Рада» [35] та «Мова видання, якому не судилося відродитись (огляд газети «Рада»: 1906–1914 рр.)» [36], І. Старовойтенко «Щоденна газета «Рада» (1906–1914) у контексті епістолярної спадщини» [32], І. Крупського «Українська щоденна газета Наддніпрянщини «Рада» (1906–1914 рр.): типологічна характеристика видання, проблематика газетно-публіцистичних виступів» [22]. На основі численних архівних матеріалів, опублікованих законодавчо-нормативних актів, епістолярної спадщини та газетних публікацій дослідники змальовують комплексну картину з історії функціонування друкованого органу на загальному суспільно-політичному тлі, окреслюють проблеми адміністративного втручання і труднощі видавничо-редакційного колективу, пов'язані з браком матеріально-технічних та людських ресурсів, розкривають джерельний потенціал газети у вивченні національного питання та політичної історії України початку ХХ ст.

Цікавою з наукової точки зору є робота Ю. Бойко під назвою «Євген Чикаленко – видавець першої щоденної україномовної газети «Рада» [5]. Демонструючи нетрадиційний для української історичної науки підхід, автор розкриває процес видання друкованого органу впродовж усього періоду його функціонування та вплив останнього на свідомість українського суспільства через призму колоритної особистості видавця, його ролі у процесі зародження української преси та розповсюдження «Ради» на українських теренах.

Популярність серед дослідників «Громадської думки» («Ради») засвідчує низка дисертаційних праць, які були захищені з історичних та філологічних наук за останні роки, а саме: В. Гутковського ««Громадська думка»/«Рада» (1905–1914 рр.) – перша щоденна україномовна газета Наддніпрянської України: утвердження національної ідеї» (2002 р.), А. Кобинець «Євген Чикаленко та газета «Рада» у формуванні мови преси на початку ХХ століття» (2005 р.), П. Опанащука «Роль газети «Рада» в національному відродженні українського народу (1906–1914 рр.)» (2009 р.).

Аналіз наукових праць, присвячених першій щоденній україномовній газеті Наддніпрянщини показує, що впродовж останніх 25 років «Громадська думка» («Рада») досліджується однобічно, торкаючись різних аспектів політичної історії України. Попри значний інформативний потенціал, «дітище Чикаленка», як і інші періодичні видання дореволюційного Києва, в дослідженні соціально-економічного та культурного життя регіону використовується лише побіжно, в якості другорядного історичного джерела з тої чи іншої проблеми.

Прагнучи відобразити протиборство національно-патріотичних сил та антиукраїнських тенденцій на різних рівнях політичної, етнічної та суспільної взаємодії в регіоні, сучасні вітчизняні

дослідники часто звертаються до вивчення діяльності та змісту газети «Киевлянин» (1864–1919 рр.) – провідного і найбільш тиражованого видання краю з яскраво вираженим реакційно-монархічним спрямуванням. Шовіністичним тенденціям матеріалів газети, політиці цькування редакторами «Киевлянина» будь-яких проявів національного самовираження українців та представників національних меншин, розкриттю мовно-стилістичних особливостей публікацій присвячені наукові праці Р. Загорулько [14], Т. Сукаленко [33], Ю. Половинчак [26] та ін.

Серію статей проблемі присвятив Р. Гула [9; 11–12]. Автором розкрито основні тенденції видавничої політики в напрямку національного питання, проаналізовано особливості редакторської політики Д. Піхна та В. Шульгіна в руслі збереження охоронної ідеології. Логічного завершення дослідження Р. Гули набуло у захищеній в 2003 р. кандидатській дисертації ««Киевлянин» та суспільно-політичні рухи в Україні» [10], де на конкретно-фактичному матеріалі відображені роль і місце друкованого органу в пропаганді монархізму, розкрита позиція видавничо-редакційного колективу з національного питання, взаємовідносини з українським суспільно-політичним рухом, освітлено «справу М. Бейліса» тощо. Чотири роки по тому вітчизняна історіографія поповнилася ще однією кандидатською дисертацією, захищеною в 2007 р. Ю. Половинчак у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка та присвяченою проблемам боротьби газети «Киевлянин» з українством наприкінці XIX – початку XX ст. [25].

Слід відзначити значну кількість наукових розвідок, присвячених періодичному виданню, однак тематично вони нічим не відрізняються від досліджень інших київських газет того часу: «Киевлянин» вивчається вітчизняними науковцями лише у контексті розкриття національного питання та українського політичного і культурно-просвітницького рухів.

Однією з провідних тенденцій сучасної української історіографії є вивчення становища та видавничої політики газетних видань шляхом аналізу роботи цензурних установ краю. З такого ракурсу проблему вивчають А. Заводовський [13], М. Щербак [37], Н. Щербак [38], В. Юрченко [39], К. Касаткін [18], О. Сидоренко [30] та ін. На широкому фактологічному матеріалі побудована і наукова розвідка І. Басенко «Характеристика щоденної суспільно-політичної преси Києва за матеріалами цензурних звітів (1907–1916 рр.)», опублікована в 143 томі «Наукових записок НаУКМА: Національного університету «Киево-Могилянська академія». Історичні науки» за 2013 р. [1]. У роботі не лише простежено розвиток згаданого типу київської преси у міжреволюційний період Російської імперії, а й проведено комплексне джерелознавче дослідження газет різних напрямів, зокрема мови друку.

Широкий пласт джерелознавчого та пресознавчого матеріалу, що так чи інакше стосується київської газетної періодики початку XX ст., подано у більше десяти кандидатських та докторських дисертаціях з різних напрямків гуманітаристики, захищених упродовж останніх 25 років. Серед них праці: І. Крупського «Преса як джерело досліджень національно-визвольних змагань за українську державу (Друга половина XIX – перша чверть XX ст.)» (1996 р.), Т. Антонченко «Періодична преса Києва як джерело вивчення суспільно-політичної історії України (1905–1914 рр.)» (2004 р.), О. Березовського «Українська преса Наддніпрянщини: пропаганда та відстоювання національних домагань українства (1905–1907 рр.)» (2004 р.), А. Волобуєвої «Становлення і розвиток преси Києва (1835–1917): типологія, проблематика, національна спрямованість» (2008 р.), В. Гутковського «Українська преса Наддніпрянщини в національно-культурному та державотворчому процесі (друга половина XIX ст. – 1920 р.)» (2002 р.), Р. Загорулька «Газети Києва 1905–1914 рр. як джерело вивчення українського питання» (2013 р.), О. Яцини «Національно-культурний рух 1907–1914 років і українська преса» (2002 р.), Г. Сенкевич «Міська газета: творчо-соціальна парадигма функціонування» (2010 р.) та ін.

Таким чином, перераховані наукові розвідки ще раз підтверджують той факт, що зі здобуттям Україною незалежності, увага дослідників преси зосереджується, головним чином, на вивченні проблемних питань політичної та етно-національної історії нашої країни і її окремих регіонів на сторінках газет – проблемі, необхідність висвітлення якої гостро постала перед вітчизняною історичною наукою на етапі розбудови суверенної держави. Об'єктом дослідження, зазвичай, стають україномовні видання (газети «Громадська думка» («Рада»), «Слово», «Маяк», «Засів»), або ж їх повні антиподи, найбільш дослідженим серед яких є реакційно-монархічний щоденник «Киевлянин». Поодинокими на сьогодні залишаються дослідження іншомовної періодики міста (праці Л. Баженова, А. Волобуєвої), зовсім недослідженим є інформативний потенціал газетних видань Києва початку XX ст. щодо розкриття проблем економічного життя регіону, його етно-соціальних особливостей. Лише упродовж останніх 5 років починають з'являтися дослідження, присвячені актуальним проблемам культури та міського повсякдення, які проходять газетним рядком. До таких наукових робіт належать невеликі за обсягом статті О. Мусіяченко [23], А. Бойко-Гагаріна [4] та ін. Розвиток цього аспекту проблеми на сьогодні лише починає розвиватися.

Список використаних джерел

1. Басенко І. Характеристика щоденної суспільно-політичної преси Києва за матеріалами цензурних звітів (1907–1914 рр.) // Наук. записки НаУКМА: Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». Т. 143. Історичні науки. К., 2013. С. 15–20.
2. Березовський О. Заснування газети «Громадська думка» та особливості її діяльності (1905–1906) // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Серія: Історія. К., 2003. Вип. 68–70. С. 136–139.
3. Березовський О. Сучасна вітчизняна історіографія про пресу українських політичних партій в Російській імперії початку ХХ ст. // Наукові записки. Зб. праць молодих вчених та аспірантів. Т. 21. К., 2010. С. 529–541.
4. Бойко-Гагарін А. Дореволюційні газети як джерело вивчення історії музейної справи в Україні // Краєзнавство. 2016. № 3/4. С. 134–146.
5. Бойко Ю. Євген Чикаленко – видавець першої щоденної україномовної газети «Рада» // Рукописна та книжкова спадщина України: Археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів. К.: НБУВ, 2014. Вип. 18. С. 497–512.
6. Волобуєва А. Політичні орієнтири київської преси у сприйнятті революційних подій 1905–1906 рр. // Наук. записки Ін-ту журналістики. К., 2005. Т. 21. С. 62–67.
7. Георгієвська В., Сидоренко Н. Історія української журналістики: становлення та розвиток рекламно-довідкової преси на території Східної України (XIX–початок ХХ ст.): навч. посіб. К.: АДЕФ-Україна, 2010. 224 с.
8. Громадська думка. Щоденна політична, економічна і літературна газета. 1905–1906: анотов. сист. покажч. / [уклад.: І. Старовойтенко, Ю. Горбач, Л. Кузьменко]. К.: Темпора, 2011. 454 с.
9. Гула Р. Історичний, географічний та етнічний аспекти єврейського питання в Російській імперії в редакторській політиці газети «Киевлянин» у 1900–1914 рр. // Гілея. К., 2013. Вип. 77 (№ 10). С. 92–94.
10. Гула Р. «Киевлянин» та суспільно-політичні рухи в Україні: 1900–1914 роки: дис. канд. іст. наук: 07.00.01. – Дніпропетровськ, 2003. – 217 с.
11. Гула Р. Політичний аспект єврейського питання у подіях першої російської революції на сторінках видання «Киевлянин» // Гілея. К., 2014. Вип. 81 (№ 2). С. 163–165.
12. Гула Р. «Українське питання» у редакційній політиці газети «Киевлянин» у 1905–1912 рр. // Військово-науковий вісник. Л., 2014. Вип. 22. С. 3–15.
13. Заводовський А. Шляхи становлення та причини кризи української преси Наддніпрянщини у 1905–1907 рр. // Наук. праці Кам'янець-Подільського держ. пед. ун-ту: історичні науки. Коломия: Вік, 2000. Т. 4(6). С. 72–80.
14. Загорулько Р. Боротьба газети «Киевлянин» з українським національним відродженням (1905–1914 рр.) // Часопис української історії. К., 2013. Вип. 26. С. 23–28.
15. Загорулько Р. Відображення боротьби українського народу за українізацію початкової освіти на сторінках київської газети «Село» (1909–1911 рр.) // Наук. праці іст. ф-ту Запорізького нац. ун-ту. 2012. Вип. 34. С. 296–299.
16. Загорулько Р. Внесок газети «Засів» у розвиток українського руху // Вісник Академії праці і соц. відносин ФПУ. К., 2012. № 2 (62). С. 103–108.
17. Загорулько Р. Газети Києва 1905–1914 рр. як джерело дослідження діяльності товариств «Просвіта» в Наддніпрянській Україні // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Серія: Історія. К., 2012. Вип. 113. С. 22–25.
18. Касаткін К. Цензурні та видавничі умови існування київської преси (1905–1907) // Наук. записки Ін-ту журналістики. К., 2005. Т. 21. С. 57–61.
19. Кобинець А. Київська хроніка на шпальтах щоденника «Громадська думка»/«Рада» (1905–1914) // Образ. К., 2004. Вип. 5. С. 58–65.
20. Кобинець А. Українська національна школа: проблеми, пошуки, дискусії на сторінках щоденника «Громадська думка» / «Рада» (1905–1914) // Образ. К., 2005. Вип. 6. С. 73–79.
21. Кобинець А. Щоденник «Громадська думка»/«Рада»(1905–1914 рр.) «кузня» журналістських кадрів // Журналістика 2004 у світлі підготовки журналістських кадрів: тези конф. К., 2004. С. 29–30.
22. Крупський І. Українська щоденна газета Наддніпрянщини «Рада» (1906–1914 рр.): типологічна характеристика видання, проблематика газетно-публіцистичних виступів // Вісник Львівського ун-ту. Журналістика. Л., 2004. Вип. 25. С. 231–239.
23. Мусіяченко О. Газети як джерело дослідження музичного життя Києва кінця ХІХ – початку ХХ ст. // Наук. праці іст. ф-ту Запорізького нац. ун-ту. 2016. Вип. 45, Т. 2. С. 38–41.
24. Періодичні видання Києва (1835–1917 рр.): покажчик / уклад. А. Волобуєва, Н. Сидоренко, О. Сидоренко, О. Школьна. Т. 1–4 К.: Темпора, 2011. 25.
25. Половинчак Ю. Боротьба газети «Киевлянин» з українством наприкінці ХІХ – початку ХХ століття: дис. канд. іст. наук: 07.00.01. К., 2007. 251 с.
26. Половинчак Ю. Газета «Киевлянин» і українство: досвід національної самоідентифікації. К.: НБУВ. 218 с.
27. Путова А. Католицькі періодичні видання Києва у контексті київської польськомовної періодики на початку ХХ ст.: Вип. 12, 2004. (Зб. пр. н-д. центру періодики) // Зб. пр. н-д. центру періодики. С.57–62.
28. Романюк М. Відділення «Науково-дослідний центр періодики». Сімнадцять років творчого поступу і наукових здобутків // Зб. наук. пр. Л., 2010. С. 107–120.
29. Сидоренко О. Нездійсненні проекти: анот. покажч. нереалізованих проектів україномовних періодичних органів кінця ХІХ – початку ХХ ст. К., 1995. 71 с.
30. Сидоренко О. І. Цензурно-політичні «скорпіони» в боротьбі з українськомовною пресою в Росії (1905–1907) // Наук. записки Ін-ту журналістики. К., 2005. Т. 21. С. 12–15.
31. Сидоренко О., Шудря Н. Нездійсненні проекти україномовних періодичних видань другої половини ХІХ – початку ХХ ст. // Журналістика: Преса, телебачення, радіо. 1991. Вип. 23. С. 4–11.
32. Старовойтенко І. Щоденна газета «Рада» (1906–1914) у контексті епістолярної спадщини // Наук. записки Ін-ту журналістики. К., 2005. Т. 21. С. 16–24.
33. Сукаленко Т. Типаж «поміщик» на сторінках газети ХІХ ст. «Киевлянин» // Наук. записки ТНПУ. Серія: Мовознавство. 2014. Вип. II (24). С. 274–283.
34. Українська преса в Україні та світі, ХІХ–ХХ ст.: іст.-бібліогр. дослідж. / [відп. ред. Л. Сніцарчук]. Т. 3: 1906–1910 рр. / [уклад.: М. Романюк, М. Галушко, Л. Сніцарчук]. Л., 2011. 496 с.
35. Фіголь Н. Історія видання першої щоденної україномовної газети Наддніпрянщини «Рада» та «Мова видання, якому не судилося відродитись (огляд газети «Рада»: 1906–1914) // Поліграфія та видавничі справи. 2005. № 42. С. 54–53.
36. Фіголь Н. Мова видання, якому не судилося відродитись (огляд газети «Рада»: 1906–1914) // Урок української. 2002. № 10. С. 31–35.
37. Щербак М.,

Щербак Н. Цензура і преса в Києві на початку ХХ ст. // Сучасність: література, наука, мистецтво, суспільне життя. К., 2007. Вип. 9 (557). С. 141–146. 38. Щербак Н. Діяльність цензури в українських губерніях на початку ХХ ст. // Історичний журнал. К., 2007. № 6 (36). С. 58–64. 39. Юрченко В. Реформа цензурної системи на початку ХХ ст. // Вісник Академії праці і соц. відносин ФПУ. 2009. № 4 (51). С. 169–174.

References

1. Basenko I. *Harakterystyka shhodnoi' suspil'no-politychnoi' presy Kyjeva za materialamy cenzurnykh zvitiv (1907–1914)* [Characteristics of the daily socio-political press of Kyiv following the materials of censorial reports]. *Naukovi zapysky NaUKMA* [Scientific notes of NaUKMA], National University of Kyiv-Mohyla Academy, 2013, Vol. 143, pp. 15–20.
2. Berezovs'kyu O. *Zasnuvannya hazety «Hromads'ka dumka» ta osoblyvosti yiyi diyal'nosti (1905–1906)* [The establishing of the newspaper Public opinion and the features of its activity (1905–1906)]. *Visnyk KNU imeni Tarasa Shevchenka. Seriya: Istoriya*, 2003, Vol. 68–70, pp. 136–139.
3. Berezovs'kyu O. *Suchasna vitchyznyana istoriohrafyia pro presu ukraïyns'kykh politychnykh partiy v Rosiys'kiy imperiyi pochatku XX st.* [The modern domestic historiography of the Ukrainian political parties' press in the Russian Empire of the early XX century]. *Naukovi zapysky. Zb. prats' molodykh vchenykh ta aspirantiv*, 2010, Vol. 21, pp. 529–541.
4. Boyko-Haharin A. *Dorevolutsiyni hazety yak dzherelo vyvchennya istoriyi muzeynoi spravy v Ukrayini* [The pre-revolutionary newspapers as the source studying the museology history in Ukraine]. *Krayeznavstvo*, 2016, Vol. 3 / 4, pp. 134–146.
5. Boyko Yu. *Yevhen Chykalenko – vydavets' pershoyi shhodnoi ukrayinomovnoi hazety «Rada»* [Evgeny Chikalenko is a publisher of the first daily Ukrainian – language newspaper Rada]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrayiny: Arkheohrafichni doslidzhennya unikal'nykh arkhivnykh ta bibliotechnykh fondiv*: NBUV, 2014, Vol. 18, pp. 497–512.
6. Volobuyeva A. *Politychni oriyentiry kyyivs'koyi presy u spryynyatti revolyutsiynykh podiy 1905–1906 rr.* [Kiev press political guidelines in the perception of the revolutionary events 1905–1906]. *Nauk. zapysky In-tu zhurnalistyky*, 2005, Vol. 21, pp. 62–67.
7. Heorhiyevs'ka V., Sydorenko N. *Istoriya ukraïyns'koyi zhurnalistyky: stanovlennya ta rozvytok reklamno-dovidkovoyi presy na terytoriyi Skhidnoi Ukrayiny (XIX – pochatok XX st.): navch. posib.* [The history of the Ukrainian journalism: the formation and development of the advertising-reference press within the territory of East Ukraine (the XIX – the early XX)], Kiev, ADEF-Ukrayina, 2010, 224 p.
8. *Hromads'ka dumka. Shchodenna politychna, ekonomichna i literaturna hazeta. 1905–1906: anotov. syst. pokazhch* [The public opinion. The daily political, economic and literary newspaper. 1905–1906: anot. syst. ind (index)], ukhad.: I. Starovoytenko, Yu. Horbach, L. Kuz'menko, Kiev, Tempora, 2011, 454 p.
9. Hula R. *Istorychnyy, heohrafichnyy ta etnichnyy aspekty yevreys'koho pytannya v Rosiys'kiy imperiyi v redaktors'kiy politytsi hazety «Kyevelyany» u 1900–1914 rr.* [The historical, geographical and ethnic aspects of the Jewish problem in the Russian Empire in the editorial policy of the newspaper Kiyevlyanin in 1900–1914]. *Hileya*, 2013, Vol. 77 (10), pp. 92–94.
10. Hula R. *«Kyevelyany» ta suspil'no-politychni rukhy v Ukrayini: 1900–1914 roky* [Kiyevlyanin and the social and political movements in Ukraine: 1900–1914], *dys. kand. ist. nauk: 07.00.01. Dnipropetrovs'k*, 2003, 217 p.
11. Hula R. *Politychnyy aspekt yevreys'koho pytannya u podiyakh pershoyi rosiys'koyi revolyutsiyi na storinkakh vydannya «Kyevelyany»* [The political aspect of the Jewish problem in the events of the first Russian revolution on the pages of the Kiev resident edition]. *Hileya*, 2014, Vol. 81 (2), pp. 163–165.
12. Hula R. *«Ukrayins'ke pytannya» u redaktsiyniy politytsi hazety «Kyevelyany» u 1905–1912 rr.* [«The Ukrainian question» in the editorial policy of the newspaper Kiyevlyanin in 1905–1912]. *Viys'kovo-naukovyy visnyk*, 2014, Vol. 22, pp. 3–15.
13. *Zavodovs'kyu A. Shlyakhy stanovlennya ta prychny kryzy ukraïyns'koyi presy Naddnipyrianshchyny u 1905–1907 rr.* [The ways of formation and the reasons of the Ukrainian press crisis of Naddnipyrianshchyna in 1905–1907]. *Nauk. pratsi Kamyanets'-Podil's'koho derzh. ped. un-tu: istorychni nauky, Kolomyya, Vik*, 2000, Vol. 4 (6), pp. 72–80.
14. *Zahorul'ko R. Borot'ba hazety «Kyevelyany» z ukraïyns'kym natsional'nym vidrodzhennyam (1905–1914 rr.)* [The struggle of the newspaper Kiyevlyanin against the Ukrainian national revival (1905–1914)]. *Chasopys ukraïyns'koyi istoriyi*, 2013, Vol. 26, pp. 23–28.
15. *Zahorul'ko R. Vidobrazhennya borot'by ukraïyns'koho narodu za ukraïynizatsiyu pochatkovoyi osvity na storinkakh kyyivs'koyi hazety «Selo» (1909–1911 rr.)* [The reflection of Ukrainian people's struggle for Ukrainization of the primary education on the pages of the Kiev newspaper Selo (1909–1911)]. *Nauk. pratsi ist. f-tu Zaporiz'koho nats. un-tu*, 2012, Vol. 34, pp. 296–299.
16. *Zahorul'ko R. Vnesok hazety «Zasiv» u rozvytok ukraïyns'koho rukhu* [The contribution of the newspaper Zasiv in the development of the Ukrainian movement]. *Visnyk Akademiyi pratsi i sots. vidnosyn FPU*, 2012, Vol 2 (62), pp. 103–108.
17. *Zahorul'ko R. Hazety Kyjeva 1905–1914 rr. yak dzherelo doslidzhennya diyal'nosti tovarystv «Prosvita» v Naddnipyrians'kiy Ukrayini* [The Kyiv newspapers of 1905–1914 as the source studying the activity of the societies «Prosvita» in the Dnieper Ukraine]. *Visnyk KNU imeni Tarasa Shevchenka. Seriya: Istoriya*, 2012, Vol. 113, pp. 22–25.
18. *Kasatkin K. P. Tsenzurni ta vydavnychi umovy isnuvannya kyyivs'koyi presy (1905–1907)* [The acceptable and publishing existence conditions of the Kiev press (1905–1907)]. *Nauk. zapysky In-tu zhurnalistyky*, 2005, Vol. 21, pp. 57–61.
19. *Kobynets' A. Kyyivs'ka khronika na shpal'takh shchodennyka «Hromads'ka dumka» / «Rada» (1905–1914)* [The Kiev chronicle on the pages of the diary Public opinion / Rada (1905–1914)]. *Obraz*, 2004, Vol. 5, pp. 58–65.
20. *Kobynets' A. Ukrayins'ka natsional'na shkola: problemy, poshuky, diskusiyi na storinkakh shchodennyka «Hromads'ka dumka» / «Rada» (1905–1914)* [The Ukrainian national school: problems, searches, discussions on the pages of the diary Public opinion / Rada (1905–1914)]. *Obraz*, 2005, Vol. 6, pp. 73–79.
21. *Kobynets' A. Shchodennyk «Hromads'ka dumka» / «Rada» (1905–1914 rr.) «kuznya» zhurnalist-s'kykh kadriv* [The diary Public opinion / Rada (1905–1914) is the «smithy» of the journalistic shots]. *Zhurnalistyka 2004 u svitli pidhotovky zhurnalist-s'kykh kadriv*, Tezy konf., 2004, pp. 29–30.
22. *Krups'kyu I. Ukrayins'ka shchodenna hazeta Naddnipyrianshchyny «Rada» (1906–1914 rr.):*

typologichna kharakterystyka vydannya, problematyka hazetno-publitsystychnykh vystupiv [The Ukrainian daily newspaper of Naddniproianshchyna Rada (1906–1914): the typological characteristic of the edition, the problematics of the journealese performances]. *Visnyk L'vivs'koho un-tu. Zhurnalistyka*, 2004, Vol. 25, pp. 231–239. 23. Musiyachenko O. Hazety yak dzherelo doslidzhennya muzychnoho zhyttya Kyieva kintsya XIX – pochatku XX st. [The newspapers as the source of the research of the Kiev musical life (the late XIX – the early XX)]. *Nauk. pratsi ist. f-tu Zaporiz'koho nats. un-tu*, 2016, Vol. 45, pp. 38–41. 24. Periodychni vydannya Kyieva (1835–1917 rr.): pokazhchyk [Kuiv periodicals] indicator, uklad. A. Volobuyeva, N. Sydorenko, O. Sydorenko, O. Shkol'na, 2011, T. 1–4, Kiev, Tempora. 25. Polovynchak Yu. Borot'ba hazety «Kyevlyanyn» z ukrayinstvom naprykintsi XIX – pochatku XX stolittya [The struggle of the newspaper Kiyevlyanin against Ukrainianness at the end of XIX – at the beginning of the XX century], *dys. kand. ist. nauk: 07.00.01*. Kiev, 2007, 251 p. 26. Polovynchak Yu. Hazeta «Kyevlyanyn» i ukrayinstvo: dosvid natsional'noyi samoidentyfikatsiyi [The newspaper Kiyevlyanin and Ukrainianness: the experience of the national self-identification], Kiev, NBUV, 218 p. 27. Putova A. Katolyts'ki periodychni vydannya Kyieva u konteksti kyyivs'koyi pol's'komovnoyi periodyky na pochatku XX st. [Catholic periodicals of Kyiv in the context of Kyiv periodicals in Polish at the beginning of the XX century]. *Zb. pr. n.-d. tsentru periodyky*, 2004, Vol. 12, pp. 57–62. 28. Romanyuk M. Viddilennya «Naukovo-doslidnyy tsentr periodyky». Simnadtsyat' rokiv tvorchoho postupu i naukovykh zdobutkiv [The office «The scientific-research center of the periodical press». Seventeen years of the creative progress and scientific achievements]. *Zb. nauk. pr.*, 2010, pp. 107–120. 29. Sydorenko O. Nezdiansnenni proekty: anot. pokazhch. nerealizovanykh proektiv ukrayinomovnykh periodychnykh orhaniv kintsya XIX-pochatku XX st. [The unrealized projects: anot.ind. of the unrealized projects of the Ukrainian-language organs of the late XIX-early XX century], Kiev, 1995, 71 p. 30. Sydorenko O. Tsenzurno-politychni «skorpiony» v borot'bi z ukrayins'komovnoyu presoyu v Rosiyi (1905–1907) [The acceptable and political «scorpions» in the struggle against the Ukrainian -language press in Russia (1905–1907)]. *Nauk. zapysky In-tu zhurnalistyky*, 2005, Vol. 21, pp. 12–15. 31. Sydorenko O., Shudrya N. Nezdiansnenni proekty ukrayinomovnykh periodychnykh vydan' druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. [The unrealized projects of the Ukrainian-language periodicals of the second half of the XIX century – the early XX century]. *Zhurnalistyka: Presa, telebachennya, radio*, 1991, Vol. 23, pp. 4–11. 32. Starovoytenko I. Shchodenna hazeta «Rada» (1906–1914) u konteksti epistolarnoyi spadshchyny [The daily newspaper Rada (1906–1914) in the context of the epistolary heritage]. *Nauk. zapysky In-tu zhurnalistyky*, 2005, Vol. 21, pp. 16–24. 33. Sukalenko T. Typazh «pomishchyk» na storinkakh hazety XIX st. «Kievlyanyn» [The type «landowner» on the pages of the 19th century newspaper Kiyevlyanin]. *Nauk. zapysky TNPU. Seriya: Movoznavstvo*, 2014, Vol. II (24), pp. 274–283. 34. Ukrayins'ka presa v Ukrayini ta sviti, XIX – XX st.: ist.-bibliohr. doslidzh. [The Ukrainian press in Ukraine and in the world, XIX-XX centuries: historical-bibliographic research], *vidp. red. L. Snitsarchuk*, 2011, T. 3: 1906–1910 rr., uklad.: M. Romanyuk, M. Halushko, L. Snitsarchuk, 496 p. 35. Fihol' N. Istoriya vydannya pershoi shchodennoyi ukrayinomovnoyi hazety Naddniproianshchyny «Rada» ta «Mova vydannya. yakomu ne sudylosya vidrodytys' (ohlyad hazety «Rada»: 1906 -1914) [The history of the edition of the first daily Ukrainian-language newspaper of Naddniproianshchyna Rada and «The edition language which is not fated to revive (the review of the newspaper Rada: 1906–1914)]. *Polihrafiya ta vydavnycha sprava*, 2005, Vol. 42, pp. 54–53. 36. Fihol' N. Mova vydannya, yakomu ne sudylosya vidrodytys' (ohlyad hazety «Rada»: 1906–1914) [The edition language which is not fated to revive (the review of the newspaper Rada: 1906–1914)]. *Urok ukrayins'koyi*, 2002, Vol. 10, pp. 31–35. 37. Shcherbak M., Shcherbak N. Tsenzura i presa v Kyievi na pochatku XX st. [The censorship and the press in Kiev at the beginning of XX century]. *Suchasnist': literatura, nauka, mystetstvo, suspil'ne zhyttya*, 2007, Vol. 9 (557), pp. 141–146. 38. Shcherbak N. Diyal'nist' tsenzury v ukrayins'kykh huberniyakh na pochatku XX st. [The activities of censorship in the Ukrainian provinces at the beginning of XX century]. *Istorychnyy zhurnal*, 2007, Vol. 6 (36), pp. 58–64. 39. Yurchenko V. Reforma tsenzurnoyi systemy na pochatku XX st. [The reform of system of censorship at the beginning of XX century]. *Visnyk Akademiyi pratsi i sots. vidnosyn FPU*, 2009, Vol. 4 (51), pp. 169–174.

Елена Левчук

**ГАЗЕТНАЯ ПЕРИОДИКА КИЕВА 1905–1914 ГГ. В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ
ИСТОРИОГРАФИИ: ВЕДУЩИЕ ЦЕНТРЫ ИЗУЧЕНИЯ, ТЕНДЕНЦИИ
И НАПРАВЛЕНИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ**

Проведен анализ основных авторских подходов, сформировавшихся в рамках новой украинской историографии в проблеме изучения становления и функционирования киевских газетных изданий 1905–1914 гг., исследовании исходного потенциала последних. Прослежены ведущие центры изучения региональной прессы начала XX в., раскрыты основные тенденции и направления современных исследований. На основе комплексного анализа историографического наследия отечественных ученых доказано, что с обретением Украиной независимости, внимание исследователей прессы сосредоточивается, главным образом, на изучении проблемных вопросов политической и этно-национальной истории нашей страны, ее отдельных регионов и практически не исследован информативный потенциал газетных изданий Киева 1905–1914 гг. по освещению проблем экономической жизни региона, его этно-социальных и культурных особенностей.

Ключевые слова: газеты Киева, публикация, дооктябрьская периодика, новейшая историография, центры изучения.

Olena Levchuk

**KYIV NEWSPAPER PERIODICALS OF 1905–1914 IN THE MODERN UKRAINIAN
HISTORIOGRAPHY: LEADING CENTERS OF STUDY, TENDENCIES AND DIRECTIONS
OF THE RESEARCH**

The analysis of the main author's approaches created within the framework of the latest Ukrainian historiography in the problem studying formation and functioning of the Kiev newspaper editions 1905–1914, the research of the source potential of the latter, is carried out. The leading centers studying the regional press of the early 20th century, are tracked, the leading tendencies and the main directions of the modern researches are revealed. On the basis of the complex analysis of domestic scientists' historiographical heritage, it is proved that with the finding the independence by Ukraine, the press researchers' attention concentrates mainly on the study of the problematic issues of political and ethno-national history of our country, its certain regions and the informative potential of the Kyiv newspaper editions 1905–1914 concerning the disclosure of the problems of the economic life of the region, its ethno-social and cultural features is almost unexplored.

Key words: Kiev newspapers, publication, pre-October periodicals, the latest historiography, centers of study.

УДК 94(477.4) «1918/1921»

Надія Зозуля

СВІДЧЕННЯ СТАРШИН ТА ОФІЦЕРІВ АРМІЇ УНР ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕНІСТЬ ЗБРОЄЮ ТА АМУНІЦІЄЮ ПОВСТАНСЬКОГО РУХУ В СЕРЕДНЬОМУ ПОДНІПРОВ'І У 1918–1921 РР.

У статті проаналізовано факти та оцінки, що містяться в мемуарах кадрових військових армії УНР стосовно укомплектованості зброєю та амуніцією повстанських загонів Середнього Подніпров'я. На основі джерел особового походження з'ясовано труднощі, які виникали у забезпеченні повстанців необхідним для партизанських дій спорядженням, а також способи їх подолання. Крізь призму професійних військових того часу розглянуто роль зброї в буденному житті повстанців. Зроблено узагальнення стосовно забезпеченості повстанського руху озброєнням та амуніцією, виявлено основні джерела надходження зброї до лав повстанців, а також механізми поповнення амуніцією, способи догляду за зброєю тощо. Зроблено узагальнення щодо символічного значення зброї для повстанців, зокрема, прослідковується безпосередній зв'язок між функціями зброї у поховальному обряді часів козаччини та повстанства ХХ ст.

Ключові слова: мемуари, професійні військові, повстанський рух, озброєння, амуніція.

Аналізуючи зміст мемуарів старшин та офіцерів УНР, зокрема головного отамана С. Петлюри, генералів О. Грекова, М. Омеляновича-Павленка та Ю. Тютюнника, полковника О. Вишнівського, підполковників Ю. Городянина-Лісовського (Горліса-Горського) та О. Доценка, сотників Н. Авраменка, Я. Гальчевського та І. Лютого-Лютенка, «чорних запорожців» – П. Дяченка та М. Дорошенка, натрапляємо на численні сюжети, які розкривають різні аспекти повстанського руху в Середньому Подніпров'ї упродовж 1918–1921 рр., а також власне коментарі професійних військових з цього приводу. Однією зі складових цього є коментарі старшин та офіцерів армії УНР з приводу забезпеченості повстанців регіону найважливішим ресурсом для успішної партизанської боротьби – зброєю та амуніцією.

Метою статті є аналіз відомостей, що містяться в мемуарах кадрових військових армії УНР стосовно укомплектованості зброєю та амуніцією повстанських загонів Середнього Подніпров'я; виявлення закономірностей і труднощів, пов'язаних із підтримкою боєздатності повстанського руху 1918 – початку 1920-х рр.

Генерал М. Омелянович-Павленко дуже точно охарактеризував проблеми забезпеченості повстанського руху амуніцією та озброєнням: «повстанці ніколи ні від кого нічого для свого озброєння не одержували, все вони мусили добувати самі та при тому часто шляхом бою, кожний відступ ворожої армії був для них періодом особливої діяльності щодо придбання боєзапасу та іншого військового знаряддя, все придбане повстанці й партизани звичайно заховували в потаємних місцях з такою обережністю, що, мабуть, чимало з таких запасів після смерті їх хазяїв будуть довгий час ще перебувати по своїх схованках» [9, с. 281]. М. Дорошенко також відзначав, що бойовий дух холодноярських повстанців був бадьорий, сильний, рішучий провадити боротьбу до переможного кінця, але (!) щодня все більше й дошкульніше відчувалась нестача зброї, амуніції та лікарського обслуговування [4, с. 76].

Ситуація, у якій опинився повстанський загін В. Халявки була типовою для того часу. М. Дорошенко наводить слова отамана у своїх спогадах: «повстанців ми маємо багато, але боєздатність наша не велика. Нам бракує зброї й амуніції. На мою думку доцільнішим буде зредувати наші ряди, розійтись частково, приховатись до слушного часу влившись непомітно до загального життя краю» [4, с. 85].

На основі спогадів старшин та офіцерів УНР можна виділити такі основні джерела поповнення зброї повстанців: 1) зброя, принесена дезертирами з фронту та Червоної армії [1, с. 18]; 2) здобута ісля бою чи шляхом роззброєння міліцейських та / або чекістських команд [1, с. 35; 3, с. 23; 3, с. 71]. Нерідко у такий спосіб вдавалося суттєво поповнити арсенал і амуніцію повстанців: так, М. Дорошко у своїх мемуарах описує здобич після однієї з успішних засідок під Новомиргородом на чекістський загін Вернигори: 80 рушниць, 2 станкових кулемети «Максіма», 2 легких ручних кулемети «Льюїса», 100 ручних гранат, 30 наганів з набоями [4, с. 109];

3) захоплення арсеналів зброї у місцях дислокації ворога та у вагонах ворожих бронепотягів успішний перебіг подібної операції 10 серпня 1920 р. на перегоні між станціями Хирівка й Цибулеве описав у своїх спогадах М. Дорошенко [4, с. 74–75]; 4) купівля зброї в селян.

Ю. Горліс-Горський залишив у мемуарах слова отамана Мамая (Щириці) під час наради отаманів у Холодному Яру: «селяни запасують зброєю. Їздять до Килиберди на полтавський бік

купувати рушниці, на Різдво в Шабельниках купили кулемет, на тім тижні на ярмарку виміняли за рибу кулемет Кольта без станка, у дядька з Медина. Гармата у нас без коліс, знята з бронеплава. Ми її приспособили виключно для стрільби з плавнів по пароходах» [3, с. 62]. На перший погляд складається враження, що для пересічного селянина роздобути навіть арсенал зброї справа не така вже й складна. При цьому купівля повстанцями зброї відбувалася як правило на за гроші, а шляхом натуральної оплати. «У Медведівці на ярмарку – пише Ю. Горліс-Горський, по-старому торгували зброєю. Продавали селяни з дальших сіл. Холодноряці лише купували. Радянських грошей ніхто не брав, а українські гривні цінилися високо. За п'ятьсот гривень я купив на ярмарку майже сотню набоїв до обох своїх револьверів, Кольта й Парабелюма, яких не міг дістати досить в армії, а за тисячу двісті гривень купив ще й великого німецького Мавзера й сімдесят набоїв» [3, с. 70].

Незважаючи на такі заходи, нестача боєприпасів взагалі чи необхідного калібру зокрема, залишалася основною проблемою для повстанського руху. Своєрідне узагальнення з цього приводу зустрічаємо в мемуарах І. Лютого-Лютенка: «А от щодо зброї та амуніції, то було в нас скрутно. Рушниці, багнети, шаблі можна було ще роздобути без труду, але кулі до різних рушниць, гранати, кулемети тощо треба було здобувати в большевиків. Спочатку, як організувалися повстанці, то кожний, хто йшов до «яру», приносив з собою зброю, яку роздобув десь, і муніцію. Чимало і селяни привозили, що мали закопане, або те, що знаходили випадково, залишене чи загублене ще царськими військами. Але всі ці запаси швидко зужилися і для нас залишалось єдине «постачання» – відбивати зброю і муніцію в большевиків. Треба було добре й обережно слідкувати за якоюсь большевицькою частиною і наскочити зненацька так, щоб розбити її і захопити в свої руки обоз, де було все те, чого нам дуже дошкульно бракувало» [7, с. 32].

Мемуари старшин та офіцерів УНР дають змогу перекоонатися, що чимало повстанських сіл володіли цілими арсеналами зброї. Так, в Ю. Горліса-Горського читаємо, що в холодноряському селі Боровиці селяни мали бл. 700 рушниць, 4 важких та декілька легких кулеметів [3, с. 61], а в сусідніх Прусах та Михайлівці селяни мали досить зброї, щоб забезпечити виступ від 300 – до 3000 повстанців, тамтешній арсенал посилювали шість справних кулеметів, закопана гармату та декілька мінометів [3, с. 63].

На сторінках кадрових військових УНР неодноразово натрапляємо на відомості про озброєних «по зуби» козаків [1, с. 14; 3, с. 21]. Якщо ж вірити даним Я. Гальчевського-Войнаровського, то озброєння рядового повстанця «мусить бути добре і перевірене. Кожний мусить мати: кріс, 1–2 револьвери, 2–3 ручні гранати і кинджали або шаблі. Останні особливо конечні тоді, коли треба ворога утихомирити без стрілів і галасу» [1, с. 29]. Як правило, повстанці «не блукали одинцем, а групами по від 3 до 5 душ в повному озброєнні, памятаючи, що «тому чорт ляхів бере, бо одинцем ходять». Такий наказ хутко відчули чекісти на своїй шкірі, бо коли їх приїздило 10, щоб арештувати чи зловити одного «бандіта», то зустрічали їх кулі не лише з кріса, а навіть з кулемета» [1, с. 13–14].

Для повстанців зброя мала ритуалізований статус. Так, Я. Гальчевський-Войнаровський писав про неї як про елемент поховального обряду («поховання козака з повним озброєнням») [1, с. 125]. Нерідко повстанці мали при собі старовинні шаблі (можливо родинні реліквії? – Н. 3.), як та, яку довелося бачити Ю. Горлісу-Горському в с. Мельники на Чигиринщині: У всіх (парубків – Н. 3.) рушниці, у декого шаблі і револьвери, у одного шабля старовинна, оправлена в срібло [3, с. 25].

Зброя серед повстанців, очевидно, відігравала роль ідентифікатора статусу, подібно до козацтва ранньомодерного часу. З цього приводу Ю. Горліс-Горський наводив слова отамана Андрія Чорноти: «Як у чоловіка добра зброя і добрий кінь – то це значить, що він добрий чоловік» [3, с. 32]. Я. Гальчевський-Войнаровський зафіксував у мемуарах якісний склад та ступінь військового вишколу однієї з повстанських боївок: з 62 осіб близько 20 були ветеранами Першої світової. «Значить друга половина – пише очевидець, – самотужки вчилася військового діла, володіти зброєю. Отож вільний час використаємо на науку володіння зброєю, стріляння, тощо. Поміж повстанцями було 5 підстаршин з б. російської армії, два підстаршини з української армії, але старшини не було ніодного» [1, с. 34].

Протилежна ситуація складалася з новоприбулими повстанцями: «За тиждень мали ми в рядах нашого відділу майже 50 кіннотчиків і 300 піших козаків. Але які це були козаки? Були це просто хлопці, що їх зелений розум і несвідомість небезпеки спонукали покозакувати. Бракувало їм морально- національної підготовки, володіння зброєю, озброєння і одягу. Я. Гальчевський робив невтішні прогнози: «ціла та братія розлетиться врозтіч при першому бої» [1, с. 64]. Схожі оцінки дає інший мемуарист – І. Лютий-Лютенко: «большевицькі частини складалися з ідейних добровольців, що відбули військову службу, велика більшість із них і на фронтах побувала, отже – фахова, кваліфікована армія забіяк та горлорізів А наші повстанці-партизани – це в основному «зелепухи», новачки у воєнному ділі Навіть не всі уміли орудувати як слід зброєю. Чимало було таких, що крім обріза ніколи не тримали в руках іншої зброї. Треба було навчати як користуватися рушницями та кулеметами різних конструкцій, як кидати бомби, щоб самому себе не зірвати і не покалічити

побратимів, як закладати міни і як їх знешкоджувати. Все це забирало багато часу, напруження, уважності і терпіння. До того ще й муніції не було в нас під достатком, доводилось щадити. І коли, наприклад, один управлявся у стрілянні чи киданні гранат, то десяток інших приглядалися збоку як і що коли робиться, чекаючи нетерпеливо на чергу, коли й вони будуть практично виконувати те, що тепер спостерігають» [7, с. 31].

Утім, на сторінках опублікованих спогадів Ю. Горліса-Горського натрапляємо на протилежний сюжет, коли «три десятки лубенців, одягнених у першорядне англійське обмундуровання, з новенькими одинадцяти-набійними англійськими рушницями, щодня робили (в Холодному Яру – Н. З.) військові вправи командуючи по черзі (всі ж були старшини!). Користаючи з французького підручника, якого дістали десь у денікінському штабі, вони вивчали останнє досягнення військової науки – тактику групового бою. На тлі холоднороського лісу, між чорними жупанами, киреями, дубленими кожухами, – було якось дивно бачити – пише Ю. Горліс-Горський – цю групу вояків ультра-європейського вигляду» [3, с. 37].

Більшовицьке керівництво, природно, намагалось не лише дискредитувати повстанський рух в Україні як такий, але й представити його своїм військовим як явище стихійне, слабо організоване, затуманене і зовсім небоєздатне. Черговий доказ такої несвідомої чи навмисної недооцінки військового потенціалу повстанців зустрічаємо на сторінках спогадів М. Дорошенка: «При допитах – пише очевидець – більшовики розповідали, що командири інформували їх немов би «хахли» воювати не уміють, що вони, мовляв боягузи, що від одного пострілу розбігаються хто куди встигне. У них замість зброї – вила, коси а то й затесані кілки. А тепер ми переконались що нам «навралі, сволочі», – розчаровано бідкалися полонені» [4, с. 85].

Зазвичай, повстанці приділяли величезну увагу дотриманню зброї в належному стані, однак серед свідчень військових УНР іноді зустрічаємо протилежні сюжети: «зав'язується правдивий бій із стрілянням, скоками, підсиленням вогнем кулеметів. Наша піхота вже не наступає, а залягли й відстрілюється. Скільки ж вони набоїв мають на кріс? У деяких найбільше по 50, а багато не має й по 20. Кріси старі, розкалібровані, невідомо коли чищені, а багато лише з обрізанами (обрізами – Н. З.) [1, с. 70–17]

У спогадах Я. Гальчевського-Войнаровського зустрічаємо відомості про своєрідний погляд повстанців на питання зброї та обставини її використання: «озброєним повстанцям ворог ніде не страшний, однак прикро мати сутичку в хаті, чи біля хати щирих людей, які перетримують повстанців, годують, а потім їх червоні помордують за це та ще й зруйнують господарку і skonфіскують майно. Сутичка з ворогом в лісі не шкодить нікому крім повстанців або червоних, залежно від того, хто ліпше воює. Повстанець мусить завсіди так поступати, щоби ніколи не дати себе заскочити, а тому треба чимало стриму, обережності, сміливості, доброї зброї і доброго володіння нею. Треба також вміти використовувати терен, знати його та знати вже раніше, де ворог. Головне ж – повстанець не сміє марнувати стрілу: кожний стріл, від першого почавши, мусить давати жертву, убитого або раненого [1, с. 25].

Особливі умови життя повстанців привели до того, що окремі отамани, зокрема А. Гулий-Гуленко, віддавали розпорядження своїм бійцям ходити зі зброєю повсякчас. До речі, саме ця обставина врятувала загін останнього від розгрому засідкою більшовиків поблизу Краснополя [4, с. 54]. Високий ступінь укомплектованості зброєю та амуніцією повстанців А. Гулого-Гуленка відзначив також О. Доценко: «На Знаменці захопив (Гулий-Гуленко – Н. З.) багато потягів з набоями, гарматами та санітарним майном. Козаків мав озброєних і одягнених [5, с. 51].

Відомості про аналогічні заходи безпеки серед чигиринських повстанців зустрічаємо в Ю. Горліса-Горського. Очевидець був свідком того, що навіть весілля [3, с. 23] чи похорони [3, с. 33] в цьому краї відбувалися зі зброєю в руках. Щодо останніх, то, наприклад, під час похорону сотника І. Компанійця мемуарист відзначив присутність понад 10 тис. озброєних осіб.

Така ситуація не опинилася осторонь уваги повстанського командування. Ю. Горліс-Горський пише, що головний отаман Холодного Яру В. Чучупака на одній з нарад зауважив: «наші села занадто вже «розкозакувалися»... До кума в гості – з рушницею, до дівчини – з рушницею та ще й шаблю причепить, з хутора до церкви – з рушницею... В Медведівці на ярмарку продають-купують набої, зброю, як за добрих гетьманських часів». Отож, явне ходження з зброєю, треба припинити. Ходження в військових строях, їзда на сідланих конях – має зникнути [3, с. 60].

М. Дорошенко зауважив цінну деталь: ті повстанці, які вирішили скористатись більшовицькою амністією (зазвичай – лише декларованою – Н. З.), або ж покінчити з повстанським життям і повернутись додому неодмінно здавали зброю своїм отаманам. «Були – пише М. Дорошенко – пропозиції здаватись й зі зброєю, для більшого доказу в щирості покаяння, однак командування не погодилось на це повчаючи: «воювали, мовляв, штилями, а тепер їх вже викинули» [4, с. 100].

Більш детального, на наш погляд, вивчення заслуговує процес, тісно пов'язаний з предметом наших студій, а саме – «роззброєння» села радянською владою. Хоча найбільшого розмаху він

набере після цілковитого придушення повстанського руху, однак ще на зламі 1910–1920-х рр. сучасники відзначали непоодинокі акції, пов'язані з «викачкою» зброї із села. Більш того, М. Дорошенко у своїх мемуарах залишив курйозний сюжет, що мав місце у Знам'янській окрузі в 1920 р.: «Група відібраних головорізів спецчастини ходила від одного заможнього чи й напівзаможнього двору до другого, носили якусь скриньку що звали її «апаратом» для вишукування зброї, а зброю вночі наперед десь господареві в стріху стромляли і знайшовши таку бідного господаря жорстоко карали, лякаючи інших» [4, с. 122].

Зазвичай, «розлучення» селян зі зброєю – єдиним, по суті, засобом для відстоювання ними власних прав на той час, супроводжувалося конфліктами не лише з радянською владою, але й з вояками УНР під час їх зимових походів. Учасник першого походу О. Доценко, відзначаючи той факт, що «найтяжчим моментом було озброєння армії», пише, що селяни дуже неохоче віддавали українським військовим зброю, кажучи, що вона їм самим потрібна для боротьби з ворогом [5, с. 122].

Прикметно, що самі повстанські отамани, в разі міжособистісних конфліктів, майже завжди віддавали накази роззброювати бійців опонента, але не знищувати їх фізично. Підсумовуючи сказане, маємо ще раз наголосити на тому, що питання забезпеченості повстанського руху часів Перших визвольних змагань необхідними припасами – передовсім зброєю та амуніцією досі предметно майже не вивчалось, що загалом не дозволяє об'єктивно оцінити військовий потенціал «повстанського фактору». Проаналізувавши з цього приводу численні, нерідко, взаємозаперечувальні свідчення професійних військових УНР, маємо наголосити на тому, що повстанський рух в Середньому Подніпров'ї розвивався, будучи добре забезпеченим стрілецькою, в т.ч. автоматичною зброєю та, навіть, легкою артилерією, але при цьому весь час перебував в умовах нестачі боєприпасів необхідної кількості чи калібру. За таких обставин селяни-повстанці проявляли природний прагматизм і кмітливість, зумівши налагодити шляхи перманентного поповнення селянських арсеналів. Важливим є соціальний бік проблеми: по-перше, чимало новоприбулих повстанців виявилися зовсім необізнаними у військовій справі, а тому перед отаманами поставали додаткові труднощі, пов'язані з їх вишколом, а по-друге зброя в повстанському середовищі нерідко, відчуваючи прояви «козацького міфу» в свідомості селян початку ХХ ст., а також в умовах дуже специфічної системи ієрархії, чи й, навіть, повної її відсутності, перетворювалася на своєрідний маркер соціального статусу.

Список використаних джерел

1. Гальчевський-Войнаровський Я. Проти червоних окупантів. Ч. 1. Краків: Українське Видавництво, 1941. 205 с.
2. Гальчевський-Войнаровський Я. Проти червоних окупантів. Ч. 2. Краків: Українське Видавництво, 1942. 162 с.
3. Горліс-Горський Ю. Холодний Яр. Львів: СПОЛОМ, 2014. 432 с.
4. Дорошенко М. Стежками холоднорьськими 1918–1923 рр. Філадельфія, 1973. 220 с.
5. Доценко О. Зимовий похід (6. XII. 1919 – 6.V.1920). К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2001. 375 с.
6. Левченко С. За волю і державу. Повість із визвольних змагань українського народу, 1918–1920 рр. Лондон; Дарбі, 1966. 494 с.
7. Лютий-Лютенко І. Вогонь з Холодного Яру Детройт, 1986. 151 с.
8. Митрофаненко Ю. Отаманщина як історичне явище: погляд Володимира Винниченка та Симона Петлюри // Наукові записки. Сер.: філологічні науки (літературознавство, мовознавство). Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. Вип. 92. С. 175–180.
9. Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917–1920) / Упоряд. М. Ковальчук. К.: Темпора, 2007. 608 с.
10. Пархоменко В. А. Мемуари генерала О. Грекова як джерело з історії української революції 1917–1921 років // Література та культура Полісся: зб. наук. праць. Вип. 61. Проблеми літературознавства, історії та культури України з погляду сучасності. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2011. С. 105–118.
11. Пиріг Р. Я. Мемуари сучасників як джерело з історії Української революції 1917–1921 років // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. К.: Інститут історії України НАН України, 2009. Вип. 4. С. 31–58.
12. Самійленко С. Дні слави. Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук, 1958. 134 с.
13. Сім'янець В. Роки козакування 1917–1923. Філадельфія, 1976. 411 с.
14. Тютюнник Ю. Записки генерал-хорунжого. К.: Книга Роду, 2008. 312 с.
15. Тютюнник Ю. Зимовий похід 1919–1920. Нью-Йорк: Видавництво Чарторийських, 1966. 99 с.

References

1. Hal'chevs'kyu-Voynarovs'kyu Ya. Protu chervonykh okupantiv [Against the Red Occupants]. Vol. 1. Krakiv: Ukrayins'ke Vydavnytstvo, 1941. 205 p.
2. Hal'chevs'kyu-Voynarovs'kyu Ya. Protu chervonykh okupantiv [Against the Red Occupants]. Vol. 2. Krakiv: Ukrayins'ke Vydavnytstvo, 1942. 162 p.
3. Horlis-Hors'kyu Yu. Kholodnyy Yar [Kholodnyy Yar]. Lviv: SPOLOM, 2014. 432 p.
4. Doroshenko M. Stezhkamy kholodnoyars'kymy 1918–1923 [Tracks of cold-blooded 1918–1923]. Philadelphia, 1973. 220 p.
5. Dotsenko O. Zymovyy pokhid (6.XII.1919 – 6.V.1920) [Winter Trip (6th XII. 1919 – 6.V.1920)]. Kyiv: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy, 2001. 375 p.
6. Levchenko S. Za volyu i derzhavu. Povist' iz vyzvol'nykh zmahan' ukrayins'koho narodu, 1918–1920 rr. [For freedom and state. The Tale of the Liberation Movement of the Ukrainian People, 1918–1920]. London; Darbi, 1966. 494 p.
7. Lyuty-Lyutenko I. Vohon' z Kholodnoho Yaru [Fire from the Kholodnyy Yar]. Detroit, 1986. 151 p.
8. Mytrofanenko Yu. Otamanshchyna yak istorychne yavyshe: pohlyad Volodymyra Vynnychenka ta Symona Petlyury [Atamanshchyna as a historical phenomenon: the view of Volodymyr Vynnychenko and Simon Petliura]. Naukovi zapysky. Ser.: filolohichni nauky (literaturознавство, movознавство). Kirovohrad: RVV KDPU im. V. Vynnychenka,

2010. Вип. 92. P. 175–180. 9. Omelyanovych-Pavlenko M. Spohady komandarma (1917–1920) [Memoirs of the commander (1917–1920)] / ed. M. Koval'chuk. Kyiv: Tempora, 2007. 608 p. 10. Parkhomenko V. A. Memuary henerala O. Hrekova yak dzherelo z istoriyi ukrayins'koyi revolyutsiyi 1917–1921 [Memoirs of General O. Grekov as a source for the history of the Ukrainian revolution of 1917–1921]. Literatura ta kul'tura Polissya: zb. nauk. prats'. Vol. 61. Problemy literaturoznavstva, istoriyi ta kul'tury Ukrayiny z pohlyadu suchasnosti [Problems of Literary Studies, History and Culture of Ukraine in the View of the Present]. Nizhyn: NDU im. M. Hoholya, 2011. P. 105–118. 11. Pyrih R. Ya. Memuary suchasnykiv yak dzherelo z istoriyi Ukrayins'koyi revolyutsiyi 1917–1921 [Memoirs of contemporaries as a source for the history of the Ukrainian revolution of 1917–1921]. Problemy vyvchennya istoriyi Ukrayins'koyi revolyutsiyi 1917–1921. Kyiv: Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny, 2009. Vyp. 4. P. 31–58. 12. Samiyenko S. Dni slavy [Days of Fame]. N'yu-York: Ukrayins'ka Vil'na Akademiya Nauk, 1958. 134 p. 13. Sim'yantsev V. Roky kozakuvannya 1917–1923 [Years of Cossacks 1917–1923]. Filadal'fiya, 1976. 411 p. 14. Tyutyunyk Yu. Zapysky heneral-khorunzhoho [Notes of the general-coroner]. Kyiv: Knyha Rodu, 2008. 312 p. 15. Tyutyunyk Yu. Zymovyy pokhid 1919–1920 [Winter campaign of 1919–1920]. New York: Vydavnytstvo Chartoryys'kykh, 1966. 99 p.

Надежда Зозуля

**СВИДЕТЕЛЬСТВА СТАРШИН И ОФИЦЕРОВ АРМИИ УНР ОБ ОБЕСПЕЧЕННОСТИ
ОРУЖИЕМ И АМУНИЦИЕЙ ПОВСТАНЧЕСКОГО ДВИЖЕНИЯ В СРЕДНЕМ
ПОДНЕПРОВЬЕ В 1918–1921 ГГ.**

В статье проанализированы факты и оценки, содержащиеся в мемуарах кадровых военных армии УНР относительно укомплектованности оружием и амуницией повстанческих отрядов Среднего Поднепровья. На основе источников личного происхождения выяснено трудности, которые возникали в обеспечении повстанцев необходимым для партизанских действий снаряжением, а также способы их преодоления. Сквозь призму профессиональных военных того времени рассмотрена роль оружия в повседневной жизни повстанцев. Сделано обобщение относительно обеспеченности повстанческого движения вооружением и амуницией, выявлены основные источники поступления оружия в ряды повстанцев, а также механизмы пополнения амуницией, способы ухода за оружием и т. п. Сделано обобщение относительно символического значение оружия для повстанцев, в частности, прослеживается прямая связь между функциями оружия в погребальном обряде времен казачества и повстанцев XX в.

Ключевые слова: мемуары, профессиональные военные, повстанческое движение, вооружение, амуниция.

Nadiya Zozulya

**THE EVIDENCE OF PETTY OFFICERS AND OFFICERS OF UKRAINIAN PEOPLE'S
REPUBLIC ARMY ABOUT THE PROVISION OF INSURGENCY BY WEAPONS AND
AMMUNITION IN THE MIDDLE DNIEPER IN 1918–1921**

The article analyzes the facts and estimates contained in the memoirs of military personnel of Ukrainian people's republic's arme concerning the rebel troops of Middle Dnieper weapons and ammunition manning. On the basis of sources of personal origin difficulties, encountered in providing the rebels needed for guerrilla warfare equipment, and how to overcome them were found. The role of weapons in everyday life of rebels was analyzed through the prism of professional soldiers of that time.

Key words: memoirs, professional military, insurgent movement, armament, ammunition.

УДК 94(477.83/84 «1920-1939»)

Роман Мельник, Віра Мельник

МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНЕ ПОСТАЧАННЯ АРМІЇ УНР В УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙСЬКОВО-ТЕОРЕТИЧНІЙ ДУМЦІ 20–30 РР. ХХ СТ.

Розкрито проблему матеріально-технічного забезпечення збройних сил у працях військовиків інтернованої армії Української Народної Республіки. Показано основні спроби військових інтернованої армії УНР спроектувати єдиний напрямок побудови регулярної армії національного зразка. Це питання тісно пов'язане із розробкою воєнної доктрини, яка в основі закладалась із положеннями матеріального і технічного забезпечення армії, у військовий і в мирний час.

Ключові слова: матеріально-технічне забезпечення армії, військова еміграція, військово-теоретична думка, УНР.

Історії багатьох народів ХХ ст. пов'язана з подіями, які вивели їх на шлях самостійного розвитку і творення власних держав. Одні досягли цієї мети переважно мирними засобами, інші – внаслідок збройної боротьби. Нелегка доля випала для українського народу, якому довелося виборювати незалежність у складних історичних умовах.

Розвиток історичної науки в незалежній Україні засвідчив чималі здобутки дослідників новітньої доби. Завдяки сприятливим умовам історики створили потужний пласт наукових робіт, які розкривають проблему військового будівництва періоду революції 1917–1921 рр. До таких робіт можна віднести праці В. Голубка [1], М. Литвина [12], Ю. Науменка [20], Б. Якимовича [24], В. Сергійчука [20], В. Кондратюка [10]. Так, О. Колянчук у дослідженні «Українська військова еміграція у Польщі 1920–1939 рр.» розглядає проблему функціонування та уроки життєдіяльності української військової еміграції в Другій Речі Посполитій [9]. Водночас, поза межами ґрунтовних узагальнень залишилося чимало сторінок військової історії новітньої доби, воєнно-історичні студії української військової еміграції. Однак, саме українська військова еміграція міжвоєнного часу створила масив науково-історичних і мемуарно-аналітичних творів, в яких можна простежити хід думок, щодо проблеми матеріально-технічного забезпечення армії Української Народної Республіки. Як зазначав, Головний Отаман армії Української Народної Республіки С. Петлюра, головним завданням української еміграції є: «...проревізувати-переглянути ті шляхи, якими йшла вона досі, щоб здійснити політично-соціальні і державні ідеали українського народу, перевірити своє дотеперішнє поступування в справах, що стосуються будівництва української держави, і чесно поставитись до тих висновків, які логічно випливають з цієї критичної роботи над собою: коли знайдеться помилка, то слід направити її, коли відчується фальш чи неправда, то знайти в собі мужність визнати їх і на майбутнє уникати» [15, с. 43].

Упродовж тривалого часу точаться дискусії серед дослідників про причини невдачі збройної боротьби українського народу проти більшовиків в період перших визвольних змагань. Серед відомих причин, впливають ті які маскувалися під політичними негараздами тодішньої влади. Однією із таких причин являється питання, пов'язане із матеріально-технічним постачанням війська.

Проаналізувавши весь хід визвольних змагань, військовики інтернованої армії УНР у таборях Польщі і Чехословаччини в своїх фундаментальних працях здійснили цілу низку теоретичних розробок, щодо відновлення збройної боротьби, проти більшовицької Росії. У цих розробках значний наголос робиться на необхідній і добре організованій роботі служби, яка відповідала за добрий матеріальний і технічний стан армії.

Більш чіткіше уявлення про проблему матеріально-технічного забезпечення армії розкривають нам роботи військовиків, котрі в період української революції переконались в обов'язковій економічній підтримці армії з боку держави. Так, генерал-хорунжий М. Капустянський твердо був переконаний, що економіка держави повинна працювати, виходячи із стратегічних вимог нації: «Вона повинна скеровувати відповідним чином свою промисловість, використовуючи діючі науки для винаходу та розробки нових технічних засобів для потреби збройної сили. Економіка стає цілком до розпорядку стратегії – перековуючи рала на мечі» [5, с. 8]. Власне такий підхід, щодо відношення економіки до держави витворився в результаті досвіду визвольних змагань, в ході яких політичні незгоди в середині уряду і нестабільність в економіці відбивалась на матеріальному забезпеченні війська. Так, станом на 1920 р. у звіті генштабу підполковник Г. Стефанів зазначав: «Дивізія забезпечена на 60 % чобітьми, 20 % харчами, грішми 5 %, рушницями 80 %, набоями до них і кулеметів 30 %, кіньми 10 %, технічним матеріалом 5–8 %» [4, с. 34].

Про незадовільний стан постачання армії технічним матеріалом і набоями періоду 1917–1921 рр. також згадував у своїх спогадах Л. Шанковський: «У загальному можна сказати, що піхота була не

поганою, але вона ніколи немала забагато набоїв» [22, с. 34]. У наказі головного командира військ УНР від 10 жовтня 1920 р. зазначалося на ощадливому використанні набоїв: «Треба набоїв, набоїв і набоїв, а добувати їх дуже важко, та й дорогі вони дуже, кожен набій до рушниці коштує 50 карбованців, а до гармати ще більше цілих 30 тис. карбованців» [14, с. 476]. Тому, врахувавши недоліки попередньої боротьби, військовий міністр і начальник генштабу УНР, генерал-хорунжий В. Петрів, у своїх теоретичних розробках щодо підготовки і ведення майбутньої війни, виділяє цю проблему: «Матеріально-технічна база війська повинна знаходитися на достатньому рівні, щоб проблеми нестачі набоїв не існувало, бо зброя без набоїв нінащо не годиться» [17, с. 112].

Незадовільний матеріально-технічний стан армії УНР періоду визвольних змагань, змушував тодішній уряд шукати вихід зі складної матеріальної ситуації найрізноманітнішими шляхами. Про це свідчить наказ головної команди військ УНР про відновлення зіпсованої зброї від 5 листопада 1920 р.: «Сучасний момент коли важко діставати для армії зброю та набой наказую всю попусу та негідну зброю, котра може бути ще використана для армії направкою в майстернях, та всі стріляні гільзи від рушничних набоїв, котрі потрібні до повторного снаряження, а також обойми і укупурчні скриньки від рушничних набоїв, котрі є зайві в частинах, збирати і здавати до склепів дієвої армії, відкіля пересилати їх до склепів Гарматної Управи» [13, с. 521]. Такий метод підтримання боєздатності армії знайшов підтримку в поглядах генерал-хорунжого армії УНР В. Сальського, який вказував, що в скрутний для народу час потрібно шукати найрізноманітніших шляхів для продовження боротьби [19, с. 7]. Генерал-хорунжий армії УНР В. Куц у статті «Дух чи матерія» опублікованого в журналі «Табір» показує на прикладах армій іноземних держав важливість матеріальної підтримки уряду збройних сил, і важливість постійного матеріально-технічного забезпечення: «Причини війни мали найрізноманітніший характер, але мета війни могла бути досягнена тоді й лише коли була переможена матеріально-технічна сила» [11, с. 15]. Тобто, щоб здобути повну перемогу у війні потрібно повністю видавити усі матеріальні і технічні запаси противника.

Значної ваги Головний Отаман війська УНР С. Петлюра в своїх розробках надавав організації національної промисловості з пристосуванням її до військових потреб. Покладаючись на досвід Першої світової війни, С. Петлюра показує, яке значення відіграє добре розвинена промисловість в умовах сучасних війн є першорядним зняряддям її господарчої технічної бази, для спільного впорядкування. Зокрема, він наголошував на тому, що, проаналізувавши причини невдач у визвольних змагання українського народу проти Росії, потрібно звернути значну увагу на організацію і реорганізацію промисловості військового напрямку. «В Україні в даних умовах справа в нагромадженні технічних сил для оборони краю набуває особливої ваги з огляду на невідстаючий стан нашої промисловості для інтересів оборони і невідповідну кількість технічних шкіл» [16, с. 54]. Порівнюючи матеріальні видатки, Української держави та сусідніх держав на утримання армії С. Петлюра виділяє значну розбіжність, зазначаючи, якщо матеріальна скрута в державі не дає такої можливості, тоді потрібно звернутися за допомогою до держав-кредиторів. «З приводу так званих «військових кредитів» опозиційна преса і певні до уряду опозиційні політичні угруповання піднімають бурю. Розміри їх уражають за великі і неоправдані обтяжуючі державний бюджет, намагаються скорочувати їх.... В наслідках така постава опозиції ускладняє справу оборони держави і зменшує силу її, а часом допроваджує до фатальних явищ» [16, с. 54–55]. Розуміючи значення згуртованої і боєздатної армії для відновлення української державності, С. Петлюра наполягав: «Я хотів би, аби Правительство зробило все, що воно тільки може зробити, пам'ятаючи, що це справа першорядної ваги, і що нашим моральним і державним обов'язком є дати війську останню копіюку державних ресурсів...» [16, с. 64].

С. Петлюра надавав проблемі, пов'язаній із забезпеченням постійної і незалежної боєздатності української армії, важливого значення. При цьому він наголошував на тому, що матеріально-технічне забезпечення збройних сил України має залежати від зовнішніх чинників, а тому пропонував розробити план: «справи забезпечення державної безпеки Української Держави: з'ясувати, які військові підприємства будувати, їх продуктивність, найдоцільніші райони розташування» [1, с. 139].

Не менш важлива роль, в теоретичних розробках української еміграції відводилася селянству, яке також мало допомагати українській армії, не лише матеріально але й технічно. Так, у відозві до трудового селянства С. Петлюра звертається з проханням допомогти матеріально і технічно армії УНР: «Знаю, що в кожному селі зараз знайдуться в кожній хаті рушниця та набой, і тому, як головний отаман я вимагаю від вас, допомогти мені в справі негайного забезпечення зброєю наших славних лицарів козаків» [3, с. 275]. Такої ж тактики рекомендує дотримуватися В. Петрів, в своїх теоретичних розробках, які він виклав, будучи в еміграції.

У міжвоєнний період в своїх працях військовики інтернованої армії УНР значну увагу приділяли проблемі озброєння армії. Наголошували на тому, що армія повинна мати на своєму озброєнні найновіші зразки зброї. Технічні характеристики і значення новітніх зразків зброї

аналізуються у дослідженнях Л. Шанковського, який зазначає, що станом на 1920 р. українська армія складалася із таких родів зброї: піхоти, кінноти, технічні війська, панцерних сил, та літунства [22, с. 32]. Серед них, важливе значення відводилося піхоті. Піхота була найважливішим і найчисленнішим родом військ української армії. Під час походу об'єднаних українських армій на Київ у серпні 1919 р. вона налічувала 35 тис. багнетів [22, с. 34]. Проблема постачання набоїв і взагалі поповнення війська УНР стояла, як на той час досить гостро. Оскільки, майже вся зброя і боеприпаси використовувалися ще із старих запасів, захоплених у військових імперських частинах. На озброєнні в українській піхоті перебували рушниця російського, або австрійського зразка трилінійного типу М 1891, в той час, коли на озброєнні російської піхоти були вже рушниця нового кращого зразка Токарева М 1940 та рушниця 1944, які своїми технічними характеристиками значно перевищували попередні. Ця проблема відставання в оснащенні війська новими видами зброї і позначилося в наслідках боротьби. На озброєнні кулеметних сотень були кулемети австрійські і російські. Амуніційна дотація згідно з приписами мала бути такою: 213 набоїв на рушницю і 18 тис. на кулемет але, як згадує Л. Шанковський: «Це було неосяжною мрією» [22, с. 36].

Генерал-хорунжий В. Сіпагів звернув увагу на важливості проблеми технічного забезпечення армії, піхотною гарматою. В. Петрів зазначав: «Арматна атака мусить безупинно поразати зайнятий оборону участок під час атаки, підсовуючи зриви вперед, в залежності від руху своєї піхоти» [17, с. 44]. В. Сігарів та В. Петрів дотримуються думки, що на озброєнні піхоти української армії обов'язково повинна бути піхотна гармата нового вдосконаленого зразка, яка в подальшій боротьбі допоможе піхоті у веденні бойових дій.

Артилерія мабуть з усіх родів військ української армії була найкращою. Армія мала добрих досвідчених артилерійських старшин і справних гармашів. До самого кінця визвольних змагань вона була надійним родом зброї, що часто вирішувала долю окремих боїв. Артилерія не була численною і багатою на зброю, в середньому станом на 1918 р. на 1000 бійців припадало 10 гармат, з кожним роком їх чисельність зменшувалася. Як таких нових надходжень не з'являлося. Цю проблему розглядає генерал-хорунжий армії УНР В. Сальський, який наголошує про недопускання зменшення артилерійської зброї і показує шлях поповнення нею: «... потрібно при покращенні технічного забезпечення користуватися поміччю закордону» [18, с. 4.].

Кіннота, як складова частина української армії, також потребувала матеріально-технічного забезпечення. Під час походу 1919 р. на Київ, українська кіннота нараховувала близько 15 тис. шабель, з яких половина була у повстанських загонах, а друга половина в регулярних військових частинах. Така кількість кінного війська свідчила про те, що тодішній український уряд не подбав про організацію більших кінних з'єднань, а це було без сумніву помилкою, бо характер перших визвольних змагань вимагав творення як найбільшого числа кінних частин та використання їх у більших масах [6, с. 36].

Українська кіннота була озброєна короткими рушницями російського або австрійського зразка, частина кінноти мала на озброєнні також списи довжиною 311 см, частина кінноти мала також, значну кількість ручних кулеметів системи Кольта, або Люїса. За даними Л. Шанковського, у деяких кінних частинах один такий ручний кулемет припадав на 8 бійців, що може свідчити про те, що озброєння української кінноти було на досить низькому рівні [22, с. 44]. Враховуючи цей факт, генерал-хорунжий П. Шандрук наголошує на тому, що кіннота в своєму озброєнні повинна мати не лише достатньо зброї, але і зброю: «...новітніх зразків, крокуючи в ногу із новинками зброї» [21, с. 95]. Генерал М. Безручко зазначав: «Уся війна проти Московщини носила стан надзвичайно рухливий. Бої були скороминулі і завжди вирішальні... Кіннота набувала надзвичайного значення. Найменший відділ кінноти вирішував бій» [23, с. 38]. З досвіду визвольних змагань В. Колосовський відводив неабияке значення кінноті: «В умовах України до моторизації треба поставитися обережно, беручи на увагу що в багатьох випадках моторизація спричинила би для нашої майбутньої кінноти лише до послаблення її бойової сили. На Україні стоїть зле з кінним складом, є райони де за браком фуражу загинуло $\frac{3}{4}$ кінного складу» [8, с. 41].

Не в кращій ситуації знаходилося українське літунство, брак бензину обмежував дії української авіації. Українська армія мала тільки старі літаки колишньої російської або австрійської армії: «Деякі з цих літаків були в жалюгідному стані і ледве чи котрий із сучасних літунів мав би відвагу летіти на такому літаку» [7, с. 3]. Аналізуючи технічний стан війська, підполковник В. Колосовський твердить, що про забезпечення як авіації, так і танкових частин пальним потрібно ще до війни дбати, і знайти надійний канал постачання пального для потреб армії.

Отже, українська армія періоду перших визвольних змагань знаходилася в поганому, як в технічному, так і матеріальному становищі. Відсутність коштів, нераціональне розташування і кваліфікування підприємств і заводів, не вчасне а інколи і постійне не постачання набоїв на фронт, брак забезпечення армії новими зразками зброї відбилося на наслідках цієї боротьби. Враховуючи уроки української революції, військовики інтернованої армії УНР, в міжвоєнний період займалися

виробленням плану майбутнього збройного конфлікту, видавали журнали, науково-історичні праці, мемуарно-аналітичні твори. У своїх розробках вони визначали важливість раціональної системи постачання армії продовольством, майном і технічними засобами. Вагоме значення при цьому відводилася проблемі озброєння армії, яка на своєму забезпеченні повинна мати новітні зразки техніки та зброї.

Список використаних джерел

1. Голубко В. Питання військової доктрини УНР у практичній діяльності та теоретичній спадщині С.Петлюри // Ефективність державного управління / За ред. А.О. Чемериса. Львів, 2002. Вип. 1–2. С.137–142.
2. Доценко О. Літопис української революції.: Матеріали і документи до історії української революції 1917–1923. Київ; Львів, 1923. Т.2. Кн.4. 364 с.
3. Звернення С.Петлюри до українського селянства з проханням підтримати збройний наступ проти більшовиків // Петлюра Симон. Статті. Листи. Документи. Київ, ПП Сергійчук М., 2006. Т.IV.704 с.
4. Звіт генштабу підполковника Стефаніва // Табор. Воєнно-науковий журнал 1927. Ч.3. С.34.
5. Капустянський М. Модерна війна й наші завдання // Воєнно-науковий журнал. За Збройну Україну. 1938. С.1–9.
6. Капустянський М. Похід українських армій на Київ – Одесу в 1919 році: Короткий воєнно-історичний огляд: У 2-х кн. Мюнхен, 1946. Кн.1. 110 с.
7. Колосовський В. Модерна танкова зброя // Табор. Воєнно-науковий журнал 1934. С.3–17.
8. Колосовський В. Організація кінноти в сучасних арміях // Табор. Воєнно-науковий журнал 1932. С.45–50.
9. Коляничук О. Українська військова еміграція у Польщі 1920–1939 рр. Львів, 2000. 274 с.
10. Кондратюк В. Українська революція: здобутки і втрати в державницьких змаганнях (1917–1920). Київ, 1998. 286 с.
11. Куш В. Дух чи матерія. // Табор. Воєнно-науковий журнал 1927. Ч.4. С.11–16.
12. Литвин М. Науменко Ю. Збройні Сили України I пол. XX ст. Генерали і адмірالی. Львів, Харків, 2007. 244 с.
13. Наказ Головної Команди військ УНР про відновлення зіпсованої зброї // Петлюра Симон. Статті. Листи. Документи. Київ, ПП Сергійчук М., 2006. Т.IV. 704 с.
14. Наказ Головної команди військ УНР про ощадливе використання набоїв // Петлюра Симон. Статті. Листи. Документи. Київ, ПП Сергійчук М., 2006. Т.IV. 704 с.
15. Петлюра С. Статті, листи, документи. Упорядник В.Сергійчук. Київ, 1999. С. 43.
16. Петлюра С. Табор.(Чергові проблеми військового будівництва в українській військовій літературі) // Петлюра С. Статті. Київ,1993. 295 с.
17. Петрів В. Військово-історичні праці. Спомини. Київ, 2002. 640 с.
18. Сальський В. Витримаємо. (Промова на урочистій академії з приводу 10 річниця проголошення УНР // Табор. Воєнно-науковий журнал. 1928. Ч.6. С.2–6.
19. Сальський В. Головні підстави творення Армії УНР в минулому і майбутньому // Табор. Воєнно-науковий журнал. 1927. Ч.4. С.3–8.
20. Сергійчук В.Національний міф про Петлюру в світлі нових документів // У 70-річчя Паризької трагедії 1926–1996. С.41–48.
21. Шандрук П. Думки про еволюцію тактики // Табор. Воєнно-науковий журнал. 1924. Ч.2. С.90–95.
22. Шанковський Л. Українська армія в боротьбі за державність. Мюнхен, 1958. 319 с.
23. Шатайло О. Генерал Ю.Тютюнник. Львів, 2000. 138 с.
24. Якимович Б. Збройні сили України: нарис історії. Львів, 1996. 360 с.

References

1. Holubko V. Pytannya viys'kovoyi doktryny UNR u praktychniy diyal'nosti ta teoretychniy spadshchyni S.Petlyury [Questions of the military doctrine of the UNR in the practical activity and the theoretical heritage of S. Petliura]. Efektyvnist' derzhavnoho upravlinnya / Za red. A.O. Chemerysa. L'viv, 2002. Vyp. 1–2. S.137–142.
2. Dotsenko O. Litopys ukrayins'koyi revolyutsiyi [The Letter of the Ukrainian Revolution]: Materialy i dokumenty do istoriyi ukrayins'koyi revolyutsiyi 1917–1923. Kyiv; L'viv, 1923. T.2. Kn.4. 364 s.
3. Zvernennya S.Petlyury do ukrayins'koho selyanstva z prokhannyam pidtrymaty zbroynny nastup proty bil'shovykiv [The appeal of Petliura to the Ukrainian peasantry with a request to support an armed attack against the Bolsheviks]. Petlyura Symon. Statti. Lysty. Dokumenty. Kyiv, PP Serhiychuk M., 2006. T.IV.704 s.
4. Zvit henshtabu pidpolkovnyka Stefaniva [Report of the General Staff of Lieutenant Colonel Stefaniv]. Tabor. Voyenno-naukovyy zhurnal 1927. Ch.3. S.34.
5. Kapustyans'kyu M. Moderna viyna y nashi zavdannya [Modern War and Our Tasks]. Voyenno-naukovyy zhurnal. Za Zbroynu Ukrainu. 1938. S.1–9.
6. Kapustyans'kyu M. Poxid ukrayins'kykh armiy na Kyiv-Odesu v 1919 rotsi: Korotkyy voyenno-istorychnyy ohlyad [Post of Ukrainian Army to Kiev-Odessa in 1919: Short military-historical review]: U 2-x kn. Myunxen, 1946. Kn.1. 110 s.
7. Kolosovs'kyu V. Moderna tankova zbroya [Modern tank weapon]. Tabor. Voyenno-naukovyy zhurnal 1934. S.3–17.
8. Kolosovs'kyu V. Orhanizatsiya kinnoty v suchasnykh armiyakh [Organization of cavalry in modern armies]. Tabor. Voyenno-naukovyy zhurnal 1932. S.45–50.
9. Kolyanchuk O. Ukrayins'ka viys'kova emihratsiya u Pol'shchi 1920–1939 rr. [Ukrainian military emigration in Poland 1920–1939]. L'viv, 2000. 274 s.
10. Kondratyuk V. Ukrayins'ka revolyutsiya: zdotuky i vtraty v derzhavnyts'kykh zmahannyakh (1917–1920) [Ukrainian Revolution: Achievements and Losses in State Competitions (1917–1920)]. Kyiv, 1998. 286 s.
11. Kushch V. Dukh chy materiya [Spirit or matter]. Tabor. Voyenno-naukovyy zhurnal 1927. Ch.4. S.11–16.
12. Lytvyn M. Naumenko Yu. Zbroyni Syly Ukrainy I pol. XXst. Heneraly i admiraly [Armed Forces of Ukraine I floor. XX century Generals and Admirals]. L'viv, Kharkiv, 2007. 244 s.
13. Nakaz Holovnoyi Komandy viys'k UNR pro vidnovlennya zipsovanoyi zbroyi [Order of the Main Command of the UNR troops on the restoration of spoiled weapons]. Petlyura Symon. Statti. Lysty. Dokumenty. -Kyiv, PP Serhiychuk M., 2006. T.IV. 704 s.
14. Nakaz Holovnoyi komandy viys'k UNR pro oshchadlyve vykorystannya naboiv [Order of the Main Command of the troops of the UNR on the economical use of assemblies]. Petlyura Symon. Statti. Lysty. Dokumenty. Kyiv, PP Serhiychuk M., 2006. T.IV. 704 s.
15. Petlyura S. Statti, lysty, dokumenty [Petlura Simon. Articles. Letters Documents]. Uporyadnyk V.Serhiychuk. Kyiv, 1999. S. 43.
16. Petlyura S. Tabor.(Cherhovi problemy viys'kovoho budivnytstva v ukrayins'kiy viys'koviy literaturi) [Tabor. (Another problems of military construction in Ukrainian military literature)].

Petlyura S. Statti. Kyiv, 1993. 295 s. 17. Petriv V. Viys'kovo-istorychni pratsi. Spomyny [Military-historical works. Remembers]. Kyiv, 2002. 640 s. 18. Sal's'kyi V. Vytrymayemo. (Promova na urochystiy akademiyi z pryvodu 10 richnytsi proholoshennya UNR [We will stand. (A speech at a solemn academy on the 10th anniversary of the proclamation of the UNR)]. Tabor. Voyenno-naukovy zhurnal. 1928. Ch.6. S.2–6. 19. Sal's'kyi V. Holovni pidstavy tvorennya Armii UNR v mynulomu i maybutn'omu [The main reasons for the creation of the Army of the UNR in the past and the future]. Tabor. Voyenno-naukovy zhurnal. 1927. Ch.4. S.3–8. 20. Serhiychuk V. Natsional'nyy mif pro Petlyuru v svitli novykh dokumentiv [National Myth About Petliura in the Light of New Documents]. U 70-richchya Paryz'koyi trahediyi 1926–1996. S.41–48. 21. Shandruk P. Dumky pro evolyutsiyu taktyky [Thoughts on the Evolution of Tactics]. Tabor. Voyenno-naukovy zhurnal. 1924. Ch.2. S.90–95. 22. Shankovs'kyi L. Ukrayins'ka armiya v borot'bi za derzhavnist' [Ukrainian Army in the struggle for statehood]. Myunxen, 1958. 319 s. 23. Shataylo O. Heneral Yu. Tyutyunyk [General Yu. Tutiunnik]. L'viv, 2000. 138 s. 24. Yakymovych B. Zbroyni syly Ukrayiny: narys istoriyi [Armed Forces of Ukraine: An Essay on History]. L'viv, 1996. 360 s.

Роман Мельник, Вера Мельник

**МАТЕРИАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОЕ СНАБЖЕНИЕ АРМИИ УНР В УКРАИНСКОЙ
ВОЕННО-ТЕОРЕТИЧЕСКОЙ МЫСЛИ 20–30 ГГ. XX В.**

Раскрыта проблема материально-технического обеспечения вооруженных сил в трудах военных интернированной армии Украинской Народной Республики. Показаны основные попытки военных интернированной армии УНР спроектировать единственное направление построения регулярной армии национального образца. Этот вопрос тесно связан с разработкой военной доктрины, которая в основе закладывалась с положениями материального и технического обеспечения армии, в военное и в мирное время.

Ключевые слова: материально-техническое обеспечение армии, военная эмиграция, военно-теоретическая мысль, УНР.

Roman Melnyk, Vira Melnyk

**LOGISTICAL SUPPLY UNR ARMY IN THE UKRAINIAN MILITARY-THEORETICAL
THINKING 20–30 YEARS XX CENTURY**

Disclosed the problem of logistics in the works of the Armed Forces army troops interned Ukrainian National Republic. The authors attempt to UNR Army interned military to design a single direction of building a regular army of the national sample. This question is closely associated with the development of military doctrine, which is based the terms of material and technical support of armed forces as the military and in peacetime.

Key words: logistics army, military, immigration, military-theoretical thought, UNR.

ІСТОРИЧНА БІОГРАФІСТИКА

УДК 94(478)

Олександр Шама, Тетяна Шама

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПЛАТОНІВСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ У ПОЕМИ І. ФРАНКА «СТРАШНИЙ СУД»

У статті простежені деякі паралелі між уявленням І. Франка про посмертну долю людини, викладеним у поемі «Страшний суд» (1906 р.) і есхатологічним вченням давньогрецького філософа Платона.

Ключові слова: християнська теологія, платонізм, есхатологія, Космос, Логос.

У сучасному франкознавстві, крім обов'язкового спростування дотичності філософських поглядів Каменяра до «всіляких ізмів», «нав'язаних радянською критикою» [3, с. 482], існує, як видається, стійка тенденція до переосмислення особливостей притаманної йому релігійності. Якщо в середині ХХ ст. В. Дорошенко доволі стримано зазначав, що «Франко не був ворогом ні релігії, ні церкви, ні духовенства, а ворогом надуживання релігії і церкви у ворожих для народу цілях» [1, с. 45], то дослідники початку ХХІ ст. вже стверджують, що він був «глибоко віруючою людиною» в сенсі «галицької релігійності» [5, с. 161]. Також здійснюються спроби витлумачення окремих текстів із явним «язичницьким» підґрунтям в душі ортодоксальної християнської теології [2, с. 92]. Зрозуміло, що неозора творча спадщина автора «Мойсея» дозволяє робити і такі висновки, однак, безсумнівним є і те, що спроби звести франкову філософію і релігію до єдності досі не мали успіху [4, с. 204]. У зв'язку з цим цілком правомірно показати, що І. Франку не були чужі деякі аспекти платонівської філософії, тим більше, що йому належить переклад діалогу «Симпозіон» («Бенкет»), зроблений у 1910 р. так, щоб бути «зрозумілим для руського читача» [7, с. 77].

У 1906 р. вийшла друком поема І. Франка «Страшний суд», у якій серед іншого читаємо: «І я встану ясний, чистий. // І почую в собі силу // І безмірну духа владу, // І перед найвищим Духом // В пориві любові впаду. // Всі думки і всі бажання // Я зберу в одно вогнище // І на крилах їх я стану // Підійматься вище, вище... // І уже весь безмір стане // Перед моїми очима, // Наче карта розкрита, // Наче світло, що не блима, // Тільки рівно, чисто ллється, – // Щезнуть загадки і межі, // І поллється щастя в душу, // Як безмірний блиск пожежі, // Я ростиму й сам в безмежність, // Все проникну, все прогляну, // Все скуштую – вище, глибше – // І розвіюся в нірвану» [6, с. 182]. Згідно подібного розуміння, земне життя втрачає будь-яке значення і, нарешті померши (тобто «звільнившись від в'язниці тіла»), «мисляча частина» людської істоти «розчиняється» у «Світовому Розумі». Інакше кажучи, людина зникає як індивідуальність, стаючи невід'ємною часткою «мислячої частини» Космосу. Детальний аналіз такого роду «есхатології» знаходимо у Платона.

Оскільки земне життя, згідно з давньогрецьким філософом, це місце вигнання, це перехідний стан, а смерть – це визволення, «двері», що відчиняються у сфери спокути і відплати, то своє існування людині слід розуміти як «несправжнє», як «перед-життя», тобто підготовку до «народження» у потойбіччі. Це значить, що треба зробити все, щоб «стати якомога кращим і так жити, а коли випаде смертна година, то так і померти» [8, с. 232], з чистою душею вознісшись у «занебесся». Для цього треба жити, «щоб якомога старанніше відокремити душу від тіла, привчити її зосереджуватись на самій собі і жити по змозі і тепер, і в майбутньому незалежно від тіла, звільнившись від нього, немов від кайданів» [8, с. 243]. Це життя згідно розуму – найкращої частини душі, а отже, життя цнотливе, яке не дозволяє душі «забруднитись» і знову повернутись до тіла. «І здоровий глузд, – вчить Платон, – і справедливість, і мужність, і сама розсудливість суть засоби очищення» [8, с. 45]. Виходить, що вже у теперішньому житті можна досягти очищення, «відокремивши» душу від тіла; більше того, це необхідна умова майбутнього життя – і справа полягає у тому, щоб «привчити» душу жити без тіла, тобто, готуючи її до відходу у потойбіччя, звільнити від тіла вже у цьому житті. Так, у Платона зливається теперішнє і майбутнє, і земне життя стає передоднем життя небесного, – людина повинна, філософствуючи, «вмерти» для земного, щоб «віродитись» для небесного: «Очевидно, є якась стежинка, яка приводить вас до того погляду, що, поки ми будемо мати тіло і душа наша буде пов'язана з цим злом, ніколи в світі не зуміємо домогтись повного здійснення наших прагнень. А предметом наших прагнень є, за нашим переконанням, істина. Справді, тіло завдає нам тисячі клопотів хоч би через те, що не може обійтись без їжі. До того ж, якщо до нас пристануть якісь хвороби, то вони заважатимуть нам вникнути в суть буття. Тіло наповнює нас забаганками, страхами, всілякого роду привидами і

небилицями до такої міри, що, правду кажучи, немає змоги, по-справжньому над чим-небудь помірковувати. А звідки беруться, війни, бунти, битви – як не з тіла і його пристрастей? Адже всі війни виникають заради придбання багатств, а здобувати їх змушує нас тіло, якому ми хоч-не-хоч мусимо догоджати, через те нам ніколи займатися філософією. Проте найгірша біда полягає ось у чому: якщо нам навіть пощастить звільнитися на деякий час від турбот про тіло і ми присвятимо себе дослідженню істини, то, коли заглибимось у роздуми, тіло втручається, збиває нас з пантелику, дратує, тривожить, так що через те ми не в спроможі пізнати істину. Це дає нам усі підстави вважати, що дійти до чистого пізнання будь-чого можна лише за умови звільнення від впливу тіла і споглядання речей самих по собі самою душею. Тільки тоді, можливо, ми осягнемо те, до чого ми пристрасно прагнемо і чого любителями себе називаємо, тобто мудрість. А станеться це, як показує хід наших розмірковувань, лиш після смерті, а за життя – жодним чином. Бо якщо неможливо домогтися чистого пізнання, не розлучившись з тілом, то тут істинне одне з двох: або знання взагалі недосяжне, або воно дістається тільки після смерті. Бо тільки тоді, а не раніше, душа буде існувати сама собою, відлучена від тіла. А поки ми живемо, то, очевидно, наблизимось до знання лиш тоді, коли не будемо підтримувати зв'язку з тілом, крім крайньої необхідності, і не заплямуємо себе його природою, а будемо триматися осторонь від нього, поки сам Бог нас не визволить. Ось так, очищені і визволені від нерозважливого впливу тіла, ми, ймовірно, опинимось серед інших, таких самих, як ми, чистих істот і власними силами пізнаємо все чисте, а це, звісно, і є істина. А нечистому не годиться торкатися того, що чисте» [8, с. 242–243].

Така смерть, звичайно, не має буквального, фізичного змісту, але сама вимога «відокремлення душі від тіла» може справдитись лише за умови повного обмеження тілесних потреб, що неможливо без такого ж повного підпорядкування душевним потребам – тобто крайнього аскетизму, через який людина вже за життя «долучається до богів». Якщо взяти до уваги, що людина тоді не мислилась як особистість, а як «політична тварина» – громадянин полісу, то стає зрозумілим, що мається на увазі не індивідуальний аскетизм – різного роду анахоретство – а «колективний аскетизм», як шлях до спасіння цілого полісу: «Очистившись... ми, з усією ймовірністю об'єднаємося з іншими такими ж, як і ми, [чистими сутностями] і власними силами пізнаємо усе чисте, а це, скоріш всього, і є істина» [9, с. 18]. Ось Платон і розробив теорію «ідеальної» держави, в якій досягалась ідеальна «смерть за життя» – повне підкорення людини суспільству, за якої наступала її смерть як особистості. Як зауважив А. Боннар, основна ідея філософії Платона якраз і полягає у тому, щоб «заснувати для земних мешканців царство справедливості і тим самим таємничо утвердити безсмертя людської душі в іншому світі» [10, с. 138]. Позаяк лише філософи мають справу із потойбічним світом «ідеальних сутностей», то тільки вони і можуть взяти на себе керівництво державою, засновуючись на необхідності здійснення вищої мети спасіння душі кожного громадянина. Платон багато разів говорить про те, що філософ, займаючись своєю справою, тобто – мислячи, розмірковуючи, філософствуючи – безпосередньо долучається до потойбічного світу і таким чином «вмирає ще за життя»: «Ті, хто істинно відданий філософії, зайняті насправді тільки одним – вмиранням і смертю» [9, с. 14]; «... Істинні філософи багато думають про смерть, і ніхто на світі не боїться її менше, ніж ці люди» [9, с. 19]; «... Якщо ти побачиш людину, яку близька смерть засмучує, то чи не свідчить це з достатньою переконливістю, що вона любить не мудрість, а тіло?» [9, с. 20]; «... Саме у тому перш за все виявляє себе філософ, що звільняє душу від спілкування з тілом незрівнянно більшою мірою, ніж будь-хто інший з людей» [9, с. 14]. Оскільки ж спасіння – це звільнення і відокремлення душі від тіла, то завдання керованої філософами ідеальної держави Платона – «як можна ретельніше відокремлювати душу від тіла, привчати її збиратися з усіх його частин, зосереджуватися на самій собі і жити, наскільки можливо... наодинці з собою, звільнившись від тіла, як від кайданів» [9, с. 19]. Ось це останнє – «звільнення від тіла, як від кайданів», Платон прямо називає смертю [9, с. 19], тому істинною метою його держави є підготовка громадян до «рятівної смерті». Саме тому В. Віндельбанд назвав платонівську державу «виховним закладом» для суспільства, вища мета якого «підготовка людей до переходу від чуттєвого до надчуттєвого, від земного до божественного життя» [11, с. 183].

Виходячи з усього цього, можна віднести платонівську державу до типу теократії (грец. «theos» – «бог» і «kratos» – «влада»), в основі якої – вища («божественна») ідея забезпечення громадян блаженством (щастям) у потойбічному світі або, точніше, їх примушення до цього посмертного щастя. Все життя такої держави підпорядковується вимогам моралі, адже, щоб потрапити до «піднебесної країни» треба вести праведне життя, що відповідає уявленням про добродієність. У цьому випадку держава і стає «виховним закладом» і будується згідно метафізичних поглядів, оскільки вже на землі треба створити умови, в яких стала б можливою підготовка людини до «небесного блаженства», її «повернення» до Абсолюту.

У Платона Абсолют – це сам Універсум, обожнений Всесвіт, що нагадує людське тіло. Іншими словами, це – людина, що містично «розрослась», «поширилась» до розмірів Всесвіту, тому людські властивості є одночасно і властивостями Універсума. За такого розуміння виникає ситуація «мислячої тростини» Паскаля [12, с. 467]: душа охоплює Всесвіт, розмовляє, так би мовити, з богами, а тіло скніє на землі, обмежене і таке немічне. Звідси – уявлення про вічність душі і її сумірність Універсумові, тобто божественність, – і смертність тіла і його рівнозначність пекельному: душа перебуває у тілі тимчасово, наче у покарання, тому їй доводиться зносити безліч страждань. Тіло стає в'язницею, яка тримає вічну душу в «юдолі мук» і може перетворитись на могилу, в якій душа навіки втратить можливість повернутись до «спорідненого» – надчуттєвого «піднебесного» або «занебесного» світу. Виникають метафори «чистоти» і «бруд»: переймаючись «потребами тіла» – радіщами і печаллями, насолодами і болями і т.п., тобто людським життям, душа «просякає» ними, як чисте полотно гряззю і вже не може знестись до небес. І навпаки, зосереджуючись на самій собі, розмірковуючи, точніше, медитуючи над «речами невидимими», душа очищується і стає гідною богів. А щоб тіло не заважало, слід позбавити його всіх прагнень, звести до мінімуму життєві потреби, і повністю віддатись «духовній праці».

Метою цієї «праці» є осягнення Космосу і самоототожнення з його «кращою» сутністю – тією, що мислить, по суті ж, треба прагнути «злитись» з мислячою частиною Всесвіту – Логосом або «Світовим Розумом». На нашу думку, І. Франко у поемі «Страшний суд» у поетичній формі певною мірою солідаризується з цією частиною платонівського світорозуміння.

Список використаних джерел

1. Дорошенко В. Великий Каменярь (життя і заслуги Івана Франка). Вінніпег: Накладом Комітету Українців Канади, 1956. 63 с. URL: <http://diasporiana.org.ua/literaturoznavstvo/423-doroshenko-v-velikiy-kamenyar-zhittya-i-zaslugi-ivana-franka/> (дата звернення 01.02.2017).
2. Сенік Л. «Страшний суд» Івана Франка в культурологічному контексті // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2011. Вип. 55. С. 88–96. URL: http://old.philology.lnu.edu.ua/visnyk/55_2011/55_2011_Senyk.pdf (дата звернення 01.02.2017).
3. Полончак В. Філософська лірика Франка крізь призму ліричної філософії Б. Тихолаза [Рецензія на книгу: Тихолоз Б. Філософська лірика Івана Франка: Діалектика поетичної рефлексії: Монографія / Богдан Тихолоз; НАН України; Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка; Львівський національний університет імені Івана Франка; Міжнародна асоціація франкознавців; Наук. ред. та авт. післям. В. С. Корнійчук. Львів, 2009. 319 с. // Вісник Львівського університету. Серія журналістика. 2012. Вип. 36. С. 482–483. URL: http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=0ahUKEwj_hciq2YfTAhXCvYwKHwX4BtQQFggIMAE&url=http%3A%2F%2Fpublications.lnu.edu.ua%2Fbulletins%2Findex.php%2Fjournalism%2Farticle%2Fdownload%2F5015%2F5040&usq=AFQjCNGlt52ZNS9hKXV4EgvWQbN9sKf3Qw&sig2=oVubRpq-0tUffRDSDeKkVA (дата звернення 01.02.2017).
4. Новоставська О. Філософський дискурс Івана Франка: Проблеми наукового осмислення // Studia Methodologica: альманах / Гол. ред. І. Папуша; відп. ред. Ю. Завадський. Тернопіль: ТНПУ, 2009. Вип. 28. С. 204–210. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/2908/1/NOVOSTAVS%27KA.pdf> (дата звернення 01.02.2017).
5. Захара І.С. Релігійність у житті і творчості Івана Франка // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер.: Історичне релігієзнавство. 2012. Вип. 6. С. 160–170. URL: http://irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/NznuoairD2009_2012_6_17.pdf (дата звернення 01.02.2017).
6. Франко І. Страшний суд / І. Франко. Збір. творів: у 50 т. К.: Наукова думка, 1976. Т. 3. С. 173–182.
7. Франко І. Передмова // Платон. Симпозіон (Бенкет) / Пер. І. Франка / Додаткові томи до збір. творів у 50 т. Т. 51. Прозові переклади 1876–1912. К.: Наукова думка, 2008. С. 68–80.
8. Платон. Федон / Пер. Йосип Кобів // Платон. Диалогі / Пер. з давньогр.: Йосип Кобів, Уляна Головач, Дзвенислава Коваль і ін.; передм. Володимира Кондзьолки; комент. і покажч. Йосип Кобів. К.: Основи, 1995. С. 234–292.
9. Платон. Федон / Пер. С.П. Маркиш / Платон. Федон; Пир; Федр; Парменид / Пер. с древнегреч. / Платон; Общ. ред. А.Ф. Лосев; В.Ф. Асмус, А.А. Тахо-Годи. М.: Мысль, 1999. 528 с. (Классическая философская мысль).
10. Боннар А. Греческая цивилизация. Т. 3.: От Еврипида до Александрии / Пер. с франц. Е.Н. Елеонской; Ред. и предисл. Л.З. Поляковой. М.: Искусство, 1992. 398 с.
11. Виндельбанд В. История древней философии с приложением Истории философии средних веков и эпохи Возрождения / Под ред. проф. А.И. Введенского, пер. [с нем.] слушательниц С.-Петербур. высших женских курсов. 3-е изд. СПб.: Тип. И.Н. Скороходова, 1902. XVI+404 с., с карт.
12. Аверинцев С.С. Паскаль // Философский энциклопедический словарь / Редкол.: С. Аверинцев, Э. Араб-Оглы, Л. Ильичев и др. 2-е изд. М.: Сов. Энциклопедия, 1989. С. 466–467.

References

1. Doroshenko V. Velykyu Kamenyar (zhyttya i zasluhy Ivana Franka) [Great Kamenyar (life and merits of Ivan Franko)]. Vinnipeh: Nakladom Komitetu Ukrayintsiv Kanady, 1956. 63 s. URL: <http://diasporiana.org.ua/literaturoznavstvo/423-doroshenko-v-velikiy-kamenyar-zhittya-i-zaslugi-ivana-franka/>.
2. Senyk L. «Strashnyy sud» Ivana Franka v kul'turolohichnomu konteksti [Ivan Franko's «Last Judgment» in the cultural context]. Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya filolohichna. 2011. Vyp. 55. S. 88–96. URL: http://old.philology.lnu.edu.ua/visnyk/55_2011/55_2011_Senyk.pdf.
3. Polon-chak V. Filosofs'ka liryka Franka kriz'

pryzmu lirychnoyi filosofiyi B. Tykholaza [Retsenziya na knyhu: Tykholoz B. Filososfs'ka liryka Ivana Franka: Dialektyka poetychnoyi refleksiyi: Monohrafiya / Bohdan Tykholoz; NAN Ukrayiny; L'vivske viddilennya Instytutu literatury im. T. H. Shevchenka; L'vivskyy natsional'nyy universytet imeni Ivana Franka; Mizhnarodna asotsiatsiya frankoznavtsiv; Nauk. red. ta avt. pislyam. V. S. Korniyuchuk. L'viv, 2009. 319 s. [Philosophical lyrics of Franko through the prism of lyrical philosophy B. Tykholaz [Review of the book: Tykholoz B. Philosopher's poetry of Ivan Franko: Dialectics of poetic reflection: Monograph / Bogdan Tykholoz; National Academy of Sciences of Ukraine; Lviv Branch of the Institute of Literature named after T. G. Shevchenko; Lviv National Ivan Franko University; International Association of French Scientists; Science Ed. And car After the V. S. Korniyuchuk. Lviv, 2009. 319 p.]. Visnyk L'vivskoho universytetu. Seriya zhurnalistyka. 2012. Vyp. 36. S.482-483. URL: https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=0ahUKEwj_hciq2YfTAhXCVyw_KHWX4BtQQFggiMAE&url=http%3A%2F%2Fpublications.lnu.edu.ua%2Fbulletins%2Findex.php%2Fjournalism%2Farticle%2Fdownload%2F5015%2F5040&usq=AFQjCNGlt52ZNS9hKXV4EgyWQbN9sKf3Qw&sig2=oVubRpq-0tUffRSDKKeKVA. 4. Novostavs'ka O. Filososfs'kyi diskurs Ivana Franka: Problemy naukovooho osmyslennya [Philosophical discourse of Ivan Franko: Problems of scientific comprehension]. Studia Methodologica: al'manakh / Hol. red. I. Papusha; vidp. red. Yu. Zavads'kyi. Ternopil': TNPU, 2009. Vyp. 28. S. 204–210. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/2908/1/NOVOSTAVS%27KA.pdf>. 5. Zakhara I.S. Relihiynist' u zhytti i tvorchosti Ivana Franka [Religiousness in the life and work of Ivan Franko]. Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya». Ser.: Istorychne relihiyeznavstvo. 2012. Vyp.6. S. 160–170. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/NznuoairD2009_2012_6_17.pdf. 6. Franko I. Strashnyy sud [The Last Judgment]. I. Franko. Zibr. tvoriv: u 50 t. K.: Naukova dumka, 1976. T.3. S. 173–182. 7. Franko I. Peredmovna [Preface]. Platon. Sympozion (Benket) / Per. I. Franka / Dodatkovi tomy do zibr. tvoriv u 50 t. T.51. Prozovi pereklady 1876–1912. K.: Naukova dumka, 2008. S. 68–80. 8. Platon. Fedon [Platon Feodon] / Per. Yosyp Kobiv // Platon. Dialohy / Per. z davn'ohr.: Yosyp Kobiv, Ulyana Holovach, Dzvenyslava Koval' i in.; peredm. Volodymyra Kondz'olky; koment. i pokazhch. Yosyp Kobiv. K.: Osnovy, 1995. S. 234–292. 9. Platon. Fedon [Platon Feodon] / Per. S.P. Markish / Platon. Fedon; Pir; Fedr; Parmenid / Per.s drevnegrech. / Platon; Obshch. red. A.F. Losev; V.F. Asmusa, A.A. Takho-Godi. M.: Mysl', 1999. 528 s. (Klassicheskaya filosofskaya mysl'). 10. Bonnar A. Grecheskaya tsivilizatsiya. T.3.: Ot Evripida do Aleksandrii [Greek civilization. T.3. : From Euripides to Alexandria] / Per. s frants. E.N. Eleonskoi; Red. i predisl. L.Z. Polyakovoi. M.: Iskusstvo, 1992. 398 s. 11. Vindel'band V. Istoriya drevnei filosofii s prilozheniem Istarii filosofii srednikh vekov i epokhi Vozrozhdeniya [History of ancient philosophy with the application of the History of Philosophy of the Middle Ages and the Renaissance] / Pod red. prof. A.I. Vvedenskogo, per. [s nem.] slushatel'nits S.-Peterb. vysshikh zhenskikh kursov. 3-e izd. SPb.: Tip. I.N. Skorokhodova, 1902. XVI+404 s., s kart. 12. Averintsev S.S. Paskal' [Pascal]. Filosofskii entsiklopedicheskiy slovar' / Redkol.: S. Averintsev, E. Arab-Ogly, L. Il'ichev i dr. 2-e izd. M.: Sov. Entsiklopediya, 1989. S. 466–467.

Александр Шама, Татьяна Шама

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПЛАТОНОВСКОЙ ФИЛОСОФИИ В ПОЭМЕ И. ФРАНКО «СТРАШНЫЙ СУД»

В статье рассмотрены некоторые параллели между представлением И. Франко о посмертной судьбе человека, изложенным в поэме «Страшный Суд» (1906 г.), и эсхатологическим учением древнегреческого философа Платона.

Ключевые слова: христианская теология, платонизм, эсхатология, Космос, Логос.

Alexander Shama, Tatiana Shama

SOME ASPECTS OF PLATO PHILOSOPHY IN THE POEM I. FRANKO «TERRIBLE COURT»

In the article, some parallels are considered between the depiction of I. Franko about the posthumous fate of man, set forth in the poem «The Last Judgment» (1906), and the eschatological teaching of the Greek philosopher Plato.

Key words: Christian theology, Platonism, eschatology, Cosmos, Logos.

УДК 930.1 (477)

Руслана Труба

КНЯЗЬ В.-К. ОСТРОЗЬКИЙ І ФУНДАЦІЯ ЙОГО ІМЕНІ В ТЕРНОПОЛІ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ОМЕЛЯНА ТЕРЛЕЦЬКОГО

Стаття присвячена аналізу праці О. Терлецького про князя В.-К. Острозького і фундації його імені в Тернополі. Акцентовано увагу на актуальності розвідки для глибшого вивчення історії Тернополя.

Ключові слова: В.-К. Острозький, фундація, Тернопіль, О. Терлецький, історія міст.

Важливе значення для розвитку української історичної науки кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. мала наукова діяльність малознаного історика, педагога та громадського діяча Омеляна Терлецького, який займав чільне місце в культурно-освітньому просторі Тернопільщини того періоду.

З поміж багатьох його історичних праць, особливе місце посідає робота «Василь Константин князь Острожский. История фондации князя Острожского в Тернополи» [1], адже вона стала першим дослідженням О. Терлецького книжкового формату. З другого боку, книжка стала продовженням історичних студій О. Терлецького, перші з яких появилися друком в Записках НТШ ще наприкінці ХІХ ст. [2–3]. Тобто в науковій діяльності вченого була фактично десятирічна перерва, яка закінчилася написанням та виданням у Тернополі вищезгаданої книжкою.

Історія її підготовки пов'язана із вшанування пам'яті й 300-літтям від дня смерті князя Василя-Костянтина Острозького, найвпливовішого аристократа, мецената науки, культури, освіти; оборонця православ'я і чільного представника «Русі» у Речі Посполитій. Урочистості набрали значних масштабів саме у Тернополі. Як зазначається у часописі «Подільське слово»: «...17 цв. відправилось Богослужіння, а в неділю окрашено дім фундації фанами в народних красках і ілюміновано вікна». В інформації газети подається, що «...устроєно в салі «Міщанського Братства» вечерниці в яких в програму ввійшла промова голови комітету фундації п. Д-ра С. Чикалюка, котрий з властивою собі красноріччівістю пояснив значінє съвята і вказав на гарні черти характеру та успішну діяльність князя К. Острожского на поли суспільно-політичнім, церковнім і просвітнім, про що обширніше говорить книжечка, видана з нагоди торжества, а написана проф. Ом. Терлецьким» [4, с. 3].

Отже, книжка «Василь Константин князь Острожский» [1] видана 1909 р. у Тернополі, де на той час О. Терлецький працював у реальній школі викладачем історії та географії. Цікавим додатком до неї, який вміщено під однією обкладинкою, є нарис «Історія фундації князя Острожского в Тернополи» [1, с. 35–47]. Ці дві розвідки, на відміну від робіт вміщених у «Записках НТШ», мають популярно-науковий характер. У 1908 р. виповнювалися 300-літні роковини смерті князя, тож тернопільська українська громада, для якої він свого часу був щедрим жертводавцем та меценатом, вирішила вшанувати його пам'ять виданням, як пише О. Терлецький: «книжочки, яка поінформувала би, популярним способом про особу сего князя та показала его діяльність для нашого народа» [1, с. 5].

Незважаючи на популярний характер видання, автор в доступній формі подає методологію свого дослідження, яка розкривала перед читачем ази історичної науки. «Нашим завданням, – зазначає він, – буде лишень представити в загальних чертах діяльність князя як особи історичної, та й сю діяльність по змозі оцінити. Оцінюючи діяльність его ми мусимо однакож пізнати сі часи, в яких жив князь Константин Острожский, ми мусимо пізнати обставини в яких він обертався. [...] З сего виходить отжеж, що ми, представляючи діяльність одиниці, мусимо зайнятися усіма тими обставинами, які могли вплинути на таку чи інакшу діяльність єї, та й на єї характер. А тоді ми покажимося справедливими для сеї особи» [1, с. 6–7].

Варто зазначити, що ця робота О. Терлецького появилася після тривалої перерви, адже з 1896 р. і до 1909 р. нам не вдалося виявити жодних його публікацій у будь-яких виданнях. Принагідно зауважимо, що через кілька років у періодичному виданні Реальної школи в Тернополі вийшла велика стаття О. Терлецького з антропогеографії польською мовою [5], яка згодом була розширена і видрукувана українською мовою в часописі «Наша школа» [6].

Аналізована книжка О. Терлецького, присвячена князеві Василеві-Костянтину Острозькому – видатній постаті української історії, одному з найбагатших магнатів українських земель Речі Посполитої, претенденту на королівський престол, військовому, політичному і культурному діячеві [7]. З багатогранної діяльності князя О. Терлецький детальніше зупиняється на висвітленні трьох аспектів: його ставленні до Люблінської, Берестейської унії та внеску в культурно-освітню сферу.

Розпочинається книжка із стислої характеристики епохи в якій довелося жити В.-К. Острозькому. Її історик називає переломною, оскільки Люблінська та Берестейська унії привели до кардинальних змін в суспільно-політичному, соціально-економічному та духовно-культурному житті України. О. Терлецький наголошує: «...Нас прилучено до чужої нам держави, не питаючи нас о се. Нам впроваджено нові порядки польські, не питаючись нас о те, чи ми собі їх бажаємо. [...] В тридцять три роки пізніше дано нам унію церковну, не питаючись нас чи ми взагалі бажаємо собі унії і як ми її розуміємо. [...] Обі ці унії, люблінська і Берестейська се факти, що коло їх обертається тодішне життя українського народа» [1, с.10].

Зазначимо, що сучасна українська історіографія неоднозначно оцінює наслідки Люблінської унії. Попри те, що Н. Яковенко акцентує на її певних позитивних аспектах: «Перетворення династичного зв'язку, закладеного Кревським актом 1385 р., на реальну федерацію мало без перебільшення доленосне значення для польського, литовського, білоруського та українського етносів, чия доля від нині пов'язувалася з новоствореною державою, однією з найбільших у тогочасній Європі – Річчю Посполитою... Унійний акт не порушував засад автономного існування Волині, Київщини та Брацлавщини у складі нової держави, до якої вводила їх історична доля: за ними визнавалися давні кордони й право на власне судочинство, адміністрацію та урядову мову, тобто, висловлюючись по-сучасному – на культурно-адміністративну автономію. Питання про те, наскільки уряд виявився здатним забезпечити реальне дотримання цієї автономії, лежить в іншій площині...» [8, с. 197, 201], більшість істориків наголошують на її негативних наслідках. Вони звертають увагу, що вже з XI ст. польська держава робила спроби захопити Південну Русь, а в наступні століття «польську шляхту, яку вабили безкраї обшири руських земель, що здавалися їй тим ціннішими, чим вищим був попит на сільськогосподарські та лісові товари на зовнішньому ринку» [9, с. 198–199].

Польська історіографія, починаючи від Галла Аноніма, упродовж тривалого часу формувала суспільні уявлення про підпорядкованість Русі, а згодом України, польським королем «внаслідок добровільного визнання їхньої влади, завоювання або успадкування». Такі твердження М. Грушевський назвав «наругою над історією» [9, с. 202], тому, очевидно мають більшу рацію ті дослідники, які пишуть, що Люблінська унія заклала передумови для економічних і політичних переваг у рамках цієї держави для польської сторони, що через унію ліквідовано рештки української державності, посилювалися процеси колонізації й окатоличення [10, с. 381].

У книжці О. Терлецького показано передумови Люблінської унії, звертається увага на позицію української шляхти, яка в своїй основній масі підтримала її. Автор зауважує, що спочатку «чотири магнати українські заявили рішучо, що вони присягати на унію не будуть, що вони не признають унію. Між сими чотирма ми бачимо і нашого князя Василя Костантина Острожского» [1, с.16]. Іншими трьома противниками унії були князі О. Чарторийський, Б. Корецький та К. Вишневецький. Лише погрозами польському королеві вдалося заставити їх погодитись на унію.

Значно більше уваги в роботі О. Терлецького приділено участі В.-К. Острозького у церковно-релігійних справах, зокрема, його позиції щодо Берестейської унії. Знову ж таки, варто зауважити, що її оцінка, як сучасною історіографією так і суспільством є неоднозначною. Скажімо, відомий історик й водночас церковний діяч Ю. Мицик вважає, що: «Задумана її ініціаторами як спосіб подолання кризи православ'я [...], унія однак призвела до розколу українців. Брак єдності, втрата національної еліти, релігійне протистояння – прикметні риси життя українського суспільства поунійних часів» [11, с.73]. А Н. Яковенко зауважує: «мусимо визнати, що православний загал нічого не втрачав на унії... Тож в основі ворожого ставлення до унії лежав передусім опір «новизні»: ментальне несприйняття всякого нововведення...». [8, с. 220]. Львівський дослідник І. Паславський розширює оціночний спектр унії: «Нерозуміння культурно-національної суті унії з боку певної частини тогочасної української світської та духовної еліти було головною причиною несприйняття нею самої ідеї церковної єдності з Римом, що врешті-решт спричинилося до внутрішньо-церковного розбрату, поділило українську суспільність на ідейно-політичні табори з орієнтацією на Захід одних, а на Москву – інших» [12, с. 21].

На думку О. Терлецького, Православна Церква була єдиною інституцією в українських руках і тому вона «стає головним заборолом української народності перед колонізацією [...], два поняття «православний», а «член українського народа» представляли в практиці одно і те саме» [1, с. 18]. Він підкреслює, що В.-К. Острозький вважав, що сильна православна церква могла бути захистом для українського народу, який втратив свою державу. В той же час, історик зауважує, що князь бачив занепад православної церкви і як один з можливих шляхів її порятунку розглядав унію. Але як пишуть сучасні дослідники: «уявляв собі унію церковну у вселенському масштабі» [7, с.691]. Свої погляди про це князь виклав у вигляді конкретних пропозицій в листі до І. Потія в червні 1593 р. Суть їх зводилася до того, що Київська митрополія повинна домовитись зі східними патріархами, Московським Патріархатом і Молдавською Православною Церквою про спільну

участь у порозумінні з латинською Церквою [13, с. 232]. Як пише О. Терлецький: «Він представляв собі унію, якої отримання цілої східної церкви з Римом, а докопатись вона повинна за згодою цілої східної церкви» [1, с. 22]. Але спосіб в який запроваджувалася унія, тобто коли церковні владдики проводили переговори з Римом «тайно, поза плечима дійсного прихильника унії кн. Острожського» привів до того, що князь з прихильника унії став її рішучим противником. Проти унії «виростала тимчасом опозиція, провідником якої став власне кн. Костантин Острожський» [1, с. 24; 25].

Доволі детально і послідовно розглянувши обставини прийняття унії і позицію В.-К. Острожського, О. Терлецький робить висновок: «В засаді прихильник унії, він відтак стає її непримиримим ворогом і таким лишається до кінця життя. Князь не годився на спосіб, яким переведено унію [...]. В справі унії не так ходило о отримання двох розділених церков, як радше що тут входили в рахунок політичні, а почасти і особисті інтереси. І він був сего погляду, що така унія може стати небезпечною для українського народу [...], вона може його запровадити до латинства, а відтак до колонізації» [1, с. 27].

Наприкінці книжки О. Терлецький стисло характеризує внесок В.-К. Острожського в культурно-освітнє життя України. Насамперед він підкреслює, що діяльність князя на цій ниві була «не менш національною», ніж «на полі церковнім». А далі в книжці аналізується стан освіти в Україні, порівнюється його з аналогічною ситуацією в тогочасних європейських країнах, зокрема, в Польщі. Після цього коротко показано внесок князя у заснування й функціонування Острожської академії, яка на думку вченого «мала тоді славу найліпшої школи на українських землях», в якій працювали відомі вчені як з України, так із-за кордону. Звичайно, сучасна історична наука пішла значно далі у висвітленні цієї теми [14], але зважаючи на популярний характер книжки О. Терлецького і час її написання та виходу, вона відіграла свою роль у популяризації постаті В.-К. Острожського та його дітища – Острожської академії, а також вперше в історіографії висвітлила створення та діяльність в Тернополі фундації його імені.

Своєрідним додатком до книжки є невеликий нарис «Історія фундації князя Острожського в Тернополі», що містить надзвичайно цікаві краєзнавчі матеріали не лише про щедрі меценатські діяльність князя, а й про історію, власне Тернополя другої половини XVI – початку XX ст. У своїй розвідці О. Терлецький скрупульозно аналізує унікальні джерела – три грамоти надані В.-К. Острожським тернопільським міщанам. Першою, від 3 вересня 1560 р., князь «установляв» при церкві Різдва Христового священика, «що має бути протопопом(деканом), дияконів і просфорниць». При церкві повинен бути «шпиталь для бідних» на утримання якого він записав поля, «що тягнуться вздовж піль шпиталю польського аж до села Білої і в другім місці, коло піль березовицьких по гостиниць теребовельський. Для завідування сим майном установляє князь вісьмох людей...» [1, с.38].

Таким чином, зауважує О. Терлецький, фундація «увійшла в життя» у 1560 р., а наступна грамота князя з 1570 р. розширила повноваження і сферу діяльності тернопільського братства при церкві Різдва Христового. Грамота 1570 р. надавала право старшині братства вибирати священика та дбати про школу». Звідси історик робить висновок, що «грамота ся, віддаючи вибір священика при церкві Різдва Христового і догляд над школою в руки Братства, робила його чинником доволі впливовим – чинником, що крім справ церковних, мав теж і справу виховання та науку взяти в свої руки» [1, с.39].

Доволі детально в книжці О. Терлецького аналізується третя грамота В.-К. Острожського від 4 вересня 1593 р. Автор зазначає, що цим документом регламентувалася діяльність тернопільського братства, зокрема, склад його управи мав налічувати десять осіб, а вибирала її «ціла громада тернопільська грецької віри». Братство отримувало право обирати й усувати священика й диякона, а священик церкви Різдва Христового «має бути єпископським намісником(деканом) і має мати владу над усіма священиками міста Тернополі і округи тернопільського». В книжці наголошується, що в грамоті чітко прописано важливе положення: «до справ, які належать під владу братства, не має права мішатись ніяка влада, ані міська, ані повітова». не менш цікаві положення грамоти, щодо сплати податків – від них звільнялися священик й усі слуги церковні, а «податок чиншовий з дому священичого і дияконського зносить князь» [1, с. 40].

Важливим для історичної науки було встановлення О. Терлецьким хронології існування й діяльності тернопільського братства, яке на його думку, розпочало її у вересні 1560 р. й припинило в березні 1788 р., згідно із розпорядження австрійської влади.

Чимало уваги в книжці приділено подальшій долі фундації В.-К. Острожського, зокрема, майновим суперечкам між «урядом громадським міста Тернополя» і греко-католицькою громадою, які завершилися на користь громади. Саме з її ініціативи д-р В. Лучаківський та отець В. Фортуна розробили статут фундації князя Острожського, який затвердило Намісництво у червні 1885 р. Обрано комітет фундації, до якого увійшли: «д-р Володимир Лучаківський, адвокат Валентий Стахевич, купець Яків Юськевич, міщани – Іван Решетука, Андрій Сатурський, Василь Чумак,

Матвій Брикович, Тома Кордуба, Михайло Кордуба і Тома Рудий» [1, с. 44]. Комітет вирішив спорудити окремих будинок для «бідних і немічних міщан тернопільських греко-католицького обряду» і для цього придбано за 3000 корон земельну ділянку по вулиці Микулинецькій (згодом кн. Острозького). Будівництво розпочалося 1884 р. і завершилося у 1886 р. 12 травня цього року відбулося урочисте відкриття закладу.

Як зазначає О. Терлецький, комітет «удержує в сім заведенню старців, які знаходять тут належну опіку. Сього року (тобто 1909 р. – Р.Т.) число старців виносить 22». У роботі наводяться надзвичайно цікаві дані про майно фундації, яке «на 1909 р. становило 271.500 корон, в т.ч. вартість будинку – 60.000,235 моргів і 1463 сажні поля – 188.000, готівка – 13.000 корон» [1, с. 45].

Зазначивши, що фундація кн. В.-К. Острозького є найбагатшою українською інституцією в Тернополі, О. Терлецький зауважує: «Шкода лишень, що покладено завузькі рамки для діяльності сего товариства, бо якби не се, то воно могло би, завдяки своїм матеріальним засобам, розвинути далеко ширшу діяльність» [1, 45–46].

Наприкінці книжки вміщено надзвичайно цікавий з точки зору краєзнавства список «бувших і теперішніх членів комітету, який налічує 20 осіб: Матвій Брикович, Яків Вацик, Юрій Геців, Павло Демчук, Михало Кордуба, Тома Кордуба, Володимир Лучаківський, Матвій Остапук, Іван Решетуша, Теодор Рудий, Андрій Сатурський, Теодор Сенік, Валентин Стахевич, Евстахій Чикалюк, Володимир Чубатий, Іван Чубатий, Лука Чубатий, Петро Чубатий, Василь Чумак, Яків Юськевич» [1, с. 47].

Таким чином, попри значний масив історичних джерел та літератури про одного із найвідоміших і найсуперечніших історичних діячів В.-К. Острозького [15–23], завдяки невеликій розвідці О. Терлецького до наукового обігу введено значний обсяг історико-краєзнавчої інформації, що стосується діяльності фундації В.-К. Острозького в Тернополі. Тим самим закладено фундамент для більш детального вивчення історії Тернополя.

Список використаних джерел

1. Терлецький О. Василь Константин князь Острожский. История фондации князя Острожского в Тернополи. Тернопіль, 1909. 47 с.
2. Терлецький О. Політичні події на Галицькій Русі в р. 1340 по смерті Болеслава Юрія II // Записки НТШ. Львів, 1896. Т. XVI. С. 1–26.
3. Терлецький О. Козаки на Білій Русі в р. 1654–1656 // Записки НТШ. Львів, 1896. Т. XIV. С. 1–30.
4. 300-літні роковини смерти князя Конст. Острожского // Подільське слово. 1909. Ч. 15. 24 цвітня. С. 3–4.
5. Terlecki Emilian. Antropogeografia w szkołach średnich // Sprawozdanie Dyrekcji s. k. Wyższej Szkoły Realnej w Tarnopolu za rok szkolny 1911/12. Tarnopol: Nakładem funduszu naukowego, 1912. S. 12–32.
6. Терлецький О. Антропогеографія в середніх школах // Наша школа. Львів-Чернівці, 1913. Рік V. С. 234–259.
7. Ворончук І. Острозький Василь-Костянтин Костянтинович // Енциклопедія історії України: у 10 т. К.: Наукова думка, 2010. Т. 7. С. 690–691.
8. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. К.: Критика, 2005. 582 с.
9. Русина О. Україна під татарами і Литвою // Україна кризь віки: у 15 т. Т. 6. Київ: Альтернативи, 1998. 319 с.
10. Мицик Ю., Хинчевська-Геннель Т. Люблінська унія 1569 // Енциклопедія історії України: у 10 т. Т. 6. К.: Наукова думка, 2009. С. 380–382.
11. Мицик Ю., Бажан О., Власов В. Історія України: навч. посіб. для старшокласників. Київ, 2005. 576 с.
12. Паславський І. Між Сходом і Заходом. Нариси з культурно-політичної історії української церкви. Львів: Стрім, 1994. 144 с.
13. Гудзяк Б., Турій О. Берестейська церковна унія 1596 // Енциклопедія історії України: у 10 т. Т. 1. Київ: Наукова думка, 2009. С. 231–233.
14. Мицько І. Острозька слов'яно-греко-латинська академія 1576–1636. К.: Наукова думка, 1990. 192 с.
15. Яковенко Н. Українська шляхта: з кінця XIV – до кінця XVII століття. Волинь і Центральна Україна. К.: Критика, 2008. 834 с.
16. Костомаров М. Князь Костянтин Костянтинович Острозький // М. Костомаров Галерея портретів: біогр. нариси. К.: 1993. С. 71–87.
17. Саух П. Князь Василь-Костянтин Острозький. Рівне: Волин. обереги, 2002. 244 с.
18. Іларіон, митрополит. Князь Костянтин Острозький і його культурна праця: іст. монографія. Вінніпег, 1958. 216 с.
9. Кемпа Т. Костянтин Василь Острозький (близько 1524/1525–1608) воевода Київський і маршалок землі Волинської; [пер з пол.]. Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2009. 342 с.; Kempa T. Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525–1608). Wojewoda kijowski i marszałek Ziemi Wołyńskiej. Toruń: wyd. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1997. 289 s.
20. Бондарчук Я. Князь Василь-Костянтин Острозький – визначний меценат вітчизняної культури та мистецтва // Наукові записки. Серія «Історичні науки». Острог, 2006. Вип. 6. С. 86–101.
21. Вихованець Т. День поховання Костянтина-Василя Острозького. «Нотатки» на полях історичних джерел // Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи, краєзнавства і туризму в Острозі та на Волині. Науковий збірник. Острог, 2009. Вип. 2. С. 204–215.
22. Цімашенка Л. Князь Василь-Канстанцін Астрожскі і брацкі рух у Києускій мітраполії (апошня трэць XVI – пачатак XVII ст.) // Studia historica Europae Orientalis = Исследования по истории Восточной Европы. Минск, 2009. Вип. 2. С. 186–200.
23. Ульяновський В. Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків. К.: Простір, 2012. 1366, [2] с.

References

1. Terlets'kyu O. Vasył' Konstantyn knyaz' Ostrozhs'kyu. Istoryya fondatsyyi knyazy Ostrozhs'koho v Ternopoly [Vasil Constantine Prince Ostrozhs'ky. The history of the Prince Ostrogsky Foundation in Ternopil]. Ternopil', 1909. 47 s.
2. Terlets'kyu O. Politychni podiyi na Halyts'kiy Rusi v r. 1340 po smerti Boleslava Yuriya II [Political events in

Galician Rus in 1340 after the death of Boleslav Yuri II]. Zapysky NTSh. L'viv, 1896. T. XVI. S. 1–26. 3. Terlets'kyy O. Kozaky na Bilyi Rusi v r. 1654–1656 [Cossacks in the White Russia in the city of 1654–1656]. Zapysky NTSh. L'viv, 1896. T. XIV. S. 1–30. 4. 300-lyitni rokovyny smerty knyazya Konst. Ostrozhsokoho [300th Anniversary of the death of Prince Const. Ostrogsky]. Podil's'ke slovo. 1909. Ch. 15. 24 tsvitnya. S. 3–4. 5. Terlecki Emilian. Antropogeografia w szkołach średnich // Sprawozdanie Dyrekcyi c. k. Wyższej Szkoły Realnej w Tarnopolu za rok szkolny 1911/12. Tarnopol: Nakładem funduszu naukowego, 1912. S. 12–32. 6. Terlets'kyy O. Antropoehohrafiya v serednykh shkolakh [Anthropogeography in secondary schools]. Nasha shkola. L'viv-Chernivtsi, 1913. Rik V. S. 234–259. 7. Voronchuk I. Ostroz'kyy Vasyl'-Kostyantyn Kostyantynovych [Ostrogsky Vasyl-Konstantin]. Entsyklopediya istoriyi Ukrayiny: u 10 t. K.: Naukova dumka, 2010. T. 7. S. 690–691. 8. Yakovenko N. Narys istoriyi seredn'ovichnoyi ta rann'omodernoyi Ukrayiny [Essay on the history of medieval and early modern Ukraine]. K.: Krytyka, 2005. 582 s. 9. Rusyna O. Ukrayina pid tataramy i Lytvoyu [Ukraine under Tatars and Lithuania]. Ukrayina kriz' viky: u 15 t. T. 6. Kyiv: Al'ternatyvy, 1998. 319 s. 10. Mytsyk Yu., Khynchevs'ka-Hennel' T. Lyublyns'ka uniya 1569 [The Lublin Union 1569]. Entsyklopediya istoriyi Ukrayiny: u 10 t. T. 6. K.: Naukova dumka, 2009. S. 380–382. 11. Mytsyk Yu., Bazhan O., Vlasov V. Istoriya Ukrayiny [History of Ukraine]: navch. posib. dlya starshoklasnykiv. Kyiv, 2005. 576 s. 12. Paslavs'kyy I. Mizh Skhodom i Zakhodom. Narysy z kul'turno-politychnoyi istoriyi ukrayins'koyi tserkvy [Between East and West. Essays on the cultural and political history of the Ukrainian church]. L'viv: Strim, 1994. 144 s. 13. Hudzyak B., Turiy O. Beresteys'ka tserkovna uniya 1596 [Brestsky church union 1596]. Entsyklopediya istoriyi Ukrayiny: u 10 t. T. 1. Kyiv: Naukova dumka, 2009. S. 231–233. 14. Myts'ko I. Ostroz'ka slovyano-hreko-latyns'ka akademiya 1576–1636 [Ostroh Slavic-Greek-Latin Academy 1576–1636]. K.: Naukova dumka, 1990. 192 s. 15. Yakovenko N. Ukrayins'ka shlyakhta: z kintsya XIV – do kintsya XVII stolittya. Volyn' i Tsentral'na Ukrayina [The Ukrainian nobility: from the end of the XIV – to the end of the XVII century. Volyn and Central Ukraine]. K.: Krytyka, 2008. 834 s. 16. Kostomarov M. Knyaz' Kostyantyn Kostyantynovych Ostroz'kyy [Knyaz Konstantin Konstantinovich Ostrogzsky]. M. Kostomarov Halereya portretiv: biohr. narysy. K.:1993. S. 71–87. 17. Saukh P. Knyaz' Vasyl'-Kostyantyn Ostroz'kyy [Prince Vasily-Konstantin Ostrogzky]. Rivne: Volyn. oberehy, 2002. 244 s. 18. Ilarion, mytropolyt. Knyaz' Kostyantyn Ostroz'kyy i yoho kul'turna pratsya [Prince Konstantin Ostrogzsky and his cultural work]: ist. monohrafiya. Vinnipeh, 1958. 216 s. 9. Kempa T. Kostyantyn Vasyl' Ostroz'kyy (blyz'ko 1524/1525–1608) voyevoda Kyivivs'kyy i marshalok zemli Volyns'koyi [Konstantin Vasily Ostrogzsky (about 1524 / 1525–1608) the governor of Kiev and Marshal of the land of Volyn]; [per z pol.]. Khmel'nyts'kyy: PP Mel'nyk A. A., 2009. 342 s.; Kempa T. Konstanyt Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525–1608). Wojewoda kijowski i marszałek Ziemi Wołyńskiej. Toruń: wyd. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1997. 289 s. 20. Bondarchuk Ya. Knyaz' Vasyl'-Kostyantyn Ostroz'kyy – vyznachnyy metsenat vitchyznyanoyi kul'tury ta mystetstva [Prince Vasily-Konstantin Ostrogzky is a prominent philanthropist of national culture And art]. Naukovi zapysky. Seriya «Istorychni nauky». Ostroh, 2006. Vyp. 6. S. 86–101. 21. Vykhoanets' T. Den' pokhovannya Kostyantyna-Vasylya Ostroz'koho. «Notatky» na polyakh istorychnykh dzherel [The day of the burial of Constantine-Vasyl Ostrogzsky. «Notes» in the fields of historical sources]. Istoriya muzeynytstva, pamyatkookhoronnoyi spravy, kraysnavstva i turyzmu v Ostrozi ta na Volyni. Naukovyy zbirnyk. Ostroh, 2009. Vyp. 2. S. 204–215. 22. Tsimashenka L. Knyaz' Vasyl'-Kanstantsin Astrozhski i bratski rukh u Kieuskay mitropolii (aposhnyaya trets' XVI – pachatak XVII st.) [Prince Vasily Konstantin-Ostrog and fraternal movement in Kyiv Metropolis (last third of the XVI – beginning of XVII century)]. Studia historica Europae Orientalis = Yssledovanyya po ystoriy Vostochnoy Evropy. Minsk, 2009. Vyp. 2. S. 186–200. 23. Ul'yanovs'kyy V. Knyaz' Vasyl'-Kostyantyn Ostroz'kyy: istorychnyy portret u halereyi predkiv ta nashchadkiv [Prince Vasyl-Konstantin Ostrogzky: historical portrait in the gallery of ancestors and descendants]. K.: Prostr, 2012. 1366, [2] s.

Руслана Труба

КНЯЗЬ В.-К. ОСТРОЖСКИЙ И ФОНД ЕГО ИМЕНИ В ТЕРНОПОЛЕ В ИССЛЕДОВАНИЯХ ОМЕЛЯНА ТЕРЛЕЦКОГО

Статья посвящена анализу работы О. Терлецкого о князе В.-К. Острожском и фонде его имени в Тернополе. Акцентировано внимание на актуальности исследования О. Терлецкого для более глубокого изучения истории Тернополя.

Ключевые слова: В.-К. Острожский, фонд, Тернополь, О. Терлецкий, история городов.

Ruslana Truba

RESEARCH OMELIAN TERLETSKIY ABOUT PRINCE KOCTIANTYN-VASYL OSTROZKY AND THE FOUNDATION IN HIS NAME OF TERNOPIL

The article analyses Omelian Terletskiy's studies about Prince Kostiantyn-Vasyl Ostrogzky and the Foundation in his name of Ternopil. The attention is focused on the relevance of the research, O. Terletskiy for a deeper study of the history of Ternopil.

Key words: Kostiantyn-Vasyl Ostrogzky, Foundation, Ternopil, O. Tereletskyy, history of the cities.

УДК 94 (477)

Ірина Гуменна

**РОЛЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО У СТАНОВЛЕННІ ТА РОЗВИТКУ
УКРАЇНСЬКОГО СТУДЕНТСЬКОГО РУХУ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ
КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

У статті висвітлено внесок М. Грушевського у національно-політичне життя Східної Галичини, зокрема, у становлення та розвиток українського студентського руху кінця ХІХ – початку ХХ ст. Показано роль Михайла Сергійовича у боротьбі за політизацію студентського руху, становлення українського університету та підтримку соціально-побутового життя українського студентства, як каталізатора державотворчих процесів на території Східної Галичини кінця ХІХ – початку ХХ ст. У статті наголошено на співпраці українських студентських товариств та вченого у справах, які стосувалися української мови та видавничої діяльності.

Ключові слова: М. Грушевський, національно-політичне життя, українські студентські товариства, Східна Галичина, український університет.

У буремні часи національної революції 1917–1921 рр., коли на українських землях ще тривали бої на Східному фронті Першої світової війни (1914–1918 рр.), у Києві утворилася Українська Центральна Рада (березень, 1917 р.), яка до квітня 1918 року намагалася відстоювати право українського народу на самовизначення, незалежність, бо саме за її Четвертим Універсалом (9 (22) січня 1918 р.) лунало гасло проголошення Української Народної Республіки, як самостійної, вільної, суверенної держави українського народу.

Аналізуючи зазначені події початку ХХ ст. варто згадати найвидатнішого історика України, керівника Української Центральної Ради та «Товариства українських поступовців», політичного та громадського діяча, публіциста, борця за волю українського народу – Михайла Сергійовича Грушевського. 2017 р. став символічним для української історії, бо саме цього року відзначаємо 100-річницю від початку Української національної революції, символом якої був М. Грушевський.

Сьогодні, у важкі для нашого державотворення часи, коли Україна потребує піднесення національної свідомості, постаті великих людей, їх вчинки та доробки, уроки їх життя потребують детального вивчення. І одним із таких діячів є власне М. Грушевський, який причетний не лише до творення історичної науки та державотворчих процесів, але й активного впливу на становлення українського студентського руху на теренах Східної Галичини.

Виходячи із актуальності зазначеної теми, метою дослідження виступає аналіз ролі М. Грушевського у становленні та розвитку українського студентського руху Східної Галичини кінця ХІХ – початку ХХ ст., підтримці студентських товариств у боротьбі за політичні, економічні та культурно-освітні права українців західноукраїнських земель у складі Австро-Угорської імперії та Польської республіки.

Висвітлення мети, об'єкта та предмету дослідження ставить перед нами такі завдання: проаналізувати джерельну базу, яка висвітлює перебування М. Грушевського на теренах Східної Галичини; прослідкувати вплив М. Грушевського на український студентський рух Східної Галичини кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Основоположними принципами наукового дослідження є: історизм, об'єктивний аналіз подій і фактів, незалежно від політичних, партійних чи ідеологічних нашарувань. Теоретичною основою наукового аналізу проблеми є теорія наукового пізнання світу. В основу дослідження покладено застосування комплексу загальнонаукових методів: історичного, логічного, систематизації; власне історичних: проблемно-хронологічного, порівняльно-історичного; міждисциплінарних: статистичного, системно-структурного. Їх цілеспрямоване й комплексне застосування сприяло всебічному аналізу конкретної проблеми історичного дослідження.

Дослідженнями постаті М. Грушевського займалося вже не одне покоління істориків, серед них варто виділити праці Л. Винара [4], Л. Корнійчук [10], О. Валіон [2], Л. Чугаєвської [13]. Однак, геніальна постать великого вченого залишається для нас ще не вивченою, зокрема, в контексті визначення місця М. Грушевського у становленні та розвитку українського студентського руху у Східній Галичині кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Переїжджаючи 1894 р. у Східну Галичину, М. Грушевський усвідомлював та прагнув реалізувати свій національний обов'язок. Як свідчення сказаного, із приводу від'їзду до Львова, чернігівські друзі Михайла Сергійовича писали: «Ви ідете на кафедру української історії. Відколи українська нація почула себе після довгого занепаду нацією, – се вперше український професор

оповідає українцям по-українське рідну історію... Ваша праця буде стільки ж працею науковою, скільки і працею на користь національної свідомості нації» [3, с. 21].

Про зацікавленість Михайла Сергійовича, його надії на українську інтелігенцію та середовище, активного каталізатора віянь українського руху, яким, зазвичай, було українське студентство Східної Галичини, свідчить та радість із якою він відгукувався стосовно свого перебування на західноукраїнських землях. Історик говорить: «Плян сей був прийнятий мною з ентузіазмом супроти того значення, яке прив'язувано тоді в українських кругах галицькому рухові: в Галичині надіялися створити всеукраїнське культурне огнище ..., проломити систему проскрипції українського слова» [12, с. 29].

Власне, діяч і розпочав свою діяльність із відродження слова та українського видання. Починаючи з 1888 р., М. Грушевський писав публіцистичні статті, друкуючи їх здебільшого у львівських виданнях – «Правда», «Зоря», «Діло». Згодом в Галичині він вибився на визначного публіциста [4, с. 30]. «Саме в публіцистиці Грушевський виявився блискучим майстром, а його творчість на цьому відтинку мала великий вплив на формування громадської думки тогочасного українського суспільства», – так оцінює спадщину історика сучасний науковець Л. Корнійчук [10, с. 347].

Одразу, після переїзду, діяч почав співпереживати не лише за стан та якість наукових справ, розвиток культури та літературних видань, а і розпочав впливатися у політичні рухи на західноукраїнських землях, підтримував народовський напрямок і навіть посприяв утворенню Української національно-демократичної партії [12, с. 105].

Окрім почуття національного обов'язку, М. Грушевський болісно переживав процеси утискування всього українського, зокрема, заборони навчатися українською мовою, його бентежило, що навіть школи, де навчання велося українською були швидше винятком, ніж закономірністю, про що і зазначив: «Отсе перша кривда – що польське начальство не допускає многокласних українських шкіл... і взагалі до того всякими способами доводить, щоб більше було польських шкіл, а українських менше» [6, с. 26].

Усвідомлюючи потребу існування також українських вищих навчальних закладів, громадський діяч ще з 1897 р., у газеті «Діло» публікує свої міркування стосовно власного українського університету у статті «Добиваймося свого університету!». «Се річ дуже важна! Університет може становити собою цілу армію в культурнім поході народу, а яку вагу має наукова робота в загальному культурнім житті народу, того, чей, не потрібно широко доказувати» [5, с. 1–2], – зазначав М. С. Грушевський, наголошуючи, що жвава підтримка освіти та культури за важливістю не поступається справам політичним. Вчений вважав, що наступним кроком після створення університету стане націоналізація суду, адміністрації, «створення сучасної національної бюрократії», а далі – українська автономія [11, с. 247].

Натхнений ідеєю створення власне українського університету М. Грушевський пише «Меморіал Товариства до міністерства просвіти в справі утворення самостійного українського університету у Львові», який вперше озвучить на засіданні Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка 20 березня 1907 р. Меморіал викличе схвальні відгуки серед українського студентства та інтелігенції Східної Галичини, яка і покладе доробок вченого в основу парламентського запиту про утворення українського університету, що складатиметься із трьох факультетів – теологічного, юридичного та філософського [14, с. 291].

Вчений розумів, що для якісного становлення із студентства української інтелігенції та формування її як рушії державницьких процесів, необхідна якісна освіта українською мовою.

Обурення вченого викликало зневажливе ставлення керівництва Львівського університету до української мови, що вилилося у статтю вченого, опубліковану у газеті «Діло» за 1901 р [14, с. 291]. Саме тому М. Грушевський одразу намагався ліквідувати прогалину в підготовці наукових кадрів у зв'язку з «браком національної інституції» і для досягнення поставленої мети організував у Львові літні курси українознавства. У 1903 р., за ініціативи історично-філософської секції НТШ, започатковано громадський курс археології. Мета цих курсів, за визначенням М. Грушевського, полягала у наступному: «...дати можливість землякам прослухати курси в українсько-руській мові з найважливіших суспільних дисциплін; подати для курсів з деяких наук не заступлених в програмах тутешніх вищих шкіл, а дуже важливих для нашого національного становища; допомогти приготуванню наукових курсів у тих галузях українознавства, в яких таких курсів ще немає; вкінці – дати поле новим науковим силам для академічної діяльності» [2, с. 134].

Збираючи значну кількість студентів під час наукових курсів, виникла взаємопов'язана проблема поселення та проживання тривалий період часу слухачів. Саме тому з'явилася пропозиція про заснування студентського гуртожитку – Академічного дому в Львові, яку М. Грушевський висловив у 1903 р [7, с. 54]. Мета цього закладу визначалася так: «Від довшого часу відчувалася болюча потреба дому, де українсько-руська молодіж вищих шкіл могла би

знаходити добрі, пігненічні і можливо дешеві помешкання і таку ж їжу, в крайній потребі і кредит (по змові), де б виховувалася вона в здоровій атмосфері праці, вищих духовних інтересів, суспільних і національних обов'язків, не марнувала своїх сил в біді або невідповідних обставинах, приносила би в тяжку боротьбу життя непорушні запаси енергії, свіжість інтересів та ідеалів суспільної діяльності» [2, с. 135–136].

М. Грушевський «тримав руку на пульсі» політичних змін у житті українського народу і намагався науково тлумачити українському студентству всі політико-правові та історичні процеси того часу. Саме тому 1 лютого 1905 р. відбулися довірчі збори українських студентів у справі останніх подій в Росії, а 9 лютого заслухано доповідь професора М. Грушевського про початок першої російської революції [9, с. 136].

Громадський діяч наголошував, що його перебування на території Східної Галичини та співпраця із активною частиною проукраїнського руху, у тому числі й з українськими студентськими товариствами, стимулювало до нових пошуків не лише на ґрунті історичної ниви, а й до нових політичних роздумів: «... для України російської Галичина з цього часу стає насправді вікном у світ, що не давало їй заснути в темряві тодішніх заборон. На галицькому ґрунті, на галицьких відносинах, в галицьких виданнях ставилися, випробовувалися й рішались різні соціальні, політичні, національні питання» [12, с. 151].

Оцінюючи внесок М. Грушевського у формування національного самоусвідомлення жителів Східної Галичини та внесок у розвиток історичної науки з метою її популяризації, Головний відділ «Просвіти» у 1909 р. звертається до «проф. Грушевського з проською о написанні популярної історії» [1, с. 121].

Перебуваючи у Східній Галичині, вивчивши соціально-побутове становище українців та аналізуючи сучасне становище українських земель кінця XIX – початку XX століття, М. Грушевський дійшов висновку, що різні частини етнічної української землі йшли різними шляхами у своєму історичному розвитку: «Щоб вийти з сього розбиття й занепаду, який в дальшій розвою грозить нам повною національною смертю, – писав вчений у праці «Галичина і Україна», – українці мусять всю енергію вложити в те, аби відіграти національне почуття і з ним – почуття національної спільності, солідарності у різних частин українського народу та сконцентрувати, можливо систематично і планово, національні сили тих різних частин на спільній національній роботі» [8, с. 72].

М. Грушевський, перебуваючи на теренах Східної Галичини, активно взаємодіяв із українськими студентськими товариствами «Академічне братство», «Основа», «Ватра», «Дружній лихвар», «Академічна Громада» не лише із метою культурного розвитку студентства, а й намагався підтримати їх державницькі поривання.

На одних із загальних зборів українського студентства Східної Галичини 1896 р. М. Грушевський заявив: «Дуже втішно мені було перебути сі збори. Рад таки наша молодіж академічна лучиться в одну корпорацію, в одно тіло. Пожадати тепер, щоби в тілі і душа була єдина...» [9, с. 99], де зауважив, що українське студентство не дивлячись на політичну багатовекторність має об'єднатися заради єдиної державотворчої мети.

У політичному вимірі варто наголосити, що саме у Східній Галичині сформувалася лєвова частка переконань вченого, орієнтація на самовизначення української нації, які він поширював серед української інтелігенції та сприяв її чисельному зростанню. М. Грушевський організовував різноманітні курси не лише на історичну тематику, а і захищав рідну мову, сприяв оновленню педагогічних та наукових кадрів, розширював освітньо-просвітницьку роботу серед студентської молоді.

Не полишав М. Грушевський підтримувати українське студентство навіть у період еміграції, вбачаючи в українських студентських товариствах активне джерело боротьби за незалежність міжвоєнних українських земель. Для матеріальної підтримки студентів-емігрантів вчений налагодив співпрацю із іноземними фондами, а для поліпшення становища українських студентів, що емігрували після Першої світової війни в Чехословаччину зустрічався із президентом Т. Масариком [13, с. 72].

За неоціненний внесок та підтримку українського студентського руху Східної Галичини початку XX ст. представники студентського товариства «Академічна громада» називали М. Грушевського «правдивий приятель молодіжи» [9, с. 103].

М. Грушевський бачив українські студентські товариства не лише як організації, які обстоювали права студентів вищих навчальних закладів, а також дбали про покращення їх матеріального добробуту. Вчений розумів, що українські студентські товариства є тією ланкою, яка якнайбільше залучає молодь до участі в громадському житті Східної Галичини, зокрема, до активної суспільно-політичної діяльності, завдяки чому сприяє виробленню чіткої ідейної позиції.

Список використаних джерел

1. Алексієвцев М. М., Зуляк І. С. Діяльність «Просвіти» у національно-культурному відродженні Східної Галичини (1868–1914 рр.). Тернопіль, 1999. 184 с. 2. Валіон О. П. Роль М. Грушевського у національно-культурному відродженні українського народу (кінець XIX – початок XX ст.): дис. на здобуття канд. наук: 07.00.01. Тернопіль, 2003. 198 с. 3. Верстюк В. Діячі Української Центральної Ради. Біографічний довідник. Київ, 1998. 258 с. 4. Винар Л. Життя і наукова діяльність Михайла Грушевського // Український історик. 100-річчя з дня народження М.С. Грушевського. III рік 1–2 (9–10). Нью-Йорк-Мюнхен, 1966. С. 15–31. 5. Грушевський М. Добиваймося свого університету! // Діло, 1897. Ч. 147. С. 1–2. 6. Грушевський М. Про українську мову і українську школу / Репринтне видання; Передмова – Я.Гояна. Київ: «Веселка», 1991. 46 с. 7. Гуменна І. Л. Українські студентські товариства у розвитку освіти і науки у Східній Галичині першої третини XX ст. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. У 2 частинах. Тернопіль: В-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. Вип. 2. Ч. 1. С. 51–57. 8. Дем'янюк О. Й. Західноукраїнські землі у державотворчих планах голови Української Центральної Ради // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2009. № 652. С. 69–76. 9. Ковалюк Р. Український студентський рух на західноукраїнських землях XIX–XX ст. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. 420 с. 10. Корнійчук Л. Постаць М. Грушевського у творчому доробку А. Жуковського // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Історичні науки. 2008. Вип. 11. С. 343–354. 11. Політична історія України XX ст.: У 6 т. / Редкол.: І.Ф. Курас (голова) та ін. Київ: Генеза, 2002–2003. Т. 1.: На зламі століття (к. XIX ст. – 1917 р.) / Ю. А. Левенець (кер.), Л. П. Нагорна, М. С. Кармазіна. 2002. 424 с. 12. Сухий О. Галичина: між Сходом і Заходом. Нариси історії XIX – початку XX ст. Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. 226 с. 13. Чугаєвська Л. Михайло Грушевський і студентський рух в еміграції в 1920-ті роки // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія: Історія / Відп.ред. В. Ф. Колесник. Київ, 2007. Вип.91/93. С. 71–73. 14. Шологон Л. Публіцистичні праці як джерело до вивчення освітнього життя українців Східної Галичини другої половини XIX – на початку XX ст. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім.В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг.ред.проф. І.С.Зуляка. Тернопіль: В-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. С. 288–293.

References

1. Aleksiyevets' M. M., Zulyak I. S. Diyal'nist' «Prosvity» u natsional'no-kul'turnomu vidrozhenni Skhidnoyi Halychyny (1868–1914 rr.) [The activity of «Prosvita» in the national-cultural revival of Eastern Galychyna (1868–1914)]. Ternopil', 1999. 184 s. 2. Valion O. P. Rol' M. Hrushevs'koho u natsional'no-kul'turnomu vidrozhenni ukrayins'koho narodu (kinets' XIX – pochatok XX st.) [The role of M. Hrushevsky in the national-cultural revival of the Ukrainian people (the end of the XIX – early XX centuries)]: dys. na zdobuttya kand. nauk: 07.00.01. Ternopil', 2003. 198 s. 3. Verstyuk V. Diyachi Ukrayins'koyi Tsentral'noyi Rady. Biografichnyy dovidnyk [The characters of the Ukrainian Central Rada. Biographical guide]. Kyviv, 1998. 258 s. 4. Vynar L. Zhyttya i naukova diyal'nist' Mykhayla Hrushevs'koho [Life and scientific work of Mykhailo Hrushevsky]. Ukrayins'kyi istoryk. 100-richchya z dnya narodzhennya M.S. Hrushevs'koho. III rik 1–2 (9–10). N'yu-York-Myunkhen, 1966. S. 15–31. 5. Hrushevs'kyi M. Dobyvaymosya svoho universytetu! [Let's get to our university!]. Dilo, 1897. Ch. 147. S. 1–2. 6. Hrushevs'kyi M. Pro ukrayins'ku movu i ukrayins'ku shkolu [About Ukrainian Language and Ukrainian School] / Reprintne vydannya; Peredmova – Ya.Hoyana. Kyviv: «Veselka», 1991. 46 s. 7. Humenna I. L. Ukrayins'ki student-s'ki tovarystva u rozvytku osvity i nauky u Skhidniy Halychyni pershoi tretyny XX st. [Ukrainian Student Societies in the Development of Education and Science in Eastern Halychyna the first third of the twentieth century]. Naukovi zapysky Ternopil's'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka. Seriya: Istorya. / Za zah. red. prof. I. S. Zulyaka. U 2 chastynakh. Ternopil': V-vo TNPU im. V. Hnatyuka, 2013. Vyp. 2. Ch. 1. S. 51–57. 8. Dem'yanyuk O. Y. Zakhidnoukrayins'ki zemli u derzhavotvorchykh planakh holovy Ukrayins'koyi Tsentral'noyi Rady [Western-Ukrainian lands in the state-planning plans of the head of the Ukrainian Central Rada]. Visnyk Natsional'noho universytetu «L'viv's'ka politekhnik». 2009. # 652. S. 69–76. 9. Kovalyuk R. Ukrayins'kyi student-s'kyi rukh na zakhidnoukrayins'kykh zemlyakh XIX–XX st. [Ukrainian student movement in the western Ukrainian lands of the XIX – XX centuries]. L'viv: Instytut ukrayinoznavstva im. I. Kryp'yakevycha NAN Ukrayiny, 2001. 420 s. 10. Korniychuk L. Postat' M. Hrushevs'koho u tvorchomu dorobku A. Zhukov's'koho [The number of M. Hrushevsky in the creative work of A. Zhukovsky]. Naukovi zapysky [Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya»]. Istorychni nauky. 2008. Vyp. 11. S. 343–354. 11. Politychna istoriya Ukrayiny XX st. [Political History of Ukraine of the XX Century]: U 6 t. / Redkol.: I.F. Kuras (holova) ta in. Kyviv: Heneza, 2002–2003. T. 1.: Na zlami stolittya (k. XIX st. – 1917 r.) / Yu. A. Levenets' (ker.), L. P. Nahorna, M. S. Karmazina. 2002. 424 s. 12. Sukhyi O. Halychyna: mizh Skhodom i Zakhodom. Narisy istoriyi XIX – pochatku XX st. [Halychyna: Between East and West. Essays on the history of the XIX and early XX centuries]. L'viv: L'viv's'kyi natsional'nyy universytet im. I. Franka; Instytut ukrayinoznavstva im. I. Kryp'yakevycha NAN Ukrayiny, 1999. 226 s. 13. Chuhayevs'ka L. Mykhaylo Hrushevs'kyi i student-s'kyi rukh v emihratsiyi v 1920-ti roky [Mykhailo Hrushevsky and student movement in emigration in the 1920s]. Visnyk Kyiv's'koho natsional'noho universytetu im. T. Shevchenka. Seriya: Istorya / Vidp.red. V. F. Kolesnyk. Kyviv, 2007. Vyp.91/93. S. 71–73. 14. Sholohon L. Publitsystychni pratsi yak dzherelo do vyvchennya osvith'oho zhyttya ukrayintsiv Skhidnoyi Halychyny druhoi polovyny XIX – na pochatku XX st. [Publicist works as a source for studying the educational life of Ukrainians of Eastern Halychyna in the second half of

the XIX – early XX centuries]. Naukovi zapysky Ternopil's'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu im. V. Hnatyuka. Seriya: Istoriya / Za zah.red.prof. I S Zulyaka. Ternopil': V-vo TPNU im V. Hnatyuka, 2009. S. 288–293.

Ирина Гуменна

**РОЛЬ МИХАИЛА ГРУШЕВСКОГО В СТАНОВЛЕНИИ И РАЗВИТИИ УКРАИНСКОГО
СТУДЕНЧЕСКОГО ДВИЖЕНИЯ ВОСТОЧНОЙ ГАЛИЧИНЫ
КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX ВВ.**

В статье отражен вклад М. Грушевского в национально-политическую жизнь Восточной Галичины, в частности, в становление и развитие украинского студенческого движения конца XIX – начала XX вв. Показана роль Михаила Сергеевича в борьбе за политизацию студенческого движения, становление украинского университета и поддержку социально-бытовой жизни украинского студенчества как катализатора государственных процессов на территории Восточной Галиции конца XIX – начала XX вв. В статье отмечено сотрудничество украинских студенческих обществ и ученого по делам, которые касались украинского языка и издательской деятельности.

Ключевые слова: М. Грушевский, национально-политическая жизнь, украинские студенческие общества, Восточная Галичина, украинский университет.

Iryna Humenna

**THE ROLE OF M. HRUSHEVSKYY IN THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN STUDENT
MOVEMENT OF EASTERN HALYCHYNA
FROM THE END OF XIX – EARLY XX CENTURY**

The article is dedicated to the contribution of M. Hrushevskoho in the national political life of Eastern Halychyna, including the formation and development of Ukrainian student movement from the end of XIX – early XX century. The role of M. Hrushevskyy in the struggle for politicization of the student movement, the formation of Ukrainian university and supporting social and community life of Ukrainian students as catalyst of state processes in Eastern Halychyna from the end of XIX – early XX century. The article highlighted cooperation between Ukrainian students societies in matters concerning the Ukrainian language and publishing.

Key words: M. Hrushevskyy, national and political life, Ukrainian Student Society, Eastern Halychyna, Ukrainian university.

УДК 656.071.1:001.894:629.33

Наталія Бей

**ВНЕСОК Б. ЛУЦЬКОГО У РОЗВИТОК СВІТОВОГО АВТОМОБІЛЕБУДУВАННЯ
(1865–1942 РР.)**

Встановлено визначний внесок нашого співвітчизника, видатного інженера-конструктора та винахідника Б. Луцького у розвиток світового двигунобудування і автомобілебудування. З'ясовано, що у кінці XIX – на початку XX ст., розроблені ним двигуни внутрішнього згоряння та автотранспортні засоби, мали істотні переваги, порівняно із винаходами інших автомобілебудівних підприємств. Визначено, що винахідник був одним із талановитих і авторитетних інженерів-конструкторів у Європі.

Ключові слова: Б. Луцький, інженер-конструктор, винахідник, виробництво автотранспортних засобів, конструювання двигунів внутрішнього згоряння.

Наш співвітчизник Борис Григорович Луцький – був одним із геніальних інженерів-конструкторів та винахідників другої половини XIX – першої половини XX ст. Йому належить пріоритет у створенні багатьох конструкцій у світовому автомобілебудуванні. Інженерний талант конструктора-винахідника був багатогранний: він перший у світі створив шестициліндрові двигуни внутрішнього згоряння із вертикальним розміщенням; впровадив оригінальний принцип їх роботи, заснований на вприскуванні свіжого повітря у період розширення циліндрів; застосував для їх ефективної роботи напівсферичну камеру [1, с. 15].

Народився Б. Луцький в 1865 р. у с. Андріївка біля м. Бердянськ в Таврійській губернії на півдні Російської імперії [2, с. 63]. Після успішного закінчення в 1882 р. реального училища у м. Севастополь, за рекомендацією директора, князя М. Урусова, його відрядили до Німеччини на

навчання у Мюнхенській вищій технічній школі. Доля склалася так, що Б. Луцький майже все життя прожив за кордоном, але завжди залишався патріотом своєї батьківщини.

У Німеччині Б. Луцький прожив більшу частину свого життя і зробив значний внесок у розвиток світового автомобілебудування [3]. Зокрема, у німецькій компанії «Даймлер Моторен Гезельшафт» (далі – ДМГ) та консорціумах «Альгемайне Моторваген Гезельшафт» (далі – АМГ) і «Моторфарцойг унд Моторенфабрик Берлін» (далі – ММБ) він у цілому працював більше, ніж Г. Даймлер і В. Майбах – близько 17 років [4, с. 43]. Багато документів у архівах компанії «Даймлер-Бенц», пов'язаних з його ім'ям, були або знищені, або заховані у закритих запасниках. У Росії взагалі вважали, що він помер у 1926 р. Його ім'я з'являлося в радянській пресі вкрай рідко і фрагментарно. Тільки після 1990 р. про нього почали писати відомі дослідники історії автомобілебудування М. Дмитриченко [5], В. Дубовський [2], А. Рубець [6], О. Фірсов [1; 3–4; 7–12], К. Шляхтинський [13], Л. Шугуров [14] та інші.

Значні батьківські статки дозволили йому, пристрасно захопленому упродовж всього життя технікою, ще до закінчення Мюнхенської вищої технічної школи, отримати декілька патентів на винаходи двигунів внутрішнього згоряння і тим самим звернути на себе увагу промисловців і стати знаменитим у Європі перспективним конструктором газових двигунів [15, с. 294]. Свій перший газовий двигун Б. Луцький побудував у кінці 1885 р., коли ще був студентом першого курсу [14, с. 22]. Перші двигуни Б. Луцького були стаціонарними і тиххідними з частотою обертання колінчатого валу 180 об./хв., працювали на світільному газі і мали велику питому масу [2, с. 66].

Після повернення до Німеччини, де він у 1886 р. відбував військову повинність, Б. Луцький упродовж 1887–1888 рр. працював на Мюнхенській машинобудівній фабриці «Ландес Машиненфабрик» [2, с. 63]. У 1887 р. на фабриці, на основі своїх новітніх винаходів, він побудував новий газовий двигун [16, с. 131]. У 1888 р. на Мюнхенській виставці серед усіх фірм тільки Б. Луцький представив свої експонати не від імені фірми, а від себе особисто. Цей факт дозволив зробити припущення, що усі двигуни, представлені Б. Луцьким на цій виставці, виготовлені фірмою «Ландес Машиненфабрик» за його кошти.

Упродовж 1888–1890 рр. він працював у м. Гамбург на заводі «Кеберс Айзенверк», де виготовляли більш досконалі двигуни Б. Луцького на основі його новітніх винаходів [2, с. 64]. На торгово-промислових виставках у м. Гамбург (1889 р.) і м. Бремен (1890 р.) фірмою «Кеберс Айзенверк» були представлені двигуни потужністю 1–6 к/с, які вразили фахівців своєю незвичністю, простотою і надійністю. На цих виставках зазначені двигуни були нагороджені золотими та срібними медалями і почесним призом Гамбурзької торговельної асоціації за кращі конструкції для малого бізнесу, а Б. Луцького нагородили дипломом Гамбурзької асоціації німецьких інженерів за видатні досягнення у виготовленні двигунів [11, с. 31]. Після цих виставок він став відомий усій Німеччині, як талановитий конструктор з виробництва двигунів внутрішнього згоряння.

Упродовж 1891–1897 рр. Б. Луцький працював на Нюрнберзькому машинобудівному заводі, де у 1893 р. побудував свої перші автомобілі [4, с. 45]. У 1894 р. на промисловій виставці у м. Ерфурт винахідник представив декілька розроблених ним автомобільних двигунів: оригінальний «батареїний двигун» та «опозитний двигун» – перший у світі двигун, в якому циліндри розташовувалися один навпроти одного, а кривошипи колінчастого валу – під кутом 180° [2, с. 67]. У 1897 р. він заснував у м. Нюрнбезі власну фірму «Товариство з будівництва автомобільних екіпажів системи Луцький», на якій виготовляли легкові автомобілі різних конструкцій [17, с. 32; 18, с. 1], що проіснувала до 1900 р. [19–20].

У 1897 р. його обрали до керівного складу Європейського автомобільного союзу і Берлінського автомобільного клубу [2, с. 69]. Крім того, представники німецького капіталу М. Дуттенхофер і В. Лоренц зробили винахіднику привабливу пропозицію про співпрацю та запропонували посаду одного із директорів Берлінського консорціуму АМГ, пізніше перетвореного в ММБ, і консультанта в компанії ДМГ [11, с. 32]. Така співпраця була для Б. Луцького вигідною, оскільки працюючи в компанії АМГ, він отримував можливість виготовляти свої двигуни та автомобілі не тільки в м. Нюрнбезі, але і в м. Берлін. Крім того, оскільки М. Дуттенхоферу і В. Лоренцу належали 75 % акцій компанії ДМГ, Б. Луцький отримав можливість також виготовляти свої двигуни та автомобілі в м. Канштатт.

У 1898 р. на Міжнародній автомобільній виставці в Парижі компанією ДМГ представлено 5-тонний вантажний автомобіль з двоциліндровим двигуном «Фенікс» потужністю 10 к/с, при конструюванні якого використали багато винаходів Б. Луцького [14, с. 23]. У 1899 р. у м. Берлін відбулася Перша міжнародна виставка автомобілів, яку проводив Європейський автомобільний союз спільно з Німецьким спортивним союзом. На ній представлено 120 експонатів автомобілів, з них 20 іноземних. Серед німецьких експонатів були представлені автомобілі 36 фірм, які виготовляли автомобілі з бензиновими двигунами, і 12 фірм, які виготовляли автомобілі з

електричними двигунами [21, с. 36]. Перше місце і велику золоту медаль на цій виставці отримали автомобілі Б. Луцького, яких представлено 12 експонатів [22–23]. Експозиція «Товариства виробників автомобілів (Автомобілвагенбау)» включала: два малолітражних автомобілі (одномісний і двомісний) та один поштовий автомобіль [24–25].

Малолітражний двомісний автомобіль, вантажопідйомністю 230–252 кг, був оснащений відкидним верхом, мав бензиновий двигун 4-тактного циклу з двома циліндрами потужністю 3,5 к/с, електричне запалювання, повітряне і водяне охолодження циліндрів за рахунок їх ребристої поверхні [9]. У конструкції двигуна був впускний і випускний клапани, якими управляли за допомогою активних важелів, розташованих у вертикальному положенні під кутом 90°. Водяний резервуар, що виконував функцію радіатора, вмещав 20 л води і знаходився у передній частині між двома колесами. Охолодження водою відбувалося за рахунок її циркуляції за допомогою поршневого насоса [2, с. 65–67]. Двигун був розташований під сидінням водія, там же розміщений бензиновий бак ємністю 25–30 л і акумулятор. Такий малолітражний автомобіль мав подвійний діапазон швидкостей за рахунок зубчастого варіатора [14, с. 26]. На підвищеній передачі досягали необхідної швидкості за рахунок регулювання робочої суміші запалювання. Всі важелі управління були зібрані в одну колонку, якими легко управляли [1, с. 17–18]. На колонці знаходився важіль зчеплення, там же включався струм для запалювання і регулювалася подача бензину, що дозволяло контролювати швидкість автомобіля. Вперше була застосована гальмівна педаль, натискаючи на яку ногою, автомобіль приводили до миттєвої зупинки. Функцію керування автомобілем виконувала металева штанга, якою можна керувати однією рукою, звільнивши іншу для обслуговування важелів. Автомобіль був обладнаний задньою передачею і електричним сигналом.

Нововведенням на автомобілі була система електричного запалювання, яке згодом стало називатися «подвійним». Акумулятор використовували при пуску двигуна, а для постійної роботи запалювання здійснювалося за допомогою магнето, запатентованого Р. Бошем, Ф. Сімсом [9]. Це магнето не вимагало трансформації, оскільки висока напруга подавалась на запальні свічки, не вимагаючи індукційної котушки [2, с. 70]. Сенс подвійного запалювання полягав у наступному. Запалювання від постійного джерела струму (акумулятора) мало перевагу, тому що при пуску двигуна давало сильну іскру. Іскра від магнето в цій ситуації була слабкою, що ускладнювало пуск двигуна. Але, як встановлено дослідним шляхом, застосування запалювання від постійного джерела струму з використанням переривника і індукційної котушки на певному етапі обмежувало зростання частоти обертання двигуна: зі збільшенням частоти обертання спадала напруга в ланцюзі, іскра ставала слабшою і подальший приріст потужності двигуна ставав неможливим. Пізніше подвійне запалювання набуло широкого поширення і застосовується дотепер.

Малолітражний одномісний автомобіль мав вертикальний одноциліндровий двигун потужністю 2 к/с з електричним запалюванням і повітряним охолодженням [7, с. 44–45]. Його вантажопідйомність становила 180–200 кг. У цьому автомобілі впускний клапан був «атмосферним», а важіль використовували як кермо. Циліндр кріпився до картера не болтами, а спеціальними кріпленнями.

У 2-тонному автомобілі для перевезення пошти з вертикальним двоциліндровим двигуном потужністю 5 к/с між двома поштовими агентами і передніми колесами був розташований контейнер об'ємом приблизно $\frac{3}{4}$ м³, який відкривався збоку за допомогою подвійних дверцят [5, с. 82]. На даху контейнера можна розміщувати невеликі посилки. Радіатор у цьому автомобілі був розташований спереду і прихований за імператорською емблемою, а електричний сигнал – поруч з рульовою колонкою [2, с. 72–73]. Клапани розташовувались перпендикулярно, впускний – зверху, випускний – збоку, управління якими здійснювали за допомогою розподільного вала, розташованого вертикально [14, с. 24].

На Берлінській виставці автомобілі Б. Луцького викликали захоплення аудиторії і позитивні відгуки фахівців. У їх розробленні використали багато технічних винаходів талановитого інженера-конструктора. Його мотори відрізнялись стабільністю, через те, що колінчастий вал, на який припадало значне навантаження, був розміщений внизу [13, с. 11]. Під час змащення камера згоряння і клапани залишались сухими, так як поршень забирав масло внизу і піднімав його вгору, але тільки на висоту свого ходу. У двигунів були найменші у той час витрати палива (460 л/год. на 1 к/с), тоді як подібні мотори потребували близько 800 л/год. на 1 к/с [26, с. 19].

Винахідник використовував бензинові мотори, діаметр циліндра яких становив 65–75 мм, а потужність сягала 2,5–4,0 к/с [2, с. 74]. У так званому «карбюраторі» в пропорції 1:3 змішувалося повітря із рідким бензином, потім ця суміш передавалась у змішувач, куди надходило також і повітря. Проходив повторний цикл змішування, після чого виходила суміш, що складалася вже з однієї частини бензину і дев'яти частин повітря. Великі мотори охолоджувалися водою, для менших двигунів досить було збільшити площу поверхні та безперервно подавати холодне

повітря. Чим більше тонких (1,5 мм) ребер було на блоці двигуна, тим ефективніше відбувалося його охолодження.

На відміну від більшості автомобілів того часу, двигуни Б. Луцького запускалися з місця водія спеціальним важелем, який одночасно включав двигун і зчеплення [2, с. 83]. Водієві не доводилося довго крутити ручку, а потім стрибати в автомобіль на ходу. На ранніх машинах передача здійснювалася за допомогою натягнутого сталевого троса, на більш удосконалених цю функцію виконували зубчасті шестерні.

На Берлінській виставці Б. Луцький був одним із трьох керівників технічного комітету, через те, що був у той час одним з найталановитіших та авторитетних інженерів і винахідників у галузі двигунобудування і автомобілебудування в Європі [27, с. 25]. За видатні досягнення у галузі двигунобудування його нагородили дипломом Гамбурзького союзу німецьких інженерів; за кращий двигун для малого бізнесу – почесним призом Гамбурзького промислового союзу; Золотою медаллю та премією заснованою королем Людвігом [8, с. 41]. Його двигуни і автомобілі нагороджені золотими та срібними медалями на виставках: у Гамбурзі (1889 р.), Бремені (1890 р.), Страсбурзі (1891 р.), Палермо (1892 р.), Гарбурзі (1892 р.), Інгельштадті (1892 р.), Ерфурті (1894 р.), Відні (1894 р.), Празі (1894 р.), Ламберзі (1894 р.), Кенігрлатці (1894 р.), Штутгарті (1894 р.), Ульмі (1895 р.), Нюрнберзі (1896 р.), Парижі (1898 р.) та ін. [6, с. 130].

Автомобілі Б. Луцького, представлені від Німеччини у 1900 р. на Всесвітній універсальній виставці у Парижі [8, с. 42; 28, с. 199], де поштовий автомобіль був удостоєний золотої медалі [29, с. 178]. У 1901 р. 5-тонний вантажний автомобіль з двигуном потужністю 10 к/с був представлений імператору Миколі II, як автомобіль Б. Луцького, через те, що в його конструкцію внесли значну кількість технічних пропозицій винахідника [5, с. 82]. Тільки в Російській імперії вантажні автомобілі Б. Луцького були названі його ім'ям. У Німеччині їх продавали під назвою «Даймлер-Фенікс», а в Англії – «Мілнс Даймлер» [2, с. 87].

Упродовж 1903–1904 рр. винахідник організував виробництво автомобілів на заводі «Лесснер» у м. Санкт-Петербург [14, с. 24]. Незважаючи на те, що у тогочасному виробництві більшості легкових і вантажних автомобілів використовували конусне зчеплення, у легкових автомобілів марки «Лесснер» застосовували компактне багатодискове зчеплення, вбудоване у маточину маховика. Чималу зацікавленість представляла коробка передач: чотириступінчаста на моделях потужністю 22 і 32 к/с і триступінчаста на моделях потужністю 12 к/с. Прагнучи обійти патент Л. Рено на коробку передач з прямою вищою передачею, Б. Луцький запропонував замість тривальної схеми, широко поширеної дотепер, двовальну із валами, розміщеними у горизонтальній площині [14, с. 26–27]. Ведений вал закінчувався конічною шестернею, пов'язаною з диференціалом і півосями. Наборами шестерень на обох валах забезпечувалися три передачі. Ведені конічні шестерні стикувалися своїми неробочими торцями і утворювали коробку диференціала.

За заслуги перед Вітчизною у 1904 р. Б. Луцького нагородили орденом Святого Станіслава, а у 1906 р. за впровадження двигунів для імператорського російського флоту, Микола II присвоїв йому звання спадкоємного почесного громадянина Російської імперії [30, с. 201], а в 1911 р. – дворянський титул. При цьому прізвище Луцький змінено на Луцькой [2, с. 62]. Упродовж 1911–1919 рр. в Російській імперії він писав своє прізвище як Борис фон Луцькой.

Звання спадкоємного почесного громадянина Російської імперії присвоєно Б. Луцькому після п'ятирічного періоду його видатної діяльності на благо Вітчизни (упродовж 1900–1905 рр.). Присвоєння звання спадкоємного почесного громадянина за такий короткий термін стало унікальним випадком, оскільки його можна отримати тільки за особливо видатні заслуги перед батьківщиною упродовж не менше 10 років [31, с. 228; 32, с. 2]. Для пересічних громадян, щоб отримати звання спадкоємного почесного громадянина, яке назавжди переходило до всіх законних дітей його власника, спочатку треба отримати почесне громадянство для себе довічно.

У 1919 р. дворянин Б. Луцький повернувся на батьківщину в с. Андріївка Бердянського повіту Таврійської губернії [12, с. 43]. Оскільки там проживали його літні батьки, про долю яких після подій 1917 р. він нічого не знав. У 1920 р. через громадянську війну він був змушений покинути батьківщину і повернутися до Німеччини.

Із 1919 р. Б. Луцький розпочав дослідження з удосконалення автомобільних коліс і створив кілька «епохальних» винаходів, серед яких пневматична амортизуюча маточина колеса, яку встановлювали на автомобіль з метою пом'якшення та плавного водіння [10, с. 53–54]. Пневматична маточина могла бути налагоджена для будь-якого навантаження на колесо. Крім того, вона мала ще одну виключну перевагу – автомобіль з її використанням не підстрибував, завдяки створенню нею так званої «повітряної подушки» [14, с. 26]. На підставі здійснених багаторічних випробувань стало зрозумілим, що пневматична маточина колеса збільшує термін дії автомобіля і є невід'ємною його частиною. Упродовж 1920–1925 рр. винахідник запатентував у

різних країнах десятки винаходів, пов'язаних із удосконаленням коліс. Тільки в Німеччині, в цей період він запатентував такі винаходи: шини із ламелями, колінчасте кільце та скребок для пневматичних маточин коліс, пружну маточину, подвійний барабан для пневматичних маточин, пневматичну маточину з блоком циліндрів та ін.

У 1921 р. Б. Луцький створив у Берліні підприємство «Завод Луцького. Товариство з обмеженою відповідальністю», яке розробляло і виготовляло відповідно до його патентів пневматичні маточини коліс і підвіски для автомобілів [7, с. 55–56]. Вони забезпечували зручне технічне обслуговування всіх автомобілів, м'яке водіння на неякісних дорогах, економну витрату гуми, плавне гальмування і підходили для будь-яких шин.

Упродовж 1926–1929 рр. Б. Луцький запатентував у різних країнах десятки винаходів, пов'язаних не тільки із удосконаленням коліс, але й двигунів внутрішнього згорання. Зокрема, у Франції в цей період ним запатентовані такі винаходи: свічка запалювання, пристрій спостереження для двигунів внутрішнього згорання, свічка запалювання із пристроєм управління, об'єднана свічка запалювання та ін. [3]. У цих патентах винахідник захищав конструкції оригінальних свічок запалювання і пристроїв для візуального контролю за займанням горючої суміші в робочих циліндрах двигунів. Його винаходи призначені для надійного контролю процесів у двигунах внутрішнього згорання всіх типів, особливо дизельних.

У 1929 р. винахідник від підприємства «Завод Луцького. Товариство з обмеженою відповідальністю» запатентував у Франції удосконалений винахід під назвою «Пневматична маточина» [12, с. 45]. Упродовж 1930–1932 рр. колеса із такими пневматичними маточинами випробовували у Франції на артилерійських лафетах і навіть у Червоній армії. Радянські фахівці із наукового автотракторного інституту розробили дослідні зразки коліс із пневматичними маточинами за конструкцією Б. Луцького, але до їх серійного виробництва справа не дійшла. У 1980-х рр. пневматичними маточинами, розробленими винахідником на початку ХХ ст., зацікавилися промисловці Німеччини з метою їх застосування на тогочасних автотранспортних засобах.

У 1932 р. винахідник запатентував конструкцію оригінальнішого автомобіля першої половини ХХ ст. [3]. На відміну від всіх існуючих у той час конструкцій, автомобіль Б. Луцького відрізнявся тим, що замість чотирьох коліс мав лише два. Основна ідея цього винаходу полягала в тому, щоб створити таку конструкцію автомобіля, завдяки якій він придбав би форму повністю обтічного тіла. Для цього замість звичайних коліс із пневматичними шинами він застосував кулясті порожнисті колеса, встановлені спереду та позаду автомобіля. За рахунок корпусу у вигляді еліпса при русі автомобіля опір повітря знижувався до мінімуму. Цей автомобіль Б. Луцького назвали автомобілем майбутнього.

У 1936 р. винахідник через посередництво авіатора і промисловця Г. Гірта запропонував російському керівництву, в особі маршала М. Тухачевського, виробляти в Росії розроблений ним одноколісний півсферичний автомобіль [12, с. 47]. До листів, адресованих М. Тухачевському, додано креслення цього автомобіля у масштабі 1:10. У 1930-х рр. Б. Луцький звертався в посольство СРСР у Берліні з метою свого повернення на батьківщину, проте «злісному монархісту» в цьому відмовили. Він помер у Парижі в 1942 р.

Отже, у кінці ХІХ ст. одними з кращих легкових та вантажних автомобілів у світі були автомобілі, розроблені нашим співвітчизником, видатним інженером-конструктором і винахідником Б. Луцьким. Він брав участь у конструюванні двигунів і автомобілів німецької компанії АМГ і ММБ, які тиражувалися та користувалися комерційним успіхом у світі. Його внесок у створення та розвиток двигунів і автомобілів цієї компанії, а також інших компаній Німеччини та Європи був настільки значним, що ще за життя його називали генієм двигунобудування і автомобілебудування.

Список використаних джерел

1. Фирсов А. В. Термодинамический цикл Б. Г. Луцкого // Питання історії науки і техніки. 2012. № 1. С. 15–23.
2. Дубовской В. И. Автомобили и мотоциклы России (1896–1917 гг.). М.: Транспорт, 1994. 302 с. 3.
3. Фирсов А. В. Автомобили инженера Б. Г. Луцкого – лучшие в автомобилестроении конца XIX века // Історія науки і біографістика [Електронне видання]. 2011. № 3. URL: http://inb.dnsgb.com.ua/2011-3/11_firsov.pdf (дата звернення 01.02.2017).
4. Фирсов А. В. Российский инженер Борис Луцкий – один из создателей автомобилей «Даймлер» и «Мерседес» // Питання історії науки і техніки. 2012. № 4. С. 42–49.
5. Дмитриченко М. Ф., Язвінська О. М., Хорошун Б. І. Історія автомобільного транспорту. К.: НТУ, 2011. 352 с.
6. Рубец А. Д. История автомобильного транспорта России. М.: Академия, 2003. 300 с.
7. Фирсов А. В. Автомобили системы «Луцкий» // Дослідження з історії техніки. 2011. № 14. С. 44–58.
8. Фирсов А. В. Б. Луцкий на Всемирной выставке 1900 года в Париже // Питання історії науки і техніки. К. 2011. № 3. С. 39–46.
9. Фирсов А. В. Б. Г. Луцкий – создатель 4-тактного вертикального двигателя внутреннего сгорания с внизу расположенным коленчатым валом // Історія науки і біографістика [Електронне видання]. 2011. № 2. URL: http://inb.dnsgb.com.ua/2011-2/11_firsov.pdf (дата звернення 01.02.2017).
10. Фирсов А. В. Б. Г. Луцкий –

создатель уникальных колес для самолетов, автомобилей и «летающих тарелок» // Дослідження з історії техніки. 2013. № 18. С. 53–63. 11. Фирсов А. В. О вымыслах, домыслах и недостоверной информации в публикациях российских и украинских историков о гениальном конструкторе Б. Г. Луцком // Дослідження з історії техніки. 2014. Вип. 19. С. 22–36. 12. Фирсов А. В. К 150-летию со дня рождения инженера Б. Г. Луцкого: неизвестные и малоизвестные факты биографии // Питання історії науки і техніки. 2015. № 1. С. 40–48. 13. Шляхтинский К. В. Автомобиль в России (очерки истории русского автомобилизма). Х.: Хоббкнига, 1993. 96 с. 14. Шугуров Л. М. Автомобили России и СССР. М.: ИЛБИ, 1993. 252 с. 15. Sass F. Geschichte Des Deutschen Verbrennungsmotorenbaues: Von 1860–1918. Göttingen, Heidelberg: J. Springer, 1962. 667 p. 16. Schöttler R. Die Kraftmaschinen auf der Kleingewerbe austeilung in München // Zeitschrift Verein Deutscher Ingenieure. VDI-Verlag. 1888. Vol. 32. P. 1097. 17. Handbuch der Gesellschaften mit beschränkter Haftung im deutschen Reichs: Mit einer Beigabe: Das Reichs-Gesetz betr. die Gesellschaften m.b.H. vom 20. April 1892. Ein Hand- und Nachschlagebuch für Bankiers, Kaufleute, Industrielle, Kapitalisten etc. A. Schumann, 1898. 400 p. 18. Horseless Age: The Automobile Trade Magazine. The Horseless age company, 1898. Vol. 3. P. 1. 19. Peters F. Nürnberg // Centralblatt für Accumulatoren und Galvanotechnik. Nabu Press, 1900. Vol. 1. P. 413. 20. Valentin E. Zeitschrift für Werkzeugmaschinen und Werkzeuge. 1901. Heft 5. P. 79. 21. Kirchberg P. Automobilausstellungen und Fahrzeugtests in aller Welt. Der Motorwagen. Zeitschrift für Automobil-Industrie und Motorenbau. 2 Bände. Teil 1: 1898–1914. Transpress, Berlin, 1985. 255 p. 22. Dingler J. G., Dingler E. M. Die internationale motorwagenausstellung zu Berlin 1899 // Dinglers polytechnisches Journal: Vol. 313. Polytechnische Gesellschaft, Berlin, J. G. Cotta. 1899. P. 106–108. 23. Mason F. H. Automobile (System Loutzky) // Consular reports: Commerce, manufactures, etc. Vol. 227. United States. Bureau of Foreign Commerce, United States Dept. of Commerce and Labor. Washington: Government printing office. 1899. P. 524. 24. Marquis R. Les moteurs légers applicables à l'industrie aux cycles et automobiles, à la navigation, à l'aéronautique, à l'aviation, etc. Paris. E. Bernard et cie, 1899. P. 335. 25. Les Automobiles Loutzky / Le Chauffeur, Lockert, Louis. Éditeur scientifique. – 25 Octobre 1899. P. 384–390. 26. Александров Н. Первые среди равных. М.: Информедиа Паблишерз, 2006. 252 с. 27. Mitteleuropäischer Motorwagen-Verein, 1897–1907. Mitteleuropäischer Motorwagen-Verein, Berlin. Pass & Garleb, G.m.b.H., 1908. 166 p. 28. Witt O. N. Official catalogue exhibition of the German empire. Reichscommissar für die Welt-ausstellung in Paris. 1900. 424 p. 29. Meier-Graefe J. Die Weltausstellung in Paris 1900. Verlag von F. Kruger in Paris und Leipzig. Paris, 1900. 212 p. 30. V. Jahrgang. Berliner Automobil-Verein // Zeitschrift des mitteleuropäischen Motorwagen-Vereins. Vol. 7. Mitteleuropäischer Motorwagen-Verein, Berlin. 1906. P. 201. 31. Белокрыс А. М. Почетное гражданство в дореволюционной России // История государства Российского. – 2005. № 3. С. 55–57. 32. Петров В. А. Личные и потомственные почётные граждане. URL: <http://geno.ru/article/99/> (дата звернення 01.02.2017).

References

1. Firsov A. V. Termodinamicheskii tsikl B. G. Lutskogo [The thermodynamic cycle of B.G. Lutsky]. Pytannya istorii nauki i tekhniki. 2012. № 1. S. 15–23. 2. Dubovskoi V. I. Avtomobili i mototsikly Rossii (1896–1917 gg.) [Automobiles and Motorcycles of Russia (1896–1917)]. М.: Transport, 1994. 302 s. 3. Firsov A. V. Avtomobili inzhenera B. G. Lutskogo – luchshie v avtomobilestroenii kontsa XIX veka [Cars of engineer B.G. Lutsky – the best in the automotive industry at the end of the 19th century]. Istoriya nauky i biohafistyka [Elektronne vydannya]. 2011. № 3. URL: http://inb.dnsgb.com.ua/2011-3/11_firsov.pdf. 4. Firsov A. V. Rossiiskii inzhener Boris Lutskiy – odin iz sozdatelei avtomobilei «Daimler» i «Mercedes» [Russian engineer Boris Lutsky – one of the creators of cars «Daimler» and «Mercedes»]. Pytannya istoriyi nauky i tekhniki. 2012. № 4. S. 42–49. 5. Dmitrichenko M. F., Yazvins'ka O. M., Khoroshun B. I. Istoriya avtomobil'noho transportu [The history of road transport]. K.: NTU, 2011. 352 s. 6. Rubets A. D. Istoriya avtomobil'nogo transporta Rossii [The history of motor transport in Russia]. М.: Akademiya, 2003. 300 s. 7. Firsov A. V. Avtomobili sistemy «Lutskii» [Automobiles of the system «Lutsky»]. Doslidzhennya z istorii tekhniki. 2011. № 14. S. 44–58. 8. Firsov A. V. B. Lutskii na Vsemirnoi vystavke 1900 goda v Parizhe [B. Lutsky at the World Exhibition in 1900 in Paris]. Pytannya istoriyi nauky i tekhniki. K. 2011. № 3. S. 39–46. 9. Firsov A. V. B. G. Lutskii – sozdatel' 4-taktnogo vertikal'nogo dvigatelya vnutrennego sgoraniya s vnizu raspolozhennym kolenchatym valom [B. G. Lutskiy – the creator of the 4-stroke vertical internal combustion engine with the lower located crankshaft]. Istoriya nauky i biohafistyka [Elektronne vydannya]. 2011. № 2. URL: http://inb.dnsgb.com.ua/2011-2/11_firsov.pdf. 10. Firsov A. V. B. G. Lutskoi – sozdatel' unikal'nykh koles dlya samoletov, avtomobilei i «letayushchikh tarelok» [B.G. Lutskoy – the creator of unique wheels for airplanes, cars and «flying saucers»]. Doslidzhennya z istoriyi tekhniki. 2013. № 18. S. 53–63. 11. Firsov A. V. O vymyslakh, domyslakh i nedostovernoi informatsii v publikatsiyakh rossiiskikh i ukrainskikh istorikov o genial'nom konstruktore B. G. Lutskom [On fictions, speculation and inauthentic information in the publications of Russian and Ukrainian historians about the brilliant designer B.G. Lutsky]. Doslidzhennya z istoriyi tekhniki. 2014. Vip. 19. S. 22–36. 12. Firsov A. V. K 150-letiyu so dnya rozhdeniya inzhenera B. G. Lutskogo: neizvestnye i maloizvestnye fakty biografii [To the 150th anniversary of the birth of engineer B.G. Lutsky: unknown and little-known facts of biography]. Pitannya istorii nauki i tekhniki. 2015. № 1. S. 40–48. 13. Shlyakhtinskii K. V. Avtomobil' v Rossii (ocherki istorii russkogo avtomobilizma) [The car in Russia (essays of the history of Russian motorism)]. Kh.: Khobbkniha, 1993. 96 s. 14. Shugurov L. M. Avtomobili Rossii i SSSR [Automobiles of Russia and the USSR]. М.: ИЛБИ, 1993. 252 s. 15. Sass F. Geschichte Des Deutschen Verbrennungsmotorenbaues: Von 1860–1918. Göttingen, Heidelberg: J. Springer, 1962. 667 p. 16. Schöttler R. Die Kraftmaschinen auf der Kleingewerbe austeilung in München. Zeitschrift Verein Deutscher Ingenieure.

VDI-Verlag. 1888. Vol. 32. P. 1097. 17. Handbuch der Gesellschaften mit beschränkter Haftung im deutschen Reichs: Mit einer Beigabe: Das Reichs-Gesetz betr. die Gesellschaften m.b.H. vom 20. April 1892. Ein Hand- und Nachschlagebuch für Bankiers, Kaufleute, Industrielle, Kapitalisten etc. A. Schumann, 1898. 400 p. 18. Horseless Age: The Automobile Trade Magazine. The Horseless age company, 1898. Vol. 3. P. 1. 19. Peters F. Nürnberg./ Centralblatt für Accumulatoren und Galvanotechnik. Nabu Press, 1900. Vol. 1. P. 413. 20. Valentin E. Zeitschrift für Werkzeugmaschinen und Werkzeuge. 1901. Heft 5. P. 79. 21. Kirchberg P. Automobilausstellungen und Fahrzeugtests in aller Welt. Der Motorwagen. Zeitschrift für Automobil-Industrie und Motorenbau. 2 Bände. Teil 1: 1898–1914. Transpress, Berlin, 1985. 255 p. 22. Dingler J. G., Dingler E. M. Die internationale motorwagenausstellung zu Berlin 1899 // Dingers polytechnisches Journal: Vol. 313. Polytechnische Gesellschaft, Berlin, J. G. Cotta. 1899. P. 106–108. 23. Mason F. H. Automobile (System Loutzky) // Consular reports: Commerce, manufactures, etc. Vol. 227. United States. Bureau of Foreign Commerce, United States Dept. of Commerce and Labor. Washington: Government printing office. 1899. R. 524. 24. Marquis R. Les moteurs légers applicables à l'industrie aux cycles et automobiles, à la navigation, à l'aéronautique, à l'aviation, etc. Paris. E. Bernard et cie, 1899. R. 335. 25. Les Automobiles Loutzky / Le Chauffeur, Lockert, Louis. Éditeur scientifique. – 25 Octobre 1899. R. 384–390. 26. Aleksandrov N. Pervye sredi ravnykh. M.: Informedia Publisherz, 2006. 252 s. 27. Mitteleuropäischer Motorwagen-Verein, 1897–1907. Mitteleuropäischer Motorwagen-Verein, Berlin. Pass & Garleb, G.m.b.H., 1908. 166 p. 28. Witt O. N. Official catalogue exhibition of the German empire. Reichscommissar für die Welt-ausstellung in Paris. 1900. 424 p. 29. Meier-Graefe J. Die Weltausstellung in Paris 1900. Verlag von F. Kruger in Paris und Leipzig. Paris, 1900. 212 p. 30. V. Jahrgang. Berliner Automobil-Verein. Zeitschrift des mitteleuropäischen Motorwagen-Vereins. Vol. 7. Mitteleuropäischer Motorwagen-Verein, Berlin. 1906. R. 201. 31. Belokryz A. M. Pochetnoe grazhdanstvo v dorevolyutsionnoi Rossii [Honorary citizenship in pre-revolutionary Russia]. Istoriya gosudarstva Rossiiskogo. 2005. № 3. S. 55–57. 32. Petrov V. A. Lichnye i potomstvennye pochetnye grazhdane [Personal and hereditary honorable citizens]. URL: <http://geno.ru/article/99/>.

Наталія Бей

ВКЛАД Б. ЛУЦКОГО В РАЗВИТИЕ МИРОВОГО АВТОМОБИЛЕСТРОЕНИЯ (1865–1942 ГГ.)

Установлено выдающийся вклад нашего соотечественника, талантливого инженера-конструктора и изобретателя Б. Луцкого в развитие мирового двигателестроения и автомобилестроения. Выяснено, что в конце XIX – в начале XX вв., разработанные Б. Луцким двигатели внутреннего сгорания и автотранспортные средства, имели существенные преимущества по сравнению с изобретениями других автомобилестроительных предприятий. Определено, что изобретатель был одним из талантливых и авторитетных инженеров-конструкторов в Европе.

Ключевые слова: Б. Луцкий, инженер-конструктор, изобретатель, производство автотранспортных средств, конструирование двигателей внутреннего сгорания.

Nataliya Bey

THE CONTRIBUTION OF B. LUTS'KOY TO THE DEVELOPMENT OF THE WORLD AUTOMOTIVE INDUSTRY (1865–1942)

Established prominent contribution to our fellow outstanding design-engineer and inventor B. Luts'koy to the development of world production of engines and automotive. It was found that in the late XIX – early XX century, developed by B. Luts'koy internal combustion engines and motor vehicles, have significant advantages compared to other inventions of automotive companies. Determined that the inventor was a talented and respected design-engineers in Europe.

Key words: B. Luts'koy, design-engineer, inventor, manufacture of motor vehicles, construction of internal combustion engine.

УДК 94(477):929 Болбочан»1917/1920»

Олег Полянський

ПОЛКОВНИК ПЕТРО БОЛБОЧАН В УКРАЇНСЬКІЙ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РР.

Розглядається життєвий шлях, діяльність й причини трагічної смерті полковника-державника Петра Болбочана. Його військову діяльність в армії УНР проаналізовано в контексті української революції 1917–1921 рр., зокрема показано взаємини військовика із лідерами УЦР та Директорії: В. Винниченком та С. Петлюрою.

Ключові слова: УНР, українська революція, П. Болбочан, С. Петлюра, В. Винниченко.

Серед багатьох концептуальних проблем історії української революції 1917–1921 рр. одним із найважливіших є питання про втрачені шанси збудувати національну державу ще сто років тому. Осмислення та аналіз тих подій викликає низку запитань. Зокрема, чому в той переломний період українці опинилися серед народів, які не зуміли скористатися можливостями, що виникли у Європі після розпаду двох імперій – Російської та Австро-Угорської? Чому поляки, чехи, фіни, литовці, латиші, естонці та деякі інші народи однозначно стали на шлях розбудови незалежних держав, а українці заблукали у нетрях автономістично-федералістичних ілюзій, сумнівних союзів, які привели до збереження Російської імперії, що змінила свою назву на т. зв. СРСР? Чому Ю. Пілсудський та Т. Масарик стали лідерами самостійницьких прагнень своїх народів, а М. Грушевський і В. Винниченко, не лише у своїх працях, а навіть у програмних документах – універсалах, вперто повторювали шкідливі й недалекоглядні заклинання про союз із Росією, єдиний революційний фронт з російськими братами-соціалістами, необхідність збереження єдності російської республіки і т. ін. нісенітниці. Зрештою, чому після всіх катаклізмів, які пережила українська нація упродовж останніх сто років, не в останню чергу через дії наших північно-східних сусідів, частина нашого суспільства, в т.ч. й політична еліта, й надалі «зачаровані на Схід», а окремі історики продовжують захищати збанкрутілу комуно-соціалістичну модель псевдодержавного утворення під назвою УСРР-УРСР [1], а дехто висуває антинаукові, абсурдні за своєю сутністю, інтерпретації історії української революції 1917–1921 рр. [2].

Актуальність цієї теми зростає в умовах сучасних негативних процесів українського державотворення. Як і тоді, так і тепер важливими чинниками, що гальмують розбудову і утвердження української незалежної держави, є, з одного боку, збройна агресія Росії (тоді – ленінської, тепер – путінської), а з другого – небажання «українських» політичних еліт і неготовність певної частини українського суспільства до створення правової, демократичної, національної держави. Йдеться власне про національну державу, а не гібридне космополітичне державне утворення, контрольоване Москвою, Брюсселем чи Вашингтоном.

У цьому контексті теоретична спадщина й практична діяльність тодішніх лідерів української революції, зокрема М. Грушевського і В. Винниченка, в основі якої лежали популярні тоді соціалістичні ідеї та автономістично-федералістичні ілюзії, різко контрастували із самостійницькими прагненнями порівняно невеликої частини українського політикуму, як-от Миколи Міхновського чи військових – наприклад, полковника Петра Болбочана. А оскільки в умовах російської інтервенції і розв'язаної більшовиками громадянської війни, вирішальне слово мало б належати саме військовим, постать П. Болбочана, його роль у національно-визвольних змаганнях і трагічна смерть привертала і привертають до себе особливу увагу, як його сучасників, так і нинішніх дослідників.

Так, уже через три роки після його загибелі появились друком роботи С. Шемета [3], згодом М. Середи [4], Б. Монкевича [5], Я. Штендери [6], уже в наш час Ж. Мина [7], П. Брицького та Є. Юрійчук [8], але найбільш концептуальна монографія про цього діяча належить перу В. Сідака, Т. Осташко й Т. Вронської [9]. Назва їх роботи звучить символічно – «Полковник Петро Болбочан: трагедія українського державника». Особлива вага цього видання полягає в тому, що перша його частина – монографічне дослідження, а друга – документи, які здебільшого вперше вводяться в науковий обіг. Згадані праці доповнюються оцінками постаті П. Болбочана у роботах узагальнюючого характеру, серед яких привертає до себе увагу монографія В. Мороза [10], а також О. Павлишина [11], В. Солдатенка [12]. Певне значення для відтворення біографії П. Болбочана мають довідково-енциклопедичні видання [13–14].

У цьому дослідженні ми вирішили звернути увагу насамперед на тексти П. Болбочана, оскільки саме вони дають змогу найкраще зрозуміти його позицію щодо розбудови армії УНР, державного будівництва, його моральні принципи, взаємини із підлеглими, а також лідерами Центральної Ради, Гетьманщини та Директорії, зокрема С. Петлюрою й В. Винниченком. Адже

саме на них лежить відповідальність за втрачений шанс ще тоді, у 1917–1921 рр., утвердити національну державність. Звичайно, крім суб'єктивних чинників, серед причин поразки української революції були і об'єктивні. Як зазначає С. Кульчицький: «...мусимо визнати, що головною причиною поразки Української революції була недостатня свідомість народних мас. Попри чималі зусилля інтелігенції, українці не досягли успіху в побудові національної держави, бо синдром «малоросійства» внаслідок цілеспрямованої ідеологічної обробки населення адептами «православ'я, самодержавства і народності» надто глибоко проник у народну товщу» [15, с. 196]. Серед інших чинників історик називає невелике число селян, які брали свідому участь в утвердженні УНР, неукраїнський склад населення великих міст України, багатократну перевагу ворогів УНР у збройній силі і військовому спорядженні, абсолютну недостатність заходів щодо створення власних збройних сил, вузьку соціальну базу української революції, несприятливі міжнародні обставини та ін. До цих факторів варто додати хибні теоретичні установки лідерів революції, міжпартійну гризню, їх особисту неприязнь, що часто переростала у пряме ворогування.

Аналіз текстів і практичної діяльності П. Болбочана засвідчує, що він добре усвідомлював згубність такої політики уенерівських вождів і, як людина військова, це своє розуміння «не загортав у папірці», а висловлював відкрито і прямо, що, звичайно, не могло подобатися «вождям і вожденятям» різного калібру – від В. Винниченка та С. Петлюри і до авантюриста та зрадника отамана О. Волоха.

Як зазначається у передмові до книжки В. Сідака, Т. Осташко й Т. Вронської: «На відміну від більшості українських громадсько-політичних діячів, які очікували від революції насамперед радикальних соціальних перетворень, П. Болбочан був, перш за все державником, він прагнув розбудови незалежної української держави з міцною професійною армією, яка мала захищати національні інтереси [9, с. 5]. Тому-то, в доповіді Головному отаману С. Петлюрі від 10 січня 1919 р. він мав право заявити: «Ми перед батьківщиною свій обов'язок виконали чесно, а як хто нас буде в чім небудь обвинувачувати, хай робе це той, хто більше нас зробив для Батьківщини...» [9, с. 195].

Народився Петро Федорович Болбочан 5 жовтня 1883 р. у бессарабському селі Гижець (молдованізована форма назви якого, як пише В. Мороз – Гіждеу, але саме вона чомусь найчастіше використовується у сучасних роботах) у сім'ї священника. Навчався у Кишинівській духовній семінарії, згодом закінчив Чугуївське піхотне юнкерське училище, в якому сильними були проукраїнські настрої, тому не дивно, що саме тут П. Болбочан створив український гурток. Після закінчення військового училища, проходив службу в Тобольському полку, де отримав звання капітана. З початком української революції брав активну участь у створенні збройних сил УНР, зокрема займався українізацією військових частин. Така його діяльність суперечила деструктивній позиції лідерів УНР, які стояли за «спільний революційний фронт з російською демократією» і поборювали самостійницькі течії всередині українського руху, зокрема серед військових. Особливою активністю у цьому плані відзначався лідер УСДРП В. Винниченко, який заявляв: «Не своїй армії нам соціал-демократам треба, а знищення всяких постійних армій. Не українську регулярну армію нам треба організувати... Українська демократія повинна в сей час добре пильнувати – українського мілітаризму не було і не повинно бути й далі».

Стоячи на автономістсько-федералістичних позиціях вони навіть у програмних документах Центральної Ради – Універсалах, постійно повторювали: «Не одділяючись від усієї Росії, не розриваючи з державою Російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям» (I Універсал); «Ми Центральна Українська Рада, стоячи, як все за тим, щоб не відривати України від Росії та щоб разом з усіма її народами змагати до піднесення й розвитку цілої Росії та до єдності її демократичних сил...» (II Універсал); «Не відділяючись від Російської Республіки й зберігаючи єдність її ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими помогти всій Росії, щоб уся Російська Республіка стала федерацією вільних і рівних народів» (III Універсал) [16, с. 222–224].

Така позиція не могла знайти підтримки у професійних військових з чіткою національно-державницькою самостійницькою орієнтацією, до яких належав П. Болбочан. Він бере активну участь у боротьбі з більшовиками наприкінці 1917 – на початку 1918 рр., а наприкінці січня 1918 р. очолює 2-ий курінь окремого Запорізького корпусу армії УНР, який провів блискучу військову операцію у Криму – 25 квітня зайняв Сімферополь, а наступного дня – Бахчисарай. Як пише В. Мороз: «Бій під Ромоданом (бої за це місто в березні 1918 р. були ключовими за оволодінням Лівобережною Україною – О. П.) зробив Болбочана відомим; Кримський похід зробив його легендарним» [10, с. 532]. Варто зауважити, що хронологія українського походу на Крим донедавна подавалася авторами по-різному. Як зазначається у найновішій публікації, питання про те, коли П. Болбочан визволив Крим від комуністів, що узурпували там владу, має принципове значення, оскільки за датами ховається неабиякий політичний підтекст. С. Громенко підкреслює, що «існує

два основних варіанти датування походу Болбочана – назвемо їх умовно «довгою» та «короткою» хронологією. [...] Якщо коротко – «коротка» хронологія визначає взяття Сімферополя 22 квітня 1918 року, «довга» хронологія переносить цю подію на 24 квітня [...] Якщо вірною є «коротка» хронологія, то столицю Криму захопили німці ще до того, як українські війська дісталися Джанкою, а відтак подальший похід Болбочана не мав жодного військового та політичного сенсу. [...] Натомість, якщо правдивою виявиться «довга» хронологія, то це саме українці із випередженням у півдоби звільняли міста Криму від комуністичної влади». Проаналізувавши усі наявні джерела та літературу, в т.ч. німецькі й американські, автор робить висновок: «Відповідно до зведень німецького генерального штабу, підтверджених синхронною публікацією у газеті «The New York Times», в Криму війська генерала Коша дісталися Сімферополя саме 24 квітня. [...] Українські війська здолали більшовицьку оборону на Чонгарі і форсували Сиваш на світанку 22 квітня, ввечері 22 квітня оволоділи Джанкою, 23 квітня перемогли в бою під Сарабузом, а вранці 24 квітня захопили Сімферополь, випередивши німців зонайменше на кілька годин. [...] Саме українці із випередженням у півдоби звільняли міста Криму від комуністичної влади, а тому мали право претендувати на контроль над півостровом» [17].

У період Української держави П. Болбочан отримав чин полковника й захищав східні кордони України від агресії радянської Росії. У листопаді 1918 р. полк під командуванням П. Болбочана одним із перших перейшов на бік Директорії УНР. У грудні 1918 р. вона призначила його командувачем Лівобережною армійською групою, яка протистояла наступу Червоної армії. Власне з цього часу розпочався серйозний конфлікт між ним і представниками лівих течій в українській політиці, насамперед лівих есерів та есдеків в т.ч. В. Винниченком. Наприкінці листопада 1918 р. П. Болбочан видає наказ, яким оголошує: «ніяких рад робітничих депутатів, монархічних організацій, що намагаються захопити владу він не допустить. Підкреслюю, що ми боремося за самостійну демократичну Українську Республіку, а не за єдину Росію, яка б вона не була, монархічна чи більшовицька» [9, с. 40].

Директорія УНР, зокрема її голова В. Винниченко, не мали ні чітких планів у сфері військового будівництва, спрямованих на створення регулярних збройних сил, ні послідовно розробленої воєнної доктрини. Ситуація ускладнювалася особистим протистоянням голови Директорії В. Винниченка і Головного отамана С. Петлюри, а вони обоє, а також інші діячі соціалістичної орієнтації, зокрема, П. Христюк і Б. Мартос, виходячи зі своїх політичних уподобань, негативно оцінювали діяльність полковника П. Болбочана. Останній, на відміну від них, чесно і послідовно відстоював державність України в боях як проти Червоної армії, так і проти білогвардійців, не загравав із більшовиками. Свою позицію він чітко висловлював діячам Директорії, зокрема С. Петлюрі: «Я гадаю, що Україна ще ніколи не переживала такого скрутного становища як зараз. На нас насуваються російські більшовицькі війська... Це військо воює з ідеєю українства, воно з наміченою метою йде знищити все те, що підтримує Україну. [...] Підкреслюю, становище катастрофічне. Необхідно Київ кинути всі балачки, необхідно оголосити сувору і тверду владу і проводити її в життя. ... Хай Київ заворушиться, хай всі відверто подивляться небезпеці в вічі і тоді побачите, що треба йти не на компроміси з большевиками, а рішуче з ними боротися. [...] Край нищиться заклятими ворогами України, гаяти часу не можна» [9, с. 196–197].

На жаль ці тривожні слова П. Болбочана, адресовані київській владі, залишаються актуальними й сьогодні, коли Українській державі знову доводиться вести незрозумілу антитерористичну операцію, т.зв. АТО, а насправді війну з імперською Росією та її п'ятою колоною в Україні. За два дні до свого арешту П. Болбочан звертається до Директорії: «Я не боюсь казати правду і не боюсь суда історії, мій погляд патріота. Я все сказав, тепер слова за Директорією. Моє прохання – не губить Україну» [9, с. 198].

Несправедливо звинувачений у нібито навмисній дестабілізації військово-політичної ситуації на Лівобережній Україні, полковник П. Болбочан був заарештований 22 січня 1919 р. (у День Злуки!). Цей арешт був інспірований В. Винниченком за згодою С. Петлюри, який віддав наказ стратити П. Болбочана та членів його штабу ще під час етапування їх до Києва. Лише присутність вояків-запорожців, командиром яких був П. Болбочан, завадила реалізувати цей ганебний задум. Автори найновішої і найґрунтовнішої монографії про полковника-державника з цього приводу зазначають: «... можна припустити, що С. Петлюра дійсно міг віддати усний наказ про арешт та страту П. Болбочана, спираючись на «ґрунтовні докази» його зради, надані О. Волохом. Не можна також виключити й жорсткого тиску в цій справі на Головного отамана з боку В. Винниченка та прокомуністичних сил» [9, с. 62–63]. Деструктивна роль В. Винниченка у створенні регулярної української армії та й взагалі розбудові Української держави ще має стати предметом серйозного сучасного історичного дослідження. Надто багато політичних кульбтів здійснив під час революції цей цікавий український письменник, але нікудишній український політик. Дифірамби йому В. Солдатенка [12], викликані не стільки бажанням з'ясувати історичну істину, як соціалістично-

комуністичними симпатіями останнього. Адже у його майже тисячсторінковій монографії про українську революцію не знайшлося місця для окремого розділу про ЗУНР – державу, яку очолювали не соціалісти, а політики національної орієнтації, які, на відміну від В. Винниченка та М. Грушевського, не займалися соціалістичними експериментами, а прагнули створити національну незалежну державу. А от О. Волох, якому так довіряв С. Петлюра, виявився не просто неосвіченим авантюристом, а й підлим зрадником, який в грудні 1919 р. перейшов на бік більшовиків, захопивши державну скарбницю [18, с. 625].

Доставлений під конвоєм до Києва і посаджений під домашній арешт П. Болбочан марно домагається розслідування своєї справи, припинення його шельмування та дискредитації. 26 січня 1919 р. він пише відкритого листа Головному отаману С. Петлюрі, членам Директорії, прем'єр-міністру, начальнику генерального штабу та ін., у якому викладає своє бачення ситуації: «Український уряд всі свої помилки рішив взвалити на мою шию, аби я за все відповідав як зрадік і злочинець... За що я арештований. Я прохаю відповіді. Може за те, що вже 16 місяців активно борюся за права самостійної України. Може за те, що зумів збудувати міцну військову частину і зумів її оборонити як від безталанного міністерства Голубовича, так і від лихого і зраднического режиму гетьманського... Може за мої гучні перемоги. Може за те, що я передбачав, що за повстанням буде анархія і вимагав організованості, а не демагогії і не боявся це Вам у вічі казати. [...] Бідна Україна ми боремося з більшовиками, весь культурний світ піднімається на боротьбу з ними, а уряд український іде назустріч большевизму і большевикам. Ви не хочете уявити, що це для України кошмар. [...] Ви всі винуваті, бо Ви не можете розбиратись в самих простих життєвих питаннях, а лізете в міністри, лізете в керівники Великої Держави, лізете в законодавці... А в повіті і в губернії кого Ви посилаєте. Таких же як і Ви, а як де-небудь попадається людина порядочна і працююча, Ви спішите таких замінити [...] Краще би Вам не братися не за своє діло. Україна повинна червоніти перед всім світом за свій уряд, котрий очевидячки веде свою сторону до погибелі. [...] Так буде до тої пори поки всі Ви громадянські представники не скажете: «Я перше всього Українець. А потім вже партійний діяч. Потім вже хоч і готтентоської партії» [9, с. 200–203].

Цих різких але справедливих характеристик П. Болбочану не пробачили, але вони навіть через сто років, тобто сьогодні, не втратили своєї актуальності!

У зв'язку з евакуацією Директорії на початку лютого 1919 р. із Києва, П. Болбочана етапували до Станиславова – тодішньої столиці ЗУНР. Слідство в його справі затягувалося. 10 лютого він надсилає другого листа тим самим адресатам, у якому ще різкіше критикує вождів Директорії і зокрема С. Петлюру: «Пане Отамане Петлюра! Я весь час молився на Вас, я навіть забув Ваш руйнуючий наказ по армії, котрий Ви видали в грудні 1917 р. і котрим Ви на довго знищили молоду українську армію та підірвали в неї національну ідею. Я не хотів згадувати про цей наказ, я думав, що життя Вас перемінило, однак я помилився. Тепер, коли Ви не хочете оцінити обставин і не хочете вірити, що Україні загрожує страшна небезпека, я можу сказати, що у Вас було щире бажання створити тільки «ореол Петлюри», а не «ореол України», і аби цей ореол не пропав, Ви рішили всю свою вину скинути на Болбочана. [...] Ви окружили себе «езуїтами» і інтриганам, котрі строго переводять необхідну їм тактику. [...] Армією правлять ті дрібні авантюристи, ті фендрики, ті інтригани, котрі оточують Вас. Ви ж є в їх руках просто маріонеткою. [...] Ви особливо багато працюєте і думаєте над тим, аби не розсердити і догодити Вашим московським товаришам-большевикам, аби не показатися в їх очах противо-демократичними. Ви не бачите того, що через большевизм ведете Україну до «Єдиної Росії» [...] А коли наступить уже зовсім тяжкий час, будете тікати за кордон» [9, с. 205, 209].

Після цих рядків питання про ліквідацію П. Болбочана було лише справою часу. Але розуміючи безпідставність його арешту і звинувачень у «зраді», не провівши розслідування у цій справі й спостерігаючи за зростанням популярності полковника не лише серед військових та правих опозиційних сил, а також у Галичині, С. Петлюра 5 червня 1919 р. підписав розпорядження про відрядження П. Болбочана до Італії для організації військових частин із полонених українців. При цьому всі розуміли, що Антанта ніколи не дозволить здійснити такий план, тому це призначення фактично було лише приводом вислати його із України. У той же час, члени уряду УНР практично одноставно висловилися проти відрядження П. Болбочана. Тобто, створилася вкрай невизначена ситуація – розслідування проведено не було, причину арешту не названо, тому заява про офіційне відрядження в Італію, в тих умовах, мала б означати фактичну реабілітацію.

Обставини склалися так, що за підтримки багатьох впливових політичних, військових та громадських діячів, які розуміли, що полковник П. Болбочан може принести значну користь українській справі, вони ініціювали його переїзд, 6 червня 1919 р. до Проскурова, в районі якого дислокувався Запорізький корпус. Тут він зустрічається із вояками, командирами полків запорізької групи, які вмовляли його прийняти командування корпусом. Зібравшись на спеціальну нараду, полковники Запорізького корпусу прийняли рішення про заміну полковника В. Сальського –

командувача запорізької групи військ, на свого попереднього командира – полковника П. Болбочана. Підготоване відповідне клопотання державному інспекторові М. Гавришку. Останній своїм розпорядженням від 7 червня 1919 р. «рахуючись з настроєм військ та їх бажанням..., аби охоронити нашу єдину надію України групу військ запоріжців від неминучого розвалу, наказую Вам негайно вступити в командування військами запорожської групи» [9, с. 230]. Про своє рішення М. Гавришко цього ж дня проінформував Головного отамана С. Петлюру.

Але в телеграмі до полковника В. Сальського від 9 червня 1919 р. С. Петлюра заявив: «Сьогодні вранці Державний Інспектор Запорізької групи Гавришко самовільно і незаконно усунув з посади Командуючого Запорізькою групою Отамана Сальського, призначивши на його місце Балбачана. Вчинок цей Державного Інспектора Гавришка є незаконним і тому пан Гавришко усувається з посади Інспектора з відповідальністю перед судом за зроблений ним злочин. [...] Отаман Балбачан, не дивлячись на офіціальну заяву Головного Інспектора (В. Кедровського – О.П.) про незаконність розпоряджень пана Гавришка і одміну його не одмовився приймати посади, а заявив, що Головний Отаман мусить рахуватися зі ставшимся «фактом» і поставив ряд вимог цілком політичного характеру, заявивши, що його обрали командіри полків 7-ої дівізії і «чорношличників»... Рахуючи вчинок Балбачана як самовільний захват влади, я призначаю слідство над ним, наказуючи йому негайно прибути до Ставки» [9, с. 232].

Окремим наказом начальнику контррозвідувального відділу штабу армії УНР М. Чеботаріву доручалося заарештувати П. Болбочана та М. Гавришка. Останній зумів врятуватися втечею, а П. Болбочан, незважаючи на прохання запорожців, відмовився це зробити. 10 червня 1919 р. створено надзвичайний суд, що прийняв постанову в якій підсудний звинувачувався у «злочинному» захопленні влади – посади командувача запорізькою групою, чим, на думку суду, «дезорганізував військовий фронт». Цього ж дня у Чорному Острові відбувся суд. Дослідники зазначають – той факт, що суд відбувся одразу ж у день свого призначення, дає підстави припустити, що сценарій його був розроблений заздалегідь і ставив за мету не дати підсудному жодних шансів для виправдання, а отже, доля П. Болбочана була вирішена ще напередодні судового засідання. Суд розпочався об 11 год. 15 хв. і закінчився о 20 год. 20 хв. винесенням такого вироку: «... отамана Балбачана Петра за его злочинну акцію, завдяки якій сталась дезорганізація військ У.Н.Р. ведучих наступ, позбавити усіх прав стану і покарати смертю через розстріл...». Прохання засудженого про помилування відхилене Головним отаманом С. Петлюрою і Наказним отаманом О. Осецьким. Вирок виконано лише 28 червня 1919 р. о 22 год. на станції Балин неподалік Кам'янця-Подільського. Затримка пояснюється намірами урядових кіл вибити із П. Болбочана свідчення про підготовку державного перевороту та імена діячів правої опозиції, які начебто були його натхненниками. Під час допитів до полковника застосування жорстокої тортури і в останні дні він збожеволів. Стрільці, які мали виконати вирок – розстріляти П. Болбочана, двічі відмовилися це зробити і тоді, як згадував секретар державної слідчої комісії Я. Кривицький: «розлючений начальник охорони Чеботарьов (соціал-демократ-марксист) добув «нагана» і двічі вистрелив полковникові Болбочанові в голову, а потому – вхопив агонізуючого за комір і поволік, копаючи ногами, до ями» [9, с. 157].

Нагадаємо, що М. Чеботарів був начальником контррозвідки армії УНР і його небезпідставно підозрюють і у таємному вбивстві Юрія Отмарштайна – полковника армії УНР.

Вбивство полковника П. Болбочана опинилося в центрі уваги багатьох політичних діячів. Зокрема, В'ячеслав Липинський – посол УНР в Австрії, у зв'язку з цим подав у відставку і в листі до тодішнього міністра закордонних справ УНР В. Темницького від 26 липня 1919 р. писав: «... курс внутрішньої політики Директорії і Правительства Української Народньої Республіки веде Державу до загибелі, що такими фактами, як розстріл Отамана Болбочана, Правительство Української Народньої Республіки стало виразно на шлях партійного терору [...] не можу репрезентувати таке Правительство, котрого діяльність, після мого переконання, стала державним і національним злочином» [9, с. 282].

У листі до наступного міністра закордонних справ УНР А. Лівіцького від 16 жовтня 1919 р. В. Липинський зазначав: «Розстріл Отамана Болбочана се не «дрібний епізод», як доводиться від декого чути. Не дрібний тому, що при наших страшнім убожестві на людей, кожна свідома, честна одиниця на вагу золота важиться в наших національнім бюджеті. Не дрібний тому, що Болбочан був одним з найвидатніших представників тих Українців, котрі хоч пристали до національної роботи допіру в часах революції, але пристали щиро і всею душею. Він був одним з тих честних, свого імени достойних офіцерів, котрі, вступивши до української армії і прилучившись до свідомого українства, творили оружну міць і підставу нашої Держави. І цього лицаря, що бючись з ворогом пройшов всю Україну і що з неї не втік до самої послідньої хвилини (хоч міг се зробити, як се зробило, ще й гроші позабиравши, сотні інших «народолюбних» отаманів), благаючи цілими місяцями від Уряду тільки одного – суду над собою, який би дав йому змогу доказати свою

невинність і вернутись на фронт до своїх улюблених полків – цього, одного з так рідких дійсних українських патріотів, розстріляли... За що? [...] Факт розстрілу Отамана Болбочана розкриває найстрашнішу язву нашого національного організму, яка починає ятриться все більше і більше на тлі знов таки класової політики і партійної нетерпимости Уряду – язву національного розкладу і рецидиву споконвічної нашої національної дезерції» [9, с. 285–286].

Слова В. Липинського про цинічне вбивство полковника П. Болбочана – це лише невелика частина тієї негативної реакції багатьох тогочасних лідерів, які засуджували недалекоглядні, недолугі, вузькопартійні дії тих, хто займаючись соціалістичною демагогією вели молоду Українську державу до краху. Саме їх політика і несприятлива міжнародна кон'юнктура сприяли приходу до влади авантюристів-більшовиків, які сімдесят років здійснювали в Україні всеможливі експерименти як із політичним устроєм, так і економікою, культурою, духовністю. Фактично Україна стала територією, де більшовики/комуністи випробовували різні політтехнології, моделі економічного розвитку та схеми так званої «культурної революції».

Зрозуміло, що ті, хто дотримувався сумнозвісного принципу «Україна буде або соціалістичною, або ніякої України не потрібно», у своїх трактатах, спогадах намагалися вигородити себе і свої дії та перекласти вину за поразку української революції на інших. Одним із перших це зробив В. Винниченко, який виїхавши з України, написав і видав вкрай суб'єктивну мемуарно-публіцистичну працю «Відродження нації», перейшовши на позиції комунізму, торгувався із московськими більшовиками про умови свого повернення в радянську Україну.

Ті ж, хто стояв на позиціях самостійності України, причини поразки вбачали у зовсім іншому. Так, Д. Донцов у своєму знаменитому трактаті «Націоналізм» зазначав: «Симбіоза з Росією («союз») це категоричний імператив української національної політики [...] Відродження України має й тут наступити не контра нації-паразита, лише спільно з національним відродженням всіх трьох Русей. Це лише в гнилім Заході народи, що визволялись, мусіли розривати існуючі звязки з іншими, виступати проти державних ідей, що тяжили над ними (отоманської, австрійсько-угорської); в Росії було інакше, тут визволення нації не могло йти до повного відділення від нації пануючої, навпаки, воно повинно було скріпити великодержавне становище пануючої нації, бо, як писав Тютчев, «умом Росії не понять, аршином обцим не измерить, у ней особенная статья, в Россию можно только верить»: і в неї вірили наші «державники». Вірило в неї й наше «демократичне» і «соціалістичне» українство 1901–1918 років. [...] Для соціалістів усяких гатунків найвища ідея, це «через самостійність до федерації»; і то до цієї уступки ідеї самостійності вони прийшли лише через фактичний, помимо їх волі, dokonаний розпад Росії. Коли б до нього не дійшло, максимальним їх гаслом було б через «автономію до федерації». Вони чулися «живою, органічною частиною Росії» [19, с. 70].

Ще один теоретик українського націоналізму М. Сціборський у праці «Націократія» дав таку характеристику тогочасним політичним партіям: «Українські партії не відображують ані збірних національних інтересів, ані процесів соціальної диференціації нації навіть у тій мінімальній мірі, як це бачимо в умовах європейської парламентарної демократії. Ми часто забуваємо, що всі вони (і на українських землях, і на еміграції) – це лише кілька соток ізольованих від народних мас інтелігентських «політфахманів»; власне ця цілковита відірваність наших партійних гуртків і «центрів» від народу й його змагань, обумовлює всю шкідливість і безпринципність їх політикування» [20, с. 94].

Сучасна історіографічна база та історіографічні напрацювання дають можливість з'ясувати комплексні причини поразки та уроки української революції 1917–1921 рр. У цьому контексті, життєвий шлях, військова діяльність та особиста трагедія полковника П. Болбочана хоча й були епізодом в історії української революції, але все ж, виявилися тим лакмусовим індикатором, що засвідчив за давню хворобу значної частини українського політикуму – егоїзм, непомірні амбіції, особисте протистояння, безпідставна віра у «єдиний революційний фронт з російською демократією», автономістично-федералістичні ілюзії. Трагічна смерть П. Болбочана у червні 1919-го, як і загадкова смерть М. Міхновського у травні 1924 р., а незабаром (теж у травні, 1926 р.) вбивство С. Петлюри засвідчили, що імперія, незважаючи на назву, послідовно нищила прихильників самостійності України. Згодом її жертвами стануть Є. Коновалець (травень 1938 р.), В. Стус (вересень 1985 р.). Сьогодні український некрополь щоденно поповнюється похованнями новітніх українських героїв, які гинуть у черговій війні, що її знову розв'язала імперська Росія. Ці війни сучасна українська історіографія влучно називає «братньою навалою», підкреслюючи: «Починаючи від часів Середньовічної Української держави – Київської Русі (або просто Русі) – протистояння ніколи не вигасло, відтінюючи ще й питомі відмінності між українським світом як органічної частини Європи та російським, закросним на зовсім інший цивілізаційний лад. Візитівкою українсько-російських стосунків є не обоюдно усвідомлення українців та росіян нібито спільності історичних коренів чи належності до одного «народу», а навпаки – постійна протидія українського

світу планам Московії/Росії поглинути Україну. Московська експансія, яка розпочалася з кінця XV ст., до сьогодні визначає ество українсько-російських взаємин. Її похідними є заперечення самобутності українського етносу, подання його як частини «руського міра» та прагнення стерти з лиця землі все українське шляхом цілковитого зросійщення українців» [21, с. 9].

Історик К. Галушко справедливо зазначає: «Як тепер відомо всьому світу, «братська любов» Росії до українського народу має дещо специфічні для любові форми вияву – у вигляді танків, мінометів і зенітних комплексів, які методично і жорстоко застосовують до українського народу. Вперше з часів УПА українці і росіяни стріляють один в одного» [22, с. 120].

На агресивну політику Росії, яка розв'язала війну із Україною і окупувала частину її території, звертає увагу відомий американський історик Т. Снайдер, який окремі розділи своєї книжки назвав дуже промовисто: «Не дайте Путіну захопити Україну», «Якщо Росія проковтне Україну – європейській системі кінець», «В путінській ідеології фашистське коріння», «Україна б'ється за нас» [23].

Про антиукраїнську політику Росії, яка розпочавши збройне вторгнення в Україну порушила систему міжнародної безпеки, пише також провідний європейський інтелектуал, німець Карл Шльогель. Він, зокрема, наголошує: «Путін зважився на незбагненне – на війну з братнім народом! Територіальна цілісність уже нічого не важить, війська та техніка переправляються через кордон, тисячі людей гинуть, сотні тисяч стають біженцями, мільйонне місто Донецьк перетворюється на місто-примару й тероризується партизанськими бандами, що складаються з кримінальних злочинців, колишніх учасників чеченських війн, російських фахівців із високих технологій, агентів спецназу та людей, що зробили кар'єру в царині піару. Те, що почалося з блиц-операцій в Криму перейшло в неоголошену війну, кінця якій не видно. [...] Агресія Росії проти України не просто надовго затьмарила, якщо не зруйнувала, ті тісні зв'язки між росіянами та українцями й знадобиться не одне покоління, аби подолати цю навмисно створену прірву. Але Путін є також великим руйнівником виконаної росіянами та німцями роботи з досягнення порозуміння після катастрофи, що прийшла з німецької землі. Німці мають зробити вибір: бути разом з путінською Росією або зберегти вірність тим, хто, захищаючи цілісність України та «Революцію Гідності», захищає й ту Росію, яка прийде після Путіна. [...] За тривалий повоєнний час Європа – під захистом взаємного залякування супердержав – звикла до табу на зміну кордонів і на повагу до них попри всі можливі розбіжності. Тепер же силове приєднання Криму до Росії означало порушення цього правила, що могло створити прецедент і перевернути з ніг на голову весь міжнародний порядок. Історичне обґрунтування цієї акції читається як інструкція зі знищення повоєнного порядку в Європі. Якщо скористатися наданим Путіним етнонаціональним та історичним обґрунтуванням його претензій, то в такий спосіб можна поставити під сумнів будь-які кордони. Захоплення територій за допомогою військової сили є чимось нечуваним в Європі від 1945 р. Порушення правил зруйнувало весь світ, що ґрунтувався на перемовинах, дипломатії, культурі дискурсу» [24, с. 43–44; 58; 89].

У той же час має рацію К. Галушко зазначає: «Ні для кого не секрет, що стабільна Росія потрібна Заходу (надто Європі) набагато більше, ніж «якась там Україна». За неї ніхто не воюватиме із росіянами, і ціна на газ є основою взаємної любові та дружнього взаєморозуміння – хоч би що там витворяв параноїдальний мозок Путіна. Але Революція Гідності змінила імідж країни і народу, зробивши їх ігнорування «цивілізованим світом» дещо політично не вигідним. Почалися високі дипломатичні війни і гучні декларації» [22, с. 121].

Таким чином, імперські амбіції Росії, як в минулому, так і сьогодні, тобто упродовж багатьох століть, скеровані проти незалежності України. Антиукраїнська діяльність «п'ятої колонії» й так званих «корисних ідіотів», посилюється внутрішньою неготовністю частини українського суспільства до кардинальних змін, скерованих на створення правової, демократичної національної держави. У цьому контексті життя, діяльність і трагічна смерть державника П. Болбочана багато в чому пояснює чому ми і сьогодні лише на шляху до незалежності.

Список використаних джерел

1. Очерки истории Украины / Толочко П. П. [и др.]; под общ. ред. акад. НАН Украины П. П. Толочко. К.: Киевская Русь, 2010. 475 с. 2. Яневський Д. Проект «Україна», або Крах Симона Петлюри. Х.: Фоліо, 2010. 314, [6] с.; Яневський Д. Проект «Україна», або Таємниця Михайла Грушевського. Х.: Фоліо, 2010. 315 с.; Яневський Д. Проект «Україна», або Спроба Павла Скоропадського. Х.: Фоліо, 2010. 284 с. 3. Шемет С. Полковник Петро Болбочан (Замітки до історії Запорозького Корпусу 1917–1919 рр.) // Хліборобська Україна. – Відень, 1922–1923. Кн. 4. С. 200–236. 4. Середа М. Отаман Болбочан // Літопис Червоної Калини. Львів. 1930. Ч. 3. С. 15–17 (Отаманщина). 5. Монкевич Б. Похід Болбочана на Крим [Слідами новітніх запорожців]. Нью-Йорк, 1956. 288 с. 6. Штендера Я. Засуджений до розстрілу. Л.: Червона Калина, 1995. 256 с. (Історична бібліотека). 7. Брицький П., Юрійчук Є. Жертва української революції: трагічна доля полковника П. Болбочана. Чернівці: Знання, 2005. 111 с. 8. Мина Ж. Постаць полковника Петра Болбочана на тлі подій

національної революції 1917–1921 рр. URL: <http://www.stationline.org.ua/vornka/38/3388-postat-polkovnika-petra-bolbochana-na-tli-podij-nacionalno%D1%97-revolyuci%D1%97-1917-1921-rr.htm> (дата звернення 01.03.2017). 9. Сідак В., Осташко Т., Вронська Т. Полковник Петро Болбочан: трагедія українського державника: наукове видання. К.: Темпора, 2009. 426 с. 10. Мороз В. Україна у двадцятому столітті. Етап перший 1900–1920 рр. Львів: Ліга-Прес, 2005. 656 с. 11. Павлишин О. Євген Петрушевич (1863–1940): ілюстр. біограф. нарис. – Л.: Манускрипт, 2013. 399 с. 12. Солдатенко В. Українська революція. Історичний нарис: монографія. К.: Либідь, 1999. 976 с. 13. Довідник з історії України (А-Я). К.: Генеза, 2001. С. 80. 14. Осташко Т. Болбочан Петро Федорович // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. – К.: Наукова думка, 2003. Т. 1: А–В. С. 329. 15. Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. К.: Темпора, 2013. Кн. 1. 388 с. 16. Полянський О., Труба Р. Історія України: навч. посіб. для семінарських занять для студ. неісторичних спец. ВНЗ. Л.: ЛДУФК, 2011. 468 с. 17. Громенко С. То коли ж Болбочан визволив Крим? URL: <http://likbez.org.ua/ua/tak-kogda-zhe-bolbochan-osvobodil-krym.html> (дата звернення 01.03.2017). 18. Енциклопедія історії України. К.: Наукова думка, 2005. Т. 1. С. 625. 19. Донцов Д. Націоналізм. Вінниця, 2006. 236 с. 20. Сціборський М. Націократія. Вінниця, 2007. 112 с. 21. Брехуненко В. «Братня» навала. Війни Росії проти України XII–XXI ст. К., 2016. 248 с. 22. Галушко К. Український націоналізм. Короткий курс з історії України. Київ, 2017. 125 с. 23. Снайдер Т. Українська історія, російська політика, європейське майбутнє. Київ: Дух і Літера, 2014. 232 с. 24. Шльогель Карл. Український виклик. Відкриття європейської країни. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. 356 с.

References

- Ocherki istorii Ukrainy [Essays on the history of Ukraine] / Tolochko P. P. [i dr.]; pod obshch. red. akad. NAN Ukrainy P. P. Tolochko. K.: Kievskaya Rus', 2010. 475 s.
- Yanevs'kyu D. Proekt «Ukrayina», abo Krakh Symona Petlyury [Project «Ukraine», or Collapse of Simon Petliura]. Kh.: Folio, 2010. 314, [6] s.; Yanevs'kyu D. Proekt «Ukrayina», abo Tayemnytsya Mykhayla Hrushevs'koho [Project «Ukraine», or The Secret of Mykhailo Hrushevsky]. Kh.: Folio, 2010. 315 s.; Yanevs'kyu D. Proekt «Ukrayina», abo Sproba Pavla Skoropads'koho [Project «Ukraine», or An attempt by Pavlo Skoropadsky]. Kh.: Folio, 2010. 284 s.
- Shemet S. Polkovnyk Petro Bolbochan (Zamitky do istoriyi Zaporozhs'koho Korpusu 1917–1919 rr.) [Colonel Petro Bolbochan (Notes on the History of the Zaporozhian Corps 1917–1919)]. Khliborobs'ka Ukrayina. Viden', 1922–1923. Kn. 4. S. 200–236.
- Sereda M. Otaman Bolbochan [Ataman Bolbochan]. Litopys Chervonoyi Kalyny. L'viv. 1930. Ch. 3. S. 15–17 (Otamanshchyna).
- Monkevych B. Pokhid Bolbochana na Krym [Slidamy novitnikh zaporozhtsiv] [Bolbochan's hike in the Crimea [Following the newest Cossacks]]. N'yu-York, 1956. 288 s.
- Shtendera Ya. Zasudzhenny do rozstrilu [Convicted to the shooting]. L.: Chervona Kalyna, 1995. 256 s. (Istorychna biblioteka).
- Bryts'kyu P., Yuriychuk Ye. Zhertva ukrayins'koyi revolyutsiyi: trahichna dolya polkovnyka P. Bolbochana [The victim of the Ukrainian revolution: the tragic fate of Colonel P. Bolbochan]. Chernivtsi: Znannya, 2005. 111 s.
- Myna Zh. Postat' polkovnyka Petra Bolbochana na tli podiy natsional'noyi revolyutsiyi 1917–1921 rr. [The rank of Colonel Petro Bolbochan against the backdrop of the events of the national revolution of 1917–1921]. URL: <http://www.stationline.org.ua/vornka/38/3388-postat-polkovnika-petra-bolbochana-na-tli-podij-nacionalno%D1%97-revolyuci%D1%97-1917-1921-rr.htm>
- Sidak V., Ostashko T., Vrons'ka T. Polkovnyk Petro Bolbochan: trahediya ukrayins'koho derzhavnyka: naukove vydannya [Colonel Petro Bolbochan: The tragedy of Ukrainian statesman: scientific publication]. K.: Tempora, 2009. 426 s.
- Moroz V. Ukrayina u dvadtsyatomu stolitti. Etap pershyy 1900–1920 rr. [Ukraine in the XX century. Stage first 1900–1920]. L'viv: Liha-Pris, 2005. 656 s.
- Pavlyshyn O. Yevhen Petrushevykh (1863–1940) [Yevgen Petrushevich (1863–1940)]: ilyustr. biohr. narys. L.: Manuskrpyt, 2013. 399 s.
- Soldatenko V. Ukrayins'ka revolyutsiya. Istorychnyy narys [Ukrainian Revolution. Historical essay]: monohrafiya. K.: Lybid', 1999. 976 s.
- Dovidnyk z istoriyi Ukrayiny (A-Ya) [Directory of Ukrainian History (A-Z)]. K.: Geneza, 2001. S. 80.
- Ostashko T. Bolbochan Petro Fedorovych [Bolbochan Petro Fedorovich]. Entsyklopediya istoriyi Ukrayiny: u 10 t. / redkol.: V. A. Smoliy (holova) ta in.; Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny. K.: Naukova dumka, 2003. T. 1: A–V. S. 329.
- Kul'chyts'kyu S. Chervonyy vyklyk. Istoryia komunizmu v Ukrayini vid yoho narodzhennya do zahybeli [Red Call. History of communism in Ukraine from birth to death]. K.: Tempora, 2013. Kn. 1. 388 s.
- Polyans'kyu O., Truba R. Istoryia Ukrayiny [History of Ukraine]: navch. posib. dlya seminar's'kykh zanyat' dlya stud. neistorychnykh spets. VNZ. L.: LDUFK, 2011. 468 s.
- Hromenko S. To koly zh Bolbochan vyzvolyy Krym? [What time did Bolbochan save Crimea?]. URL: <http://likbez.org.ua/ua/tak-kogda-zhe-bolbochan-osvobodil-krym.html>
- Entsyklopediya istoriyi Ukrayiny [Encyclopedia of Ukrainian History]. K.: Naukova dumka, 2005. T. 1. S. 625.
- Dontsov D. Natsionalizm [Nationalism]. Vinnytsya, 2006. 236 s.
- Stsibors'kyu M. Natsiokratiya [Natiokratiya]. Vinnytsya, 2007. 112 s.
- Brekhunenko V. «Bratnya» navala. Viny Rosiyi proty Ukrayiny XII–XXI st. [«Brother» invasion. Wars of Russia against Ukraine XII–XXI centuries]. K., 2016. 248 s.
- Halushko K. Ukrayins'kyu natsionalizm. Korotkyy kurs z istoriyi Ukrayiny [Ukrainian nationalism. A short course on the history of Ukraine]. Kyiv, 2017. 125 s.
- Snayder T. Ukrayins'ka istoriya, rosiys'ka polityka, yevropeys'ke maybutnye [Ukrainian History, Russian Politics, European Future]. Kyiv: Dukh i Litera, 2014. 232 s.
- Shl'ohel' Karl. Ukrayins'kyu vyklyk. Vidkryttya yevropeys'koyi krayiny [Ukrainian Challenge. The opening of a European country]. K.: DUKH I LITERA, 2016. 356 s.

Олег Полянський

ПОЛКОВНИК ПЕТР БОЛБОЧАН В УКРАЇНСЬКІЙ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 ГГ.

Рассматривается жизненный путь, деятельность и причины трагической смерти полковника-государственника Петра Болбочана. Его военная деятельность в армии УНР проанализирована в контексте украинской революции 1917–1921 гг., в частности показаны взаимоотношения военачальника с лидерами УЦР и Директории В. Винниченком и С. Петлюрой.

Ключевые слова: УНР, украинская революция, П. Болбочан, С. Петлюра, В. Винниченко.

Oleh Polianskyi

COLONEL PETRO BOLBOCHAN IN THE UKRAINIAN REVOLUTION 1917–1921

Discusses the life, activities and causes the tragic death of the Ukrainian statesman Colonel Petro Bolbochan. In the context of the Ukrainian revolution of 1917–1921 analyzed a military activity Petro Bolbochan in the Ukrainian Peoples' Republic Army. In particular, shows the relationship between the Petro Bolbochan to the UPR Directory leaders of V. Vynnychenko, S. Petliura.

Key words: UNR, Ukrainian revolution, Petro Bolbochan, Symon Petliura, Volodymyr Vynnychenko.

УДК 32.019.52(477.83/.86) «1918»

Ганна-Меланія Тичка

МІСІЯ АНРІ ВІЛЛЕМА У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ (ЛИСТОПАД-ГРУДЕНЬ 1918 Р.)

Ця стаття вперше в українській історіографії аналізує діяльність французького поручника Анрі Віллема у Східній Галичині в листопаді-грудня 1918 р. Висвітлюються результати досліджень його біографії, проведених автором статті у французьких та польських архівах. Стаття покликана роз'яснити неточності, пов'язані з особою А. Віллема та обставинами його візиту до Львова, а також внести в науковий обіг нові факти, пов'язані із життям та діяльністю цього французького офіцера.

Ключові слова: поручник Анрі Віллем, Львів, Тернопіль, Ясси, французька військова місія.

З історичної точки зору особа Анрі Віллема є надзвичайно цікавою. Він став, фактично, першим французьким офіцером, котрий із офіційною місією перебував на території відродженої Польської держави і докладав зусиль для розв'язання українсько-польського конфлікту в Східній Галичині.

А. Віллем прибув до Львова тоді, коли українсько-польські бої тривали ще в межах міста. Через декілька днів йому довелося спостерігати за витісненням українських підрозділів з міста. Повертаючись до Ясс, після завершення своєї місії, А. Віллем був затриманий українськими військовими і перебував під арештом у Тернополі впродовж декількох тижнів. Ходили навіть чутки, що українська влада віддала наказ розстріляти іноземного делегата.

Така незвична «одіссея» французького офіцера в охопленій війною Галичині, безумовно, вартує окремого вивчення, вкрай актуального у контексті сучасних тенденцій до мікроісторичних та просопографічних досліджень. До того ж, ґрунтовне дослідження цієї проблеми може пролити світло на ставлення окремих французьких політиків та військових до українсько-польського конфлікту в Східній Галичині. Досі на заваді йому була відсутність джерел.

У листопаді-грудні 1918 р. як Українська, так і Польська держави перебували на етапі свого становлення, державне діловодство на той час ще не було налагодженим, до того ж тривала війна, тому значна частина документів з цього періоду не збереглася. Те, що все ж таки дійшло до наших днів, є дуже фрагментарне і розкидане у різних закордонних архівах. Крім того, А. Віллем відіграв всього лиш епізодичну роль в українсько-польському конфлікті, тому він рідко фігурує у спогадах сучасників, та й свідчення, які у них зафіксовані, дуже часто є суперечливими. Мабуть, саме тому наукові праці, які все ж таки згадують про діяльність цього французького офіцера, говорять про нього дуже побіжно, описуючи лише його участь в українсько-польських перемовинах 20 листопада 1918 р. та й то всього декількома реченнями [2; 4].

Нам вдалося детально дослідити французькі та польські архіви, віднайти унікальні документи, які проливають світло на життя та діяльність А. Віллема до, під час та після його місії у Східній Галичині. Внесення цих ново віднайдених фактів у науковий обіг і є метою цієї статті.

Розпочнемо з найголовнішого: імені та військового звання французького офіцера. Як не парадоксально, уже на цьому етапі виникають серйозні розбіжності не лише між окремими

дослідженнями, а й між різними джерелами. Так, у більшості документів А. Віллема називають «лейтенантом» (по-французьки «lieutenant»). Польською мовою його військове звання перекладалося як «поручник» («porucznik»). В українській мові вживаються обидва варіанти: «лейтенант» і «поручник». Крім того, у деяких документах цей офіцер згаданий у ранзі капітана [13], підполковника [10] і навіть полковника [15]. Багато польських мемуаристів називають А. Віллема просто «паном», мабуть, для того, щоб оминати цю складну плутанину військових звань.

У архівах Історичної служби Міністерства оборони Франції нам вдалося відшукати особову картку, заведену на А. Віллема з початком 1918 р., із нагоди його переходу на службу до французької військової місії у Києві [25]. У цьому документі, заповненому і підписаному власноручно А. Віллемом, чітко вказано його звання, – лейтенант – присвоєне йому 22 вересня 1914 р.

Тепер перейдімо до імені та прізвища нашого героя. Більшість закордонних дослідників називають його Henry Villaine. Таке написання трапляється також у багатьох джерелах. Хоча, у документах часом можна знайти варіанти Villaine (Війом) [14] і de Villaine (де Вілен) [10].

Однак, як не дивно, правильне написання імені цього французького офіцера виглядає ось так: Henry Willaime [25]. Причина помилки очевидна: для французької мови буква «W» не властива. Французи вживають цю букву в дуже незначній кількості слів, переважно іноземного походження, як-от «вагон» чи «week-end». У зв'язку з цим, можемо припустити, що предки А. Віллема також були іноземцями. Вимова букв «V» та «W» ідентична, тож відрізнити ці літери на слух неможливо. Таким чином, якщо ви не тримаєте у руках посвідчення особи поручника А. Віллема, то, скоріше за все, маючи хоча б мінімальне уявлення про тенденції французької орфографії, на слух запишете його прізвище як «Villaine». А якщо недочуєте, то можете записати, як «Villaine» чи «Villaine». Скоріше, саме так і ставалося у більшості випадків.

Ті, хто особисто знали А. Віллема, писали його прізвище правильно. До таких належав, зокрема, польський дипломат Міхал Сокольницький. Деякі його листи опубліковані нещодавно у збірнику документів «Polskie dokumenty dyplomatyczne listopad-grudzień 1918» [16, с. 133]. Там згадуваний нами французький офіцер завжди фігурує як «rap Willaime». Але у спогадах М. Сокольницького, опублікованих у 1976 р. у Лондоні в часописі «Niepodległość», бачимо уже звичну помилку: «Villaine» [34, с. 32]. Приписувати її автору спогадів немає сенсу. Очевидно, свою лепту вніс редактор журналу, вирішивши, що М. Сокольницький помилився, і його необхідно виправити.

В особовій картці, про яку згадували, зафіксований ще один цікавий випадок. Писар французької військової місії у Києві, вочевидь, хотів порахувати, чи вистачить йому незаповнених бланків особових карток для нових членів місії, переведених із Москви до Києва. Для цього він понадписував олівцем імена цих осіб на порожніх бланках. Здійснивши, таким чином, облік, цей писар роздав бланки відповідним особам. А. Віллем, отримавши свій формуляр, побачив на ньому такий напис: «M. Villaine (action economique)». Ясна річ, писар іще не знав, як правильно писати прізвище нового члена місії. Тож, узявши синю ручку, А. Віллем виправив букву «V» на «W» і цією ж ручкою заповнив решту бланку, після чого поставив внизу свій підпис.

Вочевидь, цей француз усе своє життя був змушений пояснювати іншим, що його прізвище починається з букви «W», а не «V» і виправляти чужі помилки. І, як ми уже переконалися, це прокляття не покинуло його навіть після смерті.

Тут варто додати ще декілька слів про вимову прізвища «Willaime». Згідно із правилами французької фонетики, його потрібно було б читати, скоріше, як Вієм, а не як Віллем. Однак, перше, вимова французьких прізвищ здебільшого не підпорядкована жодним фонетичним принципам і залежить від мовних особливостей регіону, з якого це прізвище походить, тобто ми ніколи не довідаємося, як насправді вимовляв своє прізвище цей офіцер. По-друге, в українській історіографії уже усталився варіант «Віллем», тож його і будемо дотримуватися.

З особової карточки А. Віллема можемо почерпнути також іншу корисну інформацію. Зокрема, там вказана дата його народження: 7 вересня 1887 р. Таким чином, на час приїзду до Львова йому виповнився 31 рік. У цивільному житті А. Віллем був хіміком. Цю професію він здобув, закінчивши Центральну школу мистецтв та ремесел, дуже поважний паризький вищий навчальний заклад з політехнічним ухилом. Сам він, скоріше всього, також проживав у Парижі. В особовій картці вказана контактна особа, з якою необхідно зв'язатися у випадку поранення чи смерті офіцера. Нею була мадам Віллем, що проживала у Парижі за адресою вул. Léonce-Reynaud, № 9. Оскільки далі у карточці зазначено, що А. Віллем неодружений, то мадам Віллем могла бути лише його матір'ю і цілком можливо, що вони проживали разом.

Трохи менше, ніж через рік, у листопаді 1918 р. М. Сокольницький написав свої спогади про подорож до Ясс. Там він називав А. Віллема «люблячим чоловіком польської жінки» [34, с. 32]. На жаль, не знаємо, як звали дружину французького поручника, але можемо відповідально стверджувати, що він одружився саме у 1918 р., перебуваючи у Києві.

У французькій армії А. Віллем служив артилеристом. 2 листопада 1914 р. осколком снаряду його поранило у голову та ноги, але після лікування він повернувся до військової служби, в рамках якої у липні 1916 р. був скерований до Росії [25]. Тут він увійшов до складу інструкторського підрозділу важкої артилерії, який дислокувався у Москві [26]. Про подробиці його служби у Росії нам нічого не відомо, але станом на початок 1918 р. А. Віллем уже був нагороджений орденом Св. Анни третього ступеня «з мечами і бантом» [25]. Цей додаток (мечі і банти) чітко вказує на те, що орден отриманий за військові, а не цивільні заслуги. Щоправда, за які саме, у особовій картці не вказано. Відомо також, що А. Віллем, за час свого перебування у Росії, вивчив російську мову [23], і ця обставина, без перебільшення, вирішила його подальшу долю.

Справа в тому, що після більшовицького перевороту, взимку 1918 р. підрозділ важкої артилерії, у якому служив цей офіцер, повинен був від'їхати до Франції [26]. Після приходу до влади більшовиків, посилювалися антивоєнні настрої у російській армії. Якщо додати до цього солдатське самоврядування, відверту зневагу до офіцерів, а також нехоть до представників Антанти, яка, як твердили більшовики, розпочала «імперіалістичну війну», то стає зрозуміло, що французькі інструктори-артилеристи уже не мали шансів чогось навчити озлоблену російську армію. Їм потрібно було втікати, щоб не наразитися на її гнів.

Однак, А. Віллема не відправили до Франції разом з усіма, можливо, саме тому, що він знав російську мову і цим міг принести ще багато користі. Його скерували до Києва, у французьку військову місію під командуванням генерала Жоржа Табуї [26].

Київська місія була одним із підрозділів французької військової місії у Росії. Однак, від 19 грудня 1917 р. (1 січня 1918 р. за старим стилем) її, як і цілий ряд інших підрозділів з території сучасної України, підпорядкували французькій військовій місії у Румунії [21]. Причина такого кроку французького командування пояснюється доволі просто. Справа в тому, що керівництво французької військової місії у Росії, яку очолював генерал Анрі Ніссель, перебувало у Петрограді. Внаслідок приходу до влади більшовиків становище у столиці та й у Росії загалом, було дуже непевним. Крім того, німецькі війська активізували військові дії у Прибалтиці, прагнучи якнайближче підібратися до Фінської затоки і завдати вирішального удару по Петрограду [5]. Більшість іноземних представників у місті «сиділи на валізах». За таких обставин французьке командування намагалось зменшити кількість підрозділів, що перебували у підпорядкуванні А. Нісселя, щоб на випадок термінової евакуації керівництва місії із Петрограду ці підрозділи не залишилися покинутими напризволяще.

І так, А. Віллем опинився у Києві. Там він увійшов до складу економічного бюро французької військової місії [24]. Мешкав на вул. Миколаївській (тепер вул. архітектора Городецького) під № 10 [22]. До приходу радянської влади там знаходився прибутковий будинок, тобто здавалися в оренду квартири.

Перебуваючи у Києві, французька військова місія намагалася налагодити контакт із Центральною Радою. Однак, після підписання Брест-Литовського мирного договору, французькі представники були відкликані із Києва, і 21–21 лютого 1918 р. французька військова місія майже у повному складі покинула місто. А. Віллем був серед тих, кого залишили у Києві. Він, як зазначалося в одному із наказів по місії, мав бути залучений до роботи у французькому консульстві [27].

Саме у Києві 2 листопада 1918 р. М. Сокольницький застав А. Віллема і разом з ним через Одесу та Кишинів поїхав до Ясс [34, с. 28]. До речі, зі спогадів того ж М. Сокольницького випливає, що Польська військова організація тісно співпрацювала із цим французьким офіцером, «ось уже два місяці», надсилаючи йому «усю військово-політичну інформацію» [34, с. 36].

У Яссах наприкінці 1918 р. знаходилося французьке посольство у Румунії, яке очолював граф Шарль де Сен-Олер. З географічного погляду воно було найближчою до Львова французькою амбасадом, тож саме туди відправився М. Сокольницький з метою домогтися відправлення до Галичини французької місії.

Однак, керівництво посольства побоювалися на власний розсуд відправляти місію до Польщі. Справа в тому, що у листопаді 1918 р. у Польщі, з точки зору Антанти, встановилося двовладдя. З одного боку, у Парижі діяв Польський національний комітет під проводом Романа Дмовського, визнаний Антантою польським урядом. З іншого – реальна влада у Варшаві перейшла до Юзефа Пілсудського. Поставало питання, як будувати відносини із варшавським урядом: входити з ним у контакт чи ні. Французькі представники у Яссах не знали, яку позицію у цьому питанні займає французький уряд чи, принаймні, головнокомандувач армії Сходу, генерал Луї Франше д'Еспре. На те, щоб уточнити їхню позицію, і, можливо, отримати дозвіл на відправлення до Польщі якоїсь серйозної великої місії, могло піти більше тижня [34, с. 41–42], а часу катастрофічно бракувало. Саме тому М. Сокольницький погодився на відправлення до Львова напівофіційної, інформаційної місії, на яку ніхто, окрім А. Віллема, не погодився поїхати. Довелося задовольнитися і цим [34, с. 41].

У інструкції, яку А. Віллем отримав від керівництва посольства в Яссах, йшлося про те, що його місія має на меті: 1) в'яснити ставлення галицької інтелігенції до українсько-польського конфлікту; 2) повідомити галичанам позицію яського посольства у цьому питанні; 3) після повернення до Ясс скласти звіт про становище у Східній Галичині. Крім того, як згадував М. Сокольницький, А. Віллему чітко пояснили, що він не має права втручатися у хід подій чи висловлювати власну позицію [34, с. 43].

Після підготовки усєї необхідної документації, А. Віллем і М. Сокольницький провели ще два додаткові дні у запеклій боротьбі за автомобіль, потрібний їм для поїздки до Львова. Вочевидь, у посольстві просто бракувало машин, тож для того, щоб отримати необхідний транспорт, довелося звернутися безпосередньо до Ш. Сен-Олера [34, с. 43].

Отримавши машину, М. Сокольницький, А. Віллем та їхній румунський водій 15 листопада об 11 год. ранку вирушили через Чернівці та Снятин до Львова [34, с. 43]. Забігаючи вперед, скажемо що А. Віллем мав намір повертатися назад тією самою дорогою. Він чітко підкреслював це у одному зі своїх листів [7, арк. 5]. У цьому ж самому листі ним названо ще декілька населених пунктів, через які пролягав його маршрут. Це була Бібрка і Давидів. На сьогоднішній день, сто років після описуваних нами подій, найкоротший шлях із Ясс до Львова пролягає через ті ж самі населені пункти: Чернівці, Снятин, Бібрку і Давидів. Протяжність маршруту – 490 км [1]. У листопаді 1918 р. А. Віллем подолав цей шлях за 4 дні. За теоретичними підрахунками, на сьогоднішній день дорога зайняла б лише 10 год.

18 листопада французький представник прибув до Львова [3]. Він провів у місті не повних 10 днів. Як потім стверджував, його машина покинула місто зранку 29 листопада [7, арк. 4]. Діяльність А. Віллема у Львові задокументована у багатьох джерелах, тож можна відтворити її хронологію:

19 листопада А. Віллем узяв участь у переговорах між українськими та польськими делегатами у будинку торгово-промислової палати (нині просп. Т. Шевченка, 17–19) [6]. 20 листопада відбувся наступний раунд переговорів, на цей раз у Народному домі. Там А. Віллем також був присутній [3]. 22 листопада у торгово-промисловій палаті відбулося зібрання польської громадськості м. Львова. А. Віллем виголосив промову і попросив польську інтелігенцію надати йому меморіали про події у Галичині [12, с. 404]. 25 листопада, згідно зі спогадами генерала Болеслава Рої, А. Віллем підготував документ під назвою «Декілька зауважень про сучасні події від безстороннього спостерігача». Однак, віднайти оригінал цього документу нам не вдалося [17, с. 226–227]. 29 листопада А. Віллем покинув Львів, перетнувши лінію фронту в Давидові [7 арк. 4 зв]. Крім А. Віллема та його водія у машині перебував також Фердинанд Едон. За свідченням А. Віллема, останній був бельгійським підданним, заарештованим 23 травня 1918 р. австрійською владою в Одесі. У його паспорті зазначалося, що він планує здійснити подорож до Ясс і назад до Львова [7, арк. 5 зв.].

Можемо припускати, що насправді А. Віллем планував відправитися до Ясс на декілька днів раніше. 29 листопада М. Сокольницький у листі до Ю. Пілсудського стверджував, що напередодні, тобто 28 листопада, А. Віллем уже мав передати в Яссах до рук французького представника важливий дипломатичний лист [16, с. 133]. Нескладно порахувати, що для того, аби опинитися у Яссах 28 листопада, необхідно було покинути Львів 24 листопада. Що саме затримало французького делегата у Галичині аж на 5 днів нам, на жаль, невідомо.

Отож, 29 листопада 1918 р. о 14.00 год. А. Віллем отримав перепустку на подальшу подорож від української військової команди у Бібрці [9]. Однак, незабаром його затримали. Де саме це сталося, точно невідомо, однак у своєму листі А. Віллем згадував про те, що його етапували з Ходорова до Бережан [7, арк. 4]. Можливо, він, повертаючись до Ясс, їхав не через Рогатин, а через Ходорів, і саме там його і затримали. Із Бережан А. Віллема етапували до Тернополя, де він перебував під наглядом української військової команди впродовж декількох тижнів.

10 грудня 1918 р. військовий комендант Тернополя написав листа до французького посольства у Яссах, в якому пояснив причини утримання поручника А. Віллема під вартою [8 арк. 6–6 зв.]. Як виявилось, формальною причиною для затримання стало те, що номер машини, на якій він їхав зі Львова до Ясс, не співпадав із номером машини, вказаним у його паспорті. У цій ситуації, насправді, немає нічого дивного. Якщо згадаємо, який безлад творився у гаражах французької місії у Яссах, як А. Віллем та М. Сокольницький впродовж двох днів боролися за отриманням хоча б якоїсь машини, то стає очевидним, що в їхніх документах, які на цей час уже були готові, міг бути вказаний зовсім інший номер машини, аніж той, з яким вони реально поїхали.

Однак, як стверджував військовий комендант Тернополя, подальше вивчення справи лише посилювало сумніви українських військових. Вони припустили, що особа, яка видає себе за французького офіцера, насправді не може бути представником Антанти, адже своїми діями демонструє підозрілу прихильність до польської сторони конфлікту. Зокрема, А. Віллем, перебуваючи у Львові, негативно висловлювався про ЗУНР, стверджував, що українського народу

не існує, публічно називав американського президента Вудро Вільсона божевільним, а після здобуття Львова польськими військами виголошував на вулицях міста антиукраїнські промови [8, арк. 6].

Зважаючи на це, українська влада прийняла рішення затримати його самого та його супроводжуючих до остаточного з'ясування обставин.

Образ А. Віллема, описаний у цьому документі, є вкрай негативним. Його звинувачують у однобокості, зневазі до права народів на самовизначення і навіть висловлюють припущення, що він може бути самозванцем. Можна припустити що таке ставлення до французького делегата було досить поширеним серед представників української інтелігенції, яким доводилося із ним контактувати під час його перебування у Львові.

Не важко здогадатися, що польська преса та офіційні документи, навпаки, вихваляли глибоку симпатію А. Віллема до Польської держави. Польська громадськість Львова, втомлена тривалими боями на вулицях міста, чекала, що всемогутня Антанта нарешті пришле якогось супергероя, який переважить терези цього конфлікту на користь Польщі. Оскільки суспільний запит на такого супергероя уже був сформований, державна пропаганда застосувала його до того, хто був «під руками» – до А. Віллема.

У середині грудня 1918 р. до Львова прибули два британські офіцери, які повідомили, що А. Віллем так і не з'явився у Яссах, і що вони приїхали його шукати [2]. Про це написали у газетах, і незабаром хтось розповсюдив чутку, що українська влада розстріляла А. Віллема. Чутка була поширена пресою [14], набула значного резонансу і дійшла навіть до Парижа. 21 грудня на засіданні Польського національного комітету в Парижі Р. Дмовський порушив питання про те, як можна використати факт розстрілу французького офіцера для дипломатичної боротьби проти українців [16, с. 316]. 22 грудня Ю. Галлер надіслав листа французькому прем'єр-міністру, із співчуттям з приводу смерті «lieutenant-colonel de Villaine» («підполковника де Вілена») у Львові «від рук німецьких варварів» [10].

Таким був офіційний образ А. Віллема, створений польською пресою та пропагандою. Насправді ж, якщо почитати спогади тих поляків, які особисто спілкувалися з ним, то стає зрозуміло, що цей офіційний образ насправді був дуже ідеалізований. Більшість мемуаристів, яким у листопаді 1918 р. доводилося контактувати з А. Віллемом, залишили про нього вкрай негативні спогади. Так, Людвік де Ляво, один із членів Польської військової організації, який особисто брав участь у боях за Львів, роздратовано згадував, що «роль цього солдата викликала багато безладдя, тим більше, що вона не виникала із розуміння львівської ситуації» [11].

Генерал Болеслав Роя писав, що «одностороння запопадливість Віллема виключно на користь українців не була мені у деяких випадках достатньо зрозумілою. Особисті уявлення і уявлення, які він висловлював у присутності українських представників, здавалося мені у деяких випадках односторонніми, попри мою готовність до мирного вирішення конфлікту» [17, с. 226]. Далі Б. Роя наводить досить обширний документ, начебто створений А. Віллемом 25 листопада, в якому в досить проукраїнському аспекті поданий аналіз українсько-польського конфлікту за Східну Галичину. Зважаючи на це, генерал Б. Роя був змушений «відмовитись від пропонуваної йому п. Віллемом допомоги у переговорах з українцями» [17, с. 228].

Польський політик Станіслав Гломбінський пішов у своїх припущеннях ще далі, стверджуючи, що А. Віллем є «якоюсь підозрілою особистістю, розмовляє добре по-польськи і по-російськи, мабуть польський жид або українець. Цей чоловік виявився потім ворогом поляків, перебував в обозі українців і, напевно, шпигував на їхню користь» [12, с. 405].

Таким чином, склалася дуже цікава ситуація: за час свого десятиденного перебування у Львові А. Віллем домігся, фактично, лише того, що викликав стійку антипатію до себе в обох сторін конфлікту. Оскільки цей французький офіцер не виправдав ні українських, ні польських надій, то з'явилися сумніви в тому, що він дійсно може бути представником Антанти, на допомогу якої покладалося стільки надій.

Причину цього феномену описав у своїх спогадах М. Сокольницький, який досить довго спілкувався з цим французьким офіцером і зміг його добре вивчити. Він, зокрема, стверджував, що в А. Віллема «немає ненависті до Польщі, є, безсумнівно, навіть трохи доброзичливості та симпатії, але, крім цього, також справжня французька байдужість, зверхнє ставлення до цієї одної з багатьох чужих справ, справжніх «affaires étrangères» [...]. У нього вирвалося гордовите твердження про українців і поляків, які думають собі, що вони мають право визначати свої взаємні кордони» [34, с. 32]. Ясна річ, що така зверхність не могла припасти до вподоби ні українській, ні польській стороні конфлікту.

Доказом того, що у Львові А. Віллем продовжував висловлювати дуже схожі тези, можуть бути спогади Лева Ганкевича, записані ним після українсько-польських переговорів за участі А. Віллема 19 листопада 1918 р.: «Пан Віллем розпочав розмову з твердження, що Франція не визнала

Україну, і що він приїхав для того, щоб спробувати помирити поляків з «русинами». На це я зауважив що, крім Франції, ще Англія та Америка мають право висловитися. Потім я отримав відповідь: «Тут ні Англії, ні Америці нема чого говорити, а тільки пани Фош і Клемансо мають слово». Тоді я поставив питання, а як щодо Вільсона. Але я не можу процитувати тут відповідь пана Віллема, оскільки він попросив мене про це змовчати» [6]. Про здатність Л. Ганкевича зберігати таємниці можемо судити з того, як впевнено військовий комендант Тернополя стверджував, що А. Віллем обізвав В. Вільсона божевільним [8, арк. 6].

Підсумовуючи, можемо ствердити, що А. Віллем поводив себе зовсім не так, як належало б поводитися офіційному представникові такої поважної країни, як Франція. Всупереч даним йому інструкціям, він не лише активно втручався в українсько-польський конфлікт, але й дозволяв собі образливі висловлювання на адресу одного із очільників Антанти.

Тут вартує додати, що «14 пунктів» В. Вільсона із самого початку були програмою справедливою, але нереальною для втілення. Ідея самовизначення народів мала, безумовно, великий пропагандистський потенціал у боротьбі проти Центральних держав, але, водночас, послідовне втілення цього принципу в життя могло зашкодити інтересам як Франції, так і Англії. Тому на адресу В. Вільсона часто лунали звинувачення у наївності та недалекоглядності, а дехто дозволяв собі навіть відверто лаяти американського президента. Однак, подібні висловлювання з вуст офіційного французького делегата цілком могли спричинити дипломатичний скандал.

Незважаючи на свої помилки, А. Віллем все ж залишався французьким делегатом і, станом на початок грудня 1918 р., він перебував в українському арешті, тож його необхідно було звільнити. Перебуваючи під вартою у Тернополі, А. Віллем активно писав листи до представників української влади, протестуючи проти свого затримання і вимагаючи негайного звільнення. 4 грудня він написав листа до Державного секретаря зовнішніх справ ЗУНР Василя Панейка [7, арк. 4]. Не отримавши жодної відповіді, він 7 та 9 грудня надіслав ще два листи, на цей раз до Державного Секретаріату ЗУНР [7, арк. 4].

Останній з цих листів все ж таки подіяв на представників української влади, бо вже наступного дня, 10 грудня, військовий комендант Тернополя надіслав згадуване нами звернення до французького посла у Румунії [8]. У цьому листі він виклав своє бачення справи А. Віллема і попросив роз'яснити ситуацію, що склалася.

Нам достеменно невідомо, чи отримав французький посол цього листа. Ми також не знаємо, які саме дії здійснювало французьке представництво в Яссах для того, щоб віднайти та звільнити А. Віллема. Однак, причини для занепокоєння у них, однозначно, були. Як ми вже згадували вище, делегат повинен був повернутися до Ясс 28 листопада. Можливо, він повідомив начальство, що планує затриматися у Львові до 29 листопада, але навіть у такому випадку він мав би повернутися щонайпізніше 2 або 3 грудня. Починаючи з 4–5 грудня в Яссах мали би вже серйозно непокоїтися.

Як стверджують польські часописи, у середині грудня до Польщі приїхали два англійські офіцери, які направилися до Тернополя з метою пошуку А. Віллема [2]. Однак, їхня місія у Галичині залишає більше запитань, аніж відповідей. По-перше, хто направив їх на пошуки зниклого делегата? Якщо французьке посольство, то чому це англійські, а не французькі офіцери? По-друге, яким було їх завдання, і яким був результат цієї місії?

Безумовно, звільнити французького лейтенанта їм не вдалося. Однак, згодом в офіційних урядових телеграмах, у яких згадувався А. Віллем, з'явилося твердження про те, що станом на 15 грудня цей офіцер точно перебував в українській в'язниці [30]. Можливо, встановлення цього факту і було основним досягненням англійців.

2 січня 1919 р. до французького посольства в Румунії, яке на даний час знаходилося уже в Бухаресті, прийшла телеграма із Парижа. У ній йшлося про те, що, згідно з інформацією, надісланою французьким послом із Праги 26 грудня 1918 р., «лейтенант Віллен» (lieutenant Willaine) станом на 15 грудня перебував в ув'язненні у Тернополі [30]. Про цей факт, згідно з текстом телеграми, необхідно було повідомити генерала Поля Анрі, коменданта французької армії на Балканах та генерала Анрі Бертело, який, фактично, замінив генерала Франше д'Еспре, ставши головнокомандувачем дунайської армії.

Після отримання цієї депеші французьке посольство в Румунії розпочало активні дії, скеровані на звільнення А. Віллема. Ш. де Сен-Олер надіслав представникам ЗУНР у Тернополі листа, в якому вимагав звільнити французького офіцера, а також надав відповідні вказівки французькому розвіднику, який, власне, направляє до Тернополя [31].

6 січня 1919 р. Ш. де Сен-Олер, виконуючи наказ із Парижа, повідомив генерала А. Бертело про ситуацію, що склалася з А. Віллемом [31]. А. Бертело звернувся до іншого французького представника, імені якого нам, на жаль, не вдалося встановити, і попросив його, щоб той після свого приїзду до Одеси взяв справу звільнення А. Віллема під свою опіку [32].

Складається враження, що французьке посольство в Румунії активно зайнялося звільненням А. Віллема лише після того, як отримало телеграму з Парижа. Однак, цей офіцер зник ось уже місяць тому. Навряд чи французькі дипломати весь цей час сиділи склавши руки. Можливо, працівники посольства вважали місію А. Віллема невдалою, тому хотіли приховати факт його ув'язнення і розв'язати цю проблему власними силами, не привертаючи зайвої уваги. Коли ж звістка про цей інцидент дійшла до Парижа, їм таки довелося розпочати активніші дії.

Таким чином, до звільнення А. Віллема з української в'язниці доклалося дуже багато високопоставлених французьких чиновників. Але найдивовижніша деталь цієї історії – це відсутність будь-якого повідомлення про сам факт звільнення цього офіцера.

Польська преса, яка ще місяць тому побивалася за, начебто, розстріляним українцями А. Віллемом, тепер мовчала. Якби хвилювання польської громадськості дійсно було непідробним, то щасливе віднайдення французького делегата мало б викликати якісь радісні повідомлення у газетах. Скоріш за все, причиною цього мовчання стала відсутність симпатії до А. Віллема з боку поляків. Занепокоєння з приводу його ймовірного розстрілу спричинене всього лиш бажанням використати цей факт для дипломатичної боротьби проти українців.

Також нам не вдалося знайти жодного французького документа, в якому зазначалося би, що завдання із звільнення А. Віллема з українського арешту успішно виконано. Однак, зважаючи на гігантський обсяг французьких військових архівів, можна припустити, що цей документ просто ще не потрапив до рук дослідників.

У архівах історичної служби Міністерства оборони Франції нам вдалося відшукати папку із написом «Raport Willaime. Kiew-Galicie» [29], однак серед документів, які знаходилися у цій папці, немає жодного, підписаного чи написаного особисто А. Віллемом. Ця папка являє собою колекцію документів, як українських, так і польських, пов'язаних із подіями у Галичині у листопаді 1918 р. Навіть ті сторінки, які писані від руки, наприклад, список документів, вміщених у папці, були створені якоюсь іншою невідомою особою, у будь-якому разі почерк там зовсім інший, ніж почерк самого А. Віллема. Таким чином, окрім згаданого вище листа до Державного секретаріату ЗУНР, у нас немає жодного спогаду самого А. Віллема про його перебування у Галичині.

Подальша доля цього французького офіцера уже ніяким чином не пов'язана ні зі Східною Галичиною, ні з Польщею. Серед документів французької військової місії у Румунії нам вдалося знайти запис із таким заголовком: «Місія Анрі Віллема у Києві (24 січня 1919)» [33]. Очевидно, покинувши Київ 2 листопада 1918 р., цей французький офіцер туди ж і повернувся після свого звільнення у січні 1919 р.

Про те, що А. Віллем був більше пов'язаний із Києвом, аніж з Яссами, свідчить той факт, що, перебуваючи у тернопільській в'язниці, він вимагав надати йому можливість зв'язатися з французьким консулом у Києві, а не у Яссах. Крім того, у своїй розмові він мав намір використати «французький дипломатичний шифр» [7, арк. 4–4 зв.], отже цей офіцер дійсно працював у консульстві, якщо знав дипломатичні шифри.

Отож, звільнившись з українського полону, А. Віллем повернувся до Києва, де взяв участь у переговорах з представниками Директорії УНР. Метою цих переговорів було укладення договору, на підставі якого мала відбутися організація на території України антибільшовицького фронту. 27 лютого 1919 р. голова РНК УСРР Християн Раковський телеграфував до Парижа із Москви, що подібний договір вже підписаний між представниками французького уряду та Директорії УНР і що для виконання цього договору до генерального штабу армії УНР відправлено «colonel Vilain» («полковника Вілена») [18]. Чи особа, згадана у телеграмі, була саме тим французьким офіцером, який нас цікавить, ми, на жаль, не знаємо.

22 лютого 1919 р. Міністерство постачання Франції створило спеціальну місію, яка мала на меті організувати товарообмін між країнами Антанти та півднем Росії [19]. У проєкті створення цієї місії йшлося про те, що на півдні Росії зосереджені значні запаси продуктів харчування, які місцеве населення неспроможне спожити, а, водночас, там відчувається брак промислових товарів. Оскільки організація такого товарообміну була справою непростою, то до складу місії планувалося включити осіб, які вже мали певний досвід роботи у Росії, а дехто з них, як стверджувалося у проєкті, вже навіть перебував на території колишньої імперії [20]. Очолив місію «Commandant Willaime» («комендант Віллем») [19].

У вересні цього ж року полковник колишнього російського генштабу, а тепер інформатор французької армії Сходу звітував про становище на півдні Росії. Він, зокрема, зазначав, що місія під керівництвом «коменданта Віллема» змогла виміняти у росіян всього лише 2,5 тис. т кукурудзи [28].

Оскільки жодної іншої інформації про особу на ім'я «комендант Віллем» в документах не вказано, не можемо однозначно ствердити, що це той самий А. Віллем, який декілька місяців тому

перебував у Східній Галичині. Однак, вважаємо, що це дуже ймовірно, бо у французькій армії міг бути тільки один Willaime, досвідчений у спілкуванні з росіянами.

Докладніше простежити подальшу військову кар'єру А. Віллема дозволило б віднайдення у французьких військових архівах його особової справи. На жаль, у історичній службі Міністерства оборони Франції у Венсені цієї папки виявити не вдалося. Однак, ті документи, які все ж таки були виявлені, дозволили пролити світло на особу А. Віллема та його діяльність у Східній Галичині. Ґрунтовне дослідження біографії цього французького офіцера дало можливість глибше зрозуміти його уявлення про українців і поляків та про роль Франції у вирішенні конфлікту в Східній Галичині.

Таким чином, нам вдалося з'ясувати, що А. Віллем від 1916 р. перебував у складі військової місії у Москві, згодом у Києві. Він зміг вивчити російську та польську мови, що давало значну перевагу у веденні переговорів з місцевою владою. Однак, цьому французькому офіцерові був властивий французький імперіалістичний світогляд, згідно із яким, малі народи не мали права самостійно вирішувати свою долю, а повоєнне впорядкування Європи мало відбутися згідно із бажаннями Франції. Його зверхнє ставлення до українців і поляків закономірно викликало антипатію до нього і призвело до його ув'язнення у Тернополі взимку 1918 р. Після звільнення з-під арешту А. Віллем повернувся до Києва і продовжив свою роботу у складі французької місії в Україні, а згодом у Катеринодарі.

Зважаючи на те, що історія цього французького офіцера є дуже цікавою та непересічною, варто продовжувати дослідження його біографії, проливаючи світло на невідомі сторінки його життя.

Список використаних джерел

1. Відстань за маршрутом Львів (UA) – Яси (RO). URL: <http://della.com.ua/distance/?cities=5071,144688> (дата звернення 01.04.2017).
2. Лазарович М. Друга столиця ЗУНР // Незалежний культурологічний часопис «Ї». 2010. Число 63. URL: www.ji.lviv.ua/n63texts/lazarovych1.htm. (дата звернення 01.04.2017).
3. Литвин М. Листопадовий Здвиґ: українсько-польське воєнно-політичне протистояння у Львові 1–21 листопада 1918 року. URL: http://warhistory.ukrlife.org/6_08_3.html. (дата звернення 01.04.2017).
4. Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919рр. Львів, 1998. С.261; Mroccka L. Spór o Galię Wschodnią: 1914–1923. Kraków: Wydaw. Naukowe WSP, 1998. S.119–121.
5. Самсонов А. 19 февраля 1918 г. начался Ледовый поход Балтийского флота. URL: <http://topwar.ru/24399-19-fevralya-1918-g-nachalsya-ledovyy-pohod-baltiyskogo-flota.html>. (дата звернення 01.04.2017).
6. Biblioteka narodowa w Warszawie. – Archiwum im. Tarasa Szewczenki, mf 87263 str. 226.
7. Biblioteka narodowa w Warszawie. – Archiwum im. Tarasa Szewczenki, mf 87288 str. 4–5 odw.
8. Biblioteka narodowa w Warszawie. – Archiwum im. Tarasa Szewczenki, mf 87288 str. 6–6 odw.
9. Biblioteka narodowa w Warszawie. – Archiwum im. Tarasa Szewczenki, mf 87288 str. 7.
10. Centralne archiwum wojskowe (Warszawa). – zespól I.123.1: Armia gen. Hallera, teczka 3, strona 1.
11. De Laveaux L. Rola POW w przygotowaniu obrony Lwowa // Obrona Lwowa. Warszawa, 1991. T. 1. 1991. S. 304.
12. Głabiński S. Wspomnienia polityczne. Warszawa: «Placet», 2007. 136 s.
13. Głos Slaski. 1918, 30 listopada.
14. Kurier Warszawski. 1918, 21 grudnia.
15. Le Temps. 1919, le 27 février.
16. Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1918 listopad-grudzień. Warszawa: PISM, 2008. XLIV + 452 s.
17. Roja B. Legendy i fakty. Warszawa: nakł. Księgarni F. Hoesicka, 1931. 372 s.
18. Service historique de la Défense (Vincennes, Paris). – 7 N Etat-major de l'armée (1872–1940) carton 802 dossier 1 «Radio de Moscou, le 27 février 1919...».
19. Service historique de la Défense (Vincennes, Paris). – 7 N Etat-major de l'armée (1872–1940) carton 802 dossier 1 «Paris, le 27 fév 1919. Le Ministre des Affaires étrangères à Monsieur le Président du Conseil...».
20. SHD. – 7 N Etat-major de l'armée (1872–1940) carton 802 dossier 1 «Projet d'organisation d'une mission interalliée de ravitaillement en Russie méridionale».
21. SHD. – 17 N: Missions militaires françaises (1914–1923), carton 538 dossier 1, «Etat du personnel de la mission militaire française en Russie passé à la mission militaire française en Roumanie à la date du 19 Déc. 1917/1-er janv.1918».
22. SHD. – 17 N: Missions militaires françaises (1914–1923), carton 588, dossier 1, «Adresses».
23. SHD. – 17 N: Missions militaires françaises (1914–1923), carton 588, dossier 1, «Etat nominatif des officiers et hommes de troupe restes à Kiew».
24. SHD. – 17 N: Missions militaires françaises (1914–1923), carton 588, dossier 1, «Répartition du personnel de la mission militaire française en Ukraine».
25. SHD. – 17 N: Missions militaires françaises (1914–1923), carton 588, dossier 2 «Fiche de renseignements Henry Willaime».
26. SHD. – 17 N: Missions militaires françaises (1914–1923), carton 588, dossier 5, «Ordre pour la dislocation et le retour en France du groupe d'artillerie lourde de Moscou».
27. SHD. – 17 N: Missions militaires françaises (1914–1923), carton 588, dossier 6, «Personnel restant à Kiew sous les ordres du lieutenant-colonel Paris».
28. SHD. – 20 N: Armées du front oriental (1914–1918), carton 184, doc № 184–4.
29. SHD. – 20 N: Armées du front oriental (1914–1918), carton 723, dossier 1.
30. SHD. – 20 N: Armées du front oriental (1914–1918), carton 723, dossier 5 «De Paris, reçu le 2 janvier 1919».
31. SHD. – 20 N: Armées du front oriental (1914–1918), carton 723, dossier 5 «Le ministre de France en Roumanie à Monsieur le général Bearthelot commandant de l'armée alliée du Danube».
32. SHD. – 20 N: Armées du front oriental (1914–1918), carton 723, dossier 5 «Monsieur le Général Commandant de 1-er groupement de D.I.»
33. SHD. – 20 N: Armées du front oriental (1914–1918), carton 795, dossier 5.
34. Sokolnicki M. Podróż do Jass w jesieni 1918 roku. Niepodległość. Czasopismo poświęcone najnowszym dziejom Polski. Londyn-Nowy Jork, 1976. tom 10 (po wznowieniu). S. 25–51.

References

1. Vidstan' za marshrutom L'viv (UA) – Yassy (RO) [The distance along the route Lviv (UA) – Iasi (RO)]. URL: <http://della.com.ua/distance/?cities=5071,144688>.
2. Lazarovych M. Druha stolitsya ZUNR [The second capital of the ZUNR]. *Nezalezhnyy kul'turolohichnyy chasopys «Yi»*. 2010. Chyslo 63. URL: www.ji.lviv.ua/n63texts/lazarovych1.htm.
3. Lytvyn M. Lystopadovyy Zdvih: ukrayins'ko-pol's'ke voyenno-politychne protystoyannya u L'vovi 1–21 lystopada 1918 roku [November Zvyg: Ukrainian-Polish military-political confrontation in Lviv on November 1–21, 1918]. URL: http://warhistory.ukrlife.org/6_08_3.html.
4. Lytvyn M. *Ukrayins'ko-pol's'ka viyna 1918–1919rr.* [Ukrainian-Polish War 1918–1919]. L'viv, 1998. S.261; Mroccka L. *Spór o Galicję Wschodnią: 1914–1923*. Kraków: Wydaw. Naukowe WSP, 1998. S.119–121.
5. Samsonov A. 19 fevralya 1918 h. nachalsya Ledovyi pokhod Baltyskoho flota [On February 19, 1918, the Baltic Fleet's Ice Hike began]. URL: <https://topwar.ru/24399-19-fevralya-1918-g-nachalsya-ledovyy-pohod-baltiyskogo-flota.html>.
6. Biblioteka narodowa w Warszawie. – Archiwum im. Tarasa Szewczenki, mf 87263 str. 226.
7. Biblioteka narodowa w Warszawie. – Archiwum im. Tarasa Szewczenki, mf 87288 str. 4–5 odw.
8. Biblioteka narodowa w Warszawie. – Archiwum im. Tarasa Szewczenki, mf 87288 str. 6–6 odw.
9. Biblioteka narodowa w Warszawie. – Archiwum im. Tarasa Szewczenki, mf 87288 str. 7.
10. Centralne archiwum wojskowe (Warszawa). – zespół I.123.1: Armia gen. Hallera, teczka 3, strona 1.
11. De Laveaux L. Rola POW w przygotowaniu obrony Lwowa // *Obrona Lwowa*. Warszawa, 1991. T. 1. 1991. S. 304.
12. Głabiński S. *Wspomnienia polityczne*. Warszawa: «Placet», 2007. 136 s.
13. *Glos Slaski*. 1918, 30 listopada.
14. *Kurier Warszawski*. 1918, 21 grudnia.
15. *Le Temps*. 1919, le 27 février.
16. *Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1918 listopad-grudzień*. Warszawa: PISM, 2008. XLIV + 452 s.
17. Roja B. *Legends i fakty*. Warszawa: nakł. Księgarni F. Hoesicka, 1931. 372 s.
18. Service historique de la Défense (Vincennes, Paris). – 7 N Etat-major de l'armée (1872–1940) carton 802 dossier 1 «Radio de Moscou, le 27 février 1919...».
19. Service historique de la Défense (Vincennes, Paris). – 7 N Etat-major de l'armée (1872–1940) carton 802 dossier 1 «Paris, le 27 fév 1919. Le Ministre des Affaires étrangères à Monsieur le Président du Conseil...».
20. SHD. – 7 N Etat-major de l'armée (1872–1940) carton 802 dossier 1 «Projet d'organisation d'une mission interalliée de ravitaillement en Russie méridionale».
21. SHD. – 17 N: Missions militaires françaises (1914–1923), carton 538 dossier 1, «Etat du personnel de la mission militaire française en Russie passé à la mission militaire française en Roumanie à la date du 19 Déc. 1917/1-er janv.1918».
22. SHD. – 17 N: Missions militaires françaises (1914–1923), carton 588, dossier 1, «Adresses».
23. SHD. – 17 N: Missions militaires françaises (1914–1923), carton 588, dossier 1, «Etat nominatif des officiers et hommes de troupe restes à Kiew».
24. SHD. – 17 N: Missions militaires françaises (1914–1923), carton 588, dossier 1, «Répartition du personnel de la mission militaire française en Ukraine».
25. SHD. – 17 N: Missions militaires françaises (1914–1923), carton 588, dossier 2 «Fiche de renseignements Henry Willaime».
26. SHD. – 17 N: Missions militaires françaises (1914–1923), carton 588, dossier 5, «Ordre pour la dislocation et le retour en France du groupe d'artillerie lourde de Moscou».
27. SHD. – 17 N: Missions militaires françaises (1914–1923), carton 588, dossier 6, «Personnel restant à Kiew sous les ordres du lieutenant-colonel Paris».
28. SHD. – 20 N: Armées du front oriental (1914–1918), carton 184, doc # 184-4.
29. SHD. – 20 N: Armées du front oriental (1914–1918), carton 723, dossier 1.
30. SHD. – 20 N: Armées du front oriental (1914–1918), carton 723, dossier 5 «De Paris, reçu le 2 janvier 1919».
31. SHD. – 20 N: Armées du front oriental (1914–1918), carton 723, dossier 5 «Le ministre de France en Roumanie à Monsieur le général Bearthelot commandant de l'armée alliée du Danube».
32. SHD. – 20 N: Armées du front oriental (1914–1918), carton 723, dossier 5 «Monsieur le Général Commandant de 1-er groupement de D.I.
33. SHD. – 20 N: Armées du front oriental (1914–1918), carton 795, dossier 5.
34. Sokolnicki M. *Podróż do Jass w jesieni 1918 roku. Niepodległość. Czasopismo poświęcone najnowszym dziejom Polski*. Londyn-Nowy Jork, 1976. tom 10 (po wznowieniu). S. 25–51.

Ганна-Меланія Тычка

МИССИЯ АНРИ ВИЛЛЕМА В ВОСТОЧНОЙ ГАЛИЧИНЕ (НОЯБРЬ-ДЕКАБРЬ 1918 Г.)

Эта статья впервые в украинской историографии анализирует деятельность французского поручика Анри Виллема в Восточной Галичине в ноябре-декабре 1918 г. Освещаются результаты исследований его биографии, проведенных автором в французских и польских архивах. Статья призвана разъяснить неточности, связанные с личностью А. Виллема и обстоятельствами его визита во Львов, а также внести в научный оборот новые факты, связанные с жизнью и деятельностью этого французского офицера.

Ключевые слова: поручик Анри Виллем, Львов, Тернополь, Яссы, французская военная миссия.

Hanna-Melaniia Tychka

HENRY WILAIME MISSION IN EASTERN HALYCHYNA (NOVEMBER-DECEMBER 1918)

This article as first in Ukrainian historiography examines the activities of the French lieutenant Henri Willaime in Eastern Halychyna in November-December 1918. We light up the research of his biography, wich the author conducted in French and Polish archives. The article aims to explain the inexactitudes related with the person of H. Willaime and circumstances of his visit to Lviv, as well as to introduce into the domain of science new facts about the life and work of this French officer.

Key words: lieutenant Henri Willaime, Lviv, Ternopil, Iasi, French military mission.

УДК 94 (477)

Надія Білик

СПОГАДИ ЗЕНОНА КУЗЕЛІ ЯК ІСТОРИЧНИЙ ДОКУМЕНТ

У статті досліджено спогади Зенона Кузелі, у яких йдеться про період навчання автора в Бережанській гімназії, його участь в антропологічно-етнографічній експедиції під керівництвом Федора Вовка на Підкарпаття в 1904 р. Визначено чинники, що позначилися на формуванні особистості та наукових зацікавлень ученого, показано вплив родинного середовища на становлення З. Кузелі. Висвітлено історію взаємин Зенона Кузелі та Івана Франка.

Ключові слова: З. Кузеля, Ф. Вовк, І. Франко, спогади, документ.

У сучасній історичній науці спостерігаємо підвищений інтерес до джерел особового походження. Про це свідчить активна публікація мемуарів, щоденників, епістолярію. Особливо зростає увага вчених до спогадів як реалізації свідомості конкретної людини й зображення духовної сфери життя суспільства.

Тривалий час спогади (синонім – мемуари) розглядали як різновид літературного жанру. Питання цінності спогадів, необхідність їх введення до історичних джерел постало в працях дослідників ХІХ ст. Панівним на цьому етапі був погляд на спогади як на другорядний історичний документ, що містить у собі інформацію додаткового ілюстративного характеру. Водночас, виникає інший підхід, згідно з яким, визначено цінність спогадів не лише як джерела фактичної інформації, а й як пам'ятки духовної культури відповідної епохи. Таким чином, зароджується погляд на вивчення спогадів як історичного джерела [1, с. 153].

Поділяємо думку дослідників, які відносять спогади до групи джерел особового походження поряд із автобіографіями, щоденниками, приватним листуванням тощо. Окреслені джерела допомагають відтворити колорит епохи, ілюструють ставлення до конкретних історичних подій представників різних прошарків суспільства, допомагають відновити факти, які не зафіксовані в інших документах. Серед недоліків спогадів слід назвати авторську суб'єктивність, перекошеність фактів, помилки пам'яті та неможливість визначити ступінь правдивості, на які посилається автор.

Спогади визначної особистості епохи варто досліджувати як джерело інформації про минуле (історичний документ) та як пам'ятку культури відповідної епохи (культурний феномен). Вони мають важливе значення в біографічних студіях, а також у вивченні інтелектуальної історії. Спогади, написані освіченим представником певної нації, є носієм історичної пам'яті як засобу духовної наступності поколінь, втіленням свідомого відношення до минулого свого народу, показником рівня цивілізованості тогочасного суспільства.

В історико-культурній спадщині українства виділяється багатогранний доробок Зенона Кузелі (1882–1952 рр.), відомого бібліографа, етнографа, фольклориста, мовознавця, лексикографа, історика, публіциста, редактора, видавця, громадського діяча, доктора слов'янської філології та історії (1906 р.), дійсного члена Наукового товариства імені Шевченка (далі – НТШ) у Львові (1909 р.), референта і редактора бібліотеки Віденського університету (1906–1909 рр.), завідувача слов'янського відділу та читальні в університетській бібліотеці, викладача Чернівецького університету (1909–1914 рр.), діяча Союзу визволення України (1914–1920 рр.), професора Українського вільного університету в Празі (з 1921 р.) та Українського наукового інституту в Берліні (з 1926 р.), голови Європейського осередку НТШ (з 1949 р.).

Про багатогранну діяльність З. Кузелі, як лексикографа, бібліографа, етнографа писали його сучасники в ювілейному виданні «Збірник на пошану Зенона Кузелі» (Париж, 1962 р.) [2]. У радянські часи про вченого не згадували, його праці зберігалися у спецфондах. Після проголошення незалежності України наукова спадщина З. Кузелі стала предметом досліджень у працях українських вчених В. Погребенника [3–4], В. Качкана [5–6], О. Хміль [7], Т. Подоляки (Пацай) [8–9], Н. Білик [10–12] та інших. Однак, для широкого загалу українського суспільства інтелектуальна спадщина З. Кузелі залишається маловідомою.

Наукового вивчення потребують мемуари діяча. З нагоди 135-річчя від дня народження та 65-х роковин смерті визначного представника української духовної еліти присвячуємо дослідження спогадів З. Кузелі, надруковані під назвою «Із моїх споминів про Івана Франка» на сторінках часопису «Літературно-науковий вістник» у 1925 р. [13]. Спогади З. Кузелі дають уявлення про особистість самого автора, стиль його мислення, риси характеру, тому вони є важливим джерелом до вивчення його біографії та світогляду. Водночас, ці спогади дають можливість уточнити перебіг подій, свідком яких був автор, і в цьому аспекті вони є важливим історичним документом.

Варто зазначити, що загальна кількість спогадів, присвячених Іванові Франкові, вимірюється декількома десятками. Серед авторів – Кирило Студинський, Володимир Гнатюк, Михайло Грушевський, Андрій Чайковський, Богдан Лепкий, Василь Щурат, Осип Маковей, Микола Вороний, Петро Карманський, Михайло Яцків, Іван Труш, Михайло Рудницький, Володимир Дорошенко, Євген Чикаленко, Василь Сімович, Степан Смаль-Стоцький, Іларіон Свенціцький, Роман Завадович, Христя Алчевська та ін. З підручників і монографій постає офіційний образ Каменяра, тоді як спогади сучасників відривають нам неофіційний та суб'єктивний портрет І. Франка як живої людини. Сьогодні їхні спогади зібрано воедино у виданні «Спогади про Івана Франка» [14], впорядкованому відомим літературознавцем Михайлом Гнатюком.

Спогади З. Кузелі про І. Франка є описом життєвого досвіду автора. Вони належать до джерел особового походження міжособистісної комунікації з елементами автобіографії. У 1925 р., коли опубліковано спогади З. Кузелі, вчений жив і працював в еміграції у Берліні. До написання спогадів його спонукало не лише бажання поділитися пережитим, розповісти сучасникам і нащадкам про своє знайомство із відомим українським письменником, а й почуття туги за Батьківщиною, яку змушений був покинути з початком Першої світової війни у 1914 р.

Оповідь подається у хронологічній послідовності та охоплює період з 1894 р., коли З. Кузеля навчався в Бережанській державній польській гімназії, й до 1904 р., коли він брав участь у складі першої антропологічно-етнологічної експедиції етнографічної комісії НТШ, яка працювала під керівництвом Федора Вовка на Підкарпатті. На той час мемуарист закінчив філософський факультет Віденського університету, спеціалізувався в етнографії у провідних дослідників. Ще студентом він був задіяний як волонтер в антропологічному та археологічному відділах цесарського надвірного музею та музеї австрійської етнографії [2], що сприяло поглибленню його наукових знань.

Спогади З. Кузелі зображують обставини, у яких відбувалося формування української інтелігентної верстви в Галичині у кінці XIX ст. Про це йдеться в першому реченні спогадів: «З Іваном Франком я познайомився ще як молодий гімназійний ученик і то при нагоді, що її можна вважати характеристичною для 90-их років XIX століття» [13, с. 241]. Далі автор описує події, що передували зустрічі з письменником: «Я ходив до бережанської гімназії й живо займався організацією молоді, закладанням та веденням тайних студентських гуртків і... доволі звичайною між тодішньою молоддю погонею за позашкільною книжкою. Не було в Бережанах і найближчій околиці книжки, якої б я й мої найближчі товариші, як А. Цурковський, І. Боднар, А. Глинянський, І. Юркевич, Гр. Качала й ін., не мали в своїх руках» [13, с. 242]. У цьому контексті варто зазначити, що в 1894 р. З. Кузеля розпочав навчання у Бережанській державній польській гімназії, де «витає» дух Маркіяна Шашкевича. Це сприяло розвитку його особистості, який у 1898 р. заснував у ній таємний гімназійний гурток «Молода Україна», до якого залучив майже всіх своїх товаришів. Саме їх прізвища перелічив мемуарист у спогадах.

Спогади містять цікаві описи побуту бережанських гімназистів, відомості про міжособистісні стосунки з представника тогочасної галицької еліти. Насамперед, З. Кузеля пише про роль друкованих видань у становленні особистості тогочасної молоді: «Книжки й журнали були нашою насущною потребою, і ми не жаліли часу й труду, щоб їх тільки добути. Дещо ми спільно купували й передплачували, у нас була, між іншим, гарна «книжкова» бібліотека, але ще більше діставали ми поза шкільною і бурсацькою бібліотеками...» [13, с. 242].

З особливим захопленням автор розповідає про «гарну книгозбірню» свого дядька о. Сильвестра Лепкого, який доводився рідним братом Іванни, матері З. Кузелі. С. Лепкий (1845–1901 рр.), закінчивши теологічний факультет Львівського університету та Львівську духовну семінарію, належав до найосвіченіших осіб свого часу. Він був відомий як публіцист та письменник, який друкував свої твори у народовських виданнях під псевдонімом Марко Мурава. Співпрацюючи з «Просвітою» та НТШ, брав активну участь у громадському житті краю. Від 1891 р. о. Сильвестр опікувався парохією у селі Жуків, неподалік Бережан. У його приватній бібліотеці зберігалося, за словами З. Кузелі, «багато старших наших видань (як, прим., річники «Зорі», «Правди», «Вечерниць», «Ватру», «Товариша», твори Чубинського, «Зорю Галицьку» і т. д.)» [13, с. 242]. Отже, саме під впливом о. С. Лепкого З. Кузеля захопився народовськими ідеями, які панували серед представників греко-католицького священства у Галичині.

Народовці виступали за єдність всіх українських земель та розвиток єдиної української мови на основі народної говірки. Вони проводили значну культурницьку роботу: видавали книжки та часописи живою народною мовою. Першим їхнім друкованим органом був журнал «Вечерниця», який виходив упродовж 1862–1863 рр. Зміцненню народовських позицій у національному русі українців Галичини сприяли періодичні видання відповідного спрямування, які з 1867 р., коли започатковано газету «Правда», почали регулярно виходити друком. Особливо популярним серед

читачів був літературно-науковий часопис «Зоря» (1880 р.), на сторінках якого друкували найкращі твори як наддніпрянських, так і галицьких письменників [15, с. 65].

Серед читацьких уподобань З. Кузелі-гімназиста був літературний альманах «Ватра» (1887 р.), що виходив друком у Стрию, до співпраці в ньому залучено письменників із Наддніпрянщини. У спогадах також йдеться про літературно-науковий журнал революційно-демократичного напрямку «Товариш», заснований групою прогресивних львівських студентів у 1888 р.; до редакції видання, крім студентів, входили І. Франко, О. Терлецький, М. Павлик. Згадує мемуарист і про етнографічні праці Михайла Чубинського, автора вірша «Ще не вмерла Україна». Серед «старих наших видань» у спогадах виділено першу газету українською народною мовою «Зоря Галицька», що виходила у Львові впродовж 1848–1857 рр. як друкований орган Головної Руської Ради. Таким чином, бережанські гімназисти читали провідні часописи для українців Австрійської імперії.

Значний вплив на становлення особистості З. Кузелі мав старший син о. Сильвестра – Богдан Лепкий (1872–1941 рр.), відомий український письменник, вчений, перекладач, публіцист, промовець, педагог, художник, мистецтвознавець. Отримавши диплом про закінчення філософського відділу університету Яна Казимира у Львові, Б. Лепкий з 1 вересня 1895 р. розпочав свою педагогічну кар'єру в Бережанській польській державній гімназії, де викладав українську мову та літературу, польську та німецьку мови. Варто згадати такий аспект взаємин: З. Кузеля був «пильним й талановитим» учнем Б. Лепкого у Бережанській гімназії, про що з приємністю згадував викладач через багато років у листі до родича [16, с. 1]. А Зенон про ті роки пише у спогадах, як гімназисти діставали книги «від 1895 року з нової «модерної» бібліотеки проф. Богдана Лепкого в Бережанах» [13, с. 242], тим самим акцентує увагу на зацікавленні гімназистів новітньою європейською літературою.

Незважаючи на те, що неодмінною рисою спогадів є суб'єктивізм, З. Кузеля не зосередився на власному «я», а приділив значну увагу розповіді про своїх друзів, колег тощо. Його спогади насичені інформацією про багатьох відомих і не дуже відомих діячів Галичини кінця XIX – початку XX ст. Зокрема, мемуарист пише про власників приватних бібліотечних збірок у Бережанському повіті: «Так само користувалися ми книжками пань Глібовицьких із Шумлян, о. М. Глібовицького й д-ра Андрія Чайковського з Бережан, о. Мих. Мосори з Поручина, старого проф. П. Дуткевича й ін.» [13, с. 242].

Серед згаданих персоналій привертає увагу постать о. Михайла Глібовицького (1818–1887 рр.), греко-католицького священика з Бережан (тестя о. С. Лепкого. – Н. Б.). Він був непересічною людиною своєї доби, займав посаду віце-маршалка повіту. Мав велику бібліотеку, особливою гордістю якої вважалися «Русалка Дністрова» та рукописи о. М. Шашкевича, з котрим о. Михайло товаришував у шкільні роки. Ольга Хміль, дослідниця бібліографічної спадщини вченого, слушно зауважила: «На розвиток молодого З. Кузелі великий вплив мав о. Михайло Глібовицький, у якого була бібліотека з рідкісними книгами, якими міг користуватися гімназист-початківець. Можливо, це й спонукало його пізніше стати бібліотекарем і бібліографом» [7, с. 331].

У спогадах З. Кузелі найбільше вражає перелік читацьких уподобань бережанських гімназистів у кінці XIX ст. Молоді люди «пильно стежили за літературно-науковими «новинами», розбивалися за кожним новим числом «Зорі», «Життя й слова» і «Записок Наукового товариства імені Шевченка» й залюбки зачитувалися в критичних статтях і працях І. Франка, В. Щурата, Б. Грінченка, О. Кониського, М. Комаря, М. Грушевського й ін. Кожна нова поява викликала в нас живі й довгі дискусії, живий обмін гадок. Услід за тим ішли власні «проби пера», видання гектографованих журналів, часописів і метеликів і поширювання наших видань...» [13, с. 242]. У цьому контексті слід зазначити, що З. Кузеля в гімназійні роки редагував таємні учнівські журнали, дописував до громадсько-політичної газети «Діло», здійснював свої перші етнографічні записи.

Зі спогадів З. Кузелі дізнаємося про матеріальне становище автора, який міг витратити кошти на придбання книжок: «... я свобідний сотик обертав на купно й спровадження книжок, і вже за гімназійних часів мав доволі велику й гарну бібліотеку». Маючи трохи призбираних грошей, хлопець вирішив у 1897 р. сам вибратися до Львова, щоб купити нові книги. Тоді у Бережанах не було залізничної станції, й «треба було їхати 5–7 миль до Зарваниці коло Золочева або до Бурштина». З. Кузеля щиро звіряє своє думки у спогадах: «Мені жаль було грошей на місце у фіякрі та на залізницю, бо за те можна було купити спору пайку літератури, тому я вирушив до Львова пішки» [13, с. 242]. На той час Зенону було п'ятнадцять років.

Цікавими фактами наповнений опис «екскурсії» до галицької столиці. Короткий побут З. Кузелі у Львові був позначений відвідинами НТШ, спілкуванням із Каролем Беднарським (1848–1911 рр.), директором друкарні НТШ, яка за час його керівництва стала найбільшим центром видання української літератури в Галичині; тут друкувалися усі журнали та збірники товариства. Як пише мемуарист, «старий Беднарський» «ласкаво прийняв» юного книголюбця. Згодом З. Кузеля відвідав

українського письменника, публіциста, громадського й політичного діяча Михайла Павлика (1853–1915 рр.). У спогадах відображено такі обставини їхньої зустрічі: «... як слідувало тодішньому молодому чоловікові, зайшов до пок. М. Павлика, який навантажив мене цілою силою брошур і брошурок, що я ледве заніс із Куркової вул. на Пекарську до своїх свояків» [13, с. 242]. У цих словах перед нами постає жива особистість кожного з діячів, яких зустрів Кузеля-гімназист у Львові.

Зупинимось детальніше на своєрідності змалювання «мемуарного образу» І. Франка у спогадах З. Кузелі. Пам'ять З. Кузелі про І. Франка – це органічна частина спогадів, що охоплюють майже десятирічну історію. На тлі окремих епізодів, які згадує З. Кузеля, вимальовується один із найбільш різнобарвних портретів І. Франка, створений його сучасниками. Коментарі автора на адресу письменника зустрічаються впродовж усього тексту спогадів. Завдяки конкретним штрихам йому вдалося реконструювати образ І. Франка як людини дуже скромної, відкритої до спілкування.

Про їх першу зустріч у Львові З. Кузеля писав щиро та емоційно: «Другого дня я вибрався до д-ра Франка, треба сказати, з великим трепетом, не знаючи, як прийме мене сей відомий письменник, до якого вся наша молодь ставилася не тільки з пошаною й подивом, але також із відповідним респектом. Я дуже непевно й боязко стукав у двері Франкової хати й ждав, чи мене впустять. Яка ж була моя радість, коли великий Франко прийняв мене цілком інакше, ніж думав я, й, певне, думали наші бережанці. Ми уявляли собі Франка гострим, недоступним чоловіком, і таким я гадав його побачити. Однак, Франко був дуже приступний та ввічливий, розмовляв зі мною, наче з дорослим, довший час і дав мені на відхідні деякі свої й чужі видання, між іншим «Австро-руські спомини» М. Драгоманова й числа «Літературно-наукової бібліотеки». Від Франка я вийшов сильно зворушений, в дуже піднятому настрою, й також з чималим пакетом книжок» [13, с. 243].

У спогадах З. Кузелі дотримувалася об'єктивності, тому не оминув згадати про своє повернення додому: «До Бережан я вертався вже з великою силою переживань і новин та з поважним запасом книжок, але зате з досить пустою калитою, так, що ледве вистало мені на білет до Золочева, звідки я вже пішки з добрим тягарем ледве доплентався до Жукова під Бережанами» [13, с. 243].

Знаком визнання помітної ролі І. Франка в національно-культурному відродженні стало урочисте відзначення 25-літнього ювілею його творчої діяльності в 1898 р. З. Кузеля теж брав участь у святкуванні, про що зазначено у спогадах: «За гімназійних часів я їздив ще до Львова в 1898 році восени на ювілей 25-літньої діяльності І. Франка та на святочний обхід століття відродження української літератури. Я бачив тоді Франка під час його свята й до сьогодні тямлю його відповідь на вітальні промови Гнатюка, Грушевського, Кобринського й Павлика» [13, с. 243]. Зі спогадів відомо, що З. Кузеля-гімназист був і серед учасників з'їзду українських письменників з нагоди 100-річчя виходу в світ «Енеїди» Івана Котляревського в 1898 р. Сьогодні збереглося фото, на якому серед української еліти (М. Грушевський, І. Франко, М. Павлик, Є. Ярошинська, Н. Кобринська, О. Кобилянська, К. Паньківський, І. Копач, В. Гнатюк, О. Маковей, О. Колесса, І. Петрушевич, Ф. Колесса, Й. Кишакевич, І. Труш, Д. Лукіянович, М. Івасюк) бачимо і представників Бережанщини – Сильвестра та Богдана Лепких, Андрія Чайковського, з якими, ймовірно, прибув З. Кузеля до Львова.

Звернення до спогадів З. Кузелі про І. Франка дає змогу розширити спектр особистісних взаємин відомих постатей. З тексту дізнаємося про гостину франкової родини во. Омеляна Глібовицького в с. Цигани, відвідини письменником парохії о. Сильвестра Лепкого в с. Жуків, куди «приїздив Франко на кілька днів, оглядаючи звідси Рай (село біля Бережан. – Н. Б.) графа Потоцького з його цінною бібліотекою й Василіанський монастир у Краснопущі коло Помор'я з його незрівняним іконостасом і занедбаною бібліотекою» [13, с. 243]. Як бачимо, автор спогадів постійно акцентує увагу на захопленні книгами тогочасної галицької еліти. Водночас, пише про зацікавлення І. Франка церковним малярством.

Зі спогадів З. Кузелі можна почерпнути детальну інформацію про організацію та діяльність першої антропологічно-етнологічної експедиції до Карпат, яку очолив відомий антрополог, етнограф, професор Ф. Вовку 1904 р. Насамперед, автор наголосив на обставинах, що передували його залученню до роботи: «Я саме тоді скінчив філософський факультет у Відні й спеціалізувався в етнографії у проф. Габерляндта й Гернеса, працюючи при тім пильно для видань Наукового товариства імені Шевченка, яке не відмовляло мені в студіях ні моральної, ні матеріальної допомоги. Коли ж Товариство постановило уладити довшу колективну експедицію для антропологічно-етнологічних розслідувань Підкарпаття під проводом голови Етнографічної комісії проф. Хв. Вовка, комісія, до якої, між іншим, як активний член, належав д-р І. Франко, призначила мене членом експедиції» [13, с. 244]. Згодом від Ф. Вовка, що переїздом з Парижа до Львова відвідав Відень, З. Кузеля «з великою радістю довідався, що з нами буде їздити д-р Франко».

Завданням експедиції був збір музейних предметів не лише для НТШ, але також «для петербурзького Музею Олександра III та для Етнографічного музею у Відні» [13, с. 244].

Спогади є важливими для історії науки, бо описують повсякденний побут дослідників. Так, для успішної роботи ними придбано «фотографічний апарат з Герцом найновішої едиції» та відповідний «екскурсійний» одяг. У Львові узгоджено маршрут, однак погодні умови змусили змінити плани. Як пише З. Кузеля: «Нашу дорогу ми мали зачати від Мшанця на Бойківщині, куди ми мали з'їхатися в перших днях серпня. Одначе, тоді саме безпереривно перепадували дощі, й Вовк і Франко могли щойно в половині місяця вибратися в дорогу, забираючи з собою всі прилади й апарати. Я добився до них аж 19 серпня, на самого Спаса» [13, с. 244].

Як свідок і учасник подій З. Кузеля зобразив емоційну атмосферу, в якій працювали учасники експедиції на Львівщині: «виглядало як на ярмарку». «Об'єктами» антропологічних досліджень Ф. Вовка та І. Франка були місцеві селяни, для яких поява панів із фотоапаратом була дивиною. І вчені доклали багато зусиль, щоб переконати забобонних бойків згодитися на антропологічні вимірювання росту чи стопи людини. Однак, неможливо було намовити зняти намотані хустки з голови жінок, бо ті вважали це дурним знаком. Щоб довести бойкам, що вся ця процедура немає злого наміру, для прикладу обміряли місцевого священика – о. М. Зубрицького та всю його сім'ю. «Очевидно, що при тім не обійшлося і без сього, щоб не поміряти й самого Франка, й Вовк із великим вдоволенням проголосив, що Франкова голова чисто українська (мабуть, із покажчиком біля 85) й далеко кругліша, як пересічно, в українців» [13, с. 245].

Спогади З. Кузеля доповнюють багатогранний образ Каменяра, насамперед, вони розкривають творчу лабораторію письменника. Мемуарист згадує: «При всій тій роботі був звичайно присутній і Франко, вкидав сам час-від-часу якесь слово або запит, або записував собі щось на своїх скриптах або коректах. Коли ми міряли й виповнювали антропометричні бланки, Франко сидів, а, властиво, стояв при бічнім бюрку, що було уміщене просто вікон під стіною, й писав, звичайно, оповідання. Я не раз подивлявся ту незвичайну легкість творчості у великого покійника. Його перо скоренько ховалося по невеликих чвертках паперу, й, здавалося, що він весь потонув у своїй праці, не зважаючи на гамір і присутність більшого товариства в кімнаті. Але ось, щось у розмові його зацікавило, й він відвертався від стола, переривав роботу, не кидаючи з руки пера, й мішався до розмови, щоб потім так само скоро вертати до свого писання» [13, с. 245]. Йдеться про роботу письменника над оповіданням «Батьківщина», яке І. Франко почав писати під час свого побуту в с. Мшанець, твір приурочено визначному етнографові Ф. Вовку [17, с. 391].

З. Кузеля брав активну участь у дослідженні матеріальної культури українців. Разом із Ф. Вовком вони «вибралися на село для етнографічних розслідувань», «оглядали, фотографували й вимірювали хати та забудовання, рисували плани, важніші господарські знаряддя і т. д., й нишпорили по всіх закутинах за старовиною» [13, с. 245]. Зібрані польові етнографічні матеріали згодом стали основою їхніх народознавчих праць, що сприяли розвитку української етнографічної науки на початку ХХ ст.

У цьому контексті мемуарист інформує про діяльність І. Франка під час роботи експедиції: «Франко розглядався тільки й випитувався лише то про се, то про те. Одначе йому вдавалося вилловлювати не одно цікаве, старе й нове, й тільки торгувати й платити приходилося вже мені. При тім треба було подивляти його добру пам'ять і бистрий дар спостереження. Се, зокрема, завважив я, коли потім прочитав Франкове звіттє про сю першу екскурсію на Бойківщину у віденській «*Zeitchrift für österreichische Volkskunde*» й знайшов там дуже докладну характеристику та доволі подрібний опис народного будівництва та народної ноші на Бойківщині, хоч окремих нотаток у Франка не було» [13, с. 246]. Письменник значну увагу приділив опису етнографічного колориту Старосамбірщини. На думку В. Галика, праці І. Франка з окресленої проблематики багаті на фактичний матеріал про культурне життя та побут українського населення [18].

Події щодо перебування учасників антропологічно-етнографічної експедиції в селі Дидьова мемуарист змальовує побіжно. Лише інформує, що вони зупинилися на парохії о. Кузева, який був близьким товаришем І. Франка. У його поіешканні письменник почував себе «цілком, як дома». Тут митець зайнявся рибальством, «яке він так любив». З. Кузеля згадує «цікаві розмови про всякі способи риболовлі, про рибальські прилади, й тут Франко міг з Вовком цілими годинами балакати про всякі ятірі і т. п. Вовк оповідав при тім про риболовлю на Україні, [...] й се завсіди Франка цікавило» [13, с. 246].

Саме під час побуту в Дидьові З. Кузеля мав добру нагоду пізнати І. Франка «з товариського боку». Зокрема він був здивований «його тихій погідливості, яка, здавалося б, стояла в противенстві до його не раз різких виступів у критиках і статтях». Також мемуарист зазначив: «Тільки інколи проривалася у нього охота «пожартувати», й тоді він умів бути «кусливим». Особливо виходив він із свого спокою, коли відчував у кого-небудь тінь прибільшення або бачив,

начебто, неоправдане захоплення» [13, с. 246]. Ця особистісна оцінка З. Кузеля підкреслює багатогранність постаті І. Франка.

Розповідаючи про своє насичене подіями життя, З. Кузеля в кінці спогадів інформує про пізніші зустрічі з І. Франком під час їх роботи в НТШ й поза ним. Йдеться про участь в альманасі «Січ», співробітництво в українському додатку до «Czernowitzer Allgemeine Zeitung» у Чернівцях. Мемуарист мав намір написати докладніше про ці події після впорядкування листування з покійним І. Франком, однак цей задум йому не вдалося втілити в життя. Свої мемуари З. Кузеля завершив таким реченням: «А поки що списую отсі два фрагменти моїх споминів, думаючи, що й малі причинки можуть придатися при писанню більшої монографії про життя й діяльність д-ра Івана Франка» [13, с. 246], тим самим акцентував увагу на меті написання спогадів.

Спогади З. Кузеля – це унікальне історичне джерело, яке несе в собі відображення особистості автора, водночас у них презентовано факти, не відображені в офіційних документах. Автор пише про свою родину та навчання, тим самим дає можливість дослідникам розкрити процес формування його світобачення. Розповідаючи про доросле життя, З. Кузеля більше аналізує, в його спогадах менше емоцій. У невеликих за обсягом мемуарах згадується багато прізвищ родичів, товаришів, колег. На тлі окремих епізодів, які описує З. Кузеля, вимальовується один із найбільш різнобарвних портретів І. Франка, створений його сучасниками. Завдяки конкретним штрихам мемуаристу вдалося реконструювати образ І. Франка як людини, відкритої до спілкування. У цілому спогади З. Кузеля є незамінним джерелом до вивчення життєвого шляху вченого, також вони містять інформацію про побут українських етнографів на початку ХХ ст.

Список використаних джерел

1. Словських У. Загальнотеоретичні питання вивчення мемуарів як історичного джерела: історіографія проблеми // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. 2006. Вип. 13. С. 152–161.
2. Збірник на пошану Зенона Кузеля: праці філологічної та історично-філософської секцій / за ред. В. Янева. – Париж; Нью-Йорк; Мюнхен; Торонто; Сідней; 1962. (Записки НТШ; Т. 169).
3. Погребенник В. Зенон Кузеля – визначний українознавець // Тернопілля'95: регіон. річник. Тернопіль, 1995. С. 342–348.
4. Погребенник В. Визначний українознавець Зенон Кузеля. Наукова розвідка до 120-річчя від дня народження вченого і 50-річчя смерті // Українознавство. 2002. Ч. 4. С. 14; 2003. Ч. 1. С. 274–281.
5. Качкан В. Фольклористична та етнографічна діяльність Зенона Кузеля // Нар. творчість та етнографія. 2003. № 5/6. С. 11–18.
6. Качкан В. Кузеля Зенон // Українська журналістика в іменах. Львів, 1997. Вип. 4. С. 142–148.
7. Хміль О. Бібліографічна спадщина Зенона Кузеля: типологічні різновиди // Записки ЛНБ. 2008. Вип. 1 (16). С. 330–341.
8. Подоляка Т. Народнознавча діяльність Зенона Кузеля: автореф. дисер. канд. іст. наук: 07.00.05 – етнологія. Львів, 2009. 14 с.
9. Пацай Т. Зенон Кузеля: життя і народознавча творчість. Львів, 2013.
10. Білик Н. Курси українознавства в Берліні (суспільно-культурна діяльність Зенона Кузеля) // Українська освіта у світовому часопросторі: м-ли Другого Міжнародного конгресу, Київ, 25–27 жовтня 2007 р. К., 2007. Кн. 1. С. 58–59.
11. Білик Н. Суспільно-культурна діяльність Зенона Кузеля в Берліні // Зб. наук. праць Науково-дослідного інституту українознавства. К., 2008. Т. XIX. С. 191–197.
12. Білик Н. Зенон Кузеля – лепкознавець // Проблеми інтерпретації творчої спадщини Богдана Лепкого: м-ли міжнародної наук. конф., Тернопіль, 2–3 листопада 2007 р. / за ред. М. Ткачука, Н. Білик. Тернопіль, 2007. С. 307–312.
13. Кузеля З. Из моїх споминів про Івана Франка // Літературно-науковий вістник. 1925. Т. 90. С. 241–246.
14. Спогади про Івана Франка / упор. М. І. Гнатюка. 2-ге вид., доп. Львів, 2011. 814 с.
15. Лазарович М. Історія України: навч. посіб. 2-ге вид. Тернопіль: ТНЕУ, 1999. –147 с.
16. Лист Б. Лепкого до З. Кузеля (від 12.01.1931 р.) // Осн. фонди Обл. комун. музею Б. Лепкого в Бережанах.
17. Франко І. Батьківщина // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. К., 1979. С. 391–424.
18. Галик В. Етнографічно-фольклорний колорит і культурне життя Старосамбірщини у дослідженнях Івана Франка // Актуальні питання гуманітарних наук: зб. наук. праць. 2014. Ч. 10. С. 3–8.

References

1. Yelovs'kykh U. Zahal'noteoretychni pytannya vyvchennya memuariv yak istorichnoho dzherela: istoriografyia problemy [General theoretical issues studying memoirs as a historical source: historiography of the problem]. Spetsial'ni istorichni dystsypliny: pytannya teoriyi ta metodyky. 2006. Vyp. 13. S. 152–161.
2. Zbirnyk na poshanu Zenona Kuzeli: pratsi filolohichnoyi ta istorychno-filosofichnoyi sektsiy [Collection to honor Zenon Kuzeli: works of philological and historical-philosophical sections] / za red. V. Yaneva. – Paryzh; N'yu-York; Myunkhen; Toronto; Sidney; 1962. (Zapysky NTSh; T. 169).
3. Pohrebennyk V. Zenon Kuzelya – vyznachnyy ukrayinoznaveets' [Zenon Kuzel – outstanding Ukrainian scientist] Ternopil'ya'95: rehion. richnyk. Ternopil', 1995. S. 342–348.
4. Pohrebennyk V. Vyznachnyy ukrayinoznaveets' Zenon Kuzelya. Naukova rozvidka do 120-richchya vid dnya narodzhennya vchenoho i 50-richchya smerti [A distinguished Ukrainian scientist Zenon Kuzelia. Scientific intelligence to the 120th anniversary of the birth of the scientist and the 50th anniversary of death]. Ukrayinoznavstvo. 2002. Ch. 4. S. 14; 2003. Ch. 1. S. 274–281.
5. Kachkan V. Fol'klorystychna ta etnografichna diyal'nist' Zenona Kuzeli [Folklore and ethnographic activity of Zenon Kuzelia]. Nar. tvorchist' ta etnografyia. 2003. # 5/6. S. 11–18.
6. Kachkan V. Kuzelya Zenon [Kuzelia Zenon]. Ukrayins'ka zhurnalistyka v imenakh. L'viv, 1997. Vyp. 4. S. 142–148.
7. Khmil' O. Bibliografichna spadshchyna Zenona Kuzeli: typolohichni riznovydy [Zenon Kuzelia Bibliographic Legacy: Typological Varieties]. Zapysky LNB. 2008. Vyp. 1 (16). S. 330–341.
8. Podolyaka T. Narodoznavcha diyal'nist'

Zenona Kuzeli [Cognitive Activities Zenon Kuzelia]: avtoref. dyser. kand. ist. nauk: 07.00.05 – etnolohiya. L'viv, 2009. 14 s. 9. Patsay T. Zenon Kuzelya: zhyttya i narodoznavcha tvorchist' [Zenon Kuzel: life and ethnographic creativity]. L'viv, 2013. 10. Bilyk N. Kursy ukrayinoznavstva v Berlini (suspil'no-kul'turna diyal'nist' Zenona Kuzeli) [Courses of Ukrainian Studies in Berlin (socio-cultural activities of Zenon Kuzelia)]. Ukrayins'ka osvita u svitovomu chasoprostori: m-ly Druhoho Mizhnarodnoho konhresu, Kyiv, 25–27 zhovtnya 2007 r. K., 2007. Kn. 1. S. 58–59. 11. Bilyk N. Suspil'no-kul'turna diyal'nist' Zenona Kuzeli v Berlini [Social-cultural activities of Zenon Kuzeli in Berlin]. Zb. nauk. prats' Naukovo-doslidnoho instytutu ukrayinoznavstva. K., 2008. T. XIX. S. 191–197. 12. Bilyk N. Zenon Kuzelya – lepkoznaveets' [Zenon Kuzel – lepkinologist]. Problemy interpretatsiyi tvorchoyi spadshchyny Bohdana Lepkoho: m-ly mizhnarodnoyi nauk. konf., Ternopil', 2–3 lystopada 2007 r. / za red. M. Tkachuka, N. Bilyk. Ternopil', 2007. S. 307–312. 13. Kuzelya Z. Iz moyikh spomyniv pro Ivana Franka [From my remembrance of Ivan Franko]. Literaturno-naukovy vistnyk. 1925. T. 90. S. 241–246. 14. Spohady pro Ivana Franka [Memoirs of Ivan Franko] / upor. M. I. Hnatyuka. 2-he vyd., dop. L'viv, 2011. 814 s. 15. Lazarovych M. Istoriya Ukrayiny [History of Ukraine]: navch. posib. 2-he vyd. Ternopil': TNEU, 1999. 147 s. 16. Lyst B. Lepkoho do Z. Kuzeli (vid 12.01.1931 r.) [Letter B. Lepky to Z. Kuzelia (dated January 12, 1931)]. Osn. fondy Obl. komun. muzeyu B. Lepkoho v Berezhnakh. 17. Franko I. Bat'kivshchyna [The Fatherland]. Franko I. Zibrannya tvoriv u 50-ty t. K., 1979. S. 391–424. 18. Halyk V. Etnohrafichno-fol'klorny koloryt i kul'turne zhyttya Starosambirshchyny u doslidzhennyakh Ivana Franka [Ethnographic and folklore coloring and cultural life of Starosambirshchyna in the researches of Ivan Franko]. Aktual'ni pytannya humanitarnykh nauk: zb. nauk. prats'. 2014. Ch. 10. S. 3–8.

Надежда Билык

ВОСПОМИНАНИЯ ЗЕНОНА КУЗЕЛИ КАК ИСТОРИЧЕСКИЙ ДОКУМЕНТ

В статье исследованы воспоминания Зенона Кузели, в которых говорится о периоде обучения автора в Бережанской гимназии, его участии в антропологически-этнографической экспедиции под руководством Федора Вовка на Прикарпатье в 1904 г. Определены факторы, которые сказались на формировании личности и научных интересов ученого, показано влияние семейной среды на становление З. Кузели. Отражена история взаимоотношений Зенона Кузели и Ивана Франко.

Ключевые слова: З. Кузеля, Ф. Вовк, И. Франко, воспоминания, документ.

Nadiia Bilyk

MEMORIES OF ZENON KUZELIA AS HISTORICAL DOCUMENTS

This article explores memories of Zenon Kuzelia, which refers to the period of study author Berezhany gymnasium, his participation in the anthropological-ethnographic expedition led by Fedir Vovk on Podkarpatiya in 1904. Factors that affected the formation of personality and scientific interests of the scientist, the influence family environment on becoming west Z. Kuzeli. Deals with the history of relations Zenon Kuzelia and Ivan Franko.

Key words: Z. Kuzelia, F. Vovk, I. Franko, memories, documents.

УДК 371.4:23

Олег Огірко

ПАТРІАРХ ЙОСИФ СЛІПИЙ ТА ЙОГО РОЛЬ В РОЗБУДОВІ ДУХОВНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

У статті розглядається постать духовного велетня українського народу Патріарха Йосифа Сліпого та його вклад у розбудову духовної освіти українського народу. Верховний Архієпископ, кардинал і митрополит Йосиф Сліпий був науковцем, ісповідником віри та міжнародним захисником переслідуваних християн. Докторська дисертація Йосифа Сліпого торкалася питання тринітарного богослов'я, тобто, пневматології – вчення про Святого Духа. Був творчим письменником, праці якого нараховують двадцять томів. Редагував богословський журнал «Богословія». 11 квітня 1945 р. радянська влада заарештувала архієпископа Йосифа. Він провів 18 років у сталінських в'язницях, таборах праці та в Сибірі. На засланні написав твір «Історія вселенської Церкви на Україні» у 5-ти томах. Після втручання Папи Івана XXIII та президента США Джона Кеннеді звільнений у 1963 р. для участі у II Ватиканському соборі. Заснував Український католицький університет і збудував Церкву Святої Софії у Римі. Розбудовував духовну освіту українців у цілому світі.

Ключові слова: Церква, Патріарх, наука, віра, екуменізм.

*«Не бійся нічого, що маєш витерпіти.
От, укидатиме декотрих вас диявол у темницю,
щоб випробувати вас... Будь вірний до смерті,
і дам тобі вінець життя» (Одк. 2, 10)*

Славетною постаттю Української Греко-Католицької Церкви (далі – УГКЦ) був Патріарх Йосиф Сліпий, моттом якого були слова: «Per aspera ad astra» – «Через терни до зірок». Метою цієї статті є дослідження цієї багатогранної постаті славетного українця, богослова і вченого та нашого етнарха.

Відомий англійський філософ, математик і фізик Ісаак Ньютон свого часу висловився так: «Ми карлики, що стоїмо на плечах титанів». Такими духовними титанами українського народу в ХХ ст. були митрополити Андрей Шептицький, Іван Огієнко (Іларіон) та патріарх Йосиф Сліпий, які жертвовно і самовіддано працювали для блага Церкви, України і народу.

Патріарх Йосиф Сліпий, Верховний Архієпископ, кардинал і митрополит (1944–1984 рр.), народився в с. Заздрість на Тернопільщині 17 лютого 1892 р. Він був науковцем, ісповідником віри та міжнародним захисником переслідуваних християн. Після завершення навчання у Львові, Інсбруку (Австрія), Римі й Парижі став професором і ректором (1928–1944 рр.) Львівської семінарії та Богословської академії. Його докторська дисертація торкалася питання тринітарного богослов'я, а, зокрема, пневматології – вчення про Святого Духа, де він обґрунтовує Третю Особу Божу як співвіддих любові між Богом Отцем і Богом Сином. У 1930 р. о. Йосиф став дійсним членом НТШ. Був плідним письменником, деякі із його праць нараховують двадцять томів. Редагував богословський журнал «Богословія». 11 квітня 1945 р. радянська влада заарештувала архієпископа Йосифа. Він провів 18 років у сталінських в'язницях, таборах праці та на Сибіру, де завдяки залізній волі здобув ім'я безстрашного свідка віри. На засланні написав твір «Історія вселенської Церкви на Україні» у 5-ти томах. Після втручання Папи Івана XXIII та президента США Джона Кеннеді його звільнено у 1963 р. для участі у II Ватиканському соборі. Упродовж наступних двадцяти років Патріарх Йосиф намагався активізувати життя УГКЦ на Заході. Він заснував Український католицький університет (далі – УКУ) і збудував Церкву Святої Софії у Римі. На фасаді УКУ зроблено напис: «Veritas et amor scientiae unit dispersos» – «Істина і любов науки збирає в розсіянні суцях». Філії УКУ були відкриті у Лондоні, Буенос-Айресі, Аргентині, Канаді США (Вашингтон, Чикаго, Філадельфія). Патріарх жив надією, що те, що руйнується на батьківщині, утримається за кордоном. Свою титанічну працю він присвятив організації духовної освіти в країнах поселення українців від Північної та Південної Америки – до Австралії.

Помер Патріарх Сліпий 7 вересня 1984 р. 27 серпня 1992 р. його останки перевезли до Львова, де вони, за участю понад мільйона вірних, були поховані в соборі Святого Юра. Серед присутніх на перепохованні були Президент України – Леонід Кравчук та Патріарх УАПЦ – Мстислав Скрипник.

Патріарх Йосиф Сліпий – Патріарх нескорених. Він нагадує нам славетну постать останнього гетьмана Запорізької Січі Петра Калнишевського. Патріарх Йосиф Сліпий у царині науки – український Тома Аквінський. Він наголошував, що «наука й віра є двома крилами людського духа» [7, с.176]. Патріарх навчав: «Вірити – значить у людському розумінні прийняти за правду те, що

спирається на чужому свідоцтві, ... приймати за певну правду те, що об'явив Бог». «Щоб збудити акт віри є необхідна добра воля». «Існування Бога не є науково відкинене, отже не можна й відкидати віри або вважати її пережитим забобоном». «В науці є чинний розум, в вірі діє також розум, але просвічений надприродним об'явленням. Предметом науки є природні правди, а віри – об'явлені тайни». «Сам акт віри має аналогію в науці, яка приймає правду на основі чужого свідоцтва». «Конфлікти між вірою й наукою зумовлені тим, що або природне пізнання не є певне і правдиве, або друге з обсягу надприродного не є об'явлене». «Аргументи існування Бога спираються на засадах причиновості й об'єктивності людського пізнання і на природі людини, а цього наука не змінить». «Наука мусить бути вільною від зовнішніх неоправданих чинників, як від держави, партії, ..., коли хоче досягнути свою ціль». «Віра не каже, що наука має вчити» [2].

У «Заповіті» Патріарх Йосиф писав: «Наука – це один з наріжних каменів – стовпів відродження і сили народу, а богословська наука – це євангельський заповіт Христа – «ідіть і навчайте всі народи...» (Мт. 28, 19). Наука є «остоєю для Церкви в нашій народі», вона через свої наукові і виховні установи є «виховницею народу», бо через неї «одиниця стає тим багатіша, чим сильніше її опановує ідея, що обнімає небо і землю, час і вічність, історію і сучасність, серце і розум». «Роздумуючи над значенням і цінністю науки, в обличчі вічності, яка невідхильно наближається до мене, заповітую вам: «Полюбіть науку, плекайте і збагачуйте її своєю працею і своїм знанням, будьте її служителями! Здвигайте храми науки, вогнища духовної сили Церкви і народу, пам'ятаючи, що немислиме повне життя Церкви і народу без рідної науки. Наука – це їхнє дихання життя!» [3, с. 6].

Патріарх Йосиф активно працював у царині екуменізму. Впродовж 23–25 грудня 1936 р. він провів у Львові унійний з'їзд. Брав участь у Велеградських унійних конгресах. З червня 1976 р. видав пастирське послання «Про поєднання в Христі», наголошуючи, що в православній й католицькій Церквах немає суттєвої догматичної різниці, про що свідчать теологічні студії та історія. Він пропонував почати об'єднуючу акцію обох Церков від узгіднення перекладів Святої Літургії і Богослужб, щоб молитися «одними устами і єдиним серцем», а також закликав до зближення з іншими християнськими згромадженнями від читання того самого Святого Письма, перекладеного з оригіналу. Патріарх закликав: «Дивімося на своє власне духовне добро, на спасіння наших душ – і тоді буде між нами єдність, в першу чергу на церковному полі, а опісля на національному й державному! Треба добро Церкви й народу ставити вище своєї марної особистої амбіції і своїх особистих чи гуртових користей!» [4, с. 5].

Патріарх Йосиф особливу увагу приділяв християнському вихованню, вважаючи, що саме виховання молоді – це правдивий вклад у розбудову вільної Української держави з тисячолітніми християнськими традиціями. Виховання молоді на засадах християнської моралі є актуальним в наш час відродження української освітньої системи. Сьогоднішній шлях освіти: від homo sapiens – до homo spiritus. Християнська педагогіка тісно пов'язана із релігією. Людство з'єднане із Богом, особливо тим, що Ісус Христос, Син Божий і Спаситель людства, став людиною. Навколо Нього створюється й весь час розростається «народ Божий», що зветься Церквою. Церква як соціальна інституція має завдання доводити людей до вічного щастя, сприяти мудрому й справедливому влаштуванню життя, допомагати виховувати добрих і чесних членів суспільства та вдосконалювати їхнє моральне життя. Святе Письмо (Біблію) справедливо називають Божою педагогікою [6, с. 6–7].

Християнська система виховання, яка повертається в навчальні заклади, заснована Церквою на цінностях природного та надприродного пізнання, які гармонізують із наукою Святого Письма як своєрідною Божою педагогікою. Обов'язок навчальних закладів – допомогти молоді досягнути шлях до пізнання вічних Любові, Добра, Правди, Справедливості, Милосердя, вивчення основ християнської моралі.

Християнське виховання розділяє духовне життя людини на три складові частини: мислення, чуттєвість і воля. Людина, як і весь світ, походить від Бога. Вона залежна від Бога і має суттєво важливі відносини з Ним. Людина складається з душі і тіла, із матерії і духу, із дочасного і вічного. Вона пізнає правду про себе, про світ і про Бога. Лише тоді, коли вона намагається зрозуміти, ким є, що становить її велич, а також велич інших людей і велич Творця, який усе створив на добро людини, то усвідомить себе як особу. Християнський принцип духовного виховання звучить: шукайте найперше Царства Божого, а все решту вам додасться (Мт. 6.33).

Християнське виховання є безперервною працею над формуванням душі й тіла людини для досягнення нею повної злуки з Богом. Метою християнського виховання є виявлення, формування та розвиток природних та надприродних задатків душі й тіла, до досягнення єдності життя людини з Божими законами. Християнське духовне виховання – це процес формування й розвитку духовного та фізичного потенціалу людини.

Принципами християнського виховання є наступні принципи: не насилля; своєчасність; єдність педагогічних впливів; принцип особистості; антропологічний принцип (повага людської гідності); невинне піклування; відповідальність; любов; покірність; інтеріоризація (увнутрішнення); містагогія (променевий процес виховання) [6, с.80–81].

Відомий вислів повчає: «Помилки лікарів не виправляють – їх закопують у землю, а помилки педагогів носять продовж цілого життя у собі». Тому дуже важливо збагнути значення християнської педагогіки в теперішній час.

Християнська педагогіка є вченням, спільним для всіх християнських конфесій в Україні. Християнська педагогіка суттєво відрізняється від світської педагогіки тим, що вона побудована не лише на правдах пізнаних людським розумом, а, насамперед, на об'явлених Божих вічних правдах для щасливого життя тут на землі та у вічності після нашої смерті. У Католицькій Церкві християнська педагогіка тісно пов'язана з християнською томістичною філософією. Педагогіка католицької Церкви закликає християн наслідувати Ісуса Христа як найвищий ідеал. У православних Церквах педагогіка веде до містичного споглядання Бога, до глибокого вивчення християнської культури, традицій і звичаїв. Педагогіка православних Церков закликає християн приймати дари Святого Духа (мудрість, розум, рада, кріпость (сила духа), знання, побожність, страх Божий (боятися гріха, яким зневажаємо Господа) та плоди Святого Духа (любов, радість, мир, терпеливість, добротливість, милосердя, віра, лагідність, поміркованість). Педагогіка католицьких і православних Церков радить християнам зберігати євангельські ради (добровільна вбогість, досмертна чистота, досконалий послух). У протестантських Церквах християнська педагогіка носить характер біблійної педагогіки через аналіз, дослідження і пояснення біблійних текстів морального змісту. Філософською основою предмета християнська педагогіка для представників католицької Церкви є христоцентризм (Христос є центром вчення), для представників протестантських Церков – фідеїцентризм (віра є центром усього), а для представників православних Церков – теоцентризм (Бог у Пресвятій Трійці є центром навчання). Проте спільними для всіх залишаються біблійні моральні настанови та наука Ісуса Христа [6, с.8].

Предмет «Християнська педагогіка» здійснює духовно-моральне виховання студентської молоді на основі християнського морального вчення, яке є дороговказом для минулих і нинішніх поколінь українців, а також є спільним для всіх християнських конфесій в Україні. Навчання християнської педагогіки носить позаконфесійний характер, використовуючи спільність морального вчення традиційних Церков в Україні, що сприяє конфесійній толерантності.

Існує ряд особливостей студентської молоді у сприйманні цінностей християнської педагогіки. У молоді (18–25 років) назовні не видно великих змін. Молода людина мало говорить про себе, а все переживає внутрішньо. Молодь дозріває у своїй вірі. Це вік клопотів, журби, переживань. Слід підтримувати молодь у вірі. Ісус Христос є найкращим взірцем для молоді. Його пізнаємо у Євангелії. Молодь часто зустрічає «ідеали», які їм не відповідають. Молодь хоче бачити викладачів послідовними і справедливими. Вона любить життя, рух, не любить інертних осіб. Вона керується у своїх вчинках сентиментальністю. Центром християнського виховання для неї є особа Ісуса Христа. Від наслідування Христа зроджується нове життя. Чудовим прикладом для неї є зустріч і розмова Христа з молодим юнаком (Лк. 18, 18–30). У своїх пастирських проповідях Патріарх Сліпий часто приводив приклад цього юнака, який зберіг виконання Заповідей ще змалку, бо мав добре виховання в своїй родині.

Молодь часом переходить з одного рішення на друге, а тому слід допомогти їй вміти думати, рефлексувати (розважати), рахуватися із своїми здібностями й можливостями. Треба вміти розбуджувати й рухати своє духовне життя. Слід розвивати дари (харизми), які ми отримали від Бога. Не треба бути тим третім чоловіком, що закопав свій талант у притчі про таланти (Мт. 25, 14–30). Не вистачить мати будинок, машину, треба поглиблювати свої думки, вирішувати, чи це для мене, чи ні. Треба допомогти молоді аналізувати свої почуття, ідеал, структуру своєї особи. Слід шанувати ідеї других, але не змінювати головного вибору. Молодь цього віку здійснює постійний вибір між бажаним, але не завжди вигідним добром, і не бажаним, але подекуди вигідним злом. Питомою прикметою молоді є абсолютизація: «Для мене мусить бути тільки це!». Історія життя молодої людини може піти в різних напрямках, в залежності від того, чи вона скаже «так», чи «ні». Середнього немає, або ми християни, або ні. Важливо виховувати совість молоді в усіх аспектах життя: соціальних, родинних. Бог не закінчив створення світу, а передав усе в руки людини, щоб вона продовжувала творчу діяльність. Молодь – надія людства. Лише українська молодь може зберегти Україну і примножити її інтелектуальний і моральний потенціал, а головне, зберегти духовність народу. Слід заохочувати молодь до самовиховання й співпраці з Богом, до побудови спільноти Любові. На жаль, сучасна молодь вважає Бога не другом, а радше перешкодою, що стоїть на її життєвому шляху, а християнську релігію – застарілими ритуалами і самими заборонами. Молодь хоче «жити своїм життям», але обманює себе у здійсненні свого бажання. Молоді люди

часто не живуть своїм життям, а вдовольняють вимоги своїх інстинктів, або незліченні фантазії своїх бажань, або попадають під вплив інших людини, нажалі не завжди добрих.

Патріарх Сліпий був учасником XXI Вселенського (II Ватиканського) собору, який проходив у Ватикані упродовж 1962–1965 рр. Однією із декларацій цього собору була декларація про християнське виховання, де сказано про важливість цього виховання у сучасному світі, в якому панує матеріалізм та лібералізм у державних структурах, а у сімейному і особистому житті людей – пермісивізм (заборонено забороняти), що зв'язаний з консумізмом (споживацтвом) і гедонізмом (насолодою).

Величезною заслугою Патріарха Йосифа є організація духовних навчальних закладів. З його іменем пов'язана діяльність духовної семінарії та Богословської академії у Львові, створення УКУ імені святого Климентія папи в Римі. Діяльність цих навчальних закладів стояла на рівні вимог часу і тих завдань, які розв'язувались нашим народом [5, с. 221].

Завдяки невтомним старанням кардинала Й. Сліпого друкувалися богословські книги не тільки для студентів УКУ ім. св. Климента в Римі, але й для майбутніх студентів України, такі, як: молитовники, Новий Завіт, катехізми, книги о. Юліяна Катрія ЧСВВ [8], о. Івана Ортинського СДБ [9], о. Івана Шевціва [10], о. Ізидора Нагаєвського [11], які допомогли їм правильно розуміти та передавати іншим правди християнської віри, а також усвідомлювати, що наука і релігія не заперечують одна одну, а взаємно доповнюють і є немовби двома крилами людського життя.

Патріарх щиро вірив, що примара марксистсько-ленінської атеїстичної ідеології згине в Україні та знову відродиться релігійна освіта та патріотичне виховання. Він готував для неї кадри та духовно-освітні програми. Через п'ять років після його смерті відродилася УГКЦ, а з нею й вищі духовні навчальні заклади – семінарії, інститути, університети, розпочалась масова катехизація, підготовка вчителів – катехитів, а згодом і викладання в Україні предмета «Християнська етика».

Християнська етика – це не тимчасова акція. Це і є той шлях, яким має йти виховання українських дітей. Тому питання про можливість чи неможливість продовження викладання предмету взагалі не повинно ставитися. Дбаючи про виховання молоді, українці не збираються перевіряти в сумнівах моральне добро Заповідей Божих, даних 3,5 тис. років тому, які були дороговказом для наших прадідів упродовж століть. Людство дотепер не знає кращої моралі, ніж та, що спирається на Бога.

Виховний потенціал предмету «Християнська етика» переоцінити важко. Предмет себе добре зарекомендував. Досвід праці свідчить про ефективність християнської етики, спостерігаються позитивні наслідки у зміні поведінки учнів. Він однозначно сприяє духовному зростанню сучасної молоді, наверненню її до праведних основ життя. Крім цього, допомагає втілювати заходи запобіжного характеру у боротьбі зі злочинністю та насильством. Християнська етика стала консолідуючою силою у міжконфесійному компромісі. Через дітей предмет позитивно впливає на батьків, zdeформованих атеїзмом.

Предмет виховує чесну, благородну, відповідальну особистість, здатну жити і працювати у правовому демократичному суспільстві, шанувати Божі і державні закони. Християнська етика допомагає молодому поколінню переорієнтуватися з вартостей азійського (деспотичного) типу на вартості європейсько-демократичні. Християнське виховання передбачає внутрішній самоконтроль людини і відмову від зовнішнього нагляду, як це було при тоталітарній системі.

Ще у 1997 р. глави трьох обласних держадміністрацій Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської областей прийняли спільну історичну ухвалу «Про обов'язкове введення християнської етики в 1–11 класах середніх загальноосвітніх шкіл». Представники чотирьох традиційних українських Церков: Греко-Католицька (єпископ Любомир Гузар – учень і соратник Патріарха Йосифа), Православна Київського Патріархату (єпископ Андрій Горак), Автокефальна Православна (єпископ Макарій Малетич), Православна Московського Патріархату (єпископ Августин Маркевич) погодили програму християнської етики для учнів 1–11 класів загальноосвітніх шкіл. Сесія Львівської обласної ради 8 жовтня 1997 р. прийняла рішення про вивчення християнської етики у загальноосвітніх школах Львівщини, відповідно до розробленої програми [12].

Список використаних джерел

1. Святе Письмо Старого і Нового Завіту. 2. Сліпий о. д-р Йосиф. Віра і наука. Рим:В-во ОО. Салезіян, 1990. 75 с. 3. Заповіт Блаженнішого Патріарха Йосифа. Рим, 1981. 39 с. 4. Послання Патріарха Йосифа про поєднання в Христі. Рим, 1976. 5. Гринів О.І. Йосиф Сліпий як історик, філософ і педагог. Львів: Місіонер, 1994. 159 с. 6. Огірко О.В. Християнська педагогіка. Навчальний посібник. Львів: ЛІ МАУП, 2003. 111 с. 7. Андрушко В. Т., Огірко О.В. Релігієзнавство. Навчальний посібник. Львів: НЛТУУ, ЛНУВМіБТ, 2007. 260 с. 8. Катрій о. Ю., ЧСВВ. Пізнай свій обряд. Нью-Йорк, 1982. 471 с. 9. Ортинський о. д-р І., СДБ. Вірити. Рим–Мюнхен–Фрайбург, 1990. 292 с. 10. Шевців о. І. Святі Тайни і їх здійснювання в українському обряді. Мельборн: Просвіта, 1982. 155 с. 11. Нагаєвський о. І. Християнська наука. Рим, 1991. 215 с. 12. Бендик о. М., Гнатів о. І., Огірко О. Християнська етика. Львів: Свічадо, 1997. 159 с.

References

1. Svyate Pys'mo Staroho i Novoho Zavitu [The Scriptures of the Old and New Testaments]. 2. Slipyy o. d-r Yosyf. Vira i nauka [Faith and science]. Rym: V-vo OO. Saleziyan, 1990. 75 s. 3. Zapovit Blazhennishoho Patriyarkha Yosyfa [The Testament of His Beatitude Patriarch Josyf]. Rym, 1981. 39 s. 4. Poslannya Patriyarkha Yosyfa pro poyednannya v Khrysti [The Epistle of Patriarch Joseph about the union in Christ]. Rym, 1976. 5. Hryniv O.I. Yosyf Slipyy yak istoryk, filosof i pedahoh [Yosyf Slipyy as a historian, philosopher and educator]. L'viv: Misioner, 1994. 159 s. 6. Ohirko O.V. Khrystyans'ka pedahohika [Christian pedagogy]. Navchal'nyy posibnyk. L'viv: LI MAUP, 2003. 111 s. 7. Ohirko O.V. Relihiyevnavstvo [Religious studies]. Navchal'nyy posibnyk. L'viv: NLTUU, LNUVMiBT, 2007. 260 s. 8. Katriy o. Yu., ChSVV. Piznay sviy obryad [OSBM Know your rite]. N'yu-York, 1982. 471 s. 9. Ortyns'kyy o. d-r I., SDB. Viryty [Believe]. Rym-Myunkhen-Frayburh, 1990. 292 s. 10. Shevtsiv o. I. Svyati Tayny i yikh zdiysnyuvannya v ukrayins'kim obryadi [Holy Sacraments and their implementation in the Ukrainian rites]. Mel'born: Prosvita, 1982. 155 s. 11. Nahayevs'kyy o. I. Khrystyans'ka nauka [Christian science]. Rym, 1991. 215 s. 12. Bendyk o. M., Hnativ o. I., Ohirko O. Khrystyans'ka etyka [Christian Ethics]. L'viv: Svichado, 1997. 159 s.

Олег Огирко

ПАТРИАРХ ИОСИФ СЛИПЫЙ И ЕГО РОЛЬ В РАЗВИТИИ ДУХОВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНСКОГО НАРОДА

В статье рассматривается ипостась духовного гиганта украинского народа Патриарха Иосифа Слепого и его вклад в развитие духовного образования украинского народа. Верховный Архиепископ, кардинал и митрополит Иосиф Слипый был ученым, исповедником веры и международным защитником преследуемых христиан. Докторская диссертация Иосифа Слипого касалась вопроса тринитарного богословия, то есть, пневматологии – учения о Святом Духе. Был творческим писателем, труды которого насчитывают двадцать томов. Редактировал богословский журнал «Богословие». 11 апреля 1945 г. советская власть арестовала архиепископа Иосифа. Он провел 18 лет в сталинских тюрьмах, лагерях труда и в Сибири. В ссылке написал произведение «История вселенской Церкви на Украине» в 5-ти томах. После вмешательства Папы Иоанна XXIII и президента США Джона Кеннеди был освобожден в 1963 г. для участия во II Ватиканском соборе. Основал Украинский католический университет и построил церковь Святой Софии в Риме. Развивал духовное образование украинцев во всем мире.

Ключевые слова: Церковь, Патриарх, наука, вера, экуменизм.

Oleh Ohirko

PATRIARCH JOSYF SLIPYJ AND HIS ROLE IN BUILDING THE SPIRITUAL EDUCATION UKRAINIAN PEOPLE

In the article the figure of spiritual giant Ukrainian Patriarch Josyf Slipyy people and their contribution to the development of theological education of the Ukrainian people. Archbishop, Cardinal and Metropolitan Josyf was blind scholar, confessors of the faith and international protector of persecuted Christians. Josyf Slipyy thesis dealt with the issue Trinitarian theology, Pneumatology – the doctrine of the Holy Spirit. He was a creative writer, whose works comprise twenty volumes. Edited theological journal «Theology». April 11, 1945, Soviet authorities arrested Archbishop Josyf. He spent 18 years in Stalin's prisons and labor camps in Siberia. In exile, wrote an essay «The history of the Catholic Church in Ukraine» 5 volumes. After the intervention of Pope John XXIII and US President John F. Kennedy was released in 1963 to participate in the II Vatican Council. He founded the Ukrainian Catholic University and built the church of St. Sophia in Rome. Ukrainian built up a spiritual education worldwide.

Key words: Church, Patriarch, science, faith, ecumenism.

УДК 94(477)

Ірина Скакальська

«НЕСЛАВА» БОРИСА ХАРЧУКА ОЧИМА КЛІО

У статті розглянуто особливості використання автобіографічних літературних творів для всебічного вивчення історичного періоду, повсякденності життя людей, їх мислення, навчання, конфліктів тощо. Автор прокоментувала історичні факти із твору Бориса Харчука «Неслава» та окреслила можливості їх застосування в історичній науці. Важливим є переосмислення автором ролі локальної історії та компаративістики для дослідження минулого Волині.

Ключові слова: історія, Б. Харчук, «Неслава», автобіографічна проза, освіта, повоєнний час.

«Я дуже пізно почав розуміти, що таке історія. Моя бабуся плакала і плаче Шевченком, нічого про нього не знаючи...» Б. Харчук «Неслава»

«Неслава» Бориса Харчука без сумніву є цікавим твором, який легко читається, автор майстерно оповідає про дитинство та юність героя у важкий час після війни. Як стверджує дослідник творчості Б. Харчука Олег Васишин, що «образ студента Юрія Подоляна частково автобіографічний» [1, с. 96]. У творі крізь призму авторських зауважень виступає думка інших людей, які оточували письменника. Твір передає особливості життя суспільства України після війни, дає змогу простежити трагічні, голодні та бідні повоєнні роки у рамках певного населеного пункту і життя окремого героя. Відповідно актуальність проблематики є очевидною, оскільки вивчення життя окремих містечок та їхніх громадян є доповненням до розуміння історії України зазначеного часу.

Мета дослідження – поглибити вивчення повоєнного розвитку Волині ХХ ст. та розкрити проблеми повсякденного життя волинян, окреслити стан освіти, культури через призму автобіографічної прози Б. Харчука «Неслава». Наукова розробка проблеми, з точки зору історичної науки, не була предметом спеціальних досліджень.

Зауважимо, що перевагами мемуарів є те, що вони передають колорит епохи, відновлюють факти, які більш ніде не зафіксовані [2, с. 154]. Загальний стан повоєнної Волині був надзвичайно злидним: розруха, погане харчування, нестача предметів першої необхідності, взуття, одягу, ліків. Про це і пише Б. Харчук у «Неславі», процитую так: «живемо ми на другому поверсі, у маленьких і низеньких кімнатках, давно не білених. Підлога вихитується під ногами, будівля поскрипує, пливе, наче Ноїв ковчег» [3, с. 61]. Додаткових труднощів завдавало відсутність інфраструктури. Читаємо у «Неславі», що «Автобусний рух не налагоджено. Кажуть, що скоро пустять: Тернопіль-Тур-Київ... Ось тоді настане життя!» [3, с. 62].

Варто звернути увагу на те, що, оповідаючи про дитинство, своє сирітство, навчання Б. Харчук відтворює картину життя пересічних селян, провінційної інтелігенції після Другої світової війни. Письменник органічно поєднує долю власної родини з історичною долею свого народу. Згадує автор період перебування Західної Волині у складі Другої Речіпосполитої. Зокрема, «І був посол польського сейму. Повненький, якого газети чомусь прозивали Хрунем. Приїхав якимсь повненький у село агітувати за себе (тоді кандидати у сейм самі за себе мусили битися), і сталося так, що засватав бабусину Любу...» [3, с. 27]. Цікавими є деталі про вибори до парламенту. На нашу думку, автор не випадково про це зазначив. Адже, конституційний лад Польщі дав змогу українцям цивілізованими методами відстоювати власні права. Особливо після вступу в дію березневої Конституції 1921 р. українці отримали можливість обирати своїх представників до польського сейму та сенату. «Не можна ризикувати втратою парламентарної трибуни, яка дає нагоду обороняти наші права. Лише завдяки їй ми маємо в наші дні можливість ставити українські вимоги» [4, с. 37], – зазначалося в одному із партійних видань того часу. Б. Харчук розумів, що в СРСР вибори були безальтернативними і демократія була лише «на папері», тому марно пише про парламентаризм у Польщі.

Щоправда Борис Микитович вдало синтезує у творі особисте життя та історичний контекст. Наприклад, «А потім таки завернули в кіно. Всі вікна обліплено, сидять і на деревах – до сімнадцяти літ не пускають. А хоча б пускали, в мене у кишені ні копійчки» [3, с. 36]. Злидні та бідність характерні для повоєнного часу. Подібні ситуації можна було спостерігати на усій території тогочасної України.

Зазначу, що повоєнна відбудова Волині передбачала інтегрування регіону до загальносоюзної системи у всіх напрямках, зокрема, в ідеологічному. Саме про це і пише Б. Харчук, так «Мабуть, і директор Олексій Петрович Первородський здогадався, що я безідейний. Він викликав мене на розмову у свій кабінет. Комсомол у нашій школі ставав на ноги. Я вийшов з директорського кабінету головою учком. А невдовзі став комсомольцем» [3, с. 47]. Хоча підкреслю й те, що

основною перешкодою у насадженні чужої ідеології були духовні традиції волинян, релігійність, притаманна їм ще з давніх часів. Цілком зрозуміло, що Б. Харчук завуальовано оповідає про це «І прийшов святий Андрій... Вечір. Дівчата печуть калиту і запрошують хлопців. Я одержав запросини...» [3, с. 47]. Відповідно, автор розповідаючи про свято, спонукає земляків не забувати своїх народних традицій. Борису Микитовичу так майстерно вдалося це зробити, що і цензура не помітила та не вилучила главу з книги.

У наш час, особливо після рішення польського сейму щодо подій на Волині у 1943 р., актуальною є проблематика українсько-польських стосунків. Очевидно, що ця тема обговорювалася, недаремно письменник у творі розповідає про трагедію співжиття польського й українського народів через долю Арсена Громадюка [3, с. 113–114]. Наприклад, «І ось – напад шуцманів. Село вивтікало, а дядько Сулима залишився. І його вбили. Вбив Стась Строковський... дядько Сулима нічого не боявся: його ж батько не дав безчестити труп пана Строковського. Сам Стась признався своїй матері, що він вклав Сулиму. Я не забуду, як Арсен Громадюк ховав свого товариша. То був не похорон – траур землі». Потім була нова трагедія [3, с. 115]. Автор тонко підмітив, що події відбувалися в українському селі. На підтвердження правоти слів автора, процитуємо історика В. Сергійчука: «Коли йдеться про польсько-український конфлікт у роки Другої світової війни, то мусимо з самого початку наголосити: він відбувся не на території суцільного польського розселення, а саме на тих землях, які посідали з давніх часів українці...» [5, с. 15].

Дослідниця О. Каліщук доводить, що включення до складу Другої Речіпосполитої значних територій з непольським населенням відразу створило міжнаціональні сутички [6, с. 106]. З твору Б. Харчука чітко бачимо проблеми, породжені політикою польської влади стосовно українців. Не підлягає жодному сумніву те, що Б. Харчук добре знав історичні події свого краю. Важливо, щоб такі конфлікти між народами були предметом обговорення лише фахових істориків, а не предметом політичних інтерпретацій. Можливо ще стали сюжетом для літературних творів.

Другий розділ твору розповідає про Кременецький педагогічний інститут. З метою передання відчуттів, переживань та професійної діяльності молодого викладачки, яка з великого міста приїхала у провінційне середовище, і намагається побороти цю провінційність та ідеологічну політику, яка впроваджувалася в навчальному закладі, письменник другу частину твору подає як щоденник товаришки Вікторії Інсарової. Зазначимо, що доборою і розподілом кадрів займалися безпосередньо партійні органи, в західні області відправлялися науковці з інших регіонів України та СРСР. Цей факт, звичайно, можна пояснити значним розширенням мережі вузів у регіоні, проте водночас представники місцевої інтелігенції часто не мали змоги займатися педагогічною діяльністю через нібито політичну неблагонадійність [7, с. 75]. Про це Б. Харчук також оповідає, описуючи приїзд викладачки в інститут.

Населений пункт Тур (Кременець) «передгірне містечко в тупику» [3, с. 67] змальовано письменником досить колоритно. Наприклад, оповідаючи про ринок, автор розкриває специфіку життя містян. Як бачимо, що лише мемуари зберігають відомості про повсякденне життя людей і це важливо для пізнання історичних процесів в цілому.

Пізнавальним та незвичним є опис інституту «Педінститут на узвишші. Я входила ніби у монастирський двір: чавунна брамище, у кам'яному мурі така ж чавунна хвіртка, а над головою, на готичній бані, – чорний хрест» [3, с. 67]. Автор знав історію навчального закладу, він наче підкреслював давні освітні традиції інституту. Наприклад, «Турський інститут – будівлі колишнього єзуїтського колегіуму. Того колегіуму, в якому проросло перше польське повстання в минулому столітті. Модерна будівля з астрономічною баштою – ксьондзівський витвір часів пілсудчини» [3, с. 72]. Б. Харчук виокремлює і бібліотеку закладу, пише що вона фундаментальна й не розграбована [3, с. 73]. Саме зазначена інформація значно доповнює історію навчального закладу, що сьогодні тут функціонує.

Необхідно наголосити, що, відтворюючи історію інституту, Б. Харчук колоритно передає реалії того часу. Навчання в інституті було чітко регламентоване партійним керівництвом, яке давало вказівки викладачам і слідкувало за тим, що відбувалося в аудиторіях. Б. Харчук підмічає і таке «Мене попереджував і сам директор, і декан, що студенти можуть задавати не тільки капосні, а й провокаційні запитання» [3, с. 78].

Про те, що комуністична партія та її ідеологи втручалися в особисте життя громадян є розповідь автора про відносини студента Юрія Подоляна та викладачки Вікторії Інсарової та розгляд цих стосунків під час партійних зборів [3, с. 101–103]. Таки герой змушений був в присутності колективу інституту попросити вибачення, але це не були слова каяття. Так, «Не буду більше називати товаришку Інсарову Вікторією, а Вікторією Юліївною» [3, с. 102]. Для молодого викладачки теж було своєрідним моральним випробуванням, нелегко було бути предметом обговорення під час зібрання та й згодом у навчальних коридорах, коли перешіптувалися колеги. Як бачимо, головні герої це подолали і не згубили свого почуття, хоча й поплатилися. Таким

чином, радянська пропаганда регламентувала й особисте життя громадян. Наведений епізод із книги яскраво це ілюструє.

Щодо навчання в інституті, то автор влучними репліками передає атмосферу того часу. «Екзаменаційна гарячка. Шпаргалети. Лаврентій Павлович ходить із начальством на екзамени. Начальство слухає, як відповідають студенти, ставить одне й теж запитання: – А яке практичне значення мають ваші теоретичні висновки?» [3, с. 103]. Як на мене досить актуальне питання і в наш час.

Узагальнюючи зазначене, можна аргументувати висновок про те, що художні історичні твори лише доповнюють наші знання про минуле краю. Кожна історична подія нас чогось вчить, тому не варто відкидати уроки Клію, а потрібно засвоювати їх. Своєрідний урок «звучить» у творі «Неслава» Бориса Харчука, тому кожен читач по-своєму його засвоїть, лише через призму патріотизму і любові до своєї Вітчизни. Як писав Б. Харчук, що «Живі вмирають, залишаючи честь і безчестя – своє безсмертя, – подумав він. – Я теж листок із дерева свого роду...» [3, с.129].

Б. Харчук у своєму творі продемонстрував вибудовану радянською владою ідеологічну політику на українських територіях в усіх її проявах. Також ми свідомі в тому, що автор «Неслави» змушений був писати в певних ідеологічних рамках і це знайшло своє відображення у книзі.

Список використаних джерел

1. Василюшин О. Як прославилася Харчукова «Неслава» // Слово і час. № 8. 2011. С. 96–98. 2. Єловських У. Загальнотеоретичні питання вивчення мемуарів як історичного джерела: історіографія проблеми. URL: <http://www.history.org.ua/JournALL/sid/13/2/10.pdf> 3. Харчук Б. Неслава. К., 1968. 130 с. 4. Пораз З. Йдемо до виборів. Львів: Видання УНДО, 1938. 40 с. 5. Сергійчук В. Трагедія Волині. Причини й перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни. К., 2009. 200 с. 6. Каліщук О. Українсько-польське протистояння на Волині та в Галичині у роки Другої світової війни: науковий і суспільний дискурс. Львів, 2013. 510 с. 7. Скакальська І. Кадрові питання та ідеологічна робота у Кременецькому учительському інституті // Вища педагогічна освіта в Кременці 1940–1990 рр. Жовква, 2012. С. 69–79.

References

1. Vasylyshyn O. Yak proslavylasya Kharchukova «Neslava» [How famous Kharchukova «Neslava»]. Slovo i chas. # 8. 2011. S. 96–98. 2. Yelovs'kykh U. Zahal'noteoretychni pytannya vyvchennya memuariv yak istorychnoho dzherela: istoriohrafyia problemy [General theoretical issues studying memoirs as a historical source: historiography of the problem]. URL: <http://www.history.org.ua/JournALL/sid/13/2/10.pdf> 3. Kharchuk B. Neslava [«Neslava»]. K., 1968. 130 s. 4. Poraz Z. Ydemo do vyboriv [We go to the elections]. L'viv: Vydannya UNDO, 1938. 40 s. 5. Serhiychuk V. Trahediya Volyni. Prychyny u perebih pol's'ko-ukrayins'koho konfliktu v roky Druhoyi svitovoyi viyny [Tragedy of Volyn. Causes and course of the Polish-Ukrainian conflict during the Second World War]. K., 2009. 200 s. 6. Kalishchuk O. Ukrayins'ko-pol's'ke protystoyannya na Volyni ta v Halychyni u roky Druhoyi svitovoyi viyny: naukovyy i suspil'nyy dyskursy [Ukrainian-Polish Confrontation in Volhynia and Galicia during the Second World War: Scientific and Social Discourses]. L'viv, 2013. 510 s. 7. Skakal's'ka I. Kadrovi pytannya ta ideolohichna robota u Kremenets'komu uchytel's'komu instytuti [Personnel issues and ideological work at the Kremenets Teachers' Institute]. Vyshcha pedahohichna osvita v Kremenci 1940–1990 rr. Zhovkva, 2012. S. 69–79.

Ирина Скакальська

«НЕСЛАВА» БОРИСА ХАРЧУКА ГЛАЗАМИ КЛИО

В статье рассмотрены особенности использования автобиографических литературных произведений для всестороннего изучения исторического периода, повседневной жизни людей, их мышление, обучение, конфликтов и тому подобное. Автор прокомментировала факты из произведения Бориса Харчука «Неслава» и очертила возможности их применения в исторической науке. Важным является переосмысление автором роли локальной истории и компаративистики для исследования прошлого Волини.

Ключевые слова: история, Б. Харчук, «Неслава», автобиографическая проза, образование, послевоенное время.

Iryna Skakalska

«CONFUSION» BORIS KHARCHUK EYES CLIO

The article considers the peculiarities of autobiographical literary works for the comprehensive study of the historical period, the everyday life of people, their thinking, learning, conflict and so on. The author commented on the historical facts of the work of Boris Kharchuk «Confusion» and outlined their possible application in history. It is important to rethink the role of the author of local history and comparative studies for the past Volyn.

Key words: history, B. Kharchuk «Confusion» autobiographical prose, education, post-war period.

UDK 94(478)

Valerii Polkovsky

**PETRO (PETER) SAVARYN:
A PILLAR OF THE POST-WAR UKRAINIAN COMMUNITY IN CANADA***

Petro Savaryn was born on 17 September 1926, in the village of Zubrets, near Buchach, in the Ternopil Region of Western Ukraine. He has made a unique and important contributions to the development of the Ukrainian community in Canada for more than six decades. A lawyer by profession, Savaryn is renowned as a builder of institutions and a leading figure in Ukrainian political and educational organizations, foundations, projects and initiatives. His legacy is virtually without precedent, and worthy of scholarly assessment.

It is timely to review his accomplishments and to consider them within the framework of the 125th anniversary of Ukrainian settlement in Canada and the coming 150th anniversary of Canadian Confederation. This is especially the case since Peter Savaryn has managed to become a model of the modern Ukrainian Canadian, contributing tremendously to the development of his two motherlands – adoptive Canada and native Ukraine. Significantly, there has been a growing interest in Ukraine regarding Peter Savaryn's career. Is it not difficult to become a committed patriot of two countries – Canada and Ukraine? Are there not tensions and contradictions that need to be surmounted to arrive at a successful synthesis? These and other questions will be addressed in my paper.

Key words: multiculturalism, diaspora, Ukrainian, identity, Canada.

Ukrainian Diaspora Studies (notwithstanding recent significant success in the form of international conferences, publications, research etc) still has been an undiscovered continent due to the volume/bulk of material that has to be published, studied and researched in Ukraine as well as in the countries where people of Ukrainian descent reside. Every new publication in Ukraine or in the West serves the noble idea of discovering life and achievements (as well as problems and issues) of Ukrainian diaspora.

This year (2016) Canada celebrates 125th anniversary of Ukrainian settlement in this country and next year (2017) 150th anniversary of its foundation. These anniversaries (together with this year's 25th anniversary of independence of Ukraine) provide an opportunity to look at the achievements and success of Ukrainian diaspora in Canada. Contribution of Canadian Ukrainians can serve as an example of successful projects fulfilled in Canada (which could be successful in Ukraine as well).

Ukrainian Canadians play an important role in all aspects of Canadian life (cultural, business, educational, political, sport, scientific research etc, see, for example, Ambassador of Canada to Ukraine Roman Vashchuk's article [2]. Their names and achievements have been becoming more recognizable in today's Ukraine. Petro (Peter) Savaryn, a pillar of the post-war Ukrainian community in Canada, is one of such cornerstone personalities.

Imperial Russia (as previously the Soviet Union) has been always critical and negative towards Ukrainian diaspora (see, for example, the article) [4]. The Minister of Foreign Affairs of Russia uses the word «mad» regarding the representatives of Ukrainian diaspora in Canada. The Russians blame even the former Prime-Minister of Canada Stephen Harper for pro-Ukrainian stance/position during Ukrainian-Russian military conflict/war (see the article) [1].

I have used the following methods for writing this article: interviews in Peter Savaryn's native village with his relatives (September 2016), interviews and numerous meetings with Peter Savaryn (during our work on preparation of 3 volumes (5,6,7 of Zakhidn'okanads'kyi zbirnyk, published by NTSh (Canada) in the years 2008, 2012 and 2014), meetings and interviews with people who knew Peter Savaryn (Edmonton, St. Albert, Winnipeg, Toronto), preparing a review article of his book [8], comparative analysis, archival work (Mundare and Edmonton). The results of this research have been presented at conferences in Ukraine [5] and Canada [15].

This year he celebrated his 90th birthday, and it seems fitting that the Ukrainian community marks his anniversary by recognizing his unique talent and contributions.

Petro Savaryn is very proud of his relatives, father Mykhailo Savaryn (18.03.1903 – 15.11.1972) and mother Anna Savaryn (Atamaniuk) (06.05.1906–31.01.1973). He keeps a detailed family tree, starting with grandparents. He has been happily married with Ol'ha (Olia) Prystaiets'ka (Savaryn) (born on 06.04.1930). They have three children (Vira, Mykhailo and Halia) and eight grandchildren.

One can envy only his energy and inspiring personality. As well as clearness of his thought and intellect, perseverance and goal-orientation. It is difficult to grasp how one person has managed to do so

* I am grateful to Shevchenko Scientific Society of Canada for awarding me the annual research grant for the year 2016 to write this article.

much in his life span. But, unfortunately, there is very little in the way of meaningful materials about Peter Savaryn in English, and this is precisely a shortcoming which I hope to address with my article.

The topic of Peter Savaryn's legacy is not totally new to me. Previously I published an article [5] and a book review [6] (both in Ukrainian) devoted to his achievements in Canada. I have also had many hours of conversations with Peter Savaryn, giving me a good grasp of his personality and much contextual background information that will be useful for my article.

Plast. Peter Savaryn underlines a very important role of Plast in his life. Number One role – according to his words. Plast has been playing crucial role in upbringing of young Ukrainian generation. Savaryn admits that his involvement with Plast is a long history/story. They did not have Plast in their own village. In Ukraine he was not a Plast member. But in Germany, after the war, there was a Plast movement. He met his friend from Chortkiv grammar school (himnaziia) Bohdan Hawrylyshyn (born in the village of Koropets). There were also a lot of people at that time there from Zhyznomyr (close village to his native Zubrets). His wife Oliia is from that village. He saw that there was Plast activity there and he delved into Plast activity. It was to the Senior Plast, because he was not a kid anymore. He obtained/gained a lot of friends in Plast. In Plast he saw Ukrainian elite. He did not have a chance to meet them before. Peter Savaryn was the last stanychnyi there. With warmth and gratitude he remembers his Plast fellows from German times – Kukurudz, Tomkiv and others. He remembers the spring festivities in Mittenwald, where Plast members across the whole Western Europe gathered. In that festival he saw Ukrainian elite and was fascinated with it. He saw there Dr. Tysovskyyi, Siryi Lev, Dr. Figol, very famous Plast members. Plast organized meeting of its Plast leaders in Zuffenhausen. He noticed in what big categories they think and who all these people are. They planned already a lot and issued the journal/magazine *Novyi shliakh* (New Path). They were planning future life of Ukrainian community before they leave for various countries of the world. And from that there he stuck (*zastriah*) with Plast and Plast became his family (extended family). Besides his family Plast became his closest extended family. Oliia (his wife) and Peter, their children and grandchildren are all Plast members (*plastuny*). In Plast there was the Ukrainian language and Ukrainian culture. Plast mottoes «God, Ukraine, kindness, truth, beauty» were appealing to him. And right now, according to him, he is an old Plast member. Plast is famous for continuation of its work, keeping traditions and practices alive. When he moved to Edmonton Plast already existed there. Plast existed in Edmonton from the year 1948. And they had youth *kurin'* (13th *kurin'*), named after Petro Sahaidachnyi. And the *kurin'* had only one probe (*proba*). You had to have one group with the second probe in order to register it. And Savaryn noticed that at that time they had such people as Dr. Struk and Dariia and Yurko Darewych, people of great caliber. He obliged to prepare them for the second probe. They had excellent instructors at that time as well. And they registered that *kurin'*. Plast played a super important role in forming/keeping Ukrainian culture and Ukrainian identity in Canada. In Plast Peter Savaryn has been in many roles. He organized the payment of two Plast buildings (*domy*). According to his words, his heart is with Plast. It is very important to see the foundation (rock solid foundation) of his personality in order to understand his diverse abilities and a visionary role he played in Ukrainian Canadian life.

Shevchenko Scientific Society (*Naukove Tovarystvo imeni Tarasa Shevchenka*). His second and big involvement was the Shevchenko Scientific Society, totally different community from the first one. It was also like a family to him. There was Ukrainian intelligentsia in Shevchenko Scientific Society. It has been organized since Europe, and in Toronto it was registered and later in Edmonton. There were initially many Masters (*magistry*), engineers (*inzhenery*) and Doctors at that time whose credentials were not recognized in Canada. But according to Peter Savaryn, they were real Masters, engineers and Doctors. And they were working very hard in Canada mostly employed as general labourers at various jobs earning their living (*zarobliaiuchy na khlib*). They were members of the elite. And Peter Savaryn, having tremendous life experience, could differentiate where were real intelligent people (*intelligentsia*) and where there were working people. Peter Savaryn was not initially their formal member, but was so actively involved in their work when even some NTSh members deceased he was saying his speech/final word at their burial site. He was a personal friend with many of them. At that time they started to publish *Zbirnyky* (Collected Papers of Ukrainian Life in Western Canada). And at the moment of publishing this article seven *Zakhid'okanads'ki zbirnyky* have been published and the eighth one (devoted to the creative work of the famous Ukrainian Canadian writer Illia Kyriak) has been prepared for the publication. Volodymyr Matskiv initially asked Peter Savaryn to be involved with publications of those *Zbirnyky*. For his active involvement in NTSh work Peter Savaryn was awarded with *Hramota* from *Verkhovna Rada Ukrainy* (Supreme Council of Ukraine). And later he was awarded with the Order (Orden) for his work in World Congress. When he was involved in the Conservative Party of Alberta, there he befriended with many of its influential members, they were members of the Legislature (Legislative Assembly of Alberta), ministers etc. Peter Savaryn asked them to support financially the publication of the first *Zbirnyk*. He asked personally Horst Schmid, who at that time was Minister of Culture of Alberta. Horst Schmid

promised to pay half of the publication price. And when he was a minister he always covered half of Zbirnyk's publication price. And later Peter Savaryn received funds from the government of Alberta for publications of Zbirnyky. Peter Savaryn in his interview (July 26, 2016) mentions active NTSh members such as Volodymyr Matskiy, Professor Keivan, Volodymyr Skorupskyi, Stefanyk, Zaleskyi, who were the best of our elite. In his interview Dr. Savaryn mentions an important role of Dr. Yar Slavutych, Professor of the University of Alberta who was the editor of the first four volumes of Zakhidn'okanads'ki zbirnyky. Peter Savaryn played an important role in bringing Professor Slavutych to the University of Alberta. For many years he has been supporting Professor Slavutych in his publication endeavours (Ukrainian grammar books, textbooks etc). «He did a fantastic job!» – Dr. Savaryn recalls in his interview regarding Dr. Slavutych's work. Slavutych's Ukrainian language textbooks were reprinted in many editions. Hundreds and thousands of Ukrainian youth came through Slavutych's school. And later they became the leaders of Ukrainian community in Canada replacing those who died. Peter Savaryn really has played a unique role in establishing and developing Shevchenko Scientific Society (Western Canada). Peter Savaryn is of high esteem of Michael (Mykhailo) Luchkovich. He was born American, became MP to the Federal Parliament from 1926 to 1935. He taught Dr. Savaryn loyalty to the country that accepted them. This loyalty gave them the opportunity to preserve Ukrainian culture and language, and Ukrainian identity, being at the same time true Canadians.

The following remarks reveal the great value that Peter Savaryn places on scholarship and education: «In my opinion, during peace the best weapon of the people fighting for their existence is education, education, and once more education, and only then – politics, and further – economy etc. Exactly in this order!» [10].

Club of Ukrainian Professional and Entrepreneurs. Savaryn admits that Ukrainians arriving to Canada after the Second World War did not find here emptiness. Here its own Ukrainian elite was developed which consisted primarily of farmers. And they were of high caliber. Idea to organize the Club of Professionals and Entrepreneurs was not Savaryn's. It was Ivan Isayiw's idea, Hetmanite, editor of Ukrainian News. Lawyer Ivan Decore contributed a lot as well. Vegrevillshchyna (Vegreville Region) gave many famous politicians such as Ivan Decore, Anton Hlynka, Mazankowsky (who was of Polish origin, but whose wife was Ukrainian). Together with Isayiw Savaryn managed to organize this Club from previously and newly arrived Ukrainians. And it (the Club – VP) played extremely important role, and these Clubs spread all over Canada. And at last they had the Federation of the Clubs of Ukrainian Professionals and Entrepreneurs. And they were able to invite famous politicians, movers and shakers of Alberta, to their Club. Manoly Lupul talks about Peter Savaryn's involvement in Club's activity and his contribution: «... two most politically oriented leaders, Peter Savaryn and Celestin (Mykola) Suchowersky. The club [Professional and Business club – VP] approved the committee, whose purpose, according to Savaryn, was to co-ordinate all multicultural initiatives, especially contacts with governments and politicians. For the next fifteen years the Multicultural Committee spearheaded the Ukrainian political (and cultural) agenda in Edmonton, and occasionally elsewhere» [14, p. 134].

Alberta Society of Preservation of Ukrainian Culture. Formation of Ukrainian cultural identity of Ukrainian community in Canada was very important as well. They thought about having funds/finances to organize such kind of Society and they managed to do it. Peter Savaryn's colleague, Ihor Broda, incorporated the society for Preservation of Ukrainian Culture, later Olia and Peter Savaryn played an important role in its development and functioning. The Savaryns organized collections/donations in memory of those Ukrainians who passed away. And at that time Ukrainians were donating 1–3000 dollars (big chunk of money at that time) in memory of those who passed away. They also organized so-called Casinos, got its Charitative Number and in this Foundation they amassed pretty decent funds. The objective was to use this money for Ukrainian purposes. «Without personal political ambitions (he ran for office only once – an unsuccessful bid for a seat on the Edmonton City Council in 1964), he used his influence to improve the cultural and educational foundations of the Ukrainian community in Canada» – Manoly Lupul remarks in his monograph [14, p. 146].

Kongres Ukrainsiv Kanady (Ukrainian Canadian Congress). In his interview Peter Savaryn underlines again that they (newly arrived – VP) were lucky to have an Ukrainian elite here in Canada and in Alberta in particular. But those who arrived jumped at opportunity and joined those who already worked in organizations. He recalls that UCC here in Edmonton was headed by lawyer Yanda. Savaryn joined the organization and was elected/appointed the secretary. The majority were losing the Ukrainian language at that time. They were preparing various briefs to the government with the demand to protect Ukrainian language. The movement for bilingualism started in Canada, and they managed to have a meeting with the Premier of Alberta Manning. The UCC played its important role in preparing those briefs to federal as well as provincial governments. There were Ukrainian organizations, churches, narodni domy (Peoples' Temples) here in Alberta. And clubs as well. They managed to unite them and support them. It took them many years to be recognized as pioneers and founders here in Alberta and in Canada

in general. Sonya Keywan wrote the book «Greater than Kings». She told the truth. Before the First World War 170000 Ukrainians arrived to Western Canada who developed, plowed it. They were simply thrown to the bush, to the wilderness and they persevered and survived. They did not have too much of a choice – to live or to die. This Shakespearean question was pretty simple in harsh western Canadian conditions. And too many died because of hunger, starvation and cold. A person had to go from Vegreville to Edmonton covering 100 kilometres on his/her feet and carrying the same distance back on his/her shoulders 80 kgs or more of grain, flour or something else – Peter Savaryn describes extremely harsh conditions. For a very long period of time Ukrainians were not accepted as equal. All newly arrived were discriminated. And much later they were given respect for their hard work and perseverance. And they have been building this Canada, especially in the western part.

Politics. «I always said that continue to say that Ukrainian community in Alberta is indebted/owing its modest, but nevertheless success to cooperation of CUBPC, CCU, both churches and Ukrainian politicians» [8, c. 83].

In his memoir Manoly Lupul is amazed and fascinated with Peter Savaryn's contribution to politics. He distinguishes «Savaryn's political savvy and connections» [14, p. 135].

Manoly Lupul in his memoir testifies about enormous influence of Peter Savaryn within the Conservative Party of Alberta as well as his anti-communist approach towards Ukraine: «The evening, however, did have very good effect: it revealed for the first time the political clout that Peter Savaryn carried within the Conservative Party. Although he could be quite liberal on social issues, Savaryn was strongly anti-communist on account of Ukraine's political situation ...» [14, p. 146].

Savaryn's thoughts on politics and politicians are especially valuable: «Majority/most of Ukrainians in Canada for a long period of time have not been respecting politics nor politicians» [8, c. 18].

«One has to work for a long period of time with politicians, in order for them to understand you and for you to understand them and for them to rely upon you» [8, c.19] «that nation is happy which has good and honest politicians, and good, for the well-being of people directed/oriented politics» [8, c. 21].

His active participation in political life of Alberta (and its assessment and reassessment) could be an indispensable tool for the people who are in politics in Ukraine. Relying on moral and religious principles leads to honesty and sacrifice in politics and benefits the society, community and country in general. On the contrary, lack of these basic principles leads to unbelievable corruption, irresponsibility (which is clearly demonstrated by Ukrainian politicians in Ukraine). Ukrainian politicians easily jump from one party to another. This is not Peter Savaryn's case. He started with the Conservative party and does not change his principles and beliefs (in spite of any seductions or possible personal gains). «Though my friends from the Social Credit Party offered in those by-elections (May 1968 – VP) for me to be a candidate, I did not want to leave the Conservative Party and I agreed to help B. Yurko» – Peter Savaryn recalls [8, c. 21]. To work in the background, to cooperate with other people are Savaryn's principles. And when he was the Head of the Conservative party of Alberta his reliance on people, their support and understanding led to the benefits of Alberta society and Ukrainian life in particular. To be a good Albertan meant for him to be a good Canadian, and to be a good Canadian Ukrainian meant to be a good Canadian as well. In his life and activity he never ignored the interests of Canada and he always remembered that you would not be a good Ukrainian without being loyal to your adoptive country – Canada.

Peter Savaryn became the member of the Conservative Party of Alberta from the end of the 50-ies. According to his words, when Peter Lougheed was elected the leader of the Conservative Party of Alberta it barely existed. Savaryn was persuading Lougheed to look at ethnic minorities here in Alberta to bump their chances for provincial electoral win. In one of the meetings Lougheed was invited to be a guest speaker, he was presented by Juliak Koziak whom Savaryn involved into the Conservative Party of Alberta. And at that meeting there were between 1500–2000 of Ukrainian pioneers. Lougheed immediately saw big opportunity for his party in all these Ukrainians. At that time Manning's Social Credit Party of Alberta had its meeting where approximately 200–300 people gathered. Lougheed at that time accepted all other ethnic candidates as well. As an astute political he saw perspective in expanding ethnic representation and ethnic direction. Lougheed also promised Savaryn that Ukrainian candidates would have decent representation in the government. And when the Conservative Party of Alberta won its election Lougheed kept his promise. Many Ukrainians were appointed ministers of his new government. Lougheed was a gentleman, according to Savaryn's words (his interview, July 26, 2016). Savaryn became Lougheed's friend and equal to him. Savaryn knew that Lougheed had some First Nations' blood in him. Lougheed's grandfather, being a Senator, had a great respect for his wife (opening car's door to her). Lougheed understood that Canada is immigrants' country. Some of these ethnic groups arrived sooner, some of them arrived later (and even Anglo-Saxon group came through its adjusting period here in Canada). Canada became the second motherland to all of them. And the power was in its unity.

Savaryn was very critical of politicians of Ukrainian origin/descent when they did not defend the policy of multiculturalism in Alberta in the 90-ies: «Shouting and stinking – that is all we can do, when we

have no real «representatives» in the House and no friends! Hladie [sic], Stelmach, Trynchy, Yankowsky, Woloshyn, Beniuk ... but nobody to unite them for a cause. Zwozdesky cannot do it alone, and Lawrence [sic] – is out of it, as far as I can judge» (Savaryn's words cited in) [14, p. 477].

When in the early 90-ies the Conservative government of Alberta with Ralph Klein as a Premier of Alberta decided to change the cause Peter Savaryn was relentless: «Before some sixty individuals from «about 40 Edmonton ethnic groups», Jacuta, Pidruchney, Diachuk and Savaryn – the latter three identified as prominent Conservatives – roasted the government for abandoning multiculturalism. ... with Savaryn accusing the government of displaying «Anglo-Saxon chauvinism» against other ethnic groups: «They want Anglo-Saxon culture to dominate every other one and wipe them out» [14, p. 476].

Manoly Lupul talks about early 90-ies: «... Ralph Klein's conservative government in Alberta has just introduced legislation (Bill 24) to abolish the province's policy of multiculturalism» [14, p. 471]. According to Manoly Lupul: «The bill passed on 23 May» [14, p. 477].

Canadian Institute of Ukrainian Studies. Manoly Lupul is sincere admitting: «Still, without Savaryn's political rudder, it would have been impossible to take seriously the government's alleged interest in an institute» [14, p. 258].

In his book Peter Savaryn willingly talks a lot about his personal contacts and connections that were brilliantly used for the benefit of the Ukrainian community and not for his own material gain/wealth/enrichment. He was so passionate about the opening of the Centre for Ukrainian Studies in Canada: «Here I will say that four factors finally influenced my decision to seek CUS at the U of A: sufficient demographic base, solid political influence/impact, recommendation of Royal Committee on Bilingualism and Biculturalism regarding «regional studies» and that elections were coming» [8, c. 33]. Peter Savaryn's role was crucial in establishing the Canadian Institute of Ukrainian Studies at the University of Alberta: «... without Savaryn's very large political influence within government and the university, the institute would not have come into being» [14, p. 256]. Manoly Lupul remarks: «... and if Savaryn and I may be considered the institute's godfathers...» [14, p. 256].

It was not easy to open such kind of centre. Ukraine as an independent country did not exist at that time and the arguments against Peter Savaryn were how can you open the studies of the country that does not exist on political map. He was persistent and argumentative in his ideas and he was defending them vigorously and steadily: «If you do not knock, nobody will open for you», my grandma was saying and it appeared that we knocked» [8, c. 35]. His love of Ukrainian proverbs and sayings is unbelievable and he uses them wisely and up-to-the point: «You are not sure whether you harvest, but you have to sow. An old Ukrainian saying/proverb tells this. I think that it is true» [8, c. 39].

Canadian Institute of Ukrainian Studies is the biggest achievement of Ukrainian diaspora here in Western Canada – according to Peter Savaryn (interview, July 26, 2016). It is not only that it produced research papers, books, but it also conducted extensive Ukrainian work. It is also the matter of politics. Peter Savaryn had contacts and connections from the end of the 50-ies with MLAs, MPs, ministers. And he used these contacts and connections not to his personal material gain, but to the development of the Ukrainian cause. This could be a very good lesson for current politicians in Ukraine, who quite often use these contacts and connections to obtain excessive material wealth, while Ukraine has been suffering for years with the problems of corruption. Some people went to politics (even in Canada) to gain later some position/job in the government. Savaryn, according to his own words, did not need it, because he has his own profession/occupation and job. He had such powerful contacts and connections that he was easily understood on many occasions. And he understood them. He helped them with ideas, and they were able to transform these ideas into concrete deeds. Bill Yurko, Bukovinian, Romanian, asked Peter Savaryn to lead his political affairs, he became MLA, later minister and he supported Peter Savaryn in his endeavours. Politics is the most important thing (according to Peter Savaryn, interview, July 26, 2016). Our people for a long period of time did not believe in politics. And they said: «They (politicians – VP) lie». And it is not exactly so. A person goes into politics and has his/her own plan. And later he/she sees the reality and understands/realizes that that plan cannot be fulfilled. There are various interests and needs. And a politician has to be flexible to satisfy all parties involved. Savaryn got credit for his ideas and his friends practically fulfilled them for the general benefit. They understood that he did not need his personal gain. Peter Savaryn explained new politicians that in order to be involved in politics one has to have money. Politics costs money. You have to be ready to pay 25 % from your own pocket. Before that they thought that somebody else (not them) had to contribute funds to the election campaign. Savaryn explained that the candidate has to contribute funds, then his/her family etc. You also have to play politics, to go to compromise (to compromise) quite often, because in practice it looks quite often differently. They do not lie, they really thought to improve something. And it appears that there are other needs, sometimes bigger ones etc. Peter Savaryn was in high esteem with the Conservative Party of Alberta members as well as with Peter Loughheed himself, because Peter Loughheed understood the importance of Savaryn's ideas for the benefit of Albertan community, not only Ukrainian community. Peter

Savaryn involved Peter Lougheed with Ukrainian pioneers and Ukrainian pioneers responded. When Lougheed won the political elections in 1971, he even did not have enough candidates for each electoral district. The Northern Alberta elected him. Calgary was with Social Credit Party at that time. The Conservative Party gave the space for ethnic minorities. Peter Savaryn was initiator of the slogan «Now» for the Conservative Party of Alberta in its electoral campaign. And he was not credited at all for this winning slogan. But it is very important not to have credit for everything you do (according to Peter Savaryn, interview, July 26, 2016). The chief/boss always knows whose idea was it. Quite often the bosses take the credit, and it is OK, because they finance the campaign. Savaryn thinks that he could not do a lot with CIUS without governmental involvement and support. Savaryn is always modest and shy about his personal contributions to various matters. The government has to fund and finance the institution. And provide million dollars for it (at that time). Savaryn asked/informed Bill Yurko that he would like to be involved/appointed to the Board of Governors of the University of Alberta in order to have the spot at the University and to decide. Before that there were no members of Ukrainian descent at the Board of Governors of the University of Alberta. In April 1972 he was appointed to the Board of Governors (BOG) of the U of A. Manoly Lupul recollects: «He was particularly adept at party fund-raising, one of the most difficult and, to many, the most unpleasant of political tasks, yet one that Savaryn seemed to enjoy» [14, p. 152]. Manoly Lupul also underlines «his role in naming Ukrainian streets, schools, districts in Edmonton» [14, p. 152].

And later from the BOG he was sent to the Senate as the representative. Savaryn at that time had these two forces at his disposal. Pretty great disposal. He could speak on a par with the University brass at that time. At the University he was able to do certain concrete things and to contribute his own ideas. His friend Ron Phillips was responsible for all University's economic/business activity. Initially Manoly Lupul, when he was the first head of CIUS, was given only two small rooms because at that time there was only Lupul and the secretary. Three historic buildings (Athabasca, Pembina, and Assiniboya) were preserved/saved from demolition. In 1973 during presidency of Max Wyman those buildings had to be demolished. And the new ones had to be erected/built in their place. There were intense protests and the decision was revoked. Savaryn at that time was at the Board of Governors and the Senate and had a decisive vote. He was Chairman of Investment Committee. He was also in the financial committee as well. Ron Phillips thought that all three buildings had to be preserved and then he asked Peter Savaryn: «Do you need any additional space?». Peter's answer was positive. «How much space?» – asked Phillips. Savaryn explained that for now CIUS has only two coworkers but one day there will be 20 probably. Then you need the whole floor – answered Phillips. Peter Savaryn's involvement with the University was extremely important. People say differently who founded CIUS. Some people say that it was Manoly Lupul, some people say that it was Peter Savaryn. Plast taught Savaryn that it is not «I», it is not «You», but «We». He always gave credit to everyone involved. Lupul in his book (several times) underlines a tremendous role of Peter Savaryn in opening CIUS, and Peter Savaryn in his book (also several times) underlines the important role of Manoly Lupul in opening the Institute. Savaryn did practical and political work/job. He constantly contacted with the government. They thought that Toronto and George Luckyj will start first. Toronto did not manage to be successful initially. Manoly Lupul had brilliant Harvard University education.

Savaryn incorporated Canadian Foundation for Ukrainian Studies one year before the Institute's foundation. Manoly Lupul underlines Peter Savaryn's role in establishing Foundation for Ukrainian Studies: «... Savaryn agreed to look seriously, as a lawyer, into establishing a foundation for Ukrainian studies» [14, p. 242].

In his chapter on multiculturalism more than 100 pages are devoted to the history of creation of Canadian Foundation for Ukrainian Studies (KFUS). In his interview Savaryn acknowledges help, assistance and support of many people whom he met on his life span. These people quite often were advancing ahead his ideas and implemented them into practice. He always gave credit to them for that. The work was not easy. At certain stage Professor Kubyovych wanted to resign from Encyclopedia of Ukraine project and Savaryn persuaded him to continue. Savaryn asked him: «What is more important – matter/cause/deed or you?». And Kubyovych answered that Encyclopedia was more important for him. Peter Savaryn presented his correspondence with many people to CIUS's Director Dr. Volodymyr Kravchenko. They (Savaryn and his friends) were organizing the Institute when the state Ukraine did not exist on the political map of the world. It is very difficult (or practically impossible) to create a meaningful institution in non-statehood situation. Three Amigos – Lawrence Decore, Peter Savaryn and Manoly Lupul pushed ahead that idea. And when they first approached Professor Wyman, University of Alberta's President, about the teaching of the History of Ukraine at the University, Professor asked: «What state?». Savaryn answered: «Ukraine». And it was UN's member. Professor Wyman agreed but mentioned that Ukraine was Moscow's colony. And Savaryn explained that one day a colony becomes a state. Savaryn added that Israel did not exist for 2000 years but now exists. Professor Wyman advised them to go to

Calgary, but Savaryn persisted that they need this course here. Dr. Harry Gunning helped a lot with the creation of the Institute. He was U of A's President at that time. He supported the idea and promised Peter Savaryn he would persuade all other parties involved step-by-step. Dr. Gunning was high caliber researcher, chemist. Savaryn helped him with certain things, and then he helped Savaryn with some. The whole Senate and Board of Governors finally helped them to obtain this Institute, but it was not without the strong agreement with Premier of Alberta Peter Lougheed. Dr. Hohol first (initially) did not know anything about the Ukrainian cause. Savaryn wrote the small booklet «Ukrainian Course in Alberta's Schools». Savaryn wrote this booklet in Ukrainian, according to his own words (interview, July 26/2016) he was not so fluent in English at that time, but Dr. Hohol asked other people to translate it. Savaryn also wanted to open this Institute in 1976 when there was 100th anniversary of notorious Emske ukazy about prohibition of the Ukrainian language. And Savaryn is really happy to see 40th anniversary of CIUS's celebration continuing to do a marvelous job. He acknowledges the work of all CIUS's directors (Dr. Manoly Lupul, Dr. Bohdan Krawchenko, Dr. Zenon Kohut and Dr. Volodymyr Kravchenko). The issuing of 5 volumes of Encyclopedia of Ukraine (with the 6th one – Corrections) was without precedent [na vahu zolota]. When Savaryn was University of Alberta's Chancellor he presented 5-volum set of Encyclopedia of Ukraine to Chancellors and Presidents of foreign Universities (trip to Japan and other countries). Having Encyclopedia of Ukraine in the English language was an extremely important thing at that time and continues to be. Savaryn and his friends partially covered the position of Dr. Orest Subtelny at the University of York (Toronto) to teach History of Ukraine there. And Ukrainian community was helpful in raising funds for Dr. Paul Robert Magocsi's position at the University of Toronto.

In his book Peter Savaryn in detail and scrupulously shows those obstacles that had to be overcome on the road of building Ukrainian institutions (CIUS, in particular). And celebration of CIUS's 40th anniversary has clearly shown Peter Savaryn's vision and perspective. Without any exaggeration he can be called «visionary». Peter Savaryn's language is always figurative and distinct: «Political mills do not mill/grind faster than the University ones» [8, c. 63].

He has been protective of CIUS for many years, understanding its unique role and mission in the West: «Going a little bit ahead I will tell that initially CIUS was housed at the Education Building, but later due to my efforts it transferred to the wonderful and renovated Athabasca Building...» [8, c.66]. In his recollections/memoirs Savaryn is honest and open (when there was a delay with CIUS's opening he remarks: «I was angry/mad» [8, c. 70].

Bilingual Education in Alberta. On educational front Peter Savaryn's initiatives were diverse, far-reaching and innovative: «In Alberta the first cultural breakthrough occurred in April 1971, when the school law was amended to permit Ukrainian as a language of instruction – a change spurred by the brief from the Savaryn-Decore constitutional committee. ... Savaryn concluded that education was central and that the initial approach should be to the provincial government. ... Savaryn and Decore contributed another [section in the brief – VP] on an east European Institute at the university. Savaryn also included a piece on centre for Ukrainian studies, not mentioned in our earlier meetings» – Manoly Lupul remarks in his monograph [14. p. 139].

«I will tell only that CIUS along with bilingual system of education is probably the biggest achievement of Ukrainians in Canada of all time of their life here» – states Peter Savaryn in his book [8, c. 101].

Their visionary role cannot be denied: «From the beginning, Savaryn and I saw the Edmonton classes as a project of the federation to be expanded to such larger cities of Ukrainian population as Saskatoon, Canora-Yorkton, Winnipeg and perhaps Thunder Bay and Toronto» [14, p. 211]. They had broader vision coming out of regional one.

On many occasions Peter Savaryn was a pretty resolute person: «Only when Savaryn (Decore was also present) threatened to call the premier did Hrab's objections subside» [14, p. 212]. Peter Savaryn was persistent in defending his cause and actions: «When Peter Savaryn called about pressing for a mandatory clause for instruction in languages other than English, I reminded him of our earlier unsuccessful efforts and, though pessimistic, did not discourage him» [14, p. 447].

It takes time for the government to understand your needs and help to preserve your language and culture. It is obvious and evident that other minority groups learn the languages (official ones). And the process of assimilation has been rampant. They were lucky to have school superintendents of Ukrainian origin/descent. And they also worked with local school boards to persuade them to have schools with bilingual education. In order to give them the opportunity to study and to learn the Ukrainian language. And they also had contacts with the University, schools and politicians. It is necessary for politicians to understand you. You have to use politicians, our instructors/teachers, to write briefs and finally they got permission for bilingual school education. Starting from kindergartens they managed to spread it to school system. Slavutych did an amazing job with his textbook of Ukrainian which they to a great extent financed. They also helped with financing some of other Slavutych's writings. Horst Schmid was of

German origin, Savaryn was Ukrainian and they nicely and peacefully coexisted quite often collaborating on many projects. At the University (Board of Governors) three of them (Myer Horowitz, of Jewish origin, John Schlosser, Chair of the Board of Governors, responsible for finances, of German origin, and Savaryn, Chancellor, Ukrainian, cooperated like brothers (interview, July 26, 2016).

On the 15th of October, 2016 in Edmonton there was the celebration of the 60th anniversary of Ivan Franko Ukrainian Studies Courses, the only Saturday program in Alberta for the students of senior classes. These courses were important and crucial in development of Ukrainian language education in Alberta. Then in the article [3, c.8] the following information is provided: «The attendees greeted especially warmly Peter Savaryn, the only one who remained from the founders of the Courses. He explained that 60 years ago conscientious representatives of his generation were founding the Courses on genius Ukrainian triangle/triad: Shevchenko, Franko, and Lesia Ukrainka, with whose spirit and love towards Ukraine our people/nation endured many centuries under cruel domination/oppression/reigning of neighboring nations, and in particular Moscovy, and finally obtained its own independence and the state. He wished all students success in life, good and kind destiny and love to Canada and Ukraine». The courses celebrated their anniversary at the same day when there was celebration of the 40th anniversary of Canadian Institute of Ukrainian Studies, among the founders of which was Peter Savaryn as well. These two celebrations and tremendous success of both institutions is symbolic. It shows what a visionary (with the help of friends, associates etc) can achieve and how this ever-lasting tradition will continue. And the whole work started from kindergarten [7, c. 280].

Shevchenko Foundation. In the year 1961 due to 100th anniversary of his death the magnificent monument was erected to Taras Shevchenko. Winnipeg for 60–70 years was the centre of Ukrainian life. Especially CCU, with whose initiative this monument was erected. Prime Minister John Diefenbaker was opening the monument. There was some money (about \$30000) left after erection of the monument. They created the foundation and registered it. And since that time the Shevchenko Foundation has been financing Ukrainian cultural and educational life here in Canada. This great idea was «sold» at that time to all Ukrainian communities throughout Canada. Andrew Hladyshevsky, current President of the Foundation, has been extremely active and due to his and other members' efforts \$ 10 million was given to the Foundation for the internment of Ukrainians in Canada during the First World War. There are funds and people continue to support it. In fall 2015 Ukrainian Canadian Foundation formally launched campaign «aimed at raising money for development of future leaders, literary programs, support of visual artists and more» (see the article) [16]. From this article we find out that «the many honorary co-chairs of the campaign include Senator Raynell Andreychuk, University of Alberta chancellor emeritus Peter Savaryn and Globe and Mail publisher Phillip Crawley». President of the foundation Andrew Hladyshevsky remarks: «Ukrainians stepped forward and helped lay ... the carpet for a lot of people to walk into a friendly country that was prepared to accept them. ... Europe sorely needs the Canadian model like that to withstand what they are going through, a ... right-wing reactionary sort of thing» [16].

Every patriot was contributing to Shevchenko Foundation. The work of the foundation has been colossal. This was a fantastic idea. Peter Savaryn cannot imagine the life of Ukrainian community in Canada, development of its cultural and educational projects without Shevchenko Foundation (interview, July 26, 2016). The Foundation (and CIUS as well) award many scholarships.

Politics of multiculturalism. Manoly Lupul's monograph has been devoted to this topic and he provides interesting details and facts. Manoly Lupul did a great job with his book. «... Prime Minister Trudeau finally announced his government's policy on multiculturalism on 8 October 1971» – Manoly Lupul remarks in his monograph [14, p. 161]. According to Manoly Lupul: «... Peter Savaryn attacked the small amounts allocated to multiculturalism...» [14, p. 200].

Manoly Lupul remarks: «By the mid-1970s multiculturalism and related aspects – ethnicity, multicultural education, immigration, national identity – were gradually acquiring a higher profile in Canada» [14, p. 224]. On the other occasion Manoly Lupul says: «I was never as optimistic as Savaryn...» [14, p. 234].

In his book Manoly Lupul underlines that it was not easy to promote any ethnic component or any multicultural efforts in Alberta in the 60-ies of the previous century: «The manner in which the city's Department of Parks and Recreation had cherry-picked the Pioneer Village to exclude all so-called ethnic content showed well the indifference of officialdom toward Alberta's multilingual heritage in the 1960s» [14, p. 47].

Manoly Lupul mentions in his memoir meeting Peter Savaryn for the first time (it was fall of 1962) [14, p. 47]. In his memoir Manoly Lupul provides some demographical statistics regarding Ukrainians: «... it also concentrated on statistics from the three Prairie provinces, where Ukrainians in 1961 were 9.1 per cent of the population, while only 2.59 per cent nationally» [14, p. 56].

According to Manoly Lupul: «All who participated referred to Canada as a multicultural society, but the term «multiculturalism» was never defined [around 1965 – VP]» [14, p. 57]. In his memoir Manoly Lupul talks about «multicultural movement in the 1970s.» [14, p. 97].

Manoly Lupul also shows the difficult process of formation of multiculturalism and linguistic policy under such conditions as well as the process of forming personal friendship and bonding during this process: «I found the idea of trilingualism most unrealistic and said so at the meetings, which appeared to impress Savaryn. While he personally had no great problem with trilingualism (his bilingual English-Ukrainian children would eventually attend the French-language stream in the separate school system), he disliked the idea of Ukrainian as a third language, and my view that the acquisition of Ukrainian would be difficult in an English-French environment in the west made sense to him» [14, p. 48].

One of the thoughts of Manoly Lupul on definition who is Ukrainian in Canada is very important for understanding in today's Ukraine: «It was easy to see that the differences between Bociurkiw, Decore and me were largely rooted in our being three different kinds of «Ukrainians». The Ukrainian-born Bociurkiw was the Ukrainian pure and simple, to whom the Ukrainian world was uppermost. The Canadian-born, second generation Decore was the Ukrainian Canadian who still lived largely in two worlds, one English speaking, the other Ukrainian. As part of the third generation, I was the Canadian of Ukrainian ancestry who knew something of both worlds and lived primarily in the English-speaking one [14, p. 48].

Manoly Lupul in his memoir gives credit to Peter Savaryn as a compromiser and negotiator (that is why he successfully completed so many projects): «Savaryn, searching as usual for some middle ground ...» [14, p. 51].

Savaryn got the idea of multiculturalism from Luchkovich. He writes about the term «multiculturalism»: «I got acquainted with the term «multiculturalism» from M. Luchkovich in 1963, when one day he brought his letter to the newspaper «Edmonton Journal» under the title «Multiculturalism instead of biculturalism.» [8, c. 26].

Manoly Lupul makes remark on other occasion about Peter Savaryn's activity: «Conference at Government House. Savaryn presented» [14, p. 144].

Overcoming many difficulties and obstacles Peter Savaryn has been always optimistic about the future, encouraging his colleagues and friends: «While I was certainly disappointed to see multiculturalism once more in political limbo, Peter Savaryn assured me that all was not lost. His connections with the Conservatives were close (as indeed they were), and with Lougheed's favourable references to cultural diversity there was reason to be optimistic» [14, p. 145].

Manoly Lupul recognizes Peter Savaryn's erudition and groundness as well as ability to think over new ideas and concepts: «Savaryn was a good chairman, whose ideas on ethnic discrimination were well thought out. He was also less of francophone than Bociurkiw» [14, p. 55].

According to Manoly Lupul: «Peter Savaryn, who greatly admired politicians, was quite smitten by Luchkovich, having earlier persuaded him to write his autobiography» [14, p. 55].

For a long period of time Manoly Lupul could not understand properly the notion of «multiculturalism» (What did it mean? – 2–4 languages?). The committee at that time (with its member Professor Yaroslav Rudnytsky) proposed even the third official language on a local/provincial level. It did not go through. Quebec started the whole revolution in this direction, they wanted everything to be in English and French. Ukrainians prepared their brief in 1964 to Pearson government and Pearson organized the special committee devoted to this issue. Harry Strom, Premier of Alberta, supported Ukrainians with their briefs. Yuriy Stefanyk later devoted his article to this great politician, his high personal qualities. Strom lost his election campaign and conservatives with Lougheed as their head won. Strom accepted Ukrainian briefs and believed into policy of multiculturalism. Conservatives had to accept some of Strom's ideas in this respect, they had to take into account his voters. In their briefs to the government in 1964 Ukrainians proposed the idea of the Centre of Ukrainian Culture (which in 1976 became CIUS). Ambrosiy Holowach, provincial secretary, played an important role on a provincial level. Holowach was a great patriot and an excellent person. Strom was an excellent ambassador and advocate for the policy of multiculturalism. The government had to take into account aspirations and deeds of Ukrainians in Alberta, as one of the founders of Alberta's wealth and prosperity. Lougheed admitted that Ukrainians created farmers' economy here in Alberta. Savaryn would ask all politicians in Ukraine: «What qualifications do you have?» (interview, July 26/2016). People have to go into politics. Politicians take into account your contribution. Then they cooperate with you.

Savaryn's idea during Communist times in Ukraine was to preserve Ukraine at least here in Canada. Too many people influenced Peter Savaryn, directed him, were giving valuable instructions and support. And he is extremely grateful to all of them. Savaryn's motto was: «How to make friends». And not to make enemies. There are too many good ideas, but ideas without support are nothing. Somebody has to carry them, implement them etc. He «sold» a lot of good ideas (CIUS, Foundation, for example).

Successfully fulfilled projects are especially important for today's/current Ukraine. Savaryn is critical of extensive number of political parties in Ukraine. Canada, Great Britain (where there are a few parties) show good example for Ukraine. And everything in Ukraine has to be built on certain moral and ethical principles. Corruption is rampant in Ukraine. Moscovites damaged a lot Ukrainian society in Ukraine. They either bought or destructed Ukrainian elite (interview, July 26/2016). Hohol was bought, Shevchenko and Lesia Ukrainka – were not. Not Franko. They (Moscovites – VP) damaged and quite often ruined psyche of Ukrainian people. It will take the whole generation to change the situation. There are God, nation and a person. Where is the morale of those who destroyed Ukrainians in millions, destroyed Ukrainian church? Moscovites distorted genetic code of Ukrainian nation, destroyed farmers' world and imposed Russian/ Moscovite psyche – brutality, cynicism, to do everything by force. The mission of Ukrainian diaspora was to tell the truth to the world and spread Ukrainian matter. Somebody in Ukraine had to keep that Ukrainian spirit and Shevchenko's and Franko's ideas. This brutality of Moscovites is not only damage to Ukrainians, but to Russians as well and to the world as a whole. Moscovites damaged the world culture destroying Ukrainian cultural leaders. Tremendous damage. Ukraine could be one of the leading cultural nations of the world. The Ukrainian elite was either destroyed or taken/drawn to Russia. In his interview (July 26/2016) Savaryn quite often cites Shevchenko's, Franko's and Lesia Ukrainka's poems.

Svitovyi Kongres Vil'nykh Ukraintsiv (World Congress of Free Ukrainians). Possibilities for WUC are fantastic. Choliy has been now doing a tremendous job. He has been communicating with politicians all over the world. In 2017 UWC marks its 50th anniversary (see, for example, the community call «Ukrainian World Congress invites community to contribute to archives», website of UWC). Peter Savaryn did not belong to any Ukrainian party in Canada. But he highly appreciated their work. He had an intention to remind Ukrainians that their force is in unity and compromise. You have to cooperate. And you have to look for friends in a foreign environment. «Being on our own we would not succeed» – concludes Savaryn (interview, July 26/2016). Nationalists have been playing an important role. His contacts and connections helped him to achieve certain status. He was travelling all over the world visiting Ukrainian diaspora, calling for unity. They published a couple of volumes of the World Congress, but financial resources were pretty scarce. Because Peter Savaryn belonged to Ukrainian Professional and Business Club, Shevchenko Scientific Society, Plast etc he had good contacts in Ukrainian organized life. He was elected also because of his position and influence at the University of Alberta. And in Canadian world as a whole. He was unanimously elected the President of the World Ukrainian Congress. And he was doing what he could. «I did not do a lot» – admits Peter Savaryn in his interview. But he developed good cooperation between various countries, celebration of 1000th anniversary of Christianity, published a whole set of Zbirnyky of the Congress, registered the Foundation of the World Congress. Somebody had to take that role and position. And he made his contribution into that. All presidents of WUC were volunteers and Savaryn gives them respect for this.

On July 14th, 2016 the Savaryns celebrated 65th anniversary of their married life. His wife Olya sacrificed her own education to allow Peter to receive his Law degree. She was in charge of all the documents of Peter's company.

Savaryn worked in two worlds, God allowed him to work in these two worlds. And to work successfully. Canada became stronger and better with Ukrainian contribution and Canadians of Ukrainian descent contribute a lot to ties between Canada and Ukraine and to the world stability in general. Ukrainians in Canada have the biggest influence on political life among all the countries outside Ukraine. Due to the scrupulous work of Ukrainians and Ukrainian organizations.

In the article [13] we find the name of Peter Savaryn with the Backgrounder (Bio information): «Peter Savaryn has been instrumental in work to celebrate Ukrainian heritage and promote multiculturalism across Canada. He is a founding member of the Alberta Cultural Heritage Society and the Canadian Institute of Ukrainian Studies and has contributed to many organizations. He is also a former Chancellor of the University of Alberta and a Member of the Order of Canada».

His thoughts on other aspects of Ukrainian life in the world similarly merit greater scrutiny and appreciation: «For us never before, as now, was not so important that our youth would get the highest education and knowledge of as many languages as possible, and our fraternity unions, our various organizations, our churches, our whole Ukrainian community in the free world were strong, organized, and united» [11].

Savaryn was relentless in his efforts promoting Ukrainian issues in Alberta: «During the next five months Savaryn and I briefed the MLAs of Ukrainian background – Hohol, Catherine Chichak, Ken Paproski, Julian Koziak and Diachuk – and met with Foster three times» [14, p. 244].

Peter Savaryn at the same time is a strong supporter and defender of Ukrainian language: «Ukrainian language is the key to Cezam of Ukrainian soul locked by seven locks, fascinating talisman, eternal wormwood, that with its smell does not allow us to forget native mother, from blood and bone of

whom we come. To preserve sterling/standard Ukrainian culture in other language is impossible and a person who ceases to nourish himself/herself by the bread of native language, culture, traditions, etc. Sooner or later perishes» [9, p. 179].

In his book «Z soboiu vzialy Ukrainu: Vid Ternopillia to Al'berty» (Kyiv: KVPTs, 2007. – 524 p.), Peter Savaryn presents the life of Ukrainian diaspora in the 60–90-ies of the previous century and the first six years of the new century as well as industrious and persistent everyday work in building their own institutions/establishments, organizations etc. The institutions that could appear in Ukraine but did not appear because of a) unwillingness of the Communist regime to organize and build them, b) lack of the initiative of the new governmental structures and immature and only emerging non-governmental organizations (NGOs) and the society in general to be involved in this noble deed.

The book is valuable for its alternative point of view, point of view at successfully accomplished projects (which our politicians in independent Ukraine have been lacking a lot, politicians who think that they know how to develop Ukraine, but unfortunately have not been achieving any positive experience in the form of super successful projects so far. Some of his thoughts are valuable for their simplicity (proven by life itself).

Renown Ukrainian poet Ivan Drach who recently celebrated his 80th anniversary highly praises the book and its author. His Foreword is called «He feels pain for his native land». The poet delicately noticed this Peter Savaryn's feature of character. Acute pain for his native land has become a cornerstone of his activity, its solid foundation and objective. In Peter Savaryn's book his thoughts on politics, multiculturalism, Canadian Institute of Ukrainian Studies (CIUS), and Encyclopedia of Ukraine are included.

In his recollections/reminiscences Peter Savaryn becomes an excellent psychologist and connoisseur of secret labyrinths of human being's nature: «Some people do not have the sense of reality, the other ones do not know «the nature» of people at all, the other ones are extreme egoists, for the dollar, as they said in the Old Country, «they would pursue the she goat to Patsyktiv» [8, c. 80]. His observations are very suitable for today's Ukraine: «Somehow it always happens that we try to build our own house, but are not able to build the common one» [8, c. 80].

Peter Savaryn simultaneously is critical of people living in diaspora: «Ukrainians suffer because of «parishism/parochialism» [8, c. 93].

Understanding of the importance of Ukrainian projects in diaspora quite often is felt on genetic level: «You will not hide the truth: brother is brother and there are situations when blood responds» [8, c. 100].

Aforementioned lines do not reject more critical ones: «We are sincere in our words, and even in critical situations, at times, when it is being decided whether for us «to live or not to live» we are miserly/stingy for national needs. And «if not we – who else?» Who will give? Who will do?» [8, c. 102].

It was not always easy for Peter Savaryn to work with fellow Ukrainians: «Frolick thought that Savaryn bragged too much about his political accomplishments; Savaryn thought that Frolick exaggerated his political connections» [14, p. 250].

Savaryn was flexible though on many occasions was criticized by his friends: «... Savaryn provided the lubrication ... he tended to lecture his political «friends» on subjects close to his heart ... Koziak did not always appreciate Savaryn's political moralizing.» [14, p. 257].

Probably, this phrase of Peter Savaryn we will not like so much: «Ukrainians like to compete for the «right» for something, and when they achieve that right, they do not use it very much» [8, c. 149].

Peter Savaryn remarks: «We do not need anything more than lively relations» [8, c. 157]. Peter Savaryn communicated with many legendary contemporary figures such as: Mother Teresa, Ivan Bahrianyi, George Shevelov, Canadian astronaut Roberta Bondar, Pope John-Paul II, prince Charles and lady Diana, Prime-Ministers of Canada J. Diefenbaker and Brian Mulroney, Leonid Kravchuk, Leonid Kuchma, Patriarch Mstyslav, Cardinal M. Liubachivskiy, Governor-General of Canada Ramon Hnatyshyn, Lina Kostenko, Danylo Husar Struk, Leo Mol (Leonid Molodozhanyn), Oles' Honchar, Mykhailo Horyn, Bohdan Hawrylyshyn and many others.

Peter Savaryn has been an excellent negotiator and «mender» of the problems or issues: «The sense of betrayal proved momentarily embarrassing and over lunch Savaryn set about to repair the damage» [14, p. 325].

The words said by Peter Savaryn in 1986 are urgent even now: «Any assistance to Ukrainian course here – on the educational, cultural-educational, political, church or artistic field – is the help to Ukraine, Ukrainian liberation course/matter there» [8, c. 300]. Two years earlier the author remarked: «The problem is not that we have various parties, but that they are not able or do not want «on the road to the great objective» to cooperate» [8, c. 329].

Very positive book review written by Mykhailo Slaboshpyts'kyi appeared in «Literaturna Ukraina» [12].

Further research plans (Instead of conclusions).

His contributions to Ukrainian life in Canada are certainly deserving of a monograph or full-blown biography. My further research (in the form of the monograph in Ukrainian) will consider in detail the following periods of Peter Savaryn's life:

Ukrainian period (from birth to war). Attention will be paid to the role of Ukrainian organizations in the formation of his character and personality.

German period (the war and immediate postwar years). His active participation in Ukrainian cultural life will be considered.

Canadian period (the most extensive and productive one, from 1949 to the present day, as he still remains involved in NTS and other organizations). In my monograph I will discuss the influence that Peter's university education in Canada had on his worldview and his understanding of the potential of Ukrainians in Canadian society. In my opinion, his professional activity as a lawyer and the prominent position that he held in the Conservative Party of Alberta deserve serious consideration, especially in terms of how his work and political activism benefited the Ukrainian community. His role in the promotion of the policy of multiculturalism in Canada in particular deserves to be researched deeper and in a broader context. Archive materials will provide more information on his views regarding political situation of various periods and the role of Ukrainian diaspora in conditions of non-statehood (absence of Ukraine on a political map of the world till 1991).

His participation in major Ukrainian organizations in Canada will likewise be explored in the monograph, including his contributions to the Ukrainian News, the Verkhovyna Senior's residence, his steadfast commitment to Edmonton's Plast stanytsia, and his foresight in helping to launch the Alberta Ukrainian Commemorative Society. Yet another testimonial to his bold vision is the provincial historic site, the Ukrainian Cultural Heritage Village, which appropriately and professionally preserves the memory of the pioneers who first settled in Alberta. Savaryn was excellent in providing arguments for a certain big cause: «To save the village [Ukrainian Cultural Heritage Village – VP] Savaryn persuaded Premier Lougheed and Bill Yurko, minister of public works, whose family (Ukrainian father/Romanian mother) farmed in the Boian district end of Willingdon, to purchase the society's land and buildings in March 1975» [14, p. 409].

Of course, Peter has at the same time left his mark on Ukrainian life on the national and international stage, most notably in the latter case with his tenure as the leader of the World Congress of Free Ukrainians.

He was an initiator of the Ukrainian Studies courses in Edmonton, where for many years he taught the history of Ukraine, and he has been a long-standing member and a driving force behind the Edmonton branch of the Shevchenko Scientific Society, which thanks in no small part to his efforts has over the years has produced 7 volumes of the almanac, *Zakhidnokanads'kyi zbirnyk*.

He died on April 6, 2017.

Still other impressive successes in the educational realm include his seminal work in founding Alberta's Bilingual School program, the Canadian Foundation for Ukrainian Studies, and the Canadian Institute of Ukrainian Studies at the University of Alberta. Each of these accomplishments alone is worthy of recognition not only by Ukrainians in Canada, but by Peter's countrymen in his native Ukraine.

Bibliography

1. Бойко А. В погоне за голосами на выборах канадский премьер заразился украинским национализмом // Комсомольская правда. 2016. 20 апреля. 2. Куренкова О., О. Коваль. Українці – важлива складова канадської мозаїки // День. 2016. 15 липня. 3. Курсам українознавства ім. Івана Франка – 60 років! // Українські вісті. 2016. 27 жовтня – 9 листопада. С. 8. 4. Лавров думає, що політику Канади формує українська діаспора // Газета по-українськи. 2016. 26 січня. 5. Полковський В. Петро Саварин – будівничий українського життя в Канаді // Українська діаспора: Проблеми дослідження: Шоста міжнародна наукова конференція. 3 грудня 2016. Торонто. URL: <http://naub.org.ua/?p=659>. (дата звернення 01.02.2017). 6. Полковський В. Рецензія на кн.: Саварин П. З собою взяли Україну: від Тернопілля до Альберти // Матеріали першої конференції з канадських студій, 26–28 лютого 2010 р. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2011. 7. Саварин П. Двомовні садочки та українсько-англійські школи в Едмонтоні // Західно-канадський збірник. Едмонтон: Наукове товариство ім. Шевченка. Осередок на Західній Канаді, 1975. Частина 2. С. 280–286. 8. Саварин П. З собою взяли Україну: від Тернопілля до Альберти. К.: КВІЦ, 2007. 524 с. 9. Саварин П. Методи збереження української національної субстанції і розвиток культурно-суспільного життя українців у країнах їхнього поселення // Другий Світовий Конгрес вільних Українців. Торонто; Нью-Йорк; Лондон, 1986. 179. 10. Саварин П. Слово на 110-літті НТШ в Нью-Йорку: Українська наука – проблеми праці і співпраці (Кілька думок науковцям) // П'ятий світовий конгрес вільних українців. Торонто; Нью-Йорк; Лондон, 1993. С. 394. 11. Саварин П. Українці в англомовних державах і Україна (Думки на порозі 1000-ліття Хрещення України) // П'ятий світовий конгрес Вільних українців. Торонто; Нью-Йорк; Лондон, 1993. С. 379. 12. Слабошпицький М. Добре, що він у нас є // Літературна Україна. 2010. 25 лютого. 13. Distinguished Edmontonians recognized with Queen's medal: Alberta leaders from Edmonton and area were honored today with the Queen Elizabeth II Diamond Jubilee Medal in recognition of their outstanding service and citizenship // Edmonton Journal. 2012. July 09.

14. Lupul Manoly R. The Politics of Multiculturalism: A Ukrainian-Canadian Memoir. Edmonton-Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 2005. 508 p. 15. Petro (Peter) Savaryn: A Pillar of the Post-War Ukrainian Community in Canada. «Ukrainian Canadians' Contribution to Canada: Beyond the Founding Story»: A symposium exploring new dimensions to the Ukrainian Canadian narrative. Winnipeg. 2016. November 18–19. 16. Ukrainian-Canadian community seeks to raise \$20-million for arts // Globe and Mail. 2015. September 18.

References

1. Boyko A. V pogone za holosamy na vyborakh kanadskiy premer zarazilsya ukraynskym natsionalizmom [In the pursuit of votes in elections, the Canadian prime minister got infected with Ukrainian nationalism]. Komsomol'skaya pravda. 2016. 20 aprelya. 2. Kurenkova O., O. Koval'. Ukrayintsi – vazhlyva skladova kanads'koyi mozayiky [Ukrainians are an important component of the Canadian mosaic]. Den'. 2016. 15 lypnya. 3. Kursam ukrayno-znavstva im. Ivana Franka – 60 rokiv! [Courses of Ukrainian Studies named Ivan Franko – 60 years old!]. Ukrayins'ki visti. 2016. 27 zhovtnya – 9 lystopada. S. 8. 4. Lavrov dumaye, shcho polityku Kanady formuye ukrayns'ka diaspora [Lavrov thinks that the policy of Canada forms the Ukrainian diaspora]. Hazeta po-ukrayns'ky. 2016. 26 sichnya. 5. Polkovs'kyy V. Petro Savaryn – budivnychy ukrayns'koho zhyttya v Kanadi [Petro Savaryn – a pillar of Ukrainian life in Canada]. Ukrayins'ka diaspora: Problemy doslidzhennya: Shosta mizhnarodna naukova konferentsiya. 3 hrudnya 2016. Toronto. URL: naub.org.ua/?p=659. 6. Polkovs'kyy V. Retsenziya na kn.: Savaryn P. Z soboyu vzyaly Ukrainu: vid Ternopillya do Al'berty [Review on the book : Savaryn P. Ukraine was taken from Ukraine: from Ternopil to Alberta]. Materialy pershoi konferentsiyi z kanads'kykh studiy, 26–28 lyutoho 2010 r. Chernivtsi: Chernivets'kyy natsional'nyy universytet, 2011. 7. Savaryn P. Dvovovni sadochky ta ukrayns'ko-anhliys'ki shkoly v Edmontoni [Bilingual Kindergartens and Ukrainian-English Schools in Edmonton]. Zakhidno-kanads'kyy zbirnyk. Edmonton: Naukove tovarystvo im. Shevchenka. Oseredok na Zakhidniy Kanadi, 1975. Chastyna 2. S. 280–286. 8. Savaryn P. Z soboyu vzyaly Ukrainu: vid Ternopillya do Al'berty [The Ukraine was taken with us: from Ternopil to Alberta]. K.: KVITs, 2007. 524 s. 9. Savaryn P. Metody zberezheniya ukrayns'koyi natsional'noyi substantsiyi i rozvytok kul'turno-suspil'noho zhyttya ukraynsiv u krayinakh yikhnoho poselennya [Methods of preservation of Ukrainian national substance and development of cultural and social life of Ukrainians in their countries of settlement]. Druhyy Svitovyy Konhres vil'nykh Ukrayintsiv [The Word at the 110th Anniversary of the NTSh in New York: Ukrainian Science – Problems of Labor and Cooperation (Some Opinions to Scientists)]. Toronto; N'yu-York; London, 1986. 179. 10. Savaryn P. Slovo na 110-litti NTSh v N'yu-Yorku: Ukrayins'ka nauka – problemy pratsi i spivpratsi (Kil'ka dumok naukovtsyam) [The Word at the 110th Anniversary of the NTSh in New York: Ukrainian Science – Problems of Labor and Cooperation (Some Opinions to Scientists)]. Pyatyy svitovyy konhres vil'nykh ukraynsiv. Toronto; N'yu-York; London, 1993. S. 394. 11. Savaryn P. Ukrayintsi v anhlovnykh derzhavakh i Ukraini (Dumky na porozhni 1000-littya Khreshchennya Ukrainy) [Ukrainians in the English-speaking States and Ukraine (Thoughts on the threshold of the 1000th anniversary of the Baptism of Ukraine)]. Pyatyy svitovyy konhres Vil'nykh ukraynsiv. Toronto; N'yu-York; London, 1993. S. 379. 12. Slaboshpyts'kyy M. Dobre, shcho vin u nas ye [Well, what is he has]. Literaturna Ukraina. 2010. 25 lyutoho. 13. Distinguished Edmontonians recognized with Queen's medal: Alberta leaders from Edmonton and area were honored today with the Queen Elizabeth II Diamond Jubilee Medal in recognition of their outstanding service and citizenship». Edmonton Journal. 2012. July 09. 14. Lupul Manoly R. The Politics of Multiculturalism: A Ukrainian-Canadian Memoir. Edmonton-Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 2005. 508 p. 15. Petro (Peter) Savaryn: A Pillar of the Post-War Ukrainian Community in Canada. «Ukrainian Canadians' Contribution to Canada: Beyond the Founding Story»: A symposium exploring new dimensions to the Ukrainian Canadian narrative. Winnipeg. 2016. November 18–19. 16. Ukrainian-Canadian community seeks to raise \$20-million for arts. Globe and Mail. 2015. September 18.

Валерій Полковський

ПЕТРО САВАРИН:

БУДІВНИЧИЙ ПОВОСННОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДИ В КАНАДІ

Петро Саварин народився 17 вересня 1926 р. в селі Зубрець, біля Бучача, в Тернопільській області Західної України. Він зробив унікальний і великий внесок у розвиток української громади в Канаді упродовж більше шести десятиліть. Юрист за фахом, П. Саварин, відомий як будівничий установ і провідна фігура в українських політичних і освітніх організаціях, фондах, проектах та ініціативах. Його спадщина практично не має прецедентів і гідна наукової оцінки.

На часі звернути увагу на його досягнення і розглянути їх в рамках 125-річчя українського поселення в Канаді і 150-річчя канадської конфедерації. Це особливо вірно, позаяк Петро Саварин зумів стати зразком сучасного українського канадца, сприяв величезному внеску в розвиток двох своїх батьківщин – Канади, яка прийняла його, та рідної України. Важливо відзначити, що спостерігається зростаючий інтерес в Україні до кар'єри Петра Саварина. Хіба це неважко бути відданим патріотом двох країн – Канади і України? Чи є якісь суперечності та протиріччя, які потрібно подолати, щоб досягти успішного синтезу? Ці та інші питання будуть розглянуті у статті.

Ключові слова: мультикультуралізм, діаспора, українська ідентичність, Альберта, Канада.

Валерий Полковский**ПЕТР САВАРИН: ОРГАНИЗАТОР
ПОВОЕННОГО УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА В КАНАДЕ**

Петр Саварин родился 17 сентября 1926 г. в селе Зубрець, около Бучача, в Тернопольской области Западной Украины. Он сделал уникальный и большой вклад в развитие украинской общины в Канаде в течение более шести десятилетий. Юрист по специальности, П. Саварин, известный как организатор учреждений и ведущая фигура в украинских политических и образовательных организациях, фондах, проектах и инициативах. Его наследие практически не имеет прецедентов и достойно научной оценки.

Актуально обратить внимание на его достижения и рассмотреть их в рамках 125-летия украинского поселения в Канаде и 150-летию Канадской конфедерации. Это особенно верно, так как Петр Саварин сумел стать образцом современного украинского канадца, способствовал огромному вкладу в развитие двух своих родин – Канады, которая приняла его, и родной Украины. Важно отметить, что наблюдается растущий интерес в Украине к карьере Петра Саварина. Разве это не трудно быть преданным патриотом двух стран – Канады и Украины? Есть ли какие-то противоречия и противоречия, которые нужно преодолеть, чтобы достичь успешного синтеза? Эти и другие вопросы будут рассмотрены в моей статье.

Ключевые слова: мультикультурализм, диаспора, украинская идентичность, Альберта, Канада, политик.

ЕТНОЛОГІЯ. ЕТНОГРАФІЯ. ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

УДК 94(479)

Оксана Ятищук

УКРАЇНСЬКИЙ ФОЛЬКЛОР ЯК ДЖЕРЕЛО ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНИХ ЗНАНЬ

Стаття присвячена дослідженню української народної творчості як історико-етнографічного джерела. Народна творчість містить у собі відображення різних елементів народного життя. У ній поетичною мовою показано як світобачення етносу, так і різноманітні аспекти народного побуту. Саме цей факт викликає науковий інтерес етнологів.

Ключові слова: фольклор, колядки, весільні пісні, казка, суспільно-побутова лірика.

Розробка історії народної творчості складає одне із найактуальніших завдань сучасної фольклористики. Актуальність цього завдання визначається декількома причинами. Лише в результаті широкого історичного вивчення можна підійти до виявлення закономірностей розвитку фольклору, по-справжньому розкрити усі ті художні багатства, які створив народ. З іншого боку, вивчення багатовікової історії фольклору має підвести нас до правдивого розуміння сучасного стану народної творчості і перспектив її розвитку. Таким чином, минуле являє значний інтерес не лише саме по собі, але і тим, що воно пояснює сьогодення.

У якості найближчого практичного завдання розробка цієї значної проблеми постала перед нашою наукою в останні десятиліття. Звичайно, питання історії української фольклористики як загальні, так і більш вузькі, завжди викликали інтерес у дослідників. Проте, варто зазначити, що саме в останній час сформувалися необхідні умови для вивчення історико-фольклорного процесу в цілому. Наслідком цього були перші узагальнені праці, монографії, статті із окремих питань фольклору [1; 3; 5–7].

Фольклор завжди вивчався як важлива складова частина народної культури. Використовувався він в українській та світовій науці і в якості джерела при історико-етнографічних дослідженнях. Вчені різних напрямків користуються при цьому різними методами і по-різному інтерпретують фольклор. Значення його, зазвичай, сумніву не підлягає.

Усна народна поезія – невід’ємна частина народної культури. У ній у своєрідній художній формі відображенні життя і духовний символ народу, що його створює і зберігає. Тому вивчення будь-якого народного поетичного твору (чи жанру фольклористики), якщо воно ведеться з методологічних позицій, обов’язково розкриває і певні аспекти побуту і світогляд народу. Народна поезія органічно входить в побут народу, супроводжуючи усі важливі віхи у житті людини та її сім’ї, роботу і дозвілля, свята і обряди, і без неї характеристика народного життя буде неповною, збіднілою:

Та коли ня, молодого, учили косити –
Загнав косу в кротовину, почав термосити.
Ой коби ви, люди, знали, який я хлопчище:
Та як візьму косу в руки – сама коса свище.
Уже трава нагучала, можна би косити,
Та не маю миленької – хто буде сушити?
Бери, жоно, граблі в руки, а я беру косу,
Чей, з тобою за все літо віз сіна накошу.

(Записала Вознюк Інна від Переца Юрія Васильовича, 1946 р. н. із с. Липецька Поляна Хустського району Закарпатської обл.).

Характер фольклору і його роль в народному побуті на кожній стадії суспільного розвитку має свої особливості. На ранніх етапах історії людства усна народна поезія не лише мистецтво. Вона має практичне значення і є енциклопедією народних знань та досвіду, збірником народних уявлень про світобачення, природу, суспільство, історію, моральний та правовий кодекс тощо. Тому вивчення історії будь-якого суспільства на ранніх стадіях його розвитку неможливе без залучення фольклору, який при дослідженні проблем світоглядного характеру і соціальної організації є основним, а досить часто і єдиним джерелом. З розвитком суспільства усна поетична творчість за своєю функцією все більше зближується з літературою, але весь час вона залишається тісно пов’язаною із побутом народу і висловлює погляди, ідеали і прагнення різних прошарків суспільства.

Пізно восени, у середу вранці
Зрадив господар славних повстанців.

Повстанці спали, нічого не знали,
 Вороги люті хату обняли.
 Один повстанець дуже завзятий
 Зразу був вбитий, як вийшов з хати.
 Другий повстанець тим не журився:
 Друг мій загинув, сам буду бився –
 Бився повстанець дванадцять годин,
 Думає, що вночі утечи годен.
 Згинув повстанець – нарід в тривозі,
 Ллється невинна кров по дорозі.
 А за ту кровіцю, що тепер ллється
 Ворогам лютим люд відіміється.

(Записала Фойт Тетяна від Турчин Емілії, 1926 р. н. із с. Городниця Підволочиського району Тернопільської обл.)

Однією із важливих специфічних особливостей усної поезії є те, що у ній нове своєрідно поєднується із традицією, поряд із широким і всебічним зображенням сучасного життя в ній зберігаються художні образи, мотиви, окремі елементи, а подекуди й цілі твори, що беруть початок від найвіддаленіших епох. Тому навіть поетична творчість високо розвинутого народу може дати багато інформації для вивчення його минулого. А подекуди вона є єдиним свідком існування у минулому народу, що ми вивчаємо, таких уявлень і соціальних інститутів яких за іншими джерелами встановити неможливо [9, с. 12]. Так, у нас є дуже мало свідчень про обряд ініціації; випробування, які завжди випадають на долю героїв чарівних казок, перепони, які їм доводиться долати, однозначно вказують на те, що цей обряд у них був.

При вивченні народного побуту, сучасного або відносно недалекого минулого, народна поетична творчість не відкриє, звичайно, явищ, невідомих етнографу з власних спостережень чи письмових джерел.

При розробці різних проблем значення фольклору неоднакове. При вивченні матеріальної культури він служить в основному лише як додаткове джерело. Звичайно, в різних фольклорних творах зустрічається опис житла, одягу, домашнього скарбу, знарядь праці, зброї тощо (у тому числі і назви предметів, що вже щезли з побуту):

Купи мені шіріночку
 Аби-м ся завила.
 Купи мені у Тячеві
 Свиту на неділю.
 То я вбю постоліята,
 Хоть ми й ся не любить,
 Може, любок догадливий
 Та чіжемки купить.

(Записала Манзюк Ольга від Орос Юлини Степанівни, 1939 р. н. із с. Буштино Тячівського району Закарпатської обл.)

Але про все це, зазвичай, відомо більш повно з археологічних та етнографічних матеріалів, фольклор може дати лише додаткові дані. У цих випадках не усна поезія слугує джерелом, а співставлення предметів, що згадуються в окремих творах, з етнографічними та археологічними даними може слугувати основою для їх хронологічного і географічного уточнення. А у деяких випадках, як вказує В. Соколова «допомагає визначити їх приналежність певному періоду (так, дослідження, проведені Р. Ліпець та М. Рабиновичем, доводять, що майже усі предмети озброєння богатирів, що зустрічаються в билинах, і згадуванні в них прийоми ведення війни відносяться до домонгольського періоду; про цей же час говорить опис в билинах житла та інших речей матеріальної культури» [9, с. 13].

Згадка в народній поезії тих чи інших предметів говорить також про розповсюдження їх у минулому і про ставлення до них населення, показує їх смаки у різні епохи. Наприклад, опис зовнішності і одягу позитивних героїв говорить про ідеал краси, показує, який одяг вважався кращим, дорожчим.

А на Ганусі
 Червоні чобітки.
 То я дав, то я дав, то я дав,
 Бо я си її сподобав.
 А на Ганусі
 Золотий перстеник
 То я дав, то я дав, то я дав,

Бо я си її сподобав.

(Записала Муц Соломія від Гуляк Надії Дем'янівни, 1947 р. н. із с. Шпиколоси Золочівського району Львівської обл.)

У деяких випадках згадка окремих предметів, не характерних для народу, у якого записано твір, може слугувати основою для твердження про культурно-історичні зв'язки між племенами і народами.

Фольклорні твори дають точну і повну характеристику типу господарства, особливостям матеріальної та духовної культури та ін. Досить яскраво у них показані сімейні стосунки (особливо у весільних та сімейних піснях):

Ой зозуля на калині,
Та я, бідна, на чужині,
На чужину дали, за мене не дбали,
Чи не жаль же ж то мені?
Ой, чую я через люди,
Що батенько в гостях буде.
А батенько іде, до хати вступає,
Доня хліба не має.

(Записала Славинська Оксана від Олещук Ганни Михайлівни, 1937 р. н. із с. Луб'янки Збарязького району Тернопільської обл.)

В українському фольклорі не лише з надзвичайною яскравістю змальована селянська сім'я, але і зберігається багато моментів, що розповідають про ранні форми шлюбу та сім'ї. Те ж саме можна спостерігати і у фольклорі інших народів. Досить повно у фольклорі представлені соціальні стосунки і соціальні інститути, причому – і що особливо важливо – у цих творах показано відношення простого українського народу до панівного класу, державного апарату, висловлюються народні прагнення, малюються соціальні утопії і т.п.

Заграло море у неділю зранку,
А на тім морі дерево стоїть,
А на тому дереві три голубоньки,
Три голубоньки радоньку радять,
Радоньку радять, як світ рятувать.
Що перший голуб в море упав –
Виніс він з моря золотий камінь,
Що другий голуб в море упав –
Виніс він з моря срібляний камінь,
Що третій голуб в море упав –
Виніс він з моря мідяний камінь.
Що із золотого – сонце повстало,
А із срібного – місяць зародився,
А із мідяного – зірки постали.

(Записала Костюк Юлія від Стасюк Марії Василівни, 1920 р. н. із с. Плиска Лановецького району Тернопільської обл.)

Дослідження таких творів надзвичайно важливо для вивчення світобачення і соціальних ідеалів українців, і яких з такою повнотою та якістю ніяке інше джерело дати не може. Надзвичайно важливу роль відіграє народна поезія при вивченні усіх проблем світоглядного характеру, і передусім – релігійних вірувань і уявлень, які зафіксовані в піснях і замовляннях, що супроводжують обряди, в міфах, легендах тощо. Зупинятися на цьому не має потреби, так як значення фольклору в цьому відношенні загальноприйняте. Дані народної творчості досить важливе значення мають в етногенетичних дослідженнях. Їх необхідно враховувати і при вивченні етнічних груп окремих народів. Усно-поетична традиція має свої специфічні регіональні відмінності, які відображаються як у складі репертуару, так і в змісті і стилі творів різних жанрів. Ці відмінності, інколи досить істотні, обумовлюються етнічним складом населення, особливостями його історичного розвитку, своєрідністю господарства і побуту, зв'язками з іншими народами. Такі відмінності найсильніше проявляються в жанрах, які беруть свій початок в далекому минулому, особливо в обрядовій поезії. Наукове дослідження В. Чичерова стосовно колядок, показує, які цікаві і важливі висновки можна отримати при вивченні розповсюдження обрядів та їх регіональних варіацій [10].

У власне історичних дослідженнях фольклор використовується в різних аспектах. У кожного народу є історичні легенди та пісні, до яких він ставиться з особливою повагою як до пам'яті народу до свого минулого. У легендах розповідається звідки прийшов даний народ (рід, плем'я), про родинні, шлюбні зв'язки, про військові сутички з іншими племенами і народами і т.п. ці легенди дають досить значну інформацію для виявлення етногенезу та культурно-історичних зв'язків. У

ранніх, неписьменних народів, історичні легенди досить часто є єдиним джерелом, що дає можливість встановити основні етапи їх історії і навіть окремі події. Для більш пізнього часу, коли ми маємо багато чисельні письмові джерела, фольклор відображає народне відношення до зображувальних подій та історичних діячів, дає їм оцінку, яка деколи розходиться з оцінками офіційних документів і з якою історикам необхідно рахуватися. Особливу цінність має народна поезія при вивченні народних повстань:

А у Мшані та понад лісом
 Постелився синій дим.
 Там повстанці вогонь клали,
 Щоб погрітися над ним.
 То була Левка лоївка
 Гріли руки на вогні.
 Тут призрів стрілець Калина,
 Що іде хтось по горі.
 То ішли кацапи дикі,
 За слідом, що йшов у ліс.
 Крикнув Левко: «Биймо, хлопці,
 Щоб канап сюда не ліз!»

(Записала Дишкант Ірина від Омелян Ганни 1933 р. н. із с. Іванчани Збаразького району Тернопільської обл.)

Використовуючи фольклор як історичне джерело, не можна забувати про те, що народ відображав події так, як він їх розумів, і для розповіді про них нерідко використовував складені раніше сюжети та образи. Визначити, що тут є дійсністю, а що фольклорною традицією, буває досить важко і потребує детального аналізу. Проте відхилення від історії, досить звичні для фольклорних творів, є досить важливим для розуміння народних поглядів.

При розробці окремих історико-етнографічних проблем значення різних фольклорних жанрів неоднакове. Так, для вивчення історії релігійних вірувань та їх впливу на сучасність, особливо важливою є обрядова поезія, а також легенди та повір'я.

Ой на річці на Йордані тиха вода стояла,
 Діва Марія свого сина купала.
 Іскупавши в китаєчку сповила,
 Ісповивши у колисочку уложила,
 Під головочку василечок мостила.
 Прилітало з неба три янгели – літали,
 Над тим дитятком трьома голосами співали.

(Записала Павлишин Христина від Павлини Марії Василівни, 1924 р. н. із с. Ясинівці Золочівського району, Львівської обл.)

Сімейні взаємовідносини найкраще відображаються у сімейних та сімейно-побутових піснях.
 Ой зацвіла червона калина
 Над криницею,
 Горе мені, рідна мамо
 Жити за п'яницею.
 Бо п'яниця – то не робітниця,
 День тай нічку п'є,
 А як прийде із корчми додому
 Мене молоду б'є.

(Записала Товпига Олеся від Саверин Софії Степанівни, 1940 р. н. із с. Зубрець Буцацького району Тернопільської обл.)

Для історика найбільший інтерес представляють історичний епос, історичні пісні та легенди. Але не можна обмежуватися лише одним жанром. Цінний для етнографа матеріал можна знайти у творах різних жанрів, і деколи навіть там, де найменше цього чекаєш. Багатий та цікавий матеріал може дати етнографу дослідження образно-поетичної системи народної творчості. Значна частина того, що зараз сприймається і використовується в народній поезії як художній образ або засіб, при своєму виникненні було пов'язано з поглядами народу і відображало існуючі уявлення про оточуючий світ та людину. Саме художні образи, типові ситуації можуть інколи містити найбільш давні уявлення, в них може зберігатися пам'ять про суспільні інститути та сімейно-шлюбні стосунки родового суспільства. Досить важливим є вивчення в історичному розрізі народної символіки і таких прийомів, як психологічний паралелізм, порівняння, постійні епітети. Так, у піснях майже всіх слов'янських народів зустрічаються уподібнення: смерть-весілля. В українських піснях поранений воїн, помираючи, просить свого коня (друга, птаха, вітер) передати останній привіт його рідним і

сказати, що він одружився в чужій стороні на іншій, що одружила його куля влучна і т.п. модифікація образу кровопролитна битва – весільний обід є улюбленим образом українських історичних пісень. Джерелом усіх цих образів є давнє ототожнення весілля і смерті. Весілля – перехід до іншого роду, початок нового життя, і смерть – перехід в інший світ, також початок іншого життя. Ці уявлення відобразилися і у звичаї хоронити незаміжніх дівчат у весільному одязі, звичай, що простежується ще із східнослов'янських курганних поховань і зберігся до нашого часу. Наявність цього символу у всіх слов'янських народів свідчить, що уявлення, які лежать в його основі, беруть свій початок ще з давніх часів. Таким чином, дослідження символіки має велике значення і для історії народної поетичної творчості.

Розкрити специфіку народних поетичних творів, всебічно їх дослідити повинні, звичайно, фольклористи, що володіють методами спеціального аналізу. Етнографи та історики повинні дати матеріал, що допомагає глибоко та правильно зрозуміти всі особливості творів, що вивчаються, показати їх етнічну, хронологічну та географічну достовірність. Останнім часом з'явилася низка цікавих досліджень, в яких твори народної поетичної творчості вивчаються із залученням значної кількості етнографічного матеріалу, що дає можливість вникнути в їх сутність і пояснити усі їх елементи. Такий напрямок у вивченні фольклору надзвичайно плідний: він відкриває широкі перспективи і для використання фольклору в якості історико-етнографічного джерела.

Список використаних джерел

1. Бабишкін С.Д. Дитячий фольклор в історико-педагогічному аспекті // Народна творчість та етнографія. 1990. № 1. С.58–64.
2. Борисенко В.К. Весільні побажання та віншівки // Урок української. 2002. № 5–6. С.15–16.
3. Боряк О. Міфологічні персонажі – охоронці правил поведінки людей // Народна творчість та етнографія. 1993. № 3. С.32–38.
4. Гримич М. З історії двох українських народних балад про інцест // Народна творчість та етнографія. 1990. № 5. С.40–43.
5. Давидюк В. Первісна міфологія українського фольклору. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. 310 с.
6. Киченко О. Фольклор як художня система (проблеми теорії). Дрогобич: Каменяр, 2002. 216 с.
7. Козлов М.В. Етнографічно-фольклористична діяльність Філарета Колесси: історіографія: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. істор. наук: 07.00.05 – етнологія. К., 2011. 20 с.
8. Лисюк Н. Фольклор як політична зброя // Слово і час. 2005. № 11. С.65–71.
9. Соколова В.К. Фольклор как историко-этнографический источник // Советская этнография. 1960. № 4. С.12.
10. Чичеров В. Русские колядки и их типы // Советская этнография. 1958. № 2.
11. Шалак О. «Висип мені, мамо, високу могилу...» (уявлення про смерть і потайбичний світ, відображенні в українському фольклорі) // Берегиня. 2002. № 2. С.29–34.

References

1. Babyshkin S.D. Dytyachyy fol'klor v istoryko-pedahohichnomu aspekti [Children's folklore in the historical and pedagogical aspect]. Narodna tvorchist' ta etnohrafyia. 1990. #1. S.58–64.
2. Borysenko V.K. Vesil'ni pobazhannya ta vinshivky [Wedding wishes and winnings]. Urok ukrayins'koyi. 2002. #5–6. S.15–16.
3. Boryak O. Mifolohichni personazhi – okhorontsi pravyl povedinky lyudey [Mythological Characters – Guards of the Rules of Human Behavior]. Narodna tvorchist' ta etnohrafyia. 1993. #3. S.32–38.
4. Hrymych M. Z istoriyi dvokh ukrayins'kykh narodnykh balad pro intsest [From the history of two Ukrainian folk ballads about incest]. Narodna tvorchist' ta etnohrafyia. 1990. #5. S.40–43.
5. Davydyuk V. Pervisna mifolohiya ukrayins'koho fol'kloru [Original mythology of Ukrainian folklore]. Luts'k: Volyns'ka oblasna drukarnya, 2005. 310 s.
6. Kychenko O. Fol'klor yak khudozhnya systema (problemy teorii) [Folklore as an artistic system (problems of the theory)]. Drohobych: Kamenyar, 2002. 216 s.
7. Kozlov M.V. Etnohrafichno-fol'klorystychna diyal'nist' Filareta Kolessy: istoriohrafyia [Ethnographic and folklore activity of Filaret Kolesa: historiography]: avtoref. dys. na zdobuttya naukovoho stupenya kand. istor. nauk: 07.00.05 – etnolohiya. K., 2011. 20 s.
8. Lysyuk N. Fol'klor yak politychna zbroya [Folklore as a political weapon]. Slovo i chas. 2005. #11. S.65–71.
9. Sokolova V.K. Fol'klor kak istoriko-jetnograficheskij istochnik [Folklore as a historical and ethnographic source]. Sovetskaja jetnografija. 1960. № 4. S.12.
10. Chicherov V. Russkie koljadki i ih typy [Russian Christmas carols and their types]. Sovetskaja etnografija. 1958. № 2.
11. Shalak O. «Vysyp meni, mamu, vysoku mohylu...» (uyavlennya pro smert' i potaybichnyy svit, vidobrazhenni v ukrayins'komu fol'klori) [«Rise me, my mother, a tall grave ...» (the notion of death and the secret world, reflected in Ukrainian folklore)]. Berehynya. 2002. #2. S.29–34.

Оксана Ятьшук

УКРАИНСКИЙ ФОЛЬКЛОР КАК ИСТОРИКО-ЭТНОГРАФИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК ЗНАНИЙ

Статья посвящена исследованию украинского народного творчества как историко-этнографических знаний. Народное творчество содержит в себе отражение разных элементов народной жизни. В нем поэтическим языком изображается как мирозерцание народа, так и сведения о разных сторонах народной жизни. Именно этот факт привлекает научное внимание этнологов.

Ключевые слова: фольклор, колядки, свадебные песни, сказка, общественно-бытовая лирика.

Oksana Yatyshchuk**UKRAINIAN FOLKLORE AS THE SOURCE
OF HISTORICAL ETHNOGRAPHICAL KNOWLEDGE**

The article is devoted to research of Ukrainian folk art as a historical-ethnographic source. Folklore includes displaying of various elements of national life. Philosophy of ethnos and different aspects of national life are shown with the poetic language in the folklore. This fact is cause interest among anthropologists.

Key words: Folklore, carols, wedding songs, fairytale, socio-home lyrics.

УДК 94 (477) «179/1917»:[719:336]**Ігор Саламаха****ФІНАНСУВАННЯ ГАЛИЦЬКИМ КРАЙОВИМ СЕЙМОМ ОХОРОНИ ІСТОРИЧНИХ
ПАМ'ЯТОК СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.**

У статті досліджуються особливості фінансування Галицьким крайовим сеймом у другій половині ХІХ ст. охорони історичних пам'яток краю. Визначається, що найчастіше кошти із крайового бюджету виділялися на реставрацію найбільш відомих пам'яток церковної архітектури. Робиться припущення про вирішальний вплив галицьких урядовців-консерваторів на збільшення щорічних регулярних витрат Галицького крайового сейму на охорону пам'яток.

Ключові слова: фінансування, консерватор, Галицький крайовий сейм, історична пам'ятка, реставрація.

Від середини ХІХ ст. органи місцевої влади Галичини усе частіше розпочинають цікавитися станом збереження історичних пам'яток краю, подекуди контролюючи окремі, найбільш важливі, реставрації. Особливо цей процес набув поширення з початку 60-х рр. ХІХ ст., у зв'язку із появою Галицького крайового сейму, який частково взяв на себе обов'язки фінансування охорони історичної спадщини в Галичині, а також з активною діяльністю інституту консерваторів, спеціальних урядовців, призначених Віднем для нагляду за пам'ятками історії та культури. Витрати галицького парламенту на збереження пам'яток старовини у другій половині ХІХ ст. іноді були доволі значними, тому, доцільною видається необхідність дослідити цю проблему більш ґрунтовно.

Варто відзначити, що до 60-х рр. ХІХ ст. майже усі реставрації пам'яток старовини у Галичині здійснювалися на кошти, зібрані із добровільних пожертв населення або за рахунок установи, якій належала пам'ятка. Однак у 1866 р. Галицький крайовий сейм ухвалив рішення про запровадження з 1867 р. в крайовому бюджеті нової постійної рубрики (8-ї за порядком), яка містила б видатки на утримання і реставрацію історичних пам'яток. Офіційно вона носила назву «Утримання історичних пам'яток» і включала кошти, які сейм виділяв на охорону крайових пам'яток взагалі (у крайовому бюджеті позиція, яка містила ці кошти мала назву «Реставрація пам'яток в цілому, укладення та публікація наукових та урядових списків пам'яток що знаходяться у нашому краї») та кошти, виділені на конкретні реставраційні роботи. Сума, передбачена у бюджеті на так звані «загальні потреби», налічувала спершу 3000 гульденів і мала бути порівну розділена між східною та західною частинами краю. Однак з 1876 р. вона була зменшена вдвічі і відтоді становила лише 1500 гульденів [1, арк. 67].

З 1892 р. назву згаданої позиції у крайовому бюджеті замінено на нову. Приводом до цього став конфлікт між щойно утвореним «колом» консерваторів та кореспондентів Східної Галичини та крайовим віділом. Спричинило його невідповідне, на думку галицьких урядовців, використання коштів галицькими консерваторами, позаяк більшу частину грошей, передбачених у крайовому бюджеті на 1889 та 1890 рр., вони використали на обладнання консерваторських бюро та на видання публікацій, а не безпосередньо на охорону пам'яток. Конфлікт вдалося владнати лише після того, як консерватори пообіцяли більш ощадливо витратити кошти. Крайовий віділ також пішов на певні поступки і згадана позиція у крайовому бюджеті, через яку розпочався конфлікт, змінила назву і відтоді почала називатися «На утримання консерваторських канцелярій у Львові та Кракові, укладення та публікація наукових та урядових списків пам'яток що знаходяться у нашому краї». Причому обумовлювався розмір виплат консерваторам обох пам'ятко-охоронних організацій становитиме 3000 гульденів [15, s. 15–16]. Кошти ці мали видаватися до рук президентів або секретарів львівського «кола» та краківського «грона» і могли витратитися консерваторськими організаціями на власний розсуд без вказівок «згори». Через чотири роки згадана сума була збільшена до 4000 гульденів [18, s. 21], і після грошової реформи 1892–1899 р. та запровадження нової офіційної валюти крони, становила вже 8000 крон [22, s. 21].

Іноді невеликі суми видавалися на проведення конкретних реставраційних робіт. Так, на своєму засіданні, що відбулося 18 вересня 1891 р., львівське «коло» постановило виділити із власних коштів 100 гульденів на реставрацію Звіринецької брами у Жовкві, за умови, що магістрат міста докладе до цієї суми ще стільки ж, а відновлювальні роботи будуть проведені згідно із вказівками та рекомендаціями консерватора Ю. Захаревича [4, арк. 19]. Міська рада Жовкви погодилася і вже до осені наступного року ця пам'ятка стародавньої архітектури була відреставрована [3, арк. 8].

Розмір коштів, які Галицький крайовий сейм щорічно виділяв з крайового бюджету на охорону історичних пам'яток постійно змінювався, про що свідчить наступна таблиця [7, s. 13; 8, s. 14; 11, s. 13; 23, s. 32]:

Таблиця 1

Витрати Галицького крайового сейму на охорону історичних пам'яток Галичини

Рік	Кошти, передбачені у крайовому бюджеті на охорону пам'яток
1868 р.	8500 гульденів
1876 р.	6750 гульденів
1880 р.	10900 гульденів
1885 р.	16410 гульденів
1890 р.	13760 гульденів
1895 р.	22420 гульденів
1900 р.	68240 крон

З таблиці випливає, що розмір коштів, які щорічно видавалися крайовою владою на утримання історичних пам'яток мав постійну тенденцію до зростання. На нашу думку, не останню роль у цьому відіграла активність галицьких консерваторів, які постійно добивалися від крайової влади збільшення фінансування охорони пам'яток у Галичині.

У 60–80-ті роки XIX ст. консерватори Східної та Західної Галичини щороку мали готувати списки пам'яток, які, на їх думку, потребували реставрації, і подавати їх на затвердження до Галицького крайового сейму. Після затвердження їм видавалася необхідна сума. У кінці кожного року консерватори мали відзвітуватися про використання коштів [2, арк. 72–72 зв.]. Такий порядок використання бюджетних коштів зберігався до 1887 р., коли внаслідок реформування пам'ятко-охоронних органів у Галичині різко зросла чисельність консерваторів. Відтоді гроші із крайового бюджету видавалися лише на конкретні реставрації і використання коштів мали контролювати консерватори окремих консерваторських округів.

З появою у Галичині двох консерваторських організацій, контроль за фінансами, які виділялися із крайового бюджету, перейшов до них. Однак контроль цей був більше номінальний аніж фактичний, позаяк кошти часто виплачувалися організаторам реставрацій. У разі невідповідного, на думку пам'ятко-охоронців, використання коштів найбільше що могли зробити консерватори, це пожалітися органам місцевої влади та попросити їх вжити відповідних заходів.

Після того як посаду консерватора зайняв Мечислав Потоцький, він запровадив практику щорічних поїздок з метою контролю за реставраційними роботами у тій чи іншій місцевості, або щоб віднайти нові невідомі історичні пам'ятки. Спершу консерватор здійснював ці поїздки за власний кошт, а з 1871 р. почав отримувати від Галицького крайового сейму досить значну суму (в середньому 500 гульденів щороку) на подорожі [1, арк. 41]. Варто зазначити, що пізніше подібну практику запозичили «грона» консерваторів.

З 1879 р. Галицький крайовий сейм щорічно почав виділяти досить значну суму у розмірі 7900 гульденів на утримання крайових архівів актів міських і земських у Львові та Кракові. Для цього у крайовому бюджеті була запроваджена відповідна стаття. Також Галицький крайовий сейм розпочав фінансувати «дослідження та відновлення письмових та археологічних пам'яток «які проводились у закладі імені Оссолінських. Щорічно Оссолінеум на ці потреби отримував з крайового бюджету 250 гульденів [7, s. 13]. У 1878 р. ця сума була збільшена до 500 гульденів (після грошової реформи 1890 р. – 1000 крон) і її розмір залишався незмінним аж до 1914 р. [6, s. 10].

Окрім щорічних постійних статей до 8-ї рубрики крайового бюджету регулярно вносилися окремі статті на фінансування окремих реставраційних чи дослідницьких робіт. Найчастіше це робилося на прохання організаторів чи виконавців таких робіт, а інколи й самих галицьких консерваторів чи одного із двох крайових консерваторських «грона». Варто відзначити що до 1890 р. таких статей у бюджеті було відносно небагато. Однак з часом Галицький крайовий сейм почав більш щедро фінансувати реставраційні роботи, і не останню роль у збільшенні фінансування відіграли обидві консерваторські організації, які постійно вимагали від галицького парламенту профінансувати ту чи іншу реставрацію.

Так, у 1880 р. Галицький крайовий сейм вніс у бюджет на 1881 р. статтю про виділення 1000 гульденів на внутрішнє упорядкування собору святого Юра у Львові. А у крайовий бюджет на 1882 р. були включені статті про фінансування реставрації Дрогобицького парафіяльного костелу св. Варфоломія (у сумі 3000 гульденів) та реставрації іконостасів у Сеняві та Богородчанах (1000 гульденів) [9, s. 11]. Цього ж року сейм вперше висловив своє зацікавлення пам'ятками княжого Галича. 19 жовтня 1882 р., галицькі депутати прийняли рішення виділити 2000 гульденів на археологічні пошуки на території стародавньої галицької столиці [9, s. 12]. А у 1884 р. сейм постановив видати з крайового бюджету 4500 гульденів на реставрацію галицької парафіяльної церкви Різдва Христового, помилково вважаючи її соборною церквою княжого Галича [10, s. 13].

У 1885 р. Галицький крайовий сейм виділив з бюджету одноразову грошову допомогу в розмірі 2500 гульденів на реставрацію дерев'яної церкви Святого Духа у Рогатині і ще стільки ж на відновлення латинської кафедри у Перемишлі. Контроль за використанням коштів депутати сейму доручили тодішньому консерватору другої секції Войцеху Дідушицькому [5, арк. 11 зв.].

Через два роки Галицький крайовий сейм затвердив у бюджеті на 1887 р. схожі статті про виділення 1000 гульденів одноразової допомоги на відновлення костелу Святої Марії у Ярославі та 2000 гульденів на реставрацію греко-католицької церкви Святого Норберта у Кракові [12, s. 11]. У 1888 р. в крайовий бюджет внесено статті про виділення субвенцій на відновлення стародавніх образів у Надвірній (300 гульденів), реставрацію творів мистецтва в парафіяльному костелі в Бечу (1000 гульденів) [13, s. 12].

Варто відзначити, що у 80-і рр. XIX ст., за невеликими виключеннями, Галицький крайовий сейм фінансував здебільшого реставраційні роботи у східній частині краю. І не останню роль у цьому відіграв авторитет В. Дідушицького, який, офіційно займаючи посаду консерватора другої секції Східної Галичини, неформально вважався головним пам'ятко-охоронцем цієї частини краю і мав певні політичні важелі впливу на сейм. З утворенням у 1889 р. двох консерваторських організацій фінансування реставраційних робіт з крайового бюджету не припинилося. Новопризначені галицькі пам'ятко-охоронці лише мали щорічно пересилати крайовому виділу списки пам'яток, які, на думку консерваторів, заслуговували на реставрацію. Однак, варто відзначити, що у першій половині 90-рр. XIX ст. Галицький крайовий сейм фінансував лише реставраційні роботи, які проводилися у Західній Галичині. Так, у крайовому бюджеті на 1890 та 1891 рр. були передбачені статті про фінансування реставрації костелу Богородиці в Кракові (по 2000 гульденів щороку). У 1891 та 1892 рр. з крайового бюджету видано 5000 гульденів на реставрацію парафіяльного костелу в Бечі (район Кросно) (щороку по 2500 гульденів). Також у бюджет на 1892 р. закладено кошти на реставрацію стародавніх пам'ятників Острозьких та Тарновських, що знаходилися в кафедральному костелі у Тарнові [14, s. 16; 10, s. 16]. У бюджеті на 1894 р. були передбачені кошти на реставрацію костелу св. Кінги у Бохні (поблизу Кракова) [16, s. 19].

Однак з середини 90-х років XIX ст. фінансування реставраційних робіт у Східній Галичині з боку Галицького крайового сейму відновилося. Так у крайовий бюджет на 1895 р. закладено позицію про субвенцію у розмірі 500 гульденів на покриття дахом костелу отців-бернардинів у Дуклі. Також ухвалено профінансувати реставраційні роботи в Олеському замку. На це з бюджету виділялося 3000 гульденів. У 1895–1896 рр. у крайовий бюджет включені статті про фінансування реставраційних робіт у Жовківському замку (по 3000 гульденів щорічно) [17, s. 19]. А у 1896 р. сейм ухвалив рішення профінансувати реставрацію стародавньої церкви у селі Старий Яр (на північ від сучасного Яворова), виділивши на це 200 гульденів [18, s. 22].

Особливо щедрим на фінансування східногалицьких пам'яток був 1897 р. Галицький крайовий сейм вирішив виділити із крайового бюджету 2000 гульденів на реставрацію стародавнього костелу Бернардинів у Пшеворську (тепер у Польщі, поблизу міста Ярослав), 100 гульденів церковному комітету в селі Бунів (за 11 км від Яворова), та 300 гульденів єврейській громаді Лешніва (на північ від Бродів) на реставрацію стародавньої синагоги, що знаходилась у цьому містечку [19, s. 23]. У 1898 р. на завершення відновлювальних робіт у цій же синагозі сейм ухвалив виділити ще 500 гульденів [20, s. 25].

Варто відзначити, що пам'ятки Західної Галичини фінансувалися у ці роки більш щедро. Так, 1 лютого 1896 р. Галицький крайовий сейм ухвалив рішення розпочати фінансування реставраційних робіт у замку Вавель в Кракові. На реставрацію кафедрального костелу у Вавелі вирішили виділити 100 тис. гульденів, розтягнувши виплату цих коштів на 10 років (по 10 тис. щорічно). Окрім цього у другій половині 90-х рр. XIX ст. сеймом ухвалено виділити 4000 гульденів на реставраційні роботи в римо-католицькому костелі у Бечі (1896–1897 рр.) [18, s. 22], 7200 гульденів – у Домінініканському монастирі у Кракові (1895–1896, 1898 рр.) [20, s. 25], 6000 гульденів – у костелі Божого Тіла у Кракові (1899–1901 рр.) [21, s. 24], 1500 гульденів – на реставрацію органів у костелі отців Бернардинів у Лежайську (1898–1900 рр.) [20, s. 24]. У 1899 р. було вирішено профінансувати розраховану на кілька років реставрацію парафіяльного костелу

святих Петра і Павла у Кракові. На ці реставраційні роботи Галицький крайовий сейм ухвалив виплатити впродовж 1899–1903 рр. 10 тис. гульденів [21, s. 24].

У 1898 р. сейм вирішив профінансувати довготривалу реставрацію греко-католицької церкви у Станиславові, на яку передбачалося впродовж 1898–1902 років виділити 10 тис. гульденів [20, s. 24]. Також у крайовий бюджет на 1898 р. закладені позиції про фінансування реставрації іконостасу у греко-католицькій церкві у Сеняві (300 гульденів), дзвіниці Нагірної церкви греко-католицького братства у Яворові [20, s. 24], та стародавнього костелу Бернардинів у Сокалі (1000 гульденів) [20, s. 25].

Наступного року Галицький крайовий сейм ухвалив рішення надати церковному комітету у Рогатині одноразову допомогу у розмірі 300 гульденів на реставрацію стародавньої церкви, а також виділити досить значні кошти (10 тис. гульденів) на перебудову Олеського замку, у зв'язку з тим що там планувалося розмістити додаткові рільничі курси народної школи. Варто додати, що, виділяючи кошти на цю перебудову, сейм доручив крайовому віділу домовитись з шкільною владою про право вільного доступу у замок для всіх охочих.

Витрати, які сейм у 90-х рр. XIX ст. щорічно виділяв на реставрацію окремих історичних пам'яток, подано у табл. 2.

Таблиця 2

Витрати з крайового бюджету на реставрацію окремих історичних пам'яток у Західній та Східній Галичині у 90-х рр. XIX ст. (у гульденах)

Рік	Західна Галичина	Східна Галичина
1890	2000	0
1891	5700	0
1892	5700	0
1893	2000	0
1894	500	0
1895	2700	6500
1896	15700	3200
1897	10000	4400
1898	14800	3600
1899	14500	12800

З наведеної таблиці випливає, що розмір коштів, які Галицький крайовий сейм щорічно виділяв на реставрації окремих історичних пам'яток, мав тенденцію до зростання. Є очевидним і той факт, що при фінансуванні таких реставраційних робіт пріоритет, здебільшого, надавався пам'яткам Західної Галичини.

Таким чином, починаючи з 60-х рр. XIX ст. фінансування охорони історичних пам'яток Галицьким крайовим сеймом мало стійку тенденцію до зростання. І не останню роль у цьому відіграла активна позиція галицьких консерваторів, які постійно домагались від сейму збільшення регулярних виплат на охорону пам'яток старовини. Пріоритетними напрямками фінансування були витрати на проведення реставраційних робіт найбільш відомих пам'яток церковної архітектури, а також на утримання інституцій, які займались вивченням та збереженням пам'яток старовини.

Список використаних джерел

1. Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника, відділ рукописів. Ф. 26. Оп. 1. Спр. УК–1. Арк. 67.
2. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАІЛ України). Ф. 135. Оп. 1. Спр. 41.
3. ЦДАІЛ України. Ф. 616. Оп. 1. Спр. 5.
4. ЦДАІЛ України. Ф. 616. Оп. 1. Спр. 8.
5. ЦДАІЛ України. Ф. 616. Оп. 1. Спр. 16.
6. Budżet funduszu krajowego na rok 1878, dla marszałka kraju // Budżet krajowy na rok 1878 [b. m. i r.]. S. 1–23.
7. Budżet krajowy na rok 1876, uchwalony na posiedzeniach sejmowych z dnia 25 i 26 maja // Budżet krajowy na rok 1876 [b. m. i r.]. S. 1–13.
8. Budżet krajowy na rok 1880, uchwalony na posiedzeniach sejmowych z dnia 15, 16 i 17 lipca, 1880 // Budżet krajowy na rok 1880 [b. m. i r.]. S. 1–27.
9. Budżet krajowy na rok 1882, uchwalony na posiedzeniach sejmowych z 21–24 października 1881 // Budżet krajowy na rok 1882 [b. m. i r.]. S. 1–20.
10. Budżet krajowy na rok 1884, uchwalony na posiedzeniach sejmowych z 18 października 1883 // Budżet krajowy na rok 1884 [b. m. i r.]. S. 1–24.
11. Budżet krajowy na rok 1885, uchwalony na posiedzeniach sejmowych z 21–23 października 1884 // Budżet krajowy na rok 1885 [b. m. i r.]. S. 1–30.
12. Budżet krajowy na rok 1887, uchwalony na posiedzeniach sejmowych z 21–25 stycznia 1887 // Budżet krajowy na rok 1887 [b. m. i r.]. S. 1–38.
13. Budżet krajowy na rok 1888, uchwalony na posiedzeniach sejmowych z 20–21 stycznia 1888 // Budżet krajowy na rok 1888 [b. m. i r.]. S. 1–34.
14. Budżet krajowy na rok 1891, uchwalony na posiedzeniach sejmowych z dnia 22, 24, 26, 27 i 29 listopada 1890. // Budżet krajowy na rok 1891 [b. m. i r.]. S. 1–41.
15. Budżet krajowy na rok 1892, uchwalony na posiedzeniach sejmowych z dnia 7, 8, i 9 kwietnia 1892 // Budżet krajowy na rok 1892 [b. m. i r.]. S. 1–46.
16. Budżet krajowy na rok 1894, uchwalony na posiedzeniach sejmowych z dnia 16 lutego 1894 // Budżet krajowy na rok 1894 [b. m. i r.]. S. 1–53.
17. Budżet krajowy na rok 1895, uchwalony na posiedzeniach sejmowych z dnia 7 i 8 lutego 1895 // Budżet krajowy na rok 1895 [b. m. i r.]. S. 1–67.
18. Budżet krajowy na rok 1896, uchwalony na

posiedzeniach sejmowych z dnia 5,6 i 7 lutego 1896 roku // Budżet krajowy na rok 1896 [b. m. i r.]. S. 1–65. 19. Budżet krajowy na rok 1897, uchwalony na posiedzeniach sejmowych z dnia 13 i 15 lutego 1897 roku // Budżet krajowy na rok 1897 [b. m. i r.]. S. 1–65. 20. Budżet krajowy na rok 1898, uchwalony na posiedzeniach sejmowych z dnia 16, 17 i 19 lutego 1898 roku // Budżet krajowy na rok 1898 [b. m. i r.]. S. 1–66. 21. Budżet krajowy na rok 1899, uchwalony na posiedzeniach sejmowych w dniach 24, 27 i 28 marca 1899 roku // Budżet krajowy na rok 1899. Łwów, 1899. S. 1–69. 22. Budżet krajowy na rok 1900, uchwalony na posiedzeniach sejmowych w dniach 30 grudnia 1899, 2, 6, 10, 11 i 26 kwietnia 1900, tudzież w dniach 1, 3 i 4 maja 1900 r. // Budżet krajowy na rok 1900. Łwów, 1900. S. 1–59. 23. Budżet krajowy na rok słoneczny 1868 // Budżet. 1868 [b. m. i r.]. S. 11–42.

References

1. L'viv's'ka natsional'na naukova biblioteka Ukrayiny im. V. Stefanyka, viddil rukopysiv. F. 26. Op. 1. Spr. UK–1. Ark. 67. 2. Tsentral'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny, m. L'viv (TsDIAL Ukrayiny). F. 135. Op. 1. Spr. 41. 3. TsDIAL Ukrayiny. F. 616. Op. 1. Spr. 5. 4. TsDIAL Ukrayiny. F. 616. Op. 1. Spr. 8. 5. TsDIAL Ukrayiny. F. 616. Op. 1. Spr. 16. 6. Budżet funduszów krajowych na rok 1878, dla marszałka kraju. Budżet krajowy na rok 1878 [b. m. i r.]. S. 1–23. 7. Budżet krajowy na rok 1876, uchwalony na posiedzeniach sejmowych z dnia 25 i 26 maja. Budżet krajowy na rok 1876 [b. m. i r.]. S. 1–13. 8. Budżet krajowy na rok 1880, uchwalony na posiedzeniach sejmowych z dni 15, 16 i 17 lipca, 1880. Budżet krajowy na rok 1880 [b. m. i r.]. S. 1–27. 9. Budżet krajowy na rok 1882, uchwalony na posiedzeniach sejmowych z 21–24 października 1881. Budżet krajowy na rok 1882 [b. m. i r.]. S. 1–20. 10. Budżet krajowy na rok 1884, uchwalony na posiedzeniach sejmowych z 18 października 1883. Budżet krajowy na rok 1884 [b. m. i r.]. S. 1–24. 11. Budżet krajowy na rok 1885, uchwalony na posiedzeniach sejmowych z 21–23 października 1884. Budżet krajowy na rok 1885 [b. m. i r.]. S. 1–30. 12. Budżet krajowy na rok 1887, uchwalony na posiedzeniach sejmowych z 21–25 stycznia 1887. Budżet krajowy na rok 1887 [b. m. i r.]. S. 1–38. 13. Budżet krajowy na rok 1888, uchwalony na posiedzeniach sejmowych z 20–21 stycznia 1888. Budżet krajowy na rok 1888 [b. m. i r.]. S. 1–34. 14. Budżet krajowy na rok 1891, uchwalony na posiedzeniach sejmowych z dnia 22, 24, 26, 27 i 29 listopada 1890. Budżet krajowy na rok 1891 [b. m. i r.]. S. 1–41. 15. Budżet krajowy na rok 1892, uchwalony na posiedzeniach sejmowych z dnia 7, 8, i 9 kwietnia 1892. Budżet krajowy na rok 1892 [b. m. i r.]. S. 1–46. 16. Budżet krajowy na rok 1894, uchwalony na posiedzeniach sejmowych z dnia 16 lutego 1894. Budżet krajowy na rok 1894 [b. m. i r.]. S. 1–53. 17. Budżet krajowy na rok 1895, uchwalony na posiedzeniach sejmowych z dnia 7 i 8 lutego 1895. Budżet krajowy na rok 1895 [b. m. i r.]. S. 1–67. 18. Budżet krajowy na rok 1896, uchwalony na posiedzeniach sejmowych z dnia 5,6 i 7 lutego 1896 roku. Budżet krajowy na rok 1896 [b. m. i r.]. S. 1–65. 19. Budżet krajowy na rok 1897, uchwalony na posiedzeniach sejmowych z dnia 13 i 15 lutego 1897 roku. Budżet krajowy na rok 1897 [b. m. i r.]. S. 1–65. 20. Budżet krajowy na rok 1898, uchwalony na posiedzeniach sejmowych z dnia 16, 17 i 19 lutego 1898 roku. Budżet krajowy na rok 1898 [b. m. i r.]. S. 1–66. 21. Budżet krajowy na rok 1899, uchwalony na posiedzeniach sejmowych w dniach 24, 27 i 28 marca 1899 roku. Budżet krajowy na rok 1899. Łwów, 1899. S. 1–69. 22. Budżet krajowy na rok 1900, uchwalony na posiedzeniach sejmowych w dniach 30 grudnia 1899, 2, 6, 10, 11 i 26 kwietnia 1900, tudzież w dniach 1, 3 i 4 maja 1900 r. Budżet krajowy na rok 1900. Łwów, 1900. S. 1–59. 23. Budżet krajowy na rok słoneczny 1868. Budżet. 1868 [b. m. i r.]. S. 11–42.

Игорь Саламаха

ФИНАНСИРОВАНИЕ ГАЛИЦКИМ КРАЕВЫМ СЕЙМОМ ОХРАНЫ ИСТОРИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКОВ ВОСТОЧНОЙ ГАЛИЧИНЫ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX В.

В статье исследуются особенности финансирования Галицким краевым сеймом во второй половине XIX в. охраны исторических памятников края. Определяется, что чаще всего средства из краевого бюджета выделялись на реставрации наиболее известных памятников церковной архитектуры. Делается предположение о решающем влиянии галицких чиновников-консерваторов на увеличение регулярных ежегодных расходов Галицкого краевого сейма на охрану памятников.

Ключевые слова: финансирование, консерватор, Галицкий краевой сейм, исторический памятник, реставрация.

Ihor Salamakha

FINANCING OF PROTECTION OF HISTORICAL MONUMENTS IN EASTERN GALICHINA BY THE GALICHINAN REGIONAL SEJM (DIET OF THE KINGDOM OF GALICHINA AND LODOMERIA) IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY

The article analyzes the peculiar issues associated with financing of protection of the regional historical monuments by the Galichinan Regional Sejm (Diet of the Kingdom of Galichina and Lodomeria) in the second half of the 19th century. The paper gives numerous examples of the Sejm expenditure on the preservation of historical buildings, enumerates the architectural monuments which have been restored using the funds allocated from the regional budget of Galichina. The assumption is made on the decisive influence of the Galichinan conservative government officials on the increase of regular annual expenses of the Galichinan Regional Diet for protection and preservation of monuments.

The author determines that the regional budget funds have been mainly allocated for the restoration of the most famous buildings of church architecture. The article makes a generalizing conclusion that the costs of the Galichinan regional Diet for the protection of historical monuments in the region had a stable tendency toward growth in the second half of the 19th century.

Key words: funding, conservator-restorer, Galichinan Regional Sejm, historical monuments, restoration.

УДК 94:355.454(477.83–25) «1921/1939»

Андрій Щеглов

КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ ЛЬВІВСЬКОГО ГАРНІЗОНУ ТА ЙОГО ВІЙСЬКОВІ ТРАДИЦІЇ (1921–1939 РР.)

У статті досліджено питання участі військовиків міжвоєнного Львова у культурному житті міста. Виокремлено й викладено характерні особливості святкування державних та військових свят у гарнізоні, при цьому особлива увага звертається на проведення військових парадів та ролі військових оркестрів у загальноміських урочистостях. Також висвітлюється роль львівських військових частин та корпусу кадетів у проведенні балів та вечорів. Окрема увага присвячена функціонуванню військових культурних інституцій міста – офіцерських та сержантських осередків, клубів. Аналізується вплив військовиків на розвиток масової культури Львова: кіно, радіо, театрального життя. Доводиться вагомий вплив військових частин гарнізону на активізацію культурного життя міста.

Ключові слова: Львівський гарнізон, культура, культурне життя, військовий гарнізон, військові традиції.

У міжвоєнний період Львів був одним із найбільших культурних центрів Другої Речі Посполитої. Певною мірою цьому сприяв один із найбільших військових гарнізонів держави та статус міста як командного центру Східної Галичини. Польські військовики, які у зазначений період активно впливали на усі сфери суспільного життя, також здійснювали величезний вплив на формування культурного обличчя міста. Неможливо уявити загальноміські святкування державних, військових та релігійних свят без участі військовослужбовців гарнізону. Більше того, саме військові частини часто-густо виступали ініціаторами та організаторами подібних заходів. Проведення військових парадів, польових богослужінь, виступи військових оркестрів, військові бали, вечори та інші військові традиції гарнізону надавали культурному життю міста специфічного «шарму» та формували у польської частини населення тогочасної польської держави образ «східної фортеці» та опори польської культури на західноукраїнських землях. Саме тому, здійснення аналізу впливу військовиків на культурне життя міста видається цікавим та актуальним. Окрім того, це дозволить доповнити матеріали з історії культури Львова, військової історії міста міжвоєнного періоду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує наявність інтересу сучасних українських істориків до проблематики розвитку культурно-освітнього життя Львова та західноукраїнських земель у міжвоєнний період. Низка праць науковців – Т. Завгородньої [4], Б. Ступарика [7], Ю. Щербяк [8], присвячена розвитку культурно-освітнього процесу. Аналіз елементів маскульту Західної України здійснено у наукових розвідках О. Боньковської [1], О. Вей [2], Б. Гершевської [3], Л. Снісарчук [6], місцю Галичини в українській культурі у міжвоєнний період присвячена праця М. Семчишина [5]. Водночас, спостерігається недостатнє зацікавлення українських науковців проблематикою впливу польських військовиків на розвиток культурного життя. Значно краще ця проблематика відображена у працях польських істориків. До основних праць польських вчених, у яких висвітлюються питання культурного життя військовиків належать публікації А. Останека [43–44], Л. Вищельського [55], Я. Одземковського [39], П. Ставецького [51] та ін.

Важливим історичним джерелом є нариси історії польських військових частин Львова, у яких, хоча і дещо фрагментарно міститься інформація про їх участь у культурному житті та військові традиції [27; 46; 52–53; 58–59].

Метою статті є здійснення аналізу впливу львівського військового гарнізону на культурне життя міста у міжвоєнний період: дослідження та опис характерних особливостей участі військових підрозділів у культурних заходах, характеристика діяльності військових осередків та клубів, висвітлення ролі та місця військовиків у формах масової культури міста.

До найважливіших культурних заходів міжвоєнного Львова варто віднести урочистості з нагоди державних та військових свят. У їх організації та проведенні брало участь військове

командування округу корпусу № VI та представники гарнізонних підрозділів. У інструкції з освітньо-культурної та виховної роботи у польському війську зазначено перелік свят, у день яких в обов'язковому порядку у військових підрозділах повинні були відбуватися урочисті святкування. До військових свят належали: свято полку, прибуття молодого поповнення, прибуття резервістів, присяга, вручення свідоцтв у початковій солдатській школі, прощання з військовослужбовцями, які були призвані до війська, прощання з резервістами. До державних свят віднесено річницю січневого повстання (22 січня), іменини президента, іменини маршала Й. Пілсудського (19 березня), свято конституції (3 травня), свято початку збройної боротьби за незалежність (6 липня), свято військовика (15 серпня), річницю незалежності (11 листопада), річницю листопадового повстання (29 листопада) [28, s. 24–25]. У переддень святкування з військовослужбовцями проводились виховні лекції, які були покликані пояснити важливість свята: «Урочистості мають виховну мету, яка буде досягнута лише тоді, коли військовик точно зрозуміє суть та значення свята, завдяки виховній лекції, проведеній напередодні» [28, s. 24].

Наймасштабніші святкування із залученням війська у Львові відбувалися у день конституції та день незалежності. У ці дні проводився військовий парад підрозділів гарнізону, якому передувала літургія під відкритим небом, у костелах та церквах міста. Аналіз львівських часописів свідчить про те, що у 1920-х рр. військовий парад проводився на Марійській площі (тепер – площа Міцкевича), перед пам'ятником А. Міцкевича, шиккування підрозділів відбувалося на гетьманських валах – вулицях Леґіонів та Гетьманській (сучасна назва – проспект Свободи). Починаючи з 1933 р., місцем проведення параду стала Галицька площа. Перебіг військового параду часто відображався на сторінках львівської преси. У якості прикладу перебігу такої «дефіляди» наведемо уривок статті з часопису «Львівська газета» від 13 листопада 1934 р.: «Після проведення літургії в Катедрі, за участі представників влади з воєводою Соханським на чолі, відбувся військовий парад на Галицькій площі. Його приймали воєвода Соханський, генерал Румель, генерал Чума та президент Дрояновський... В блиску сонячного дня замиготіли прапорці 14 полку уланів язловецьких. Потім урочистим маршем проходив інженерний ескадрон, далі 19 полк піхоти, Корпус кадетів з прапором повстанців 1863 р. та 40 полк піхоти, 2 полк артилерії, 5 полк польової артилерії та 6 полк важкої артилерії. Парад танків, колони мотоциклів та автомобілів справляли враження прекрасного технічного стану нашої армії, беручи до уваги те, що всі машини були виготовлені у нашій державі. Парад підрозділів військової підготовки відкривали шеренги Стрілецького союзу, далі йшли шкільні загони, роти резервістів, підрозділи військової підготовки залізничників та поштарів, військової підготовки жінок, зрештою моторизовані колони Стрілецького союзу. На чолі організацій йшло Товариство Леґіоністів, далі Товариство оборонців Львова, Товариство підофіцерів резерву, Леґіон молодих, академічні об'єднання, харцерство, а в кінці – підрозділи пожежної служби. Під час параду кружляли над площею ескадрильї авіації...» [16].

Важливу роль у святкуванні державних свят відігравали військові оркестри львівських полків. Більшість з них утворено на початку 1920-х рр. Найстаршим із них був оркестр 19-го полку піхоти створений у 1919 р., що у той час було великою рідкістю. Оркестр функціонував за фінансової підтримки Гелени Падеревської, дружини тогочасного прем'єр-міністра II Речі Посполитої Ігнація Падеревського [27, s. 13]. У якості гарнізонного оркестру виступав оркестр 40-го полку піхоти. Також військові оркестри існували у 26-у полку піхоти та 6-у полку важкої артилерії [58, s. 13]. Утримання оркестру вимагало значних фінансових можливостей. Траплялися випадки, коли військова частина не могла собі такого дозволити. Так сталося у 5-у полку польової артилерії, оркестр якого нараховував близько 30-ти військовослужбовців, однак усередині 20-х рр. минулого століття був ліквідований з погляду економії. Після його ліквідації у полку все ж залишався смичковий колектив, який давав концерти для військових та містян [57, s. 11].

Увечері, в переддень свята конституції, військові оркестри збиралися на площі Святого духа (нині – площа І. Підкови), звідки розходилися у різні боки міста, граючи різноманітні національні польські марші та гімни, тим самим інформуючи мешканців про надходження свята. Їхня хода, що супроводжувалася факелами та ліхтарями, збирала на вулицях натовпи мешканців [19–20; 22; 26]. Окрім полкових оркестрів до виступів у місті залучався взвод кінних трубачів 14-го полку уланів язловецьких. Він, зазвичай, влаштовував концерт перед Великим театром, а після концерту під звуки музики проїжджав вулицями міста, повертаючись до казарм [46, s. 54].

Святковий день 3 травня розпочинався так званою «побудкою» – грою військових оркестрів, які виконували музичні композиції на вулицях міста [21; 24]. Виступи оркестрів у Львові на святкових зібраннях у місті були поширеним явищем. Для прикладу, під час святкувань свята конституції у 1933 р. у місті відбувалися концерти майже всіх великих оркестрів: залізничників – перед кінотеатром «Гражина» на вулиці Львівських дітей (тепер – вул. героїв УПА), поліції – перед ратушею, газового заводу, електростанції, поштової служби (перед будинками своїх установ), оркестр бурси Декерта – на Митній площі, оркестр бурси св. Станіслава Костки – перед костелом

св. Анни, оркестр бурси єврейських сирит – перед Великим театром, оркестр заслужених військових – на перехресті вул. Кохановського та Охронек (тепер – вул. Левицького та Кониського), оркестр судових працівників – перед апеляційним судом на вулиці Баторія (тепер – вул. Князя Романа) [50]. Очевидно, подібні концерти організували і полкові військові оркестри. 8 травня 1925 р. оркестр 26 полку піхоти, в час святкування іменин президента II Речі Посполитої, дав публічний концерт перед будинком воєводського управління на вул. Чарнецького (тепер – вул. Винниченка) [52, s. 19], оркестр 40 полку піхоти – перед будинком командування округу корпусу на Бернардинській площі [53, s. 14–15].

Військові оркестри часто забезпечували музичний супровід святкових богослужінь. Прикладами такої участі можуть слугувати польові богослужіння на Марійській площі 4 травня 1925 р. [19], святкове богослужіння у Катедрі 3 травня 1931 та 1933 рр., у якому брали участь оркестр та рота почесної варти 19-го полку піхоти [18; 24]. Польове богослужіння на цитаделі 15 серпня 1926 р. відбулося під акомпанемент оркестру 26-го полку піхоти [35].

Особливу роль у проведенні святкувань, зокрема дня конституції, відведено трубачам 14-го полку уланів язловецьких – вони о 7 ранку з вежі ратуші грали хейнал – першу мелодію, яку чули львів'яни у день свята [23; 25].

Традиційним для Львова було проведення 3 травня ранкового богослужіння на копцю Любельської унії – штучному пагорбі, насипаному на верхівці Замкової гори. У ньому щороку брав участь сержантський хор [20] та мінометні розрахунки львівських артилеристів, які вистрілювали святкові салюти. Після мінометних пострілів існувала традиція ховати міномети у пісок – щоб не забрала австрійська поліція – її відроджено з ініціативи товариства «Гвезда» («Gwiazda») спільно з управлінням артилерії округу корпусу. Також львівські артилеристи усю ніч з 2 на 3 травня підсвітлювали копець, спалюючи бочки зі смолою [37].

До одного з найважливіших державних свят, у якому широко брали участь військові підрозділи Львова у першій половині 1920-х рр., належить свято польського військовика («Święto żołnierza polskiego»). Його відзначали щороку 15 серпня. Свято встановлене наказом міністра військових справ «Про свято військовика та щорічний огляд військ» від 4 серпня 1923 р. та приурочене до річниці «Дива над Віслою» – вирішальної битви польсько-радянської війни 1919–1921 рр. Обов'язковими елементами святкування були вечірні виступи військових оркестрів на вулицях міста у день, що передував святковому – так званий «капстшик» («capstrzyk»), ранковий огляд військ гарнізону у поєднанні з святковим богослужінням, післяобідні святкування, урочисте вечірнє шиккування підрозділів. Огляд військ відбувався о 9 год. ранку «на очах громадськості», щоб показати що військо є «щитом та обороною вітчизни». У ньому була обов'язковою участь усіх підрозділів, які прибували зі своїми бойовими прапорами, у польовій формі одягу, з бойовою зброєю та військовою технікою [49].

У Львові огляд військ гарнізону та польові богослужіння відбувалися у різних місцях – у 1923 році – на Янівських луках, у 1924 – на Марійській площі, у 1925 та 1926 рр. – у пункті постійної дислокації 19-го полку піхоти на Цитаделі. На ньому були присутні представники влади міста, різноманітних інституцій та організацій. Окрім військових частин до перегляду залучалися підрозділи поліції, пожежників, кадетського корпусу, парамілітарних організацій – «Стрілецького союзу», польського «Сокола», легіоністів та інших. Після перегляду військ відбувався військовий парад. У післяобідній час для військовиків та містян на Замковій горі або ж на Цитаделі влаштовувалися святкові пікніки. Театри та кінотеатри Львова пропонували військовослужбовцям безкоштовне або за зниженою ціною відвідування показів та вистав. У розташуваннях військових частин відбувалися лекції за тематикою свята [33–36].

Одним із найважливіших днів у житті військовиків було свято полку. Святкування відбувалися не лише у полках гарнізону, а й у інших військових частинах. Тобто, така назва свята носила дещо загальний характер. День свята військової частини вибирався відповідно до найважливіших подій (здебільшого боїв) її історії, що відбулися під час Першої світової війни або польсько-радянської війни. Військові частини, створені у мирний час, зазвичай мали святкували це свято у день виходу першого наказу військової частини. У першій половині 1920-х рр. організація такого свята, певною мірою, залежала від командування та офіцерського корпусу формації [43, s. 227–228]. Офіційно ж дати полкових свят були встановлені лише у 1927 р. наказом міністра військових справ. Свої полкові свята львівські підрозділи відзначали: 19-й полк піхоти – 1 червня, 26-й полк піхоти – 17 вересня, 40-й полк піхоти – 6 вересня, 14-й полк уланів язловецьких – 11 липня, 5-й полк легкої артилерії – 7 листопада, 6-й полк важкої артилерії – 21 квітня, 6-й полк авіації – 18 червня, 6-й медичний батальйон – 28 липня [13], 6-й танковий батальйон – 15 серпня [59, s. 155], 6-й дивізіон жандармерії – 12 січня [14, s. 50].

Зазвичай, у дні полкових свят проводилися різноманітні спортивні свята та покази, урочисті зібрання, вечори в офіцерських та сержантських клубах. На сторінках львівської преси збереглася

згадка про програму свята 6-го медичного батальйону. У 1923 р. серед рядового та сержантського складу підрозділу відбулися легкоатлетичні змагання та урочисте зібрання. Офіцерський корпус на честь свята військової частини у гарнізонному офіцерському клубі організував урочистий прийом з танцями [32].

До найяскравіших подій суспільного життя міжвоєнного Львова без сумніву відносяться бали та вечірки. У міжвоєнний період у польській державі проведення вечірок та балів притаманно так званому «вищому суспільству». Подібні заходи проводилися у відомих ресторанах та готелях міст Польщі. «Кожний із запрошених повинен був дотримуватися правил доброго виховання та бути відповідно одягненим. На балу чоловіки були зобов'язані носити білий жилет, білі рукавички та білу краватку. На вечірках – чорні жилетки або елегантський костюм» [48, s. 255]. Військові на урочистих заходах такого типу були зобов'язані носити парадну форму. «Там, де цивільні носили фраки або ж смокінги, офіцери були зобов'язані носити шасери («szasery», темносині штани з лампасами, які одягалися до вечірньої форми одягу – авт.) і лаковані черевики, на каблуку обкуті посрібленою смужкою. Наш «гальовий мундир» (офіційна назва – «мундир вечірній гарнізонний»), був, як на мене трохи дивний. Бо штани були темносиніми, а куртка кольору хакі. Тобто, половина одягу як на бал, а інша половина – як для поля. Піхота, кавалерія та більшість інших родів військ носили темносині штани, натомість легка, важка артилерія та сапери – темнозеленого «пляшкового» кольору... На шасерах офіцерів та підхорунжих були нашиті подвійні широкі лампаси кольору роду військ або ж кольору полку з випушкою посередині. Сержантський склад носив одинарні лампаси», – пригадує польський офіцер Г. Цидзік [11, s. 90–91].

Окрему нішу в проведенні балів займали військові бали, які проводилися великими військовими частинами – полками піхоти, кавалерії, артилерії тощо. Одним із найвідоміших військових балів не лише у Львові, а й усій польській державі, був бал 14-го полку уланів язловецьких. Починаючи з 1927 р., полк організовував бал 1 лютого, на день іменин президента. Зазвичай, бал організовувався у «Жоржі», найбільш презентаційному готелі міста або інших відомих готелях Львова. Наприкінці грудня командир полку розсилав запрошення, адресатами яких були львівські відомі особи, командувач округу корпусу та генерали, заслужені члени «родини язловецьких». Окреме запрошення отримував президент Речі Посполитої, який прислав на бал свого представника. Бал розпочинався о 22 год. У головній залі музичний супровід забезпечував полковий оркестр, у менших залах – цивільні [46, s. 56].

Перед балом приміщення готелю оздоблювалися у військовому стилі: прапорцями полку, шаблями, списами, кавалерійськими емблемами. З великих підвальних приміщень усувалися запаси продуктів харчування та напоїв. У них влаштовувалися аналоги військових стаєнь з яслами запашного сіна. Замість коней до стаєнь встановлювалися столики та атласні стільці. У яслах розставлялися металеві ємності з льодом та пляшками французького шампанського. Стайні оздоблювалися кольоровими світильниками. Цікавою традицією військового балу була заборона повторного танцю офіцера з певною дамою. Йшлося про те, щоб усі дами танцювали. Також існувала цілковита заборона вживання військовими алкоголю, окрім декількох тостів. Для контролю виконання цього наказу командир призначав двох офіцерів. Бал закінчувався над ранком. Біля 6 год. до готелю з'їжджалися полкові сани. Сани командира були запряжені білими кіньми, командирів ескадронів – карими. Усі сани були оздоблені дзвониками, дзвін яких розносився удосвіта Львовом, який ще спав [45].

Бал львівських уланів та особливості його перебігу пригадує Яніна Валєвська: «... Під звуки фанфар двох трубачів до зали увійшов командир полку, полковник Анжей Кунаховіч. За ним, ведучи за вузди, красивого, сивого коня, ішов ординарець. На коні розміщувалися два бічні кошики з букетиками троянд, як мені пригадується, жовтих. Полковник, обходячи залу, вручав ті букетики жінкам... В процесі забави, перед вальсом, чекала на учасників наступна, гідна кавалерійської фантазії, несподіванка. Під звуки фанфар до зали заїхала колісниця, яку тягнув гладіатор. На колісниці двоє дітей в білих туніках, з віночками на головах, роздавали котильони – один – жінці, другий – чоловіку («kotylon» – одна з двох однакових оздоб, які причеплювалися до одягу парам. – авт.). Забава полягала на тому, що ці прикраси прищеплювалися на видимому місці і особи, що мали однакові котильони – знаходили одне одного та об'єднувалися у пари... незважаючи на різницю у вигляді партнерів... Над усіма подібними маневрами господарював так званий тамада-король бального паркету... Він керував усім, що пов'язане з шампанським гумором учасників балу» [9].

Варто зауважити, що організація різноманітних вечорів та балів була поширеною практикою не лише у львівських військових частинах, а й серед військових навчальних закладів. Кадетський корпус, який позиціонував себе як елітна школа, запровадив щорічну традицію кадетського балу під назвою «Кадетське чаювання» («Herbatka kadeca»). Подібні заходи проводилися і в офіцерських школах. «Щорічний бал кадетів», незважаючи на сильну конкуренцію, мав

надзвичайний успіх. Школа підхорунжих реваншувалась та вислала делегацію, яка гостювала у нас на балу» [40].

Під час проведення балів були присутні офіцери корпусу зі своїми родинами, що служило гарним прикладом для підростаючого покоління. Ось як пригадує проведення балу колишній львівський кадет Дудзінський: «Цьогорічна «карнавальна забава» відбулася 18 лютого під скромною назвою «Кадетське чаювання з танцями». Звуки музики, що звучала у зі смаком прикрашених залах, не давала нікому відпочивати. Коли змучені музиканти складали інструменти – невтомна публіка з новим натхненням переходила до наступної зали. Під час перерв офіцерський корпус та кадетський комітет частували гостей в буфеті, який організували власним коштом. Танці б продовжились до ранку, якби не суворість пана коменданта, який о 24 год. дав розпорядження закінчити забаву» [41]. Окрім балу, щорічним звичаєм корпусу кадетів було проведення гумористичних вечорів. Вони відбувалися 5 грудня – у день Св. Миколая, у формі святкового концерту, на якому виступали кадети [42].

Важливу роль у культурному житті військовиків гарнізону відігравали офіцерські клуби («Касно офіцарські»). Вони були місцем, де концентрувалося позаслужбове життя військових. У настанові з функціонування офіцерських та сержантських клубів військових частин зазначена така мета їх функціонування: «Мають бути допоміжним засобом командирів військових частин у виховній роботі зі постійним складом, а також створити умови, що полегшують військову підготовку та освітню діяльність, одночасно розвиваючи товариське життя, надаючи культурні розваги постійному складу... За необхідності та наявності умов мусять забезпечувати функціонування їдалень чи буфетів, з метою надання військовослужбовцям постійного складу, зокрема неодруженим офіцерам та сержантам, здорового та недорогого харчування» [38, s. 169]. Дійсно, зважаючи на часом нелегкі матеріальні та побутові умови, у яких знаходилися військовики та їх родини, військові клуби були місцем, де вільно могли розвиватися культурні та приятельські відносини, зміцнювалася приязнь між військовослужбовцями, членами їх родин та цивільним суспільством.

Окрім власне харчування в їдальні офіцерського клубу в польському війську існувала традиція проведення спільних обідів. У 1921 р. залучення до них офіцерів-холостяків відбувалося навіть у наказовому порядку (наказом міністра військових справ) – задля «утримання єдності та співіснування офіцерського корпусу». Одружені офіцери мали обов'язок спільного обіду у офіцерському клубі щонайменше раз на місяць [30, s. 190]. У наступних роках така традиція утримувалася у більшості військових частин, а у деяких збереглася аж до 1939 р.

Офіцерські клуби у своїй діяльності керувалися відповідними статутами та підпорядковувалися командирів військової частини. Він призначав «президента» клубу з-посеред старших офіцерів та «господаря» з-поміж молодших. Незважаючи на те, що такі функції забирали досить багато часу, обіймати таку «посаду» вважалося доволі престижним [38, s. 173].

У Львові функціонували гарнізонний та полковий офіцерські клуби. Однак, фінансові та організаційні труднощі перешкодили створенню таких інституцій в усіх полках – вони існували лише у 19-у, 26-у полках піхоти та у 6-у полку важкої артилерії. Офіцери інших військових частин користувалися послугами гарнізонного офіцерського клубу, який розпочав свою діяльність 10 січня 1921 р. та розміщувався за адресою вул. Фредра, 1. У 1928 р., з нагоди 10-річного існування військової частини, відремонтовано та відкрито офіцерський клуб у 40-у полку піхоти, який з того часу перейняв функцію гарнізонного офіцерського клубу [15, s. 25]. Водночас, господарські проблеми змусили командування 6-го полку важкої артилерії у 1930 р. припинити функціонування офіцерського клубу – у його приміщеннях надалі розміщувалися лише їдальня та бібліотека [43, s. 140, 212–213]. Натомість на початку 30-х рр. минулого століття розпочав свою роботу офіцерський клуб у 6-у авіаційному полку на Скнилові. У книзі «Військове будівництво...» знаходимо згадку про офіцерський клуб, що розміщувався на вул. Яблоновських (тепер – вул. Ш. Руставеллі) в новому будинку фонду військового квартирування. Однак стверджувати про його повноцінне функціонування не можемо за відсутністю інших джерел, що підтверджують цей факт [10, s. 528, 551].

Окрім згаданого буфету чи їдальні при офіцерських клубах існували куточки книг та преси, які, з плином часу були доповнені радіоприймачами, окремі кімнати для ігор та зали для різноманітних заходів – балів, вечорів, прийомів, театральних вистав, концертів тощо. Польський офіцер Леон Бендковський, спогади якого знаходимо у праці П. Язвінського «Офіцери та джентльмени...», надав таку характеристику офіцерським клубам: «Місцем, у якому найчастіше проводили вільний час офіцери, був полковий клуб. Це був закритий чоловічий анклав, вхід до якого мали лише офіцери полку, звичайно, окрім різних урочистих заходів, коли приміщення клубу заповнювали запрошені гості. Як правило клуб складався з великої презентаційної зали, бібліотеки, кімнати для бриджу, часом було окреме приміщення для паління. При клубі розміщувався також полковий

музей. Родини військових не мали права користування послугами клубу, не кажучи вже про сторонніх осіб» [29, s. 135].

З плином часу, офіцерські клуби розширювали свою діяльність: при них функціонували їдальні, перукарні, часто організовувались бали, вечори танців, театральні постановки, концерти, спортивні турніри. Тут відбувалося прощання з родинами офіцерів, які закінчували службу. Також у приміщеннях клубів часто проводились службові наради, навчальні заняття, штабні навчання, воєнні ігри, лекції, бесіди, відбувався розгляд справ у офіцерських судах честі і т. ін. [38, s. 168–169].

Для сержантського складу військових частин за можливості також створювалися сержантські клуби з подібними функціями. В середині 1920-х рр. у Львові вони існували у 19-у та 26-у полках піхоти [43, s. 140, 212–213].

Важливою структурою культурного життя військових Львівського гарнізону були осередок офіцерів («Ognisko oficerów») та осередок сержантів («Ognisko podoficerów»). Осередок офіцерів був заснований ще у 1920 р., часто діяв спільно з офіцерським клубом за тією ж адресою – на вул. Фредра, 1. 29 грудня 1924 р. осередок офіцерів був об'єднаний із львівськими «Товариством військових знань», військово-спортивним клубом та фехтувально-стрілецьким клубом. У результаті такого об'єднання повстав осередок офіцерів Львівського гарнізону [43, s. 154].

Осередок сержантів Львівського гарнізону був заснований 18 жовтня 1924 р. Метою його діяльності було поширення загальних та військових знань, організація та розвиток товариського та культурного життя, підвищення патріотичного духу та моральних сил, інтенсивний вплив на зміцнення військової дисципліни та почуття військової честі, пропагування та заняття спортом, надання допомоги військовослужбовцям із фонду самопомоги. Приміщення осередку сержантів знаходились в так званих «казармах Гвардії» на вулиці Курковій (тепер – Лисенка, 12). До них входила зала на проведення масових заходів – концертів, зібрань, лекцій і т. ін., а також кімнати, які виконували функції бібліотеки, більярду та буфету [47, s. 46].

При осередку сержантів активно діяли гуртки театральної самодіяльності та музичний, шаховий клуб, хор, фонд самопомоги. Також при осередку часто організовувалися різноманітні освітні та спортивні курси: курс науки про Польщу, любителів сценічного мистецтва, плавання, лижний, водіїв автомобілів, крою та шиття, моди (для дружин сержантів), відбувалися лекції з різних галузей знань, проводилися урочистості з нагоди державних, релігійних та військових свят, забави, театральні покази, концерти і т. ін. Про інтенсивність роботи осередку свідчать такі результати його діяльності: упродовж 1924–1928 рр. гурток театральної самодіяльності виконав 27 різних вистав, музичний гурток та хор – 14 концертів, шаховий гурток – провів триразові змагання на кубок осередку. При осередку існувала власна бібліотека, яка у 1928 р. нараховувала 573 найменування, а 130 її читачів позичили близько 2000 найменувань. Всього до складу сержантського осередку Львівського гарнізону у зазначеному вище році входило 706 сержантів [47, s. 48]. Окрім гарнізонного подібні сержантські осередки діяли у більшості полків та окремих військових частин міста.

Для забезпечення освітньо-культурних потреб сержантського та рядового складу львівських підрозділів планувалося збудувати окремий будинок – «Дім військовика» («Dom żołnierza»). Будівництво таких установ було загальнодержавною програмою, вони були збудовані у багатьох великих гарнізонах держави. У Львові з цією метою був створений спеціальний комітет, перше засідання якого відбулося у 23 травня 1928 р. [17]. На початку 30-х рр. ХХ ст. був затверджений проект будівництва Дому, роботи тривали у 1934 р., однак в наступному були призупинені, а сам будинок так і незакінченим. Він був добудований уже в радянський час, на сьогодні у ньому, за адресою пл. Петрушевича, 2 знаходиться Палац естетичного виховання учнівської молоді.

Що стосується гарнізонного офіцерського клубу, то він, окрім проведення заходів військовиками гарнізону, був одним із майданчиків проведення міських культурних подій. Тут відбувалися концерти, вечори, виступи і т. ін. Для прикладу, у червні 1926 р. – цикл концертів львівських академічних хорів, у 1927 році – вечір пісні та щастя, організований батьківським гуртком львівської гімназії № 10 тощо [60].

Аналізуючи культурне життя міжвоєнного Львова, варто звернути увагу на участь військовиків у формах масової культури того часу. Однією з таких було кіно. У 20-х рр. ХХ ст. німе, а починаючи з 30-х років ХХ ст. – зі звуком – воно викликало величезний інтерес у населення Львова. Кількість львівських кінотеатрів стрімко збільшувалася – у 1926 р. у місті функціонувало 11 кінотеатрів, у 1930 р. – 12, у 1936 р. – 21, у 1938 р. – 23. На тисячу мешканців Львова припадало 35 посадкових місць у кінотеатрах. За цим показником місто поступалося лише Кракову, де кількість місць досягала 40 [44, s. 162].

Одним із активnodіючих кінотеатрів міста був гарнізонний кінотеатр, який часто називали «світловим театром» («teatr świetlny»). Його урочисте відкриття відбулося 30 травня 1923 р. за фінансової допомоги польського білого хреста та «Товариства народної школи». Театр

розміщувався за адресою вул. Куркова, 12 (тепер – вул. Лисенка). Він диспонував залом для показів фільмів місткістю 270 осіб. Демонстрація фільмів супроводжувалася виступами військових оркестрів гарнізону. З послуг кінотеатру користали військовики міста, їх родини та пересічні мешканці. Упродовж 1923–1928 рр. кінотеатр відвідали понад 300 тис. осіб, й ньому проведена демонстрація 1227 кінострічок. У 20-х рр. минулого століття установа була бездефіцитною та не потребувала зовнішнього фінансування. Ціни на квитки коливалися у межах 10–60 грошів. Важливо, що прибуток кінотеатру спрямовувався не лише на потреби утримання та оновлення необхідної апаратури та матеріальної бази кінотеатру, а й на потреби освітньої діяльності, що здійснювалась у гарнізоні – закупівлю книг до районної та солдатських бібліотек, організацію курсів примусового навчання військовослужбовців і т. ін. [47, s. 44–45].

Кіно було доступним і для учнів кадетського корпусу. Тут перегляд кінофільмів відбувався регулярно та був не лише одним із елементів дозвілля, а виховним засобом. Перший кіноапарат з'явився у навчальному закладі у 1925 р., з часом його замінено на сучасніший. Стрічки релігійного, розважального та наукового характеру демонструвалися чотири рази на місяць. Колишній львівський кадет Є. Подоновський пригадує: «У корпусі ми мали власний кінотеатр у якому щотижня показували кінофільми, які пройшли попередню цензуру капелана корпусу... До сьогодні пам'ятаю такі стрічки як «Quo vadis», «W cieniu krzyża», «Ty, co w ostrej świesisz Bramie», а також цілу низку пригодницьких фільмів, комедій і навіть вестернів» [54, s. 172]. Пригадує перегляд кінострічок й інший колишній кадет З. Т.: «Можемо все частіше і частіше оглядати нові картини... Музика оркестру, що супроводжує перегляд, не відрізняється різноманіттям... Це не завжди відповідає подіям на екрані, але сприяє естетичному задоволенню слухачів [42, s. 17].

Іншим засобом масової культури міжвоєнного Львова було радіо. Як відомо, офіційною датою початку радіофонії в міжвоєнній польській державі вважається 18 квітня 1926 р. Це була дата першого ефіру варшавської радіостанції. Натомість радіостанція у Львові розпочала свою діяльність у 1930 р. Поступово збільшуючи потужність свого сигналу вона стала другою за його потужністю у передвоєнній Польщі, поступаючись лише радіостанції в Барановичах.

Активна радіофонізація у підрозділах польського війська відбувалась у другій половині 1930-х рр. Приймачі встановлювалися в офіцерських, сержантських клубах та солдатських світлицях. За допомогою них не лише здійснювалося прослуховування радіопрограм, але й проведення виховних бесід. Зазвичай, таку бесіду, для рядового складу полку проводив спеціально підготовлений офіцер [56, s. 413]. Істотного прогресу у застосуванні радіо досягнув корпус кадетів, у якому функціонувала власна радіостанція, яка одночасно була потужним виховним чинником. Електротехнічний гурток, який існував у корпусі, активно співпрацював з львівським клубом короткохвильовців, фахівці якого сприяли розвитку кадетської радіостанції, вчили кадетів користуванню апаратурою. Члени гуртка також були членами секції цього клубу. Варто зазначити, що кадетську радіостанцію обслуговували виключно кадати. З 10 листопада 1931 р. вона розпочала здійснювати щоденні передачі. Творцями та виконавцями програм були члени історично-літературного гуртка корпусу. У 1933 р. щоденний ефір тривав упродовж 1 години 30 хвилин. У будні – в обідній час, з 14.00, у вихідні розпочинався о 10.00 год. У тому ж році радіостанція корпусу кадетів отримала ліцензію Міністерства пошт і телеграфів, її програма друкувалась у польському тижневику «Радіо». Послугами кадетської радіостанції активно користався відділ освіти Львівського округу освіти, передаючи свої тижневі оголошення, лекції, програми.

Слід зауважити, що радіостанція була тим засобом, за допомогою якого кадати ангажувалися у життя корпусу, яка розвивала та підживлювала ідеї кадетського середовища. Задля планування програми радіотрансляцій, починаючи з 1936 р., діяла спеціальна програмна комісія, яка складалася з 3–4 кадетів старших курсів. Програма створювалась у взаємодії з кадатами інших гуртків корпусу, отримуючи від них необхідну інформацію та організовуючи передачі з їх членами на різні теми кадетського життя [31, s. 95].

Важливим аспектом культурного життя львівських військовиків було функціонування аматорських військових театрів. Військова влада вбачала у них не лише засіб доступу до культури, але й потужних виховний та освітній чинник. «Мета функціонування такого театру є передусім виховною. Він повинен вчити чистої та красивої мови, правильного декламування, естетики рухів, має знайомити військовослужбовця з культурою та літературою народу, тим самим формуючи його з патріотичної, естетичної та етичної точки зору», – йшлося в інструкції для військових театрів з 1922 р. [12]. У ній також наголошувалося на важливості участі у власне процесі підготовки до вистав, як до головного чинника навчання та виховання військовослужбовців. Основною категорією, що залучалася до участі у військових театрах були сержанти та члени їх родин, одночасно наголошувалося на якнайширшому залученні рядового складу. Публічні виступи таких театрів були заборонені. Вистави відбувались у військових частинах або ж гарнізонних клубах.

Командир частини міг встановлювати ціни на квитки, однак лише за умови, що ці кошти підуть на удосконалення самого театру або ж на освітні цілі підрозділу [55, s. 134–135].

Дбаючи про належне «патріотичне» виховання, військова влада у 1922 р. затвердила тимчасовий репертуар для військових театрів, у якому був наведений перелік творів, які пропонуються до виконання, творів, виконання яких допускається та таких, що заборонені для показів у військових театрах. До першої групи увійшли дев'ять авторів – класиків польської літератури серед яких Фредро, Виспянський, Словацький, Міцкевич та ін. Друга група складалася із понад ста праць 67-и авторів. Це була переважно польська класика, а також твори, які були присвячені польським військовим та національним традиціям. Під цілковитою заборонаю до показів у військових театрах опинилися твори іноземної літератури, окрім таких, що мали цивілізаційне значення, як наприклад твори Гете, Мольєра, Шекспіра, Шиллера та ін. [55, s. 134–135].

У Львові гарнізонний військовий театр функціонував вже у 1921 р., про що свідчить його фінансування із бюджету Міністерства військових справ. Він також здійснював інструкторсько-методичні функції щодо інших військових театрів, які перебували у процесі формування. До 1923 р. у військових частинах Львова вдалося організувати 8 військових театрів, якими поставлено та виконано 72 театральні постановки. Однак у 1928 р., через складні фінансові умови, кількість таких театрів зменшилась до 3 [47, s. 48]. До таких, що досягли непоганого рівня вистав у 1920-х рр. відносилися театр 6-го медичного батальйону, театральна група 40-го полку піхоти, артистична група 5-го полку польової артилерії [43, s. 155].

Отже, підрозділи львівського гарнізону здійснювали значний вплив на культурне життя міста. Це виражалося в їх участі у різноманітних заходах культурного характеру: військових парадах, релігійних святах, концертах, балах, вечорах і т.п. Деякі з культурних заходів, що організовувалися військовиками, були відомі на теренах цілої держави, висвітлювалися у загальнопольських засобах масової інформації. Військові традиції гарнізону мали спільні риси як для польського війська, так і носили місцевий характер, базувалися на історичних подіях та підкреслювали важливість міста для тогочасної польської держави. Важливими культурними інституціями міста були військові осередки та клуби, які об'єднували не лише військовослужбовців, але й населення міста. У гарнізоні активно функціонували військовий кінотеатр, аматорські театри військових частин, використовувалося радіо.

Список використаних джерел

1. Боньковська О. Театральне мистецтво на західноукраїнських землях у 1918–1939 роках // Студії мистецтвознавчі. 2008. № 2. С. 27–48.
2. Вей О. Ю. Українська греко-католицька преса Галичини міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.) // Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації. 2013. № 2. С. 65–69.
3. Гершевська Б. Джерела з історії кіно у Східній Галичині у 1896–1939 рр. // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Серія «Історичні науки». 2010. № 22. С. 59–64.
4. Завгородня Т. Діяльність педагогічних ліцеїв у Галичині (30-і рр. ХХ ст.) // Кременецький ліцей у контексті розвитку освіти, науки та культури на Волині в першій третині ХХ ст.: зб. наук. пр. Тернопіль, 2009. С. 32–41.
5. Семчишин М. Галичина п'ємонт української культури в роках 1920–1939. Шкільництво – наука – освіта в Галичині. Українське мистецтво Галичини і його творці. Музичне і театральне життя Галичини // Тисяча років української культури: Історичний огляд культурного процесу. 2-е вид. Київ, 1993. С. 481–520.
6. Сніцарчук Л. Динаміка розвитку української преси міжвоєнної Галичини // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики НАН України. Львів, 2009. Вип. 1(17). С. 26–53.
7. Ступарик Б. Розвиток шкільництва Галичини (1772–1939 рр.). Івано-Франківськ, Прикарпатський університет ім. В. Стефаника. 1995. 494 с.
8. Щербяк Ю. Особливості навчально-виховного процесу в ліцеях Галичини (30-і рр. ХХ ст.) // Кременецький ліцей у контексті розвитку освіти, науки та культури на Волині в першій третині ХХ ст.: зб. наук. пр. Тернопіль, 2009. С. 98–100.
9. Vale Kawaleryjskie. URL: <http://www.ulanijazlowieccy.pl/index.php?categoryid=15> (дата звернення: 19.01.2017).
10. Budownictwo wojskowe, 1918–1935: Praca zbiorowa oficerów i urzędników Ministerstwa spraw wojskowych. T. 1, Historia. Przepisy. Zasady. Normy. Warszawa, Departament budownictwa Ministerstwa spraw wojskowych. 1936. 574 s.
11. Cydzik G. Ułani, ułani. Warszawa, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej. 1983. 103 s.
12. Dziennik Rozkazów Ministerstwa Spraw Wojskowych nr 49 z 12 grudnia 1922 r. poz. 682.
13. Dziennik Rozkazów Ministerstwa Spraw Wojskowych nr 16 z 19 maja 1927 r. poz. 174.
14. Dziennik Rozkazów Ministerstwa Spraw Wojskowych nr 5 z 17 lutego 1928 r. poz. 46.
15. Dziesięciolecie wojsk VI. Okręgu korpusu. Leopoldis, Nakł. Dowództwa okręgu korpusu nr. VI, 1928, 79 s.
16. Gazeta Lwowska, 13 listopada 1934 r. Nr. 268. S. 3.
17. Gazeta Lwowska, 24 maja 1928 r. Nr. 118. S. 3.
18. Gazeta Lwowska, 5 maja 1931 r. Nr. 103. S. 2.
19. Gazeta Lwowska, 5 maja 1925 r. Nr. 102. S. 2.
20. Gazeta Lwowska, 5 maja 1926 r. Nr. 100. S. 1.
21. Gazeta Lwowska, 5 maja 1927 r. Nr. 102. S. 1.
22. Gazeta Lwowska, 5 maja 1928 r. Nr. 103. S. 3.
23. Gazeta Lwowska, 5 maja 1929 r. Nr. 103. S. 5.
24. Gazeta Lwowska, 5 maja 1933 r. Nr. 122. S. 1.
25. Gazeta Lwowska, 5 maja 1934 r. Nr. 110. S. 3.
26. Gazeta Lwowska, 6 maja 1924 r. Nr. 104. S. 1.
27. Hujda W. Zarys historii wojennej 19-go Pułk Piechoty «Odsieczy Lwowa». Warszawa, Zakłady Graficzne «Polska Zjednoczona». 1928. 34 s.
28. Instrukcja o pracy oświatowo-kulturalnej i wychowawczej w wojsku. Warszawa. 1931. 36 s.
29. Jaźwiński P. Oficerowie i dżeltenmeni. Życie prywatne i służbowe kawalerzystów Drugiej Rzeczypospolitej. Warszawa, Instytut Wydawniczy Erica. 2011. 376 s.
30. Karwat J. Z żołnierskiego kotła i w kasynie oficerskim. Kronika miasta Poznania. 2003. № 4. S. 188–199.
31. Księga

pamiętkowa dwudziestolecia Korpusu Kadetów Nr.1 Marszałka Józefa Piłsudskiego we Lwowie (1918–1938). Część ogólna. Lwów, nakładem Korpusu Kadetów Nr.1. 1939. 140 s. 32. Kurier Lwowski, 11 listopada 1923 r. Nr 265. S.5. 33. Kurier Lwowski, 16 sierpnia 1923 r. Nr 192. S.4. 34. Kurier Lwowski, 18 sierpnia 1924 r. Nr 189. S.2. 35. Kurier Lwowski, 18 sierpnia 1926 r. Nr 189. S.3. 36. Kurier Lwowski, 19 sierpnia 1925 r. Nr 192. S.3. 37. Kurier Lwowski, 6 maja 1924 r. Nr. 103. S.1. 38. Kusiak F. Życie codzienne oficerów Drugiej Rzeczypospolitej. Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy. 1992. 300 s. 39. Odziemkowski J. Armia i społeczeństwo w II Rzeczypospolitej. Warszawa, Bellona. 1996. 206 s. 40. Orleża: czasopismo młodzieży Korpusu Kadetów nr 1 we Lwowie. Korpus kadetów № 1. Lwów, 1931. № 1. S. 32. 41. Orleża: czasopismo młodzieży Korpusu Kadetów nr 1 we Lwowie. Korpus kadetów № 1. Lwów, 1928. № 1. S. 18. 42. Orleża: czasopismo młodzieży Korpusu Kadetów nr 1 we Lwowie. Korpus kadetów № 1. Lwów, 1928. № 4. S. 16. 43. Ostanek A. VI Lwowski Okręg Korpusu w dziejach wojskowości polskiej w latach 1921–1939. Warszawa, Wydawnictwo Neriton. 2013. 480 s. 44. Ostanek A. Życie kulturalne i szkolnictwo polskie we Lwowie w latach 1921–1939. Szkice Podlaskie. № 17–18, 2009–2010. S. 155–173. 45. Paczkowski L. Bal nad balami. Niedziela Ogólnopolska. Nr 3. 2000, URL: <http://www.niedziela.pl/artukul/63782/nd/Bal-nad-balami> (data звернення: 20.03.2017). 46. Polak B. 14 pułk ułanów Jazłowieckich: 1918–1945: (zarys dziejów). Koszalin, Wydaw. Uczelniane Wyższej Szkoły Inżynierskiej. 1994. 203 s. 47. Przez oświatę do potęgi państwa polskiego! W 10-lecie wskrzeszenia państwa polskiego i dla upamiętnienia I. Okręgowej wystawy szkolnej we Lwowie w roku 1928. Lwów, Nakładem Referatu Oświatowego garnizonu Lwów. 1928. 52 s. 48. Rozciszewski M. Zwyczaje towarzyskie. Podręcznik praktyczny dla pań i panów. Wypróbowane wskazówki zgodnego pożycia z ludźmi w stosunkach poufnych i ceremonialnych oraz przystojnego zachowania się w domu, w salonie, w teatrze, w sklepie, na ulicy itp. Dobry ton w wojsku i na urzędzie; obowiązki obywatelskie młodzieży płci obojczy; dobry ton w związkach i stowarzyszeniach, w rodzinie i wśród obcych, w biedzie i w dostatku. Warszawa, Biblioteka Dział Naukowych. 1928. 255 s. 49. Rozkaz dzienny Nr 126 «Święto Żołnierza i doroczny przegląd załogi w dniu 15 sierpnia» URL: <http://caw.wp.mil.pl/pl/107.html> (data звернення: 20.03.2017 p.). 50. Słowo Polskie, 4 maja 1933 r. Nr 121. S. 6. 51. Stawecki P. Polityka wojskowa Polski 1921–1926. Warszawa, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej. 1981. 357 s. 52. Wojciechowski J. S. 26 Pułk Piechoty. Pruszków, Oficyna Wydawnicza Ajaks. 2012. 44 s. 53. Wojciechowski J. S. 40 Pułk Piechoty «Dzieci Lwowskich». Pruszków, Ajaks. 2007. 52 s. 54. Wspomnienia i życiorysy kadetów II Rzeczypospolitej. T. 2. Rawicz, GRAMMA. 200 s. 55. Wyszczelski L. Oświata, propaganda, kultura w Wojsku Polskim w latach 1918–1945. Warszawa, Neriton. 2004. 318 s. 56. Wyszczelski L. W obliczu wojny. Wojsko Polskie. 1935–1939. Warszawa, Neriton. 2008. 558 s. 57. Zarzycki P. 5 Lwowski Pułk Artylerii Lekkiej. Pruszków, Ajaks, 1996, 44 s. 58. Zarzycki P. 6 Pułk Artylerii Ciężkiej «Obronców Lwowa». Pruszków, Ajaks. 1997. 36 s. 59. Żebrowski Marian. Zarys historii polskiej broni pancernej 1918–1947. Londyn: Zarząd Zrzeszenia Kół Oddziałowych Broni Pancernych, 1971. S. 155–60. Życie muzyczne. Almanach Lwowski «Ateneum». Lwów, Drukiem A. Gojawiczyńskiego, 1928. S. 202–232. URL: <http://www.lwow.com.pl/almanach/muzyka1928.html> (data звернення: 20.04.2017)

References

- Bon'kova'ska O. Teatral'ne mystetstvo na zakhidnoukrayins'kykh zemlyakh u 1918–1939 rokakh [Performing arts in Western Ukraine in 1918–1939 years]. *Studiya mystetstvoznavchi*. 2008. Vol. 2. pp. 27–48.
- Vey O.Yu. Ukrayins'ka hreko-katolyts'ka presa Halychyny mizhvoyennoho periodu (1918–1939 rr.) [Ukrainian Greek Catholic press of Galichina published during interwar period (1918–1939)]. *Derzhava ta rehiony*. Seriya: Sotsial'ni komunikatsiyi. 2013. Vol. 2. pp. 65–69.
- Gyrshevs'ka B. Dzherela z istoriyi kino u Skhidniy Halychyni u 1896–1939 rr [Sources of the cinema history in Eastern Galichina in 1896–1939]. *Naukovyy visnyk Volyns'koho natsional'noho universytetu im. Lesi Ukrayinky*. Seriya «Istorychni nauky». 2010. Vol. 22. pp. 59–64.
- Zavhorodnya T. Diyal'nist' pedahohichnykh litseyiv u Halychyni (30-i rr. XX st.) [Pedagogical schools activity in Galichina (30-ies of XX century)]. *Kremenets'kyy litsey u konteksti rozvytku osvity, nauky ta kul'tury na Volyni v pershiy tretyni XX st.: zb. nauk. pr. Ternopil'*, 2009. pp. 32–41.
- Semchyshyn M. Halychyna pyemontom ukrayins'koyi kul'tury v rokakh 1920–1939 [Galichina as a Piedmont of Ukrainian culture in 1920–1939]. *Shkil'nytstvo – nauka – osvita v Halychyni*. *Ukrayins'ke mystetstvo Halychyny i yoho tvortsy*. *Muzychne i teatral'ne zhyttya Halychyny*. *Tysyacha rokiv ukrayins'koyi kul'tury: Istorychnyy ohlyad kul'turnoho protsesu*. 2 edition. Kyiv, 1993. pp. 481–520.
- Snitsarchuk L. Dynamika rozvytku ukrayins'koyi presy mizhvoyennoyi Halychyny [The development dynamics of the Ukrainian press of interwar Galichina]. *Zbirnyk prats' Naukovo-doslidnoho tsentru periodyky NAN Ukrayiny*. L'viv, 2009. Vol. 1(17). pp. 26–53.
- Stuparyk B. Rozvytok shkil'nytstva Halychyny (1772–1939 rr.). [Development of school system in Galichina (1772–1939)]. *Ivano-Frankivs'k*. 1995. *Prykarpats'kyy universytet im. V. Stefanyka*. 494 p.
- Scherbyak Yu. Osoblyvosti navchal'no-vykhovnoho protsesu v litseyakh Halychyny (30-i rr. XX st.) [Features of the educational process at Galichina high schools in (30-ies years of XX century)]. *Kremenets'kyy litsey u konteksti rozvytku osvity, nauky ta kul'tury na Volyni v pershiy tretyni XX st.: zb. nauk. pr. Ternopil'*, 2009. pp. 98–100.
- Bale Kawaleryjskie. URL: <http://www.ulanijazlowieccy.pl/index.php?categoryid=15> (Last accessed: 19.01.2017).
- Budownictwo wojskowe, 1918–1935: Praca zbiorowa oficerów i urzędników Ministerstwa spraw wojskowych. T. 1, Historia. Przepisy. Zasady. Normy. Warszawa, Departament budownictwa Ministerstwa spraw wojskowych. 1936. 574 s.
- Cydzik G. Ułani, ułani. Warszawa, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej. 1983. 103 s.
- Dziennik Rozkazów Ministerstwa Spraw Wojskowych nr 16 z 19 maja 1927 r. poz. 174.
- Dziennik Rozkazów Ministerstwa Spraw Wojskowych nr 5 z 17 lutego 1928 r. poz. 46.
- Dziesięciolecie wojsk VI. Okręgu korpusu. Leopoldis, Nakł. Dowództwa okręgu korpusu nr. VI, 1928, 79 s.

16. Gazeta Lwowska, 13 listopada 1934 r. Nr. 268. S. 3. 17. Gazeta Lwowska, 24 maja 1928 r. Nr 118. S. 3. 18. Gazeta Lwowska, 5 maja 1931 r. Nr. 103. S.2. 19. Gazeta Lwowska, 5 maja 1925 r. Nr. 102. S. 2. 20. Gazeta Lwowska, 5 maja 1926 r. Nr. 100. S. 1. 21. Gazeta Lwowska, 5 maja 1927 r. Nr. 102. S. 1. 22. Gazeta Lwowska, 5 maja 1928 r. Nr. 103. S. 3. 23. Gazeta Lwowska, 5 maja 1929 r. Nr. 103. S.5. 24. Gazeta Lwowska, 5 maja 1933 r. Nr. 122. S. 1. 25. Gazeta Lwowska, 5 maja 1934 r. Nr. 110. S.3. 26. Gazeta Lwowska, 6 maja 1924 r. Nr. 104. S. 1. 27. Hujda W. Zarys historii wojennej 19-go Pułk Piechoty «Odsieczy Lwowa». Warszawa, Zakłady Graficzne «Polska Zjednoczona». 1928. 34 s. 28. Instrukcja o pracy oświatowo-kulturalnej i wychowawczej w wojsku. Warszawa. 1931. 36 s. 29. Jaźwiński P. Oficerowie i dżeltenmeni. Życie prywatne i służbowe kawalerzystów Drugiej Rzeczypospolitej. Warszawa, Instytut Wydawniczy Erica. 2011. 376 s. 30. Karwat J. Z żołnierskiego kotła i w kasynie oficerskim. Kronika miasta Poznania. 2003. № 4. S. 188–199. 31. Księga pamiątkowa dwudziestolecia Korpusu Kadetów Nr.1 Marszałka Józefa Piłsudskiego we Lwowie (1918–1938). Część ogólna. Lwów, nakładem Korpusu Kadetów Nr.1. 1939. 140 s. 32. Kurier Lwowski, 11 listopada 1923 r. Nr 265. S.5. 33. Kurier Lwowski, 16 sierpnia 1923 r. Nr 192. S.4. 34. Kurier Lwowski, 18 sierpnia 1924 r. Nr 189. S.2. 35. Kurier Lwowski, 18 sierpnia 1926 r. Nr 189. S.3. 36. Kurier Lwowski, 19 sierpnia 1925 r. Nr 192. S.3. 37. Kurier Lwowski, 6 maja 1924 r. Nr. 103. S.1. 38. Kusiak F. Życie codzienne oficerów Drugiej Rzeczypospolitej. Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy. 1992. 300 s. 39. Odziemkowski J. Armia i społeczeństwo w II Rzeczypospolitej. Warszawa, Bellona. 1996. 206 s. 40. Orłęta: czasopismo młodzieży Korpusu Kadetów nr 1 we Lwowie. Korpus kadetów № 1. Lwów, 1931. № 1. S. 32. 41. Orłęta: czasopismo młodzieży Korpusu Kadetów nr 1 we Lwowie. Korpus kadetów № 1. Lwów, 1928. № 1. S. 18. 42. Orłęta: czasopismo młodzieży Korpusu Kadetów nr 1 we Lwowie. Korpus kadetów № 1. Lwów, 1928. № 4. S. 16. 43. Ostanek A. VI Lwowski Okręg Korpusu w dziejach wojskowości polskiej w latach 1921–1939. Warszawa, Wydawnictwo Neriton. 2013. 480 s. 44. Ostanek A. Życie kulturalne i szkolnictwo polskie we Lwowie w latach 1921–1939. Szkice Podlaskie. № 17–18, 2009–2010. S. 155–173. 45. Paczkowski L. Bal nad balami. Niedziela Ogólnopolska. Nr 3. 2000, URL: <http://www.niedziela.pl/artykul/63782/nd/Bal-nad-balami> (Last accessed: 20.03.2017). 46. Polak B. 14 pułk ułanów Jazłowieckich: 1918–1945: (zarys dziejów). Koszalin, Wydaw. Uczelniane Wyższej Szkoły Inżynierskiej. 1994. 203 s. 47. Przez oświatę do potęgi państwa polskiego! W 10-lecie wskrzeszenia państwa polskiego i dla upamiętnienia I. Okręgowej wystawy szkolnej we Lwowie w roku 1928. Lwów, Nakładem Referatu Oświatowego garnizonu Lwów. 1928. 52 s. 48. Rozciszewski M. Zwyczaje towarzyskie. Podręcznik praktyczny dla pań i panów. Wypróbowane wskazówki zgodnego pożycia z ludźmi w stosunkach poufnych i ceremonialnych oraz przystojnego zachowania się w domu, w salonie, w teatrze, w sklepie, na ulicy itp. Dobry ton w wojsku i na urzędzie; obowiązki obywatelskie młodzieży płci obojczy; dobry ton w związkach i stowarzyszeniach, w rodzinie i wśród obcych, w biedzie i w dostatku. Warszawa, Biblioteka Dział Naukowych. 1928. 255 s. 49. Rozkaz dzienny Nr 126 «Święto Żołnierza i doroczny przegląd załogi w dniu 15 sierpnia» URL: <http://caw.wp.mil.pl/pl/107.html> (Last accessed: 20.03.2017 p.). 50. Słowo Polskie, 4 maja 1933 r. Nr 121. S. 6. 51. Stawecki P. Polityka wojskowa Polski 1921–1926. Warszawa, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej. 1981. 357 s. 52. Wojciechowski J. S. 26 Pułk Piechoty. Pruszków, Oficyna Wydawnicza Ajaks. 2012. 44 s. 53. Wojciechowski J. S. 40 Pułk Piechoty «Dzieci Lwowskich». Pruszków, Ajaks. 2007. 52 s. 54. Wspomnienia i życiorysy kadetów II Rzeczypospolitej. T. 2. Rawicz, GRAMMA. 200 s. 55. Wyszczelski L. Oświata, propaganda, kultura w Wojsku Polskim w latach 1918–1945. Warszawa, Neriton. 2004. 318 s. 56. Wyszczelski L. W obliczu wojny. Wojsko Polskie. 1935–1939. Warszawa, Neriton. 2008. 558 s. 57. Zarzycki P. 5 Lwowski Pułk Artylerii Lekkiej. Pruszków, Ajaks, 1996, 44 s. 58. Zarzycki P. 6 Pułk Artylerii Ciężkiej «Obronców Lwowa». Pruszków, Ajaks. 1997. 36 s. 59. Żebrowski Marian. Zarys historii polskiej broni pancerniej 1918–1947. Londyn: Zarząd Zrzeszenia Kół Oddziałowych Broni Pancernych, 1971. S. 155. 60. Życie muzyczne. Almanach Lwowski «Ateneum». Lwów, Drukiem A. Gojawiczyńskiego, 1928. S. 202–232. URL: <http://www.lwow.com.pl/almanach/muzyka1928.html> (Last accessed: 20.04.2017)

Андрей Щеглов

КУЛЬТУРНАЯ ЖИЗНЬ ЛЬВОВСКОГО ГАРНИЗОНА И ЕГО ВОЕННЫЕ ТРАДИЦИИ (1921–1939 ГГ.)

В статье исследованы вопросы участия военнослужащих межвоенного Львова в культурной жизни города. Выделены и описаны характерные особенности празднования государственных и военных праздников в гарнизоне, при этом особое внимание обращается на проведение военных парадов и роли военных оркестров в общегородских торжествах. Также освещается роль львовских военных частей и корпуса кадетов в проведении балов и вечеринок. Особое внимание уделено функционированию культурных институций города – офицерских и сержантских центров, клубов. Анализируется влияние военных на развитие массовой культуры Львова: кино, радио, театральной жизни. Доказывается значительное влияние воинских частей гарнизона на активность культурной жизни города.

Ключевые слова: Львовский гарнизон, культура, культурная жизнь, военный гарнизон, военные традиции.

Andrii Shehehlov

LVIV GARRISON CULTURAL LIFE AND ITS MILITARY TRADITIONS (1921–1939)

The participation of military in the cultural life of interwar Lviv is explored in the article. Singled out and described characteristics of state and military holidays celebrations in the garrison, special attention is paid to the military parades providing and military orchestras role in the citywide celebrations.

Author also shows role of Lviv military units and Cadet Corps in carrying out balls and parties. Special attention is devoted to the functioning of military cultural institutions of the city – the officer and non-commissioned officer associations and clubs. The influence of the military on mass culture development of the city: cinema, radio, theater life is analyzed. Significant impact of garrison units on enhancing the cultural life of the city is proved.

Key words: Lviv garrison, culture, cultural life, military garrison, military tradition.

УДК 94(477)

Вікторія Гуменюк

ЖИТЛОВО-ПОБУТОВІ УМОВИ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ПІВДНЯ УКРАЇНИ (1920–1930-І РР.)

У статті розкрито проблему житлово-побутових умов етноспільнот Півдня України в 20–30-х рр. ХХ ст. Виявлено кліматичні та економічні чинники, що впливали на вибір будівельних матеріалів, особливості спорудження житлових та господарських будівель представниками окремих національних меншин досліджуваного регіону. Охарактеризовано типи житла, у якому мешкали німці, греки, болгари, євреї. Досліджено планування будинків, їх інтер'єр та функціональність. Звернено увагу на розповсюдження у середовищі національних меншин спільних елементів житла та використання під час його зведення схожих технік будівництва. Розглядається санітарно-гігієнічний стан помешкань. Розвивається думка, що обрання конструкції будинку залежало не лише від особливостей традиції житлового будівництва у середовищі етноспільнот, а й від майнового стану та соціального статусу його власників. З'ясовується вплив пов'язаних із колективізацією соціально-економічних процесів на трансформацію історичних типів житла.

Ключові слова: національні меншини, подвір'я, житло, інтер'єр, південь України.

Житло було найважливішою частиною поселенського середовища, його соціально-побутової сфери, від якої залежало здоров'я, побут, відпочинок та дозвілля його мешканців. Процес розвитку житла мав власні особливості у середовищі різних національних меншин півдня України упродовж 20–30-х рр. ХХ ст. і залежав від зміни соціальних та економічних умов існування.

Перші спроби характеристики житлових умов представників окремих національних меншин України упродовж міжвоєнного періоду здійснили безпосередні очевидці існуючої ситуації. Праці цього часу мали етнографічне спрямування або були написані у вигляді подорожніх нотаток, що мали ознайомити оточуючих із буденністю єврейських та болгарських колоністів [4; 9; 11]. Аналіз якісних характеристик помешкання, інформацію, що стосувалася розподілу житлового простору в болгарських, грецьких та німецьких сім'ях, опис їх будинків містять праці сучасних українських істориків, які досліджують минуле етноспільнот [6; 7; 8; 19; 20; 21]. Питання стану житлового фонду в УСРР розкриті у наукових розвідках, що присвячені побутовим проблемам українського села міжвоєнного періоду [10; 14; 23].

Мета дослідження – з'ясувати житлові умови національних меншин південноукраїнського регіону в 20–30-х рр. ХХ ст.

Головною умовою вибору типу планування житлового будинку були місцеві умови кожного окремого району (клімат, місцеві будівельні матеріали тощо), а також приналежність родини до тієї чи іншої соціальної групи [10, с. 38]. Помешкання виконувало роль своєрідного індикатора матеріального становища населення національних меншин та впливало на його спосіб життя, а відтак і уявлення про оточуючий світ. Воно було найбільш консервативною і найтяжче змінюваною стороною побуту, вимагало значних матеріальних витрат для свого поліпшення та було показником, що характеризував економічну спроможність його мешканців [14].

Поселення німецьких колоністів мали уніфікований план забудови. Через середину села йшла головна вулиця, яку доповнювали два-три провулки. Будинки розташовувалися з обох боків широкої вулиці, відстань між якими досягала 50 метрів. Кожна садиба складалася із житлової

будівлі, двору, саду, місця для худоби і току [20, с. 161]. Паркан, яким обгороджували садибу, зводили із каменя. Його висота сягала 1,5 м. Тротуар теж викладали із каменю [12, с. 218].

Населення німецьких колоній будувало житлові споруди із каменя, ракушняка чи випаленої цегли, що виготовлялася із місцевої глини. Існували також глинобитні хатини, вкриті соломною [8, с. 182]. Під час голоду 1921–1923 рр. чимало таких будівель стояли розкритими: солома з них була використана для годівлі худоби або як паливо [2, с. 24]. Будинки зводилися у стилі подібному до німецького селянського житла, що існувало на півночі Німеччини. «Саксонський» дім, що мав велике горище, об'єднував під одним дахом житло та господарські приміщення для худоби, домашньої птиці, схов для інвентарю та запасів харчування. Дах німці накривали червоною черепицею. Підлога була дерев'яною або кам'яною, зрідка – глинобитною. Досить часто перед вхідними дверима добудовувалося крилечко, яке підтримувалося двома колонами [9, с. 110]. Помешкання зазвичай мало високий фундамент та чотири і навіть більше кімнат [21, с. 20–21]. Зустрічалися будинки більш примітивного архаїчного типу. Їх мешканцями переважно були бідні жителі колоній. У таких хатинах була відсутня вітальня, до кухні прилягало лише дві житлові кімнати, у деяких будинках могло знаходитися всього одне житлове приміщення [9, с. 110].

Розглянемо інтер'єр типового німецького будинку. У передньому куті стояли довгі розфарбовані дерев'яні дивани. Навпроти розміщувалося широке ліжко з балдахином та великою кількістю перин, що іноді торкалися стелі. На ньому спали найстарші дівчата у родині. Ліжка менших розмірів належали молодшим членам сім'ї. Кімнати обігрівалися печами, які знаходилися в кухні або вітальні. Інколи передня кімната опалювалася плитою, яка мала духовку та вмонтований котел для підігріву води. Допоки топилася плита, вода залишалася гарячою. Інколи в піч, яка виходила в кімнату, вставляли духовку для того аби підігрівати їжу і тримати теплий чай [19, с. 239]. У якості палива використовували соломую та соняхи [8, с. 156]. По хатах у німців були розповсюдженими велосипеди, фотоапарати. Електрифікація деяких німецьких сіл сприяла тому, що у побуті господарки розпочали використовувати електропраски та електричні чайники. Вечорами з вікон будинків лунали звуки скрипок, піаніно, патефонів і радіо [22, с. 18].

Біля будинку саджали дерева. Кожне дворище огороджували гарним кам'яним парканом. Погреб споруджували поряд з будинком або ж під ним. Глибина погреба сягала 5–6 м. Довжина його головного підземного приміщення приблизно становила 10 м, від якого відходили штольні менших розмірів. Під землею можна було вільно пересуватися. Ширина та висота штольні складала 2 м. З погреба до внутрішніх житлових приміщень здійснювалися прямі або гвинтові кам'яні сходи. Вхід у погріб будовався із каменя. Подвійні вхідні двері зачинялися на засув. Влітку погріб використовувався у якості холодильника, а зимою для довготривалого зберігання продуктів харчування. Ілюстрацією може слугувати традиція зберігання молока. Ранішньою весною молоко ставили на найвищу сходинок. З часом, коли теплішало молоко спускали на кілька сходинок нижче, а у розпал жару – на саме дно.

На території подвір'я знаходилася літня кухня [19, с. 239–240; 21, с. 21]. Жителька одного із німецьких поселень пригадувала: «Подвір'я ми мали досить велике, в кутку подвір'я стояла піч. На плиті стояло чимало чавунного посуду, який називався казанами. Дідусь приносив соломую, я її клала до печі, сідала поряд і після того коли її підпалювали, спостерігала за червоно-блакитним полум'ям» [18, с. 156].

На задньому подвір'ї відводилося місце для молотьби зерна, стояли скирти соломи, у спеціальній ямі зберігався гній [21, с. 22].

Широке розповсюдження фундаментів на півдні України знаходить собі пояснення в тому, що там була значна кількість кам'яних та саманних будинків, які вимагали міцної основи. Камінь, як будівельний матеріал для зведення житла широко використовувався в Одеській губернії. У Миколаївській окрузі кам'яні будинки складала більше половини від загальної кількості жител. У регіоні знайшли широке застосування важкі черепичні покрівлі. Можна стверджувати, що наявність фундаменту, так як і присутність черепичного чи металевого даху, свідчили про ступінь економічної заможності господаря якому належало житло [14].

Разом з тим, характерною ознакою будівельної техніки досліджуваного періоду в болгар та греків було використання глини у якості основного будівельного матеріалу [1, с. 18].

Мешканці болгарських сіл Приазов'я жили у хатах-мазанках, існували також будинки «німецького» типу – із каменю. Зазвичай, довжина хатини складала 12 м, а ширина 6–7 м [7, с. 49]. У Коларівці знаходилися довгі цегляні будинки, обмазані крейдою і вкриті черепицею, відгороджені один від одного валами з каменю та кізяку. Під одним дахом із житловим приміщенням у такій будівлі знаходилися стайня, хлів, комора та сінник [11, с. 102]. Типовий болгарський будинок, окрім сіней мав ще дві-три кімнати, одна з яких не опалювалася, тобто була «холодною». У ній можна було жити лише влітку [11, с. 110]. У болгар існувала звичка класти жмут степової трави – кураю біля порогу будинку, щоб обтирати ноги [11, с. 112]. Біля кожного будинку знаходився вкопаний у

землю стовп з прибитою на горі дошкою, яка слугувала підставкою для квітів. Улітку болгарська господиня виносила надвір під сонце горщики із фікусами, олеандрами, аспарагусами та геранями [11, с. 116].

У різнотипних будинках болгар, як і греків Приазов'я кухонно-обігрівальний комплекс розміщувався посередині дому. Він складався із хлібної печі, устя якої виходило у сіни, а корпус – до житлової кімнати; припічок, що розміщувався у сінях біля устя печі, і прямиий димохід для виводу диму над устям печі та припічком. Неодмінною складовою традиційного житла, яке склалося у нащадків балканських переселенців було глинобитне або дерев'яне підвищення, що притулялося до корпусу критої печі у житловій кімнаті. Таке підвищення (одр – у болгар, софа – у греків) було багатофункціональним: на ньому спали та влаштовували прийом гостей. У болгар одр у міжвоєнний період майже вийшов із вжитку. Спальним місцем стало дерев'яне ліжко, решту його функцій було перенесено на інші частини житла [1, с. 19–21]. Болгарське населення полюбляло великі годинники. Різноманітні дзиґарі, які були окрасою селянської хатини, йшли кожен на свій лад, причому різниця між часом, що вони фіксували сягала п'яти-шести годин [11, с. 117].

У грецьких поселеннях традиційний витягнутий в плані дім із входом посеред довгої стіни, яка була звернена у бік двору упродовж 20–30-х рр. ХХ ст. залишався домінуючим варіантом. У цей час до будинку, зазвичай, прибудовували галерею, яка під стріхою даху простягалася уздовж стіни із дверним отвором [23, с. 282]. Невелика кількість будинків мала кам'яний фундамент, дерев'яні пофарбовані підлогу і стелю, чотирискатний та вкритий черепицею дах [3, с. 170]. Техніка домобудівництва, система опалення житлового будинку та організація садиби й надалі зберігали етнічну специфіку, але поступово набували ознак жител представників народів, які оточували греків. Під впливом українців упродовж 1930-х рр. набула поширення побілка зовнішніх стін будинку. Раніше греки, як і болгар не білили стіни, а обмазували їх жовтою глиною. Жовтими залишалися і стіни сараїв. Запозичивши українську практику побілки, греки білили лише торцевий бік будинку, звернений до вулиці та стіну, що виходила на подвір'я. Грецькі селяни деяких поселень запозичували у сусідів-німців принцип будівництва під одним дахом житлових і господарських приміщень, з'єднаних між собою внутрішніми дверима. В умовах сніжної та вітряної зими, весіннього та осіннього бездоріжжя таке удосконалення було раціональним [3, с. 281].

Упродовж міжвоєнного періоду в грецьких селах подекуди все ще зустрічалися житла, заглиблені у землю. Це була прямокутна витягнута однокамерна будівля, яка мала вхід із торцевої стіни. Приблизно третю частину приміщення займала глинобитна споруда, яка розміщувалася поряд із плитою, що слугувала для обігріву приміщення та приготування їжі. Стіни землянки приблизно на 1–1,5 м були заглиблені в землю. Наземна частина стін споруджувалася із дерну. Всередині та ззовні стіни обмазувалися глиною та білилися. Дах був односкатний. Для його обладнання на стіни встановлювали балки, на них послідовно клали рейки або хворост, бур'ян. Зверху насипали попіл, що запобігав проникненню вологи та утримував тепло. Наверх накидали товстий шар глини та ретельно розрівнювали. Знизу конструкцію теж обмазували глиною [23, с. 167].

Кожна грецька сім'я мала хату, яка складалася із сіней та двох різних за розміром кімнат. Вогнище «кабіца» було типово грецькою ознакою традиційного будинку: влаштоване у сінях біля стіни житлового приміщення, воно слугувало для приготування їжі [24, с. 228]. У одній маленькій кімнаті жили усі члени сім'ї. Тут було брудно, панував сморід, у холодну пору року поряд із людьми зазвичай жило порося або теля. Постійна задуха оточувала дітей, які й без того народжувалися хворими [16, с. 75–76]. У цій частині будинку найбільшу площу займала «софа», або «курчат», де, власне відбувалося все сімейне життя: тут, за невеликим переносним столом «трапеза» – усі їли, діти грали, жінки пряли, в'язали та вишивали, колисали немовлят, відпочивали всією сім'єю, лежали й помирили хворі члени родини [24, с. 228]. Більша кімната, яка звалася «біуюн», була завжди прибраною та чистою. Заходили до неї під час великодніх свят, на храмовий празник та ще коли помирав хтось із членів сім'ї – там клали покійника [16, с. 76]. Упродовж перших десятиліть ХХ ст. у будинках із традиційним трикамерним плануванням деякі господарі розпочали відгороджувати ту частину теплих сіней, де під витяжним ковпаком знаходилися припічок та устя печі. Утворювалася ізольована кухня, до якої крізь прорубане з тильного боку будівлі віконце потрапляло денне світло. Система опалення доповнювалася плитою з піччю типу груби. Такі удосконалення розпочалися ще раніше, однак набули особливого поширення саме у зазначений час [3, с. 282].

Перед появою єврейських переселенців, які потрапляли до південноукраїнського степу, спершу поставала житлова проблема. «Суворо нас зустріла земля», – розповідав житель селища Ларінське на Криворіжжі. «Земля була твердою й упертою, а ми малосилі були і недосвідчені. Деякі легкодухі люди не витримували іспитів, здавали позиції й тікали з тих неласкавих місць назад до містечок. А більшість, міцно стиснувши зуби, уперто копали землянки. Так і жили перший час, мов справжні кроти не на землі, а під землею» [13, с. 19]. Нові переселенці за кілька карбованців

змушені були винаймати землянки у жителів, які за два-три роки перебування у колонії спромоглися звести повноцінне житло [11, с. 39]. Упродовж 1924–1930 рр. на півдні України утворено 30 нових єврейських сіл, які відрізнялися від сусідніх. Вони забудовувалися за планом з рівними та симетричними вулицями. Будинки були якісні, хоча й однотипні, акуратно вибілені та огорожені колючим дротом. Поряд з ними росли садки та виноградники. Аби привабити переселенців у деяких єврейських колоніях зусиллями благодійної організації Джойнт збудовано великі будинки напівміського типу [6, с. 94; 11, с. 53]. Однак житла, що мали 2–3 кімнати з великими вікнами викликали занепокоєння у приїжджих, оскільки потребували забагато палива. «З'їдає всю соломку, – скаржилися переселенці, – доводиться переходити на вугілля». Під одним дахом із такими будинками перебували стайні. Садиби мали дерев'яну огорожу. На території подвір'я знаходилися хліви, льохи, скирти соломи [4, с. 16]. Однак будинки більшості єврейських колоній мали примітивний вигляд: недбало вкриті соломкою сірі брудні хати із «кізяковими стінами» [4, с. 24–25; 11, с. 36].

Попри те, що у період НЕП зросла питома вага колоністських помешкань, збудованих із каменя, цегли, вкритих залізом, черепицею, значна кількість будинків, якими користувалися національні меншини, стояли без фундаменту, були надто вологими, мали земляну підлогу, невеликі вікна, які не пропускали достатню кількість сонячного світла та не відчинялися. Оскільки дах більшості жител був солом'яним, по селах спостерігався високий рівень пожеж [17, с. 158].

Після виникнення колгоспів, розкуркулення та усупільнення земель змінився зовнішній вигляд колоністських поселень, особливо німецьких. Було зруйновано або зменшено будови для свійських тварин. З'явилися корівники і конюшні, які вже належали колгоспу, а не окремому селянину. Довгі і високі скирти зникли із селянських дворів. Будинки колгоспників розпочали споруджуватися ближче один до одного, їх фасад, зазвичай, був звернений у бік вулиці [5, с. 103]. Незважаючи на те, що збільшилася площа житлової забудови, на околицях гарні будинки поступилися місцем глиняним мазанкам [15, с. 126]. Частина селян відмовилася від традиційного планування жител та розпочала будувати багатокімнатні будинки з окремою кухнею. Колгоспники настипали підлогу, збільшували площу вікон, навзамін великих печей клали компактні з відкритою плитою [5, с. 103]. Розпочалося пристосування окремих будівель до громадських потреб населення колоній. При колгоспах виникли заклади харчування [8, с. 219].

Таким чином, специфічні зовнішні риси житла, його інтер'єр, особливості розташування господарських будівель на подвір'ї визначали існуючі у середовищі національних меншин півдня України традиції домобудівництва, фінансова спроможність господарів, а також уявлення про функціональне призначення помешкання та суміжних споруд. На трансформацію усталених принципів зведення житла та будівель, що мали забезпечувати життєдіяльність родини в межах двору, вплинули більшовицькі експерименти, зокрема землеробська колонізація регіону та колективізація. Погіршення економічного становища нацмен населення, недолугі спроби держави перебрати на себе повсякденні клопоти сім'ї виявилися в уніфікації та спрощенні житлового комплексу.

Список використаних джерел

1. Будина О. Р. О соотношении общин и локальных традиций (на примере балканских этнических групп на Украине и в Молдовии) // Советская этнография. 1984. № 2. С. 15–27.
2. Васильчук В. М. Німецькі поселенці в Україні у перший період Радянської влади // Вопросы германской истории: Сб. науч. тр. / Ред. кол.: С.И. Бобилева (відп. редактор) та ін. Дніпропетровськ.: ДДУ, 2001. С. 22–42.
3. Греки России и Украины / Сост., отв. Ред. Ю. В. Иванова. СПб.: Алтейя, 2004. 624 с.
4. Епштейн С. По єврейських колоніях. Подорожні нотатки голови 1-ої Полтавської робітничої делегації для ознайомлення з єврейськими переселенськими колоніями. Полтава, 1929. 56 с.
5. Ермак А. П. Преобразование культурно-бытового уклада украинского села (1926–1937 гг.) // Становление и развитие социалистического образа жизни в советской деревне. Воронеж, 1982. С. 99–104.
6. Єврейська національна спільнота в контексті інтеграції українського суспільства. К.: ІІІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2014. 376 с.
7. Жавжаров Л. В. Из истории болгар Приазовья. Мелитополь: ООО «Издательский дом МГТ», 2008. 108 с.
8. Живи і помни... Історія менонитських колоній Екатеринославщини / С. И. Бобылева, А. И. Безносков, О. В. Безносцова, И. В. Венгер, В. К. Клец, И. В. Толстых, Т. Л. Петрова: под редакцией профессора С. И. Бобылевой. Днепропетровск, 2006. 378 с.
9. Жирмунский В. М. Итоги и задачи диалектологического и этнографического изучения немецкого населения СССР // Советская этнография. 1933. № 2. С. 84–112.
10. Захарченко М. В. Житлово-побутові умови українського селянства у 20-ті роки ХХ ст. // Наукові праці. 2005. Том 48. Випуск 35. С. 37–40.
11. Йогансен М. Подорожі філософа під кепом. К.: Темпора, 2016. 448 с.
12. История немцев Украины в воспоминаниях, исследованиях и документах: Сб. статей и документов / Под ред. Дынген. Донецк, 2007. 312 с.
13. Кудрявцев М. По єврейських колоніях Криворіжжя // Соціалістична борозна. 1929. № 1. С. 18–20.
14. Лукашевич О. Житло як один із критеріїв якості повсякденного життя селянина 20-х років ХХ століття // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий зб. наук. пр. К.: ІУ НАНУ, 2004. Вип.12. С. 257–276.
15. Мартинова В. Німецький етнос у роки колективізації // Німецькі поселення на українських землях: історичні та актуальні проблеми і перспективи.

Полтава: Полтавський літератор, 2013. С. 125–129. 16. Марченко В. О. Звітє грецька сільрада // Радянська Україна. 1935. № 1. С. 75–76. 17. Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.): Колективна монографія / Відп. ред. С. В. Кульчицький: В 2 ч. Ч 1. К.: Інститут історії України НАН України, 2009. 445 с. 18. Никитин В. И. Ожившая память поколений. Николаев: Издательство Ирины Гудым, 2010. 260 с. 19. Німці Одеси та Одеського регіону: Збірник докладів, зроблених на міжнародних наукових конференціях у Геттінгені (Німеччина) / Інститут культури та історії німців Північно-Східної Європи. Одеса: Астропрінт, 2003. 440 с. 20. Німці півдня України: Історія і сучасність. Миколаїв, 2009. 434 с. 21. Плесская Э. Г. Немцы Причерноморья. Одесса: Астропринт, 2008. 136 с. 22. Сатулла Є. В Лютсдорфському колбуді // Колбуд. 1936. № 5. С. 18–19. 23. Токий Н. Н., Лях Р. Д., Лиганова Л. А. Фамилии, быт и жилища греков Украины // Греки Украины: история и современность. Материалы научно-практической конференции «Греки Украины: поиск и формирование национальной культуры», 9–19 февраля 1991 г. Донецк: Респ. общество греков Украины, 1991. С. 158–172. 24. Якубова Л. Процеси маскуналізації та емансипації як віддзеркалення системних перетворень у мариупольській громаді 20–30-х рр. XX ст. // Елліністичні студії. Збірка спогадів та наукових праць пам'яті Наталії Олексіївни Терент'євої / Відп. ред. О. П. Реєнт; Упорядники: Н. І. Бацак, В. В. Томазов. К.: НАН України, Інститут історії України, 2010. С. 221–247.

References

- Budina O. R. O sootnoshenii obshchin i lokal'nykh traditsii (na primere balkans'kikh etnicheskikh grupp na Ukraine i v Moldovii) [The relations between communities and observing local traditions (based on the practical experience between Balkan ethnical groups in Ukraine and Moldova)]. *Sovetskaya etnografiya*, 1984, vol. 2. pp. 15–27.
- Vasyl'chuk V. M. Nimets'ki poselentsi v Ukrayini u pershyy period Radyans'koyi vlady [German settlers in Ukraine within the initial Soviet reign]. *Voprosy hermanskoy ystoryy*, 2001, pp. 22–42.
- Greki Rossii i Ukrainy [Greeks in Russia and Ukraine], SPb., Alteiya, 2004. 624 p.
- Epshteyn S. Po yevreys'kykh koloniyakh. Podorozhni notatky holovy 1-oyi Poltavs'koyi robitchoyi delehatsiyi dlya oznayomlennya z yevreys'kymy pereselens'kymy koloniyamy [Jewish colonies. Travel notes of Head of the 1st working group from Poltava for acquaintance with the Jewish colonies], Poltava, 1929. 56 p.
- Ermak A. P. Preobrazovanie kul'turno-bytovogo uklada ukrainskogo sela (1926–1937 gg.) [Reforms of the cultural and everyday life of the Ukrainian rural population (1926–1937)]. *Stanovlenie i razvitie sotsialisticheskogo obraza zhizni v sovetskoj derevne*, Voronezh, 1982, pp. 99–104.
- Yevreys'ka natsional'na spil'nota v konteksti intehratsiyi ukraiyins'koho suspil'stva [The Jewish national community in the context of the Ukrainian integration], Kyiv, 2014. 376 p.
- Zhazhzharov L. V. Iz istorii bolgar Priazov'ya. Melitopol, OOO «Izdatel'skii dom MGT» [From history of Priazov Bulgarians], 2008. 108 p.
- Zhivi i pomni... Istoriya menonitskikh kolonii Ekaterinoslavshchiny [The history of Mennonite colonies of Ekaterinoslav province. In our hearts forever], Dnepropetrovsk, 2006. 378 p.
- Zhirmunskii V. M. Itogi i zadachi dialektologicheskogo i etnograficheskogo izucheniya nemetskogo naseleniya SSSR [Results and further tasks of the dialectological and ethnographic study of the German population in USSR]. *Sovetskaya etnografiya*, 1933, vol. 2, pp. 84–112.
- Zakharchenko M. V. Zhytlovo-pobutovi umovy ukraiyins'koho selyanstva u 20-ti roky XX st. [Housing and everyday problems of the Ukrainian rural population during the 20-ies of the XX-st century]. *Naukovi pratsi*, 2005, tom 48, vol. 35, pp. 37–40.
- Yohansen M. Podorozhi filosafo pid kepom [The travels of philosopher], Kyiv, Tempora, 2016. 448 p.
- Istoriya nemtsev Ukrainy v vospominaniyakh, issledovaniyakh i dokumentakh: Sb. statei i dokumentov [The history of Germans who lived in Ukraine. Collection of documents and articles], Donetsk, 2007. 312 p.
- Kudryavtsev M. Po yevreys'kykh koloniyakh Kryvorizhzhya [The Jewish colonies of Kryvyi Rih]. *Sotsyalistychna borozna*, 1929, vol. 1, pp. 18–20.
- Lukashevych O. Zhytlo yak odyin iz kryteriyiv yakosti povsyakdennoho zhyttya selyanyna 20-kh rokiv XX stolittya [Housing as a prerequisite of everyday village life during the 20-ies of the XX-st century]. *Problemy istoriyi Ukrainy: fakty, sudzhennya, poshuky*, Kyiv, 2004, vol. 12, pp. 257–276.
- Martynova V. Nimets'kyy etnos u roky kolektyvizatsiyi [German ethnos during years of collectivization]. *Nimets'ki poselennya na ukraiyins'kykh zemlyakh: istorychni ta aktual'ni problemy i perspektyvy*, Poltava, 2013, p. 125–129.
- Marchenko V. O. Zvituye hrets'ka sil'rada [The Greek village council is reporting]. *Radyans'ka Ukrayina*, 1935. vol 1, pp. 75–76.
- Narysy povsyakdennoho zhyttya radyans'koyi Ukrayiny v dobu nepu (1921–1928 rr.) [The life of Soviet Ukraine during the times of New Economic Policy (1921–1928): Multi-authored monograph], Kyiv, 2009. 445 p.
- Nikitin V. I. Ozhivshaya pamyat' pokolenii [The ancestor's memory revived], Nikolaev, 2010. 260 p.
- Nimtsi Odesy ta Odes'koho rehionu: Zbirnyk dokladiv, зроблених на міжнародних наукових конференціях у Геттінгені (Німеччина) [German populations of Odessa and Odessa region: Presentations during international scientific conferences in Gottingen (Germany)], Odessa, Astroprint, 2003. 440 p.
- Nimtsi pivdnya Ukrayiny: Istoriya i suchasnist' [German population in the South of Ukraine: History and Present Day]. Mykolayiv, 2009. 434 s.
- Plesskaya E. G. Nemtsy Prichernomor'ya [German population of the Black Sea Region]. Odessa: Astroprint, 2008, 136 p.
- Satulla Ye. V Lyut-sdorfs'komu kolbudi [In Lustdorf's collectivists' house]. *Kolbud*, 1936, vol. 5. pp. 18–19.
- Tokii N. N. Famiлии, byt i zhilishcha grekov Ukrainy. *Greki Ukrainy: istoriya i sovremennost'* [Family names and housing conditions of the Ukrainian Greeks]. *Materialy nauchno-prakticheskoi konferentsii «Greki Ukrainy: poisk i formirovanie natsional'noi kul'tury»*, 9–19 fevralya 1991 g., Donetsk, 1991, pp. 158–172.
- Yakubova L. Protsesy maskunalizatsiyi ta emansypatsiyi yak vidzeralennya systemnykh peretvoren' u mariupol's'kiy hromadi 20–30-kh rr. XX st. [Mascunalization and emancipation as a reflection of systematic processes in Mariupol community during 20–30-ies of the XX century]. *Ellinistychni studiyi. Zbirka spohadiv ta naukovykh prats' pamyati Nataliyi Oleksiyivny Terent'yevoyi*, Kyiv, 2010, pp. 221–247.

Виктория Гуменюк**ЖИЛИЩНО-БЫТОВЫЕ УСЛОВИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕНЬШИНСТВ
ЮГА УКРАИНЫ (1920–1930-Е ГГ.)**

В статье раскрывается проблема жилищно-бытовых условий национальных меньшинств юга Украины в 20–30-х гг. XX в. Выявляются климатические и экономические факторы, которые влияли на выбор строительных материалов, особенности строительства жилых и хозяйственных зданий представителями отдельных национальных меньшинств исследуемого региона. Охарактеризованы типы жилья в котором жили немцы, греки, болгары, евреи. Исследуется планировка домов, их интерьер и функциональность. Обращено внимание на распространение в среде национальных меньшинств общих элементов жилья и использование подобных техник строительства. Рассматривается санитарно-гигиеническое состояние жилых помещений. Развивается мысль, что избрание конструкции дома зависело не только от особенностей традиции жилищного строительства в среде национальных меньшинств, но и от имущественного положения и социального статуса его владельцев. Выясняется влияние связанных с коллективизацией социально-экономических процессов на трансформацию исторических типов жилья.

Ключевые слова: национальные меньшинства, двор, жилье, интерьер, юг Украины.

Victoria Humenyuk**LIVING CONDITIONS OF THE SOUTHERN
UKRAINIAN NATIONAL MINORITIES (1920–1930)**

This article reveals the problem of living conditions of the ethnical communities of the South of Ukraine during 20–30-ies years of the XXst century.

The climatic and economic factors having impact on the choice of building materials, also peculiarities of housing and municipal construction have been studied, taking into account opinion of the national minorities.

The types of housing inhabited by the Germans, Greeks, Bulgarians and Jews have been described. The interior design and planning have been analyzed, as well as their functionality. The attention has been paid to the problem of expanding the dwelling places of the national minorities, as well as to the use of the appropriate techniques when building new ones. It was established that the exterior, heating of the premises and farmstead are ethnically charged, but still require further improvements, despite some improvements have been made. The sanitary and hygienic condition of the premises is considered. It is suggested that during the times of New Economic Policy the population of colonial settlements increased. The buildings have been made of stone and bricks, covered by iron and tile. Nevertheless, the majority of houses inhabited by the national minorities lacked the foundation. They were damp, built on the ground, with small windows shut, not allowing to see the daylight. One could not open them. It is believed that apart from the ethnic peculiarities and traditions of housing, the property and social status should be taken into account. The Article also addresses the problems related to the collectivization of social and economic processes, and their influence on transformation of housing types during years of practice and history.

Key words: national minorities, farmstead, housing, exterior, the South of Ukraine.

УДК 94 (477.46)

Оксана Спиркіна

УСВІДОМЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЖИТТЯ ТА ТВОРЧОСТІ ЧЕРКАСЬКИХ ЛІТЕРАТОРІВ (1990–2001 РР.)

Стаття присвячена проблемі усвідомлення українцями національної незалежності у перше десятиріччя незалежності України. На прикладі життя та творчості письменників, поетів та журналістів Черкаської області показано формування національного відродження українського народу. Метою статті є показати, що творчість літераторів має безпосередній вплив на утвердження національної ідентичності, формування національного відродження та усвідомлення українцями національної незалежності. Завданням є висвітлити як життя та творчість черкаських письменників та журналістів сприяли усвідомленню національної незалежності насамперед мешканцями черкаського регіону у перше десятиріччя незалежності України. Прیدілено увагу економічним та творчим проблемам письменників регіону. Проаналізовано діяльність письменницьких організацій, що існували в Черкаській області у 1990–2001 рр. На основі застосування загальнонаукових методів (аналіз, синтез, опис, пояснення) була досягнута мета та реалізовані заплановані завдання.

Ключові слова: Черкаська область, письменник, журналіст, відродження, незалежність.

У 1991–2001 рр. в українській літературі відбувається значний процес оновлення, що характеризується відходом від підцензурних норм, появою нових напрямків і стилів, сплеском українознавчого зацікавлення. Такі ж процеси мали місце і в Черкаській області. У літературі з'явилися нові теми, змінився й підхід до творчості. Велику роботу проведено в плані забезпечення систематизованого і послідовного наукового вивчення, пропаганди та видання наукової спадщини.

Проблема усвідомлення національної незалежності українцями окремо взятого регіону, а саме Черкащини, у перше десятиріччя незалежності України кризь призму життя та творчості письменників ще не стала предметом вивчення науковців-істориків. Але низка письменників (В. Поліщук, В. Коваленко, Г. Білоус) стали упорядниками збірок оповідань, антологій тощо, в яких, крім художніх творів письменників регіону, подавалися короткі біографічні дані черкаських літераторів. Також письменники та журналісти (С. Носань, С. Кримовська) опубліковували статті у періодичних місцевих виданнях про різні літературні події регіону. Але цього замало для розкриття проблеми. Тому доречно та вкрай необхідно дослідити життя та творчість черкаських письменників у перше десятиріччя незалежності України та їх вплив на усвідомлення українцями незалежності, утвердження національної ідентичності та формування національного відродження регіону.

Мета статті полягає в тому, щоб показати, що творчість письменників має безпосередній вплив на утвердження національної ідентичності, формування національного відродження та усвідомлення українцями національної незалежності. Безпосередніми завданнями є: з'ясувати, які державні та незалежні письменницькі організації існували у 1990–2001 рр. в області та їх роль і вплив на життя та творчість їхніх членів, економічні та творчі проблеми черкаських літераторів, тематику художніх творів.

Провідною письменницькою організацією в області була Черкаська обласна організація НСПУ, яку в 1991 р. очолював С. Носань, у 1992–1999 рр. – Л. Тараненко, а у 1999–2010 рр. – Г. Білоус. До її складу в входило більше 30 професійних літераторів (в 1995 р. було 18) [1, арк. 8 зв.].

За роки її існування виходили колективні збірники, в яких друкувалися переважно молоді автори: «Черкаські поети – 90», «Толока», «Вітрила наших мрій»; регіональні збірники: «Первоцвіт: поети Маньківщини», «Світанки над Тясмином» (м. Чигирин), «Тарасова зоря» (м. Канів), колективні збірки авангардного спрямування «Боже, ми вільні» та «Доба туманів» тощо.

Крім того, великий внесок у розвиток літературного процесу краю внесла обласна і районна періодика. У 1990-ті рр. стали традиційними й набули популярності літературні сторінки газет «Дніпрові зорі», «Дніпро», «Звенигора», «Тясмин», «Кобза» та інші. За цей період багато професійних літераторів і початківців надрукували там свої вірші та оповідання.

У 1992 р. завдяки Л. Тараненко відновлено проведення літературно-мистецького свята «Поетичний жовтень» (з 2000 р. – «Поетична осінь»), запроваджене ще в 1977 р., налагоджено зв'язки з діаспорою, започатковано щорічний вечір пам'яті В. Симоненка, літературний конкурс для творчої молоді «Свою Україну любіть» тощо. У 1993 р. з її ініціативи та за сприяння Товариства української мови ім. Т. Шевченка Австралії обласна філія Спілки письменників України (далі – СПУ)

видала перший номер альманаху «Холодний Яр». Спочатку він був нерегулярним, але з кінця ХХ ст. виходив постійно [2].

У 1991–2001 рр. серед черкаських літераторів були письменники, які писали виключно російською мовою (В. Єременко, П. Матюхін, О. Слепинін та інші) або російською та українською мовами (О. Буєвич, С. Горбань та інші). Серед російськомовних літераторів членами Національної спілки письменників України були І. Хайбуллін, М. Вейцман, М. Фролова, у той час, як О. Буєвич, В. Єременко, О. Слепинін – членами Спілки письменників Росії, П. Матюхін, Т. Шолохова – Спілки журналістів України, всі інші не входили до літературних організацій.

Серед літераторів регіону найвідомішою дитячою письменницею була член НСПУ, лауреат літературної премії ім. В. Г. Короленка М. Фролова. Починаючи з 1975 р., більше 35 років, вона працювала керівником дитячого літературного гуртка «Пегасик». Тут навчали молодь писати і декламувати вірші. Дехто із випускників гуртка став професійним письменником (Н. Горішна, О. Озірний, В. Пахаренко та інші) чи журналістом (Г. Компанієць, Л. Джулай).

У 1991–2001 рр. спостерігався кадровий відтік літературної інтелігенції за кордон. Наприклад, М. Вейцман і Л. Хмельковський емігрували до Ізраїлю та США, де продовжили свою літературну діяльність.

Виявленню молодих талантів, згуртуванню обдарованої молоді та підвищенню їх літературної обізнаності сприяло обласне літературне об'єднання ім. В. Симоненка, створене на базі обласної організації СПУ спільно з редакцією газети «Черкаський край» в 1991 р. [3], вихованцями якого стали відомі нині письменники О. Соломіцький, О. Солодар (у 1999–2008 рр. його очільник) та інші.

Крім того, у 1991–2001 рр. у регіоні діяв ряд інших літературних об'єднань, основною метою яких було розвивати мистецькі таланти молоді. Наприклад, у м. Сміла діяло літературно-мистецьке об'єднання «Тясмин», учасниками якого були О. Бакуменко, І. Шпичка, В. П'ятун-Діброва (керівник) та інші, в м. Звенигородка при редакції газети «Шевченків край» – літературно-мистецьке об'єднання «Звенигора», до якого входили професійні письменники В. Гуцаленко, В. Дергач (його очільник) та інші, при Уманському державному педагогічному інституті (нині університет імені П. Тичини) в 1996 р. створено літературне об'єднання ім. М. Бажана, який очолила М. Павленко [4, арк. 37] тощо. У м. Умань існувало одне із найстаріших українських літературних об'єднань «ЛітО», створене в 1811 р. і до структури якого наразі ввійшли всі літературні угруповання міста [2].

Розвитком літературних здібностей дітей і молоді опікувалися численні літературні гуртки, клуби та студії, як правило, при бібліотеках обласного та районних центрів регіону. Найвідомішим серед них був літературний гурток «Пегасик» при ЧОБдД ім. О. Кошового (керівник М. Фролова) [2]. Також у 1991–2001 рр. працювали літературні студії та клуби: «Дебют» при Черкаській обласній бібліотеці для юнацтва ім. В. Симоненка; літературна студія ім. О. Влизька при Шполянській районній бібліотеці та інші.

У березні 1997 р. в Україні з'явилася Асоціація українських письменників (далі – АУП) в опозиції до СПУ, до складу якої ввійшли черкаські літератори (О. Буєвич, Є. Найден). Її критеріями стали фаховість, подолання колоніального синдрому в літературі, відкритість світовим світоглядним і стильовим надбанням ХХ ст. У 2001 р. АУП набула статусу Всеукраїнської творчої спілки [2]. Разом з тим, в Україні активно діяв Клуб незалежних письменників «Оратанія», членами якого були і черкаські літератори В. П'ятун-Діброва (з 1993 р.) та О. Соломіцький.

Крім того, у 1991–2001 рр. в регіоні жили та творчо працювали професійні літератори, які не входили до жодної з літературних організацій: О. Апальков, О. Бакуменко та інші. Одні з них вступили до лав НСПУ пізніше, а інші були журналістами, поєднували роботу у місцевих газетах з літературною діяльністю. До журналістів, що досягли значних успіхів у літературі, відносяться: О. Буєвич, В. Єременко, А. Горбівненко та інші. Варто зазначити, що більшість літераторів регіону у певний період свого життя займалися журналістською діяльністю.

Однією із визначних постатей журналістського та літературного життя регіону був Г. Білоус [2]. Тематика його статей і нарисів – історія України та регіону, культура та мистецтво. Крім того, упродовж 15 років він працював власкором українського телебачення в області. За цей час він створив ряд художньо-публіцистичних фільмів про діячів національної культури, як приклад, фільм про народного художника України Д. Нарбута, після показу якого знято заборону на висвітлення творчості митця. На літературній ниві Г. Білоус також досяг певних висот: в 1996 р. за поему «Вогонь на камені» він став лауреатом Міжнародної літературної премії ім. Г. Сковороди, а в 2000 р. – обласної літературно-публіцистичної премії «Берег надії» ім. В. Симоненка [2].

Взагалі у 1991–2001 рр. в регіоні жили та творчо працювали письменники, що охопили всі види літературної діяльності. Також, черкаські поети писали пісні. У 1998 р. вийшла книга пісень композиторів Черкащини «Ми з Шевченкового краю» на слова В. Даника. На його вірші написано більше 300 пісень українськими композиторами. Його пісні виконувалися народною артисткою

України В. Саввопуло, заслуженим артистом України В. Чорнодубом, вокальним тріо «Барви» та іншими [5, арк. 48–50]. А на вірші М. Негоди [6, арк. 3; 7] написано ряд пісень, найвідоміша серед яких – «Степом, степом...» (музика – А. Пашкевича, виконання – народної артистки України О. Павловської) [8, арк. 2, 5 зв.–6], яка стала своєрідним рекієм в колишньому СРСР, і за яку у 1998 р. його нагороджено пам'ятним знаком «За заслуги перед містом Черкаси» [2].

У регіоні жили прозаїки, які писали твори двома мовами (українською і російською) – С. Горбань у співавторстві з сестрою Н. Лапіною, а О. Апальков – трьома (українською, російською та німецькою).

Одним із найскладніших видів літературної діяльності є художній переклад, так як письменник повинен не лише добре володіти іноземною мовою, а й за допомогою художніх засобів рідної мови передати думки та відчуття автора. Серед письменників-перекладачів області відомі Г. Білоус (перекладав з польської, німецької, молдавської та інших), В. Гуцаленко (з польської, білоруської, російської, чеської, болгарської, словацької мов), В. Кикоть (з англійської), С. Носань (з французької), І. Яворський (з російської та польської мов) [2] та інші.

Крім того, твори деяких літераторів були перекладені на інші мови, що мало велике значення для популяризації творчості українських письменників за кордоном та підвищення авторитету молодій українській державі загалом. Так, вірші Н. Віргуш перекладені російською, польською та англійською мовами; твори В. Дергача – польською, французькою і російською мовами; вірші В. Кикотя – азербайджанською, македонською і польською мовами; твори С. Носаня – російською, французькою, німецькою, болгарською та казахською мовами [2] тощо.

У регіоні жили літератори, які зазнали політичних репресій та переслідувань: О. Бакуменко, В. Захарченко, В. Капуста, В. Дігтяр. Незалежність України дала їм змогу публікуватися без страху бути заарештованими за вільнодумство, але вік та підірване здоров'я не дали для більшості з них реалізувати творчі плани: О. Бакуменко помер в 1998 р., В. Капуста – в 1999 р., В. Дігтяр – у 2002 р. [2].

Черкаські письменники у своїх творах висвітлювали любов до рідного краю, українських традицій і звичаїв, намагалися за допомогою художнього слова повернути правду про історичні події, що відбувалися на теренах України, зокрема на Черкащині, та про українських патріотів. Деякі літератори, захопившись історією регіону, друкували свої краєзнавчі розвідки у вигляді книг. Наприклад, В. Дергач опублікував нарис «Ватутіне»; І. Дробний мав низку публіцистичних нарисів про історію Черкащини [9]; О. Солодар займався історичним краєзнавством, зокрема цікавився історією Чигирини XVI–XVII ст. та опублікував ряд статей на цю тему [10, арк. 4–5]; а поетеса О. Діденко, тематика віршів якої – розкриття історичного минулого України, оспівування краси «Софіївки» [11, арк. 32–33 зв.] – музейний і громадський діяч, археолог, етнограф, фольклорист, краєзнавець, у 1992 р. отримала премію ім. В. Стефаніка та премію ім. В. Хвойки за охорону пам'яток археології в 1997 р. Також черкаські письменники були неодноразовими лауреатами як міжнародних, так і всеукраїнських та регіональних літературних премій, переможцями літературних конкурсів державного та місцевого значення.

Таким чином, упродовж 1990–2001 рр. творчість черкаських письменників мала безпосередній вплив на утвердження національної ідентичності, формування національного відродження й усвідомлення національної незалежності.

Список використаних джерел

1. Державний архів Черкаської області (далі – Держархів Черкаської обл.). Ф. Р-5791. Оп. 3. Спр. 59. 52 арк. 2. Спіркіна О. О. Культурно-мистецьке життя Черкащини 1991–2001 років у контексті національного відродження: дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Черкаси, 2013. 343 с. 3. Імені Василя Симоненка // Черкаський край. 12 грудня 1991. С. 1. 4. Держархів Черкаської обл. Ф. Р-3074. Оп. 2. Спр. 50. 55 арк. 5. Держархів Черкаської обл. Ф. Р-5791. Оп. 3. Спр. 38. 96 арк. 6. Держархів Черкаської обл. Ф. Р-6025. Оп. 1. Спр. 10. 3 арк. 7. Наш Микола Негода / Упоряд. та ред. В. Т. Поліщук. Черкаси: Видавель Чабаненко Ю. А., 2009. 214 с. 8. Держархів Черкаської обл. Ф. Р-6025. Оп. 1. Спр. 18. 7 арк. 9. Носань С. Івану Дробному – 60 // Молодь Черкащини. 1991. 7–13 січня. С. 6. 10. Держархів Черкаської обл. Ф. Р-6001. Оп. 1. Спр. 23. 84 арк. 11. Держархів Черкаської обл. Ф. Р-3074. Оп. 2. Спр. 39. 366 арк.

Referenses

1. Derzhavny arhiv Cherkaskoyi oblasti [State Archives of Cherkasy Region] (dali Derzharhiv Cherkaskoyi obl.), f. R-5791, op. 3, spr. 59, 52 ark. 2. Spirkina O. O. Kulturno-mystetske zhyttya Cherkashchyny 1991–2001 rokiv u konteksti natsionalnoho vidrodzhennya [Cultural-artistic Life of Cherkashchyna of 1991–2001 Years in the Context of National Revival]: dys. ... kand. ist. nauk: spets. 07.00.01 «Istoria Ukrainy». Cherkasy, 2013. 343 p. 3. Imeni Vasylya Symonenka [Named after Vasyl Symonenko] // Cherkasky krai. 1991. – 12 hrudnya. P. 1. 4. Derzharhiv Cherkaskoyi obl., f. R-3074, op. 2, spr. 50, 55 ark. 5. Derzharhiv Cherkaskoyi obl., f. R-5791, op. 3, spr. 38, 96 ark. 6. Derzharhiv Cherkaskoyi obl., f. R-6025, op. 1, spr. 10, 3 ark. 7. Nash Mykola Nehoda [Our Mykola Nehoda] / Uporyad. ta red. V. T. Polishchuk. Cherkasy: Vydavets Chabanenko Yu. A., 2009. 214 p. 8. Derzharhiv Cherkaskoyi obl., f. R-6025,

op. 1, spr. 18, 7 ark. 9. Nosan S. Ivanu Drobnomu – 60 [Ivan Drobny – 60] // Molod Cherkashchyny. 1991. 7–13 sichnya. P. 6. 10. Derzharhiv Cherkaskoyi obl., f. R-6001, op. 1, spr. 23, 84 ark. 11. Derzharhiv Cherkaskoyi obl., f. R-3074, op. 2, spr. 39, 366 ark.

Оксана Спиркина

ОСОЗНАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ СКВОЗЬ ПРИЗМУ ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВА ЧЕРКАССКИХ ЛИТЕРАТОРОВ В 1990–2001 ГГ.

Статья посвящена проблеме осознания украинцами национальной независимости в первое десятилетие независимости Украины. На примере жизни и творчества писателей, поэтов и журналистов Черкасской области показано формирование национального возрождения украинского народа. Цель статьи – показать, что творчество литераторов имеет непосредственное влияние на утверждение национальной идентичности, формирование национального возрождения и осознания украинцами национальной независимости. Задачей есть показать как жизнь и творчество черкасских писателей и журналистов способствовали осознанию национальной независимости, прежде всего жителями черкасского региона в 1990–2001 гг. Уделено внимание экономическим и творческим проблемам писателей региона. Проанализировано деятельность писательских организаций, которые были на Черкащине в 1990–2001 гг. На основе применения общенаучных методов (анализ, синтез, описание, объяснение) была достигнута цель и реализованы запланированные задания.

Ключевые слова: Черкасская область, писатель, журналист, возрождение, независимость.

Oksana Spirkina

PERCEIVING NATIONAL INDEPENDENCE IN THE LIGHT OF LIVES AND CREATIVE WORK OF CHERKASY WRITERS IN 1990–2001

The article is devoted to the problem of perceiving national independence by Ukrainians in the first decade of the state independence of Ukraine. Formation of national revival of the Ukrainian people was shown in this scientific research on lives and creative work of writers, poets, dramatists and journalists of Cherkasy region as an example. The goal of the article is to show that the creativity of writers has a direct influence on strengthening national identity, forming national revival and perceiving national independence by Ukrainians. The author of the scientific work puts the task to show how lives and creative work of Cherkasy writers and journalists promote perceiving national independence uppermost among the residents of Cherkasy region in the first decade of the state independence of Ukraine. Economic and creative issues of the writers and journalists of Cherkasy region are paid attention to. The activity of prominent state and private writers' organizations which existed in Cherkasy region in 1990–2001 was analyzed by the author. Special attention is paid to the activity of Cherkasy Branch of National Union of Writers of Ukraine headed by Nosan, L. Taranenko and G. Bilous. It is underlined an important role of the magazine «Holodny Yar» (Cold Ravine) for the publication of short stories and novels especially by young unknown Ukrainian writers in the Ukrainian language. It was researched that the themes of Cherkasy writers' novels, dramas, poems and so on were about love to their native land, Ukrainian traditions and customs. They tried to return the truth about historical events which took place on the territory of Ukraine and, of course, about Ukrainian patriots and heroes. On the basis of the appliance of the general scientific methods (analysis, synthesis, description, explanation) the goal was achieved and planned tasks were realized.

Key words: Cherkasy region, writer, journalist, revival, independence.

УДК 39 (092) (477)

Леся Костюк

**НОВОРІЧНА ОБРЯДОВІСТЬ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.**

У статті на основі свідчень численних інформаторів авторка подає характеристики новорічної обрядовості, її структурних елементів та основних традицій святкування. Розриває локальні особливості та визначає їх місце в загальноукраїнських традиціях. Показує, що збереглося і що відновлюється у другій половині ХХ – початку ХХІ ст.

Ключові слова: Східна Галичина, «водіння ведмедя», засівання, вінування, дівочі гадання.

Календарно-обрядова звичаєвість – важливий аспект життєдіяльності українства, адже обрядодії, прикмети та заборони окремих свят часто стають основою для ведення домашнього господарства, визначають добробут родини загалом чи передбачають зміну сімейного стану для неодружених. Свята зимового циклу відіграють важливу роль для українців, адже саме в цей час люди, впоравшись із польовими роботами, підводять підсумки минулого року, планують справи року прийдешнього. Маніпулятивна тактика позитиву реалізовується шляхом вірив магію слова, магію речей, а також дотримання системи заборон, що панують у соціумі. Розглянемо особливості новорічної звичаєвості мешканців Східної Галичини. Дослідження специфіки новорічного циклу обрядів галичан доносить до нас інформацію про історію світоглядних уявлень, морально-етичні норми, народного мистецтва, музики, народної хореографії, співу, теоретичне осмислення яких є одним з пріоритетних напрямів вивчення культури краю.

Метою статті є комплексне дослідження новорічної обрядовості галичан другої половини ХХ – початку ХХІ ст. із врахуванням динаміки світоглядних позицій мешканців регіону, зумовленої впливом глобалізаційних процесів сучасного соціуму. Реалізація зазначеної мети передбачає розв'язання низки завдань: методом польового дослідження зібрати й опрацювати етнографічні матеріали у мешканців Східної Галичини (Золочівського, Буського, Бродівського районів Львівської області), простежити та дати оцінку локальній специфіці новорічних обрядів галичан у системі загальноукраїнських традицій.

Порушена проблема знайшла відображення у студіях істориків та етнографів. Окремі аспекти цього питання висвітлено у працях таких науковців, Г. Бондаренко [1], С. Килимник [2], І. Ленша [3], котрі подають загальну характеристику новорічної обрядовості, проте лише поверхово згадують про досліджувану територію.

Важливі та цікаві відомості про різдвяно-йорданську обрядовість подають інформатори [4–13]. Цінність їхніх свідчень полягає в тому, що ці люди неодноразово були учасниками обрядів «Водіння Кози» або «Водіння Ведмедя», спалювання дідуха на Новий рік, засівання уранці на Василія.

На сучасному етапі новорічна звичаєвість у досліджуваному регіоні збереглася в окремих селах Золочівського та Буського районів (Львівська область). У інших регіонах Східної Галичини вона насамперед пов'язана із тим, що в цей день пошановують лише іменинників – людей, названих на честь святого Василя та вранці відбувається обряд засівання, маланкування мотивація котрих в основному пов'язана із магією родючості [1, с. 24].

Українці вірили, що у новорічну ніч відкривається небо і в Бога можна попросити, що завгодно. До цієї ночі, як і до свята Івана Купала, приурочені перекази про палаючі гроші та скарби. Дуже довго жила віра в те, що характер новорічного свята впливає на долю всього року. На цьому ґрунті сформувалися звичаї, обряди, заборони та обмеження, в яких яскраво відбився світогляд хлібороба, його невпевненість у завтрашньому дні, страх перед стихійними силами природи. За церковним календарем, 13 січня – день святої Меланії., що приходить разом із Василем-Місяцем сповістити господарів про прихід торжества (межі року) та справити гостини, які в народі так і називають – гостини Меланки. Цей звичай у досліджуваному регіоні сьогодні зберігся частково: святкування відбувається лише на площах великих міст або в будинках культури в сільській місцевості. Обряди Маланки символізували для східних галичан період осілого способу ведення господарства та циклічний круговорот часу, прихід нового аграрного року.

Свято Маланки бере свій початок ще з дохристиянських часів, коли українці вірили в богів Природи та мали анімістичний світогляд (вірили в духів та душу). За християнською легендою, Маланка – дочка знатних батьків, яка після заміжжя разом з чоловіком присвятила себе Богу. Подружжя поселилось у монастирі, а все своє майно віддало на благочинні справи: викуп полонених християн, спорудження церков [2, с. 87].

За давньою традицією, роль головного обрядового персонажу вечора «Маланку» грав хлопець, переодягнений у жіночий костюм (керсетка, спідниця, фартух, сорочка чоловіча), на голову пов'язують хустину. Основними атрибутами «Маланки», як стверджують в м. Глиняни (Золочівський район, Львівська область), є мітла або великий віник [4]. Про саму «Маланку» зазначають, що вона «добра господиня»: «на ополонці ложки мила, ложку й тарілку упустила. А як діставала – замочила шовковий фартух і просить: «Ой повій, вітре буйнесенький, висуши фартух тонесенький!» [12]. Фартух у стародавніх обрядових текстах українців (за висновками фольклористів) – це жіночий символ-оберіг. Також під час самого дійства «Маланка» постійно нишпорить по хаті, намагаючись поперекидати те, що лежить не в порядку, вимахує мітлою і «лякає» дітей. Інші ролі теж виконують переважно парубки. Лише в окремих селах Буського району (Львівської області) маланкують і дівчата.

Важливе місце у цьому обряді Маланки, як зазначав С. илимник, займають шлюбні мотиви [2, с. 90]. Масковані учасники розігрують кумедні сценки – інтермедії. У ряді сіл Східної Галичини ряджені волочили за собою плуг або його частину (цей звичай побутував до кінця 90-х років ХХ ст.). Традиційні карнавальні образи на Маланку сьогодні включають маски тварин – Кози, Ведмедя, Журавля, Бика, Коня, маски Діда та Баби. Саму Маланку зображають поганою господинею. Інші персонажі в цей час (Дід з Бабою)обнімаються і періодично посварюються, Циган нишпорить всюди і просить сала, Циганка ворожить, Ведмідь танцює, Коза грає на скрипці. Водночас демонструються сценки залицяння та весілля.

Репертуар обрядово-ігрових дій на сьогоднішній день залежить, як стверджують у с. Шпиколоси (Золочівський район Львівська область) від реакції господарів дому. На їх бажання, ритуал може проходити як у повному, так і в скороченому вигляді, причому повний сценарій відбувається на подвір'ї і в хаті, в другому – переважно у дворі [5].

У с. Словіта (Золочівський район Львівська область) молодь донині збирається для обряду «Водіння Ведмедя» (цей звичай притаманний тільки для цього села) [6]. Обов'язковими учасникам дійства виступають такі персонажі: Новий Рік, Старий Рік, Стрілець, Жид, Козак, Господар, Циган, Ведмеді. Зауважимо, що новорічна драма на кшталт «Меланки» розігрується напередодні Старого Нового року переважно у тих родин, де є Василь або Василина.

Під час дійства учасники вітають господарів із Новим роком, бажають усього доброго. Якщо їх пускали до хати, то там молоді люди розігравали сценку. Після завершення костюмованої частини господар запрошує всіх до столу на частування.

Також у с. Великий Полюхів (Золочівський район Львівська область) досьогодні існують традиції ходити хлопцям дворами та знімати брами, в обійстях, де є неодружені дівчата або іменники Василі та Василини [7]. Такі традиції у с. Йосипівка (Буський район Львівська область) роблять на Щедрий вечір, а в більшості населених пунктів Золочівського району (Львівська область) на Андрія (13 грудня) [8].

Напередодні Нового року в с. Петричі (Буський район Львівська область) у господарстві виконують цілий ряд ритуальних дій виробничого характеру (господарська магія). Прийнято у цей день привчати до роботи молодих коней, котрих вперше запрягають. Ще одним звичаєм є ловити горобців та палити їх у вогні, попіл, що залишається, разом із насінням засівають у землю навесні, сподіваючись таким способом захистити поля від птахів [9].

Новорічна ніч, як і різдвяна, у східних галичан вважалася чарівною, бо з нею пов'язано чимало повір'їв та забобонів. Так, у с. Побужани (Буський район Львівська область) досі вірять, що у новорічну ніч «відкривається небо» і в Бога кожен може попросити, що завгодно. Селяни краю вірять, що вода у криницях в цей час перетворюється на вино [10]. Також перед Новим роком дівчата у багатьох селах Буського та Золочівського районів Львівської області до сьогодні ворожать на майбутній шлюб. Ці ворожіння нагадують обряди, що проводяться у по всій території Східної Галичини на свята Катерини та Андрія. Поширеними прийомами ворожінь було слухання різних звуків (гавкання собак, людських голосів); рахування тинів, котрий останній, таким буде чоловік – товстим або тонким, струнким або кривобоком, якщо кілочок сучкуватий, то буде непростий характер, без кори – бідняк, із корою – багатий, тощо. Крім того, дівчата рахували кілки, якщо в кінці тину залишалось непарна кількість кілочків (один, три, п'ять) – заміж дівчина цього року не вийде. Деколи розкинувши руки, охоплювали штахетини та лічили їх, приказуючи: «Вдівець – молодець»: на якій зупинялася лічилка, таким і буде суджений.

У с. Голубиця (Бродівський район Львівська область) дівчата виходили на вулицю та дивилися, яка із тварин першою зустрінеться: якщо пес (суджений буде лихим, а життя собачим), якщо вівця (тихим і сумирним) [13].

У ніч на Новий (Старий, як називають його галичани) рік, за твердженнями І. Ленши, мешканці досліджуваної території уважно слідкують за природою, щоб дізнатися яким буде прийдешній рік: «Якщо ніч проти Нового року тиха і ясна, буде щасливий рік для людей та худоби; якщо падає

м'який сніг, то на врожай, а коли тепло, то літо буде дощовим; якщо сонце весело зійде, то рік буде щасливим; якщо частина неба закрита хмарами, то тільки в цій стороні буде врожай» [3, с. 167].

Жителів с. Гута (Буський район Львівська область) існувало повір'я, що в переддень і на сам старий Новий рік не можна говорити слово «тринадцять», бо весь рік проведете в сльозах, якщо людина хворіла в цей день, то хвороба її буде переслідувати довго [11]. Також серед галичан побутує повір'я, що не можна цього дня давати та брати гроші в борг (весь рік проведете в боргах), якщо отримувати кошти, то будуть прибутки весь рік. Щодо народження дитини в новорічну ніч, то галичани по-різному визначали її долю (розумна, хитра, погано ладнає з людьми та нещаслива в шлюбі).

Зранку на Старий Новий рік (14 січня) у Східній Галичині діти ходять «сіяти». Перший посівальник, вірили галичани, приносить до хати щастя. Це сама людська доля ходить-бродить на Новий рік. Переважно засівати ходять малі хлопчики (рідше – старші чоловіки), котрих спочатку саджають на порозі, «щоб курчата висиджувалися», потім за стіл – щоб був достаток («щоб добре велося»). Якщо в хаті є дівчина «на виданні», то посівальника запрошували сісти, «щоб свати сідали» [1, с. 20].

Здавна у с. Гута (Буський район Львівська область) ще був звичай, що перед тим, як йти посівати до людей, хлопчики посівали дома й отримували від батька перший дарунок. При посіванні промовляли:

Сію, сію, посіваю, з новим роком Вас вітаю.
На щастя, на здоров'я,
На той Новий рік, що ледве я торбу до Вас приволік,
А в тій торбині яснії зорі,
Щоб Вам родила пшениченька в полі.
А в тій торбині місяць ясенський,
На Вашім столі хліб біленький [11].

Галичани вірять, що не можна посівати горохом, бо він виник зі сліз Матері Божої, і рядове посівання ним може спричинити сльози в родині. Негоже сіяти і гречкою, бо «бо заведуться блохи в хаті» або «буде суперечка».

Як стверджують у с. Голубиця (Бродівський район Львівська область) зерно після посівання заборонялося вимітати із оселі до вечора, лише можна було згрібати його в кут, щоб не ходити по хлібові [13]. До середини ХХ ст. в багатьох населених пунктах Золочівського та Буського районів (Львівська область) оселю не замітали від Різдва до Нового року. Все сміття підмітали до покуття, а ранком на Новий рік викидали за ворота і спалювали [4; 10].

Сьогодні, окрім домівок, на свято Василія у галичан прийнято засівати ще й робочі місця, офісні приміщення, салони автівок, навчальні аудиторії та класи, словом – усі приміщення, де перебувають люди, для того, аби облагородити цю місцевість на цілий рік, надихнути її позитивними побажаннями.

У с. Струтин (Золочівський район, Львівська область) підмічено звичай, згідно з яким перший засівальник повинен обмолотити макогоном сніп (дідух), що стояв на покуті від Різдва [12]. Це зерно давали курям – щоб краще неслися, або домішували до посівного зерна. Ця процедура носить виразний аграрно-виробничий характер. Після закінчення обрядових дій господарі пригощали посівальника, давали йому солодоші (до кінця 70-х рр. ХХ ст.), а сьогодні – певне грошове винагородження.

Слід відзначити, що у Східній Галичині побутує звичай на Василія засилати сватів, сподіваючись на добрі наслідки у Новому році. Також вранці в цей день в багатьох селах Бродівського району (Львівської області) спалювали дідух [13]. Галичани вірять, що дим від нього дуже корисний, бо забезпечує гарний врожай на наступний рік, оберігає сад від морозу, від шкідників та захищає родину від хвороб, саме тому перестрибували через нього. Після цього збирали попіл і висипали у город, де весною планували садити огірки – «бо з різдвяного попелу огірки родяться здорові, як коні, і рясні, як стерня на полі». Під час цього дійства обов'язково колядували.

Таким чином, традиційна новорічна обрядовість Східної Галичини ще до сьогодні зберігає основні складові, хоча під впливом сучасних глобальних процесів все більше втрачає первісні світоглядні уявлення. Традиції цього свята поєднують словесну, аграрну та побутову магії. Основна мета усіх новорічних ритуалів – забезпечити добробут родини, «прикликати» здоров'я та сприятливий рік для всіх її членів. В умовах українського відродження інтерес до вивчення та збереження традиційної обрядовості галичан надзвичайно посилюється і має перспективи для вивчення.

Список використаних джерел

1. Бондаренко Г. Ходить Ілля на Василя // Людина і світ. 1992. № 1. С. 15–25. 2. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітлені. Вінніпег-Торонто, 1955. Т. 1. 356 с. 3. Ленша І. Новорічні свята // Наука і суспільство. 1992. № 12. С. 162–178. 4. Жарківський Михайло Степанович, 1967 р.н., житель м. Глиняни Золочівського району Львівської області, працівник Глинянської міської ради. 5. Вербінська Марія Яківна, 1960 р. н., жителька с. Шпиколоси Золочівського району Львівської області, вчитель Глинянської ЗОШ I–III ступенів. 6. Гнатів Василина Василівна 1979 р. н., жителька с. Словіта Золочівського району Львівської області, вчитель історії Словітської загальноосвітньої школи I–III ступенів. 7. Іванюк Надія Йосифівна 1948 р. н., жителька с. Великий Полухів Золочівського району Львівської області, пенсіонерка. 8. Мойсеєнко Ольга Євгенівна 1955 р. н., жителька с. Йосипівка Буського району Львівської області, пенсіонерка. 9. Домша Надія Іванівна, 1965 р. н., жителька с. Петричі Буського району Львівської області, медпрацівник. 10. Зеленюк Анастасія Іванівна, 1937 р. н., жителька с. Побужани Буського району Львівської області, пенсіонерка. 11. Пелех Галина Дмитрівна, 1967 р. н., жителька с. Гута Буського району Львівської області, директор початкової школи. 12. Бурдик Ольга Михайлівна, 1955 р. н. жителька с. Струтин Золочівського району Львівської області, пенсіонерка. 13. Прихарчук Марія Іванівна, 1984 р. н., жителька с. Голубиця Бродівського району Львівської області, вихователь дитячого садка № 57, м. Львів.

References

1. Bondarenko H. Khodyt' Illya na Vasylya [Elijah goes to Vasily]. Lyudyna i svit. 1992. # 1. S. 15–25. 2. Kylymnyk S. Ukrayins'kyu rik u narodnykh zvychayakh v istorychnomu osviteni [Ukrainian year in folk customs in historical light]. Vinnipeh-Toronto, 1955. T. 1. 356 s. 3. Lensha I. Novorichni svyata [New Year holidays]. Nauka i suspil'stvo. 1992. # 12. S. 162–178. 4. Zharkivskiy Mykhaylo Stepanovych, 1967 r.n., zhytel' m. Hlynyany Zolochivs'koho rayonu L'vivs'koyi oblasti, pratsivnyk Hlynyans'koyi mis'koyi rady. 5. Verbins'ka Mariya Yakivna, 1960 r. n., zhytel'ka s. Shpykolosy Zolochivs'koho rayonu L'vivs'koyi oblasti, vchytel' Hlynyans'koyi ZOSH I–III stupeniv. 6. Hnativ Vasylyna Vasylivna 1979 r. n., zhytel'ka s. Slovita Zolochivs'koho rayonu L'vivs'koyi oblasti, vchytel' istoriyi Slovit-s'koyi zahal'noosvitn'oyi shkoly I–III stupeniv. 7. Ivanyuk Nadiya Yosyfivna 1948 r. n., zhytel'ka s. Velykyu Polyukhiv Zolochivs'koho rayonu L'vivs'koyi oblasti, pensionerka. 8. Moyseyenko Ol'ha Yevhenivna 1955 r. n., zhytel'ka s. Yosypivka Bus'koho rayonu L'vivs'koyi oblasti, pensionerka. 9. Domsha Nadiya Ivanivna, 1965 r. n., zhytel'ka s. Petrychi Bus'koho rayonu L'vivs'koyi oblasti, medpratsivnyk. 10. Zelenyuk Anastasiya Ivanivna, 1937 r. n., zhytel'ka s. Pobuzhany Bus'koho rayonu L'vivs'koyi oblasti, pensionerka. 11. Pelekh Halyna Dmytrivna, 1967 r. n., zhytel'ka s. Huta Bus'koho rayonu L'vivs'koyi oblasti, dyrektor pochatkovoyi shkoly. 12. Burdyk Ol'ha Mykhaylivna, 1955 r. n. zhytel'ka s. Strutyn Zolochivs'koho rayonu L'vivs'koyi oblasti, pensionerka. 13. Prykharchuk Mariya Ivanivna, 1984 r. n., zhytel'ka s. Holubytsya Brodivs'koho rayonu L'vivs'koyi oblasti, vykhovatel' dytyachoho sadka # 57, m. L'viv.

Леся Костюк**НОВОГОДНЯЯ ОБРЯДНОСТЬ В ВОСТОЧНОЙ ГАЛИЧИНЕ
ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX – НАЧАЛА XXI ВВ.**

В статье на основе свидетельств многочисленных информаторов автор подает характеристику новогодней обрядности, ее структурных элементов и основных традиций празднования. Разрывает локальные особенности и определяет их место в общеукраинских традициях. Показывает, что сохранилось и что возобновляется во второй половине XX – начале XXI вв.

Ключевые слова: Восточная Галичина, «вождение медведя», засевание, поздравления, девичьи гадания.

Lesya Kostyuk**NEW YEAR'S RITES IN EASTERN HALYCHYNA IN THE SECOND HALF OF XX –
BEGINNING OF XXI CENTURY**

In the article on the basis of certificates of numerous informants an author gives description of new-year rites, her structural elements and basic traditions of celebration. Tears local features and determines their location in all-Ukrainian traditions. Shows that was saved and that recommences in the second half of XX – beginning of XXI century.

Key words: Eastern Halychyna, «Driving Bear», seeding, congratulations, girls' divination.

УДК 94(477):316.347:159.953.2(=161.2)

Богдан Чорномаз

МЕНТАЛІТЕТ ТА ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ ВІЙНІ

У статті акцентовано увагу на проблемах розвитку української національної ментальності в сучасних суспільно-політичних умовах. Описано в загальних рисах стан сучасного наукового напрацювання теми колективного менталітету (ментальності) українського суспільства сучасними українськими істориками. Висвітлено значення історичної пам'яті, як основного чинника у процесах формування колективної ментальності. Показано значення традиційного українського менталітету в сучасній інформаційній війні, як основи формування у підростаючого покоління почуття громадянина і патріота. У статті акцентовано увагу на нерозривній взаємозалежності між історичною пам'яттю і станом колективного менталітету. Автор статті доводить, що сучасна інформаційна війна набирає все більшої актуальності, оскільки аспектом інформаційної війни є боротьба за історичну пам'ять, яка в дійсності переростає у «війну за історію». Відстоювання права на збереження історичної пам'яті є відстоюванням права на збереження національної ідентичності.

Ключові слова: нова епоха, національна ментальність, соціальні і культурні імперативи, інформаційна війна, українська національна пам'ять.

Після проголошення у 1991 р. незалежної державності України перед українським суспільством виникли нові виклики, на які була нагальна потреба реагувати всьому українському народу, а, передусім, українській інтелігенції. Без сумніву, починалася нова епоха і українське суспільство на рівні інтуїції відчувало дефіцит чинників, які повинні були поставити на належне місце світоглядні орієнтири у звільненому від імперської залежності українському суспільстві. Значна частина української інтелігенції інтуїтивно відчувала появу нових викликів, суть яких полягала в тому, щоб поставити перепону подальшому впливу ворожої інформаційної агресії на свідомість українського суспільства і, передусім, на свідомість підростаючого покоління, берегти молодь від деформації їхньої національної ментальності.

Історики і соціопсихологи стверджують, що найважливішим чинником у процесі формування ментальності є історична пам'ять. Колективна ментальність народу формується під впливом історичних знань, які завжди дають можливість зрозуміти місце індивідуума як в системі еволюційних процесів нації, так і в цивілізаційному розвитку світової цивілізації. Історичні знання дають нам можливість зрозуміти, чи мають вплив на колективну ментальність роки проведені українським народом в умовах панування тоталітарної комуністичної (по суті чужоземної) влади, від якої вдалося позбавитись заледве у 1991 р. Кожен більш-менш освічений українець хоче зрозуміти, до яких наслідків призвела ідеологічна пропаганда тоталітарного комуністичного режиму, який вплив залишила колишня панівна система влади на колективну ментальність українського народу після її зникнення. Отже, ставимо за мету визначити, яка роль колективної історичної пам'яті та національного менталітету в сучасній інформаційній війні.

Передусім пояснимо, як ми розуміємо слово ментальність (менталітет) і визначимо, чи мають знання історії вплив на формування ментальності як колективної, так і індивідуальної.

Словники слово «ментальність» пояснюють так: «Ментальність» («ментальність» від пізньолатинського «mentalis» – «розумовий») – спосіб мислення, сукупність розумових навичок і духовних установок, властивих людині або суспільній групі [1]. Ми могли б погодитися з таким визначенням стосовно українців, якби Україна розвивалася природним історичним шляхом і на цьому шляху не зазнавала пригноблення гуманітарно-духовного ества народу. Тобто, якби Український народ розвивався так, як розвивалися будь-які інші цивілізовані суспільства, у яких гуманітарна сфера не зазнавала нищівного тиску і гноблення. За нормальних умов існування і розвитку український народ міг би легко орієнтуватися і реагувати на виклики часу, які перед Україною виникли в кінці ХХ ст. і на початку ХХІ ст.

Якщо брати до уваги лише словникове пояснення слова – «ментальність», «менталітет», то бачимо, що таке пояснення є загальним і може бути придатним для визначення ментальності будь-якого гіпотетично взятого народу без врахування багатьох особливостей, які притаманні лише тому чи іншому народу і які набуваються впродовж історичного шляху розвитку конкретного народу, соціуму, нації чи якоїсь іншої соціальної групи. При цьому зауважимо, що автор виданого для студентів українських «вишів» сучасного посібника з історії України Олександр Бойко подає значення слова «менталітет» у варіанті, який може застосовуватися до будь-якого гіпотетично-взятого народу. Тлумачення О.Бойком слова «менталітет» звучить так: «Під ментальністю

«менталітетом» розуміють стійкі структури глибинного рівня колективної чи індивідуальної підсвідомості, що визначають устремління, нахили, орієнтири людей, національний характер, відношення до загальноновизнаних цінностей, суспільну психологію. Ментальність означає дещо спільне, що лежить в основі свідомості і підсвідомого, логічного і емоційного, тобто вона є глибинним джерелом мислення, ідеології та віри, почуттів та емоцій» [2, с. 641].

Якщо дослухатись до сентенцій О. Бойка, то можна зробити висновок, що в основі устремлінь, нахилів, логічного та емоційного, свідомого і підсвідомого лежать знання історії тої спільноти, із середовища якої вийшла та чи інша особистість. З плином часу само собою вийшло, що історична наука, яка відроджує і формує у властивому форматі історичну пам'ять, стала основою таких почуттів як Патріотизм та почуття Громадянина.

Як свідчення політичної зрілості в середовищі українського народу стихійно виникло на підсвідомому рівні колективне прагнення чинити опір інформаційній агресії Росії і відроджувати історичну пам'ять і цим самим вносити корективи в процес формування ментальності. Про політичну зрілість українців свідчать і корективи які завжди ґрунтуються на загальнолюдських, загальноновизнаних і загальноприйнятних критеріях [3]. Тобто відбувається процес відродження національної ментальності підростаючого покоління.

Причини загострення уваги українських дослідників історії до проблеми історичної пам'яті спричинені необхідністю реагування всього нашого суспільства на відверто ворожу агресію Росії, яка, до апробованих ще у минулому столітті методів «гібридної» війни, інтенсифікувала ще один «підвид війни» – війну, яка отримала назву – «інформаційна війна».

Якщо ми зробимо навіть поверховий аналіз ворожих «спецоперацій» на полі інформаційної війни, то побачимо, що вони базуються на відвертих фальсифікаціях та перекручуванні історичної правди. Саме ця обставина спонукає українських науковців вибудовувати системи захисту у площині історичної правди. Ми не вважаємо за потрібне коментувати методи використовувані Росією, які побудовані на примітивній брехні, що розрахована на пересічного обивателя*.

Реалії нашого буття характерні тим, що в Україні існує «п'ята колона», яка у великій мірі представлена деструктивно налаштованим до українства політичним істеблішментом. «П'ята колона» завдяки проголошеним українською владою принципам демократизації внутрідержавного життя, брутально ними зловживає, використовуючи свої чиновницькі посади для впливу на процес дослідження і спосіб трактування давно минулих історичних подій, які відбувалися в Україні. Така ситуація породжує між такого штибу політичним істеблішментом і багатьма представниками наукової еліти дискусії. Предметом дискусій здебільшого є спосіб трактування історичних подій та фактів. Якщо сказати іншими словами, то йдеться про намагання формувати історичну пам'ять українців, як таку.

Серед європейських дослідників впливу історичної пам'яті на правдивість відображення історичних подій у будь-якій гіпотетично взятій державі доречно згадати Алана Магілла. Він стверджував, що бачення перебігу історичних подій дослідником-істориком часто не співпадає із баченням цих же подій органами влади у будь-якій гіпотетично взятій державі. А. Магілл наголошував на тому, що представники влади часто вимагають від історика відображати історичні події «правильно». Він стверджував: «Потреба пам'ятати, що трактувати минуле у «правильному» вигляді звучить вимогливо і можна очікувати, що історики будуть виконувати свою роботу на угоду тим, хто їм платить, і тим, хто відчуває, що їхні власні соціальні і культурні імперативи повинні бути захищені» [4, с. 93]. Наводячи цю цитату, ми маємо на увазі, що історики у країнах Західної Європи у формулюванні епістемологічних висновків не беруть до уваги реалії розвитку історичної науки в умовах пострадянського українського суспільства, чи у процесі розвитку історичної науки в умовах будь-якого іншого політичного устрою, який ще не повністю сформував парадигми демократичного розвитку.

Річ у тому, що в практиці західноєвропейських держав брутальне нав'язування «правильного» трактування історичних подій, як це практикувалось в СРСР, було немислиме. Історична наука західноєвропейських держав розвивалася без вольового втручання з боку влади і «робота істориків на угоду тим, хто платить» не означала радикального втручання у трактування історичних подій чи їх «підкоригування» до вигляду навпаки. Але ознаки врахування позиції влади у висвітленні історичних подій, безумовно, були, але історичні події ніколи не висвітлювались у вигляді – «навпаки», як це широко практикувалось в СРСР.

З огляду на сказане слід зауважити, що українські історики досліджують історію України без впливу «тих, що платять» (держава на історичні дослідження фінансів не виділяє) і тому

* Маємо на увазі телепередачі, популярні після Революції гідності в яких було показано вигадки про «распятого мальчика», як приклад інформаційної війни проти України.

запідозрити українських істориків в тому що вони досліджують історію «в угоду тим хто платить» підстав нема.

На тему впливу історичної науки на формування світоглядних орієнтирів та колективної ментальності, на нашу думку, найґрунтовніше дослідження виконала Л. Нагорна. Її публікація, яка з'явилася у 2010 р. у часописі «Історичний журнал», присвячена повністю проблемам історичної пам'яті. Автор статті досить наполегливо намагається підвести свої сентенції до застереження висловленого, свого часу, Гансом Файхтінгером, яке вона цитує і вказує, що його слід взяти до уваги українським історикам, бо застереження стосується «постійної турботи про здобуті у мирі і спокої цінності, норми і системи рекомендацій». Далі Л. Нагорна додає до наведеної цитати від себе, без розділового знаку: «застереження ніби прямо адресоване українським історикам» [5, с. 3–12]. Треба розуміти, що цим доповненням Л. Нагорна ненав'язливо закликає українських істориків до самоцензури, оскільки, на її думку, історична пам'ять порушує відчуття «здобутого спокою і миру» у нашому суспільстві.

Зауважимо, що історична пам'ять завжди була безвідмовною зброєю в боротьбі з агресорами, особливо в тих випадках, коли йшлося про виборювання суверенітету держави. Пропонований Л. Нагорною шлях «цінувати суспільний спокій», на нашу думку, це – хибний шлях. Шляхом замовчування історичної правди, якою б то благородною метою це не продиктовано, можна досягти лише відстрочення розв'язання конфлікту. Історичні факти завжди потрібно називати їх природними назвами. Якщо правда історії для якоїсь політичної сили чи просто соціуму організованого у структуру держави, гірка і неприємна, то все одно потрібно її визнати і сприйняти такою, якою вона є, а в разі потреби – шукати взаємного порозуміння на прийнятній основі з тими силами чи народом, який почуває себе ущемленим чи ображеним. При вирішенні особливо спірних проблем людство навчилося залучати таку інституцію, як міжнародний суд.

Якщо розшифрувати закладену в статті ідею більш простими і зрозумілими словами, то процитоване застереження виглядатиме як вимога бандита до своєї жертви, на яку він вчинив розбійний напад і пограбував, не звертати уваги на вчинене насилля, бо весь «процес» відбувався цілком мирно, «у мирі і спокої», оскільки перед тим як вчинити акт насилля розбійник «заспокоїв» свою жертву ударом важкого дубця по голові. Якщо керуватися логікою Г. Файхтінгера і авторки згаданої вище статті, то жертва брутального насилля не повинна навіть признаватися в тому, що вона зґвалтована, бо все відбувалося цілком мирно, а зайвий шум і словесне згадування про цю подію порушують досягнуту (дубцем) стабільність і спокій. Якщо позицію Л. Нагорної оцінювати з врахуванням того, що Україна перебуває у стані інформаційної війни, то її можна трактувати як намагання відкрити зелене світло насильству.

Мусимо визнати, що збільшення появи досліджень ролі пам'яті у формуванні світоглядних принципів і засад ментальності сприяє загостренню суперечностей у трактуванні нововідкритих історичних фактів. У свою чергу це сприяє подальшим дослідженням пам'яті і пошуків популяризації роботи Інституту національної пам'яті. При згадці про Інститут національної пам'яті, мусимо констатувати, що завдяки українським історикам-ентузіастам за останніх 19–20 років в науковому обігу з'явилася величезна кількість раніше замовчуваних матеріалів, які суттєво впливають на розуміння політичного становища України в системі політичних координат. Явище, при якому історичні знання впливають на загальний стан колективного менталітету та формують у суспільстві політичні орієнтири в історії України, увесь час було актуальним і значимим.

Ми не маємо наміру деталізувати технологію нав'язування суспільству так званого «правильного» розуміння історичних подій, які відбувалися впродовж існування російсько-більшовицької імперії. Згадаємо лише про застосування 187 і 62 статей УКК (Українського кримінального кодексу), які передбачали покарання для тих, хто «неправильно» розумів історичне минуле, тобто, якщо «хтось» говорив «щось», що не вписувалося у лінію політики КПРС. Це трактувалося радянською владою як «наклеп на радянську дійсність», і оповідач розплачувався за свою допитливість роками перебування в ув'язненні.

Відзначимо, що ми розглядаємо поняття «історична пам'ять» не в емпіричному значенні, а в поєднанні із словами «національна пам'ять». Більше того, ми вважаємо, що до двох слів, які звучать як «національна пам'ять», слід додати ще одне – «українська». Разом це буде звучати як «українська національна пам'ять». Ми наполягаємо на тому, що термін «українська національна пам'ять» повинен бути виділений і розглядатися дослідниками окремо, оскільки Україна і українці пройшли дуже специфічний історичний шлях, що був відмінний від шляху будь-якої цивілізованої держави, але особливості цього «українського» шляху мали величезний вплив на формування у громадян України само цензури, спричиненої загрозою утисків або переслідувань за збереження пам'яті про події «так, як було насправді».

У попередньому реченні було вжите словосполучення – «специфічний історичний шлях». Очевидно, потрібно пояснити, що саме ми маємо на увазі під цим виразом. Передусім, зазначимо,

що, приступаючи до констатації проблем української національної пам'яті, ми змушені виходити на «поле бойових дій», які українським історикам вже нав'язані і відбуваються на ниві історичної науки. «Бої» відбуваються за право висвітлювати історичні події з точки зору українських національних інтересів і за спосіб їх трактування.

«На відміну від пам'яті, як такої, історична пам'ять «генетично» запрограмована на оцінку. Їй притаманні не просто пригадування й відтворення, але й своєрідний рефлекс сприйняття чи не сприйняття, схвалення чи осуду» [5].

Ситуацію зі специфікою трактування історичної пам'яті можна б було не формулювати так жорстко, якби війни за українську історію не ставали все запеклішими. Про те, що інформаційна війна проти України не втихає, а лише загострюється, свідчать неодноразові трактування історії України президентом Росії В. Путіним.

У разі нехтування процесом відродження історичної пам'яті може виникнути цілком реальна загроза породження нових розбіжностей у характері взаєностосунків між Україною і Росією, Україною і Польщею та іншими сусідніми державами. І цілком зрозуміло, що таким чином відбудеться консервація давніх, застарілих розбіжностей в розумінні усвідомлення підростаючим поколінням свого місця в системі світоглядних координат. Дослідження історичної правди про такі події, як пацифікація в Західній Україні у 30-ті рр. ХХ ст., причини проведення операції «Вісла», політичні репресії, які проводились в Україні у 30-ті рр. ХХ ст., роздача сусідніми державами території України без згоди на те самих українців, геноцид українського етносу голодоморами тощо, може викликати зайві емоції, що, в свою чергу, може спричинити дидактичний вплив на наше суспільство і на політичні настрої в сусідніх державах. Адже нинішня агресія Росії в Криму і на сході України цілком вкладається в логіку розвитку її політики щодо України. Теперішня агресія Росії і її успішне захоплення частини України є результатом нехтування керівниками України процесом відродження історичної пам'яті і процесом формування українського національного менталітету.

Власне, на необхідності вибудовування політики пам'яті звертає увагу і Л. Нагорна: «Політика пам'яті – це і є процес вибудовування співзвучних настроїв епохи (і певних політичних сил) образів минулого. Саме у цій інформаційно-символічній сфері відбувається «битва за минуле» із гострим зіткненням інтересів різних суспільних верств і політичних акторів. Оскільки певним чином змодельоване минуле є цінним символічним ресурсом і має власний мобілізаційний потенціал, його інтерпретації у поляризованих соціумах набирають силу ідеологічної зброї» [5]. Зміст цитати можна б зарахувати до спроб пошуку українськими науковцями шляху до консолідації в українському суспільстві поляризованих політичних сил, якби не кидалося в очі те, що Л. Нагорна свідомо уникає вживати слова: «загальноновизнані цінності», «національні інтереси», «національні консолідуючі чинники», «національна ідея» тощо. Із контексту статті, про яку ми принагідно ведемо мову, зрозуміло, що, на перший погляд, переконливо обґрунтовано доцільність консолідації українського суспільства на основі «того, що маємо» і, судячи з логіки авторки, ми повинні цінувати та підтримувати спокій в українському суспільстві, в якому ми досягли «те, що маємо». Якщо за такою логікою вибудовувати взаєностосунки України з сусідніми державами, то у відповідь на заяву прем'єр-міністра Росії Путіна про те, що Росія у Другій світовій війні і сама б перемогла німців без українських солдатів. Судячи з коментарів російських телеканалів, то росіяни були здивовані, бо вони сподівалися, що на таке твердження українці повинні б були лише придуркувато усміхнутися і схвально плескати в долоні.

Сьогодні так склалася ситуація, що не всі депутати українського парламенту через незнання історії свого краю відчують спорідненість з історією Українського народу, інтересами якого вони зобов'язані опікуватись, згідно моральних і конституційних норм. Проголошувана одним з українських президентів політика «багатовекторного патріотизму» вже призвела до того, що депутати українського парламенту стали власниками декількох паспортів різних (не завжди доброзичливих до України) держав. Незнання історичного минулого свого народу призводить до нерозуміння своєї місії в Парламенті і нездатності парламентарями сформулювати ідеологію державного забезпечення. Такі парламентарі не навчилися розуміти значення поняття «національна ідея». Та реальність сьогодення така, що в процесі подальших історичних досліджень в науковому обігу буде з'являтися все більше документів, які змушуватимуть український істеблішмент відмовитися від «багатовекторного патріотизму», в контексті якого, на даний час, вони не можуть визначитися, чиї вони патріоти – Росії, Румунії, Угорщини, Росії чи України. Час і знання історії свого народу вимагатимуть від українського істеблішменту засвідчення практичними справами позиції україноцентризму.

Згадаємо слова відомого всім історикам Йозефа Геббельса: «Якщо народ позбавити його історії, то через покоління він перетвориться на юрбу, і ще через покоління ним можна буде управляти» [6]. Слідом за Й. Геббельсом подаємо цитату з висловлювань цариці Катерини II, які стосувалися України: «...Ці провінції слід русифікувати. Ці завдання можна б було легко здійснити,

призначивши губернаторами людей розумних. Коли в Малоросії зникнуть гетьмани, треба зробити все, щоб стерти з пам'яті і їх добу» [7, с. 157].

Агресори у 2014 р., в черговий раз, намагалися заволодіти українським життєвим простором. Вони були зупинені батальйонами добровольців, які йшли в бій з портретами Тараса Шевченка на дерев'яних щитах та між атаками цитували його вірші про Матір-Вітчизну та славу наших предків. Щоб зрозуміти ступінь небезпеки, у якій знаходилася історична пам'ять українців досить згадати цитати двох відомих політиків, яких цивілізоване людство знає як відвертих ворогів Української держави.

Список використаних джерел

1. Энциклопедический словарь. URL: <https://lib.deport.ru>. 2. Бойко О.Д. Історія України. Навчальний посібник. 3-є видання. К. «Академія». 2008. 687 с. 3. Кабачинська С. Щеплення безпам'ятством // Дзеркало тижня. 18.02.2012. 4. Магилл А. Историческая эпистемология. М.: «Канон». 464 с. 5. Нагорна Л. Историчний процес та історична пам'ять: влада стереотипів // Историчний журнал. Число1–3. 2010. С. 3–12. 6. Йозеф Геббельс / <https://ru.wikiguote.org/wiki/> 7. Субтельний О. Україна: історія. К.: «Либідь» 1992. С. 157.

References

1. Entsyklopedycheskiy slovar' [The encyclopedic dictionary]. URL: <https://lib.deport.ru>. 2. Boyko O.D. Istoryia Ukrainy [History of Ukraine]. Navchal'nyy posibnyk. 3-ye vydannya. K. «Akademiya». 2008. 687 s. 3. Kabachyns'ka S. Shcheplennya bezpamyat-stvom [Vaccinations without memory]. Dzerkalo tyzhnya. 18.02.2012. 4. Mahyll A. Istorycheskaya epistemologiya [Historical epistemology]. M.: «Kanon». 464 s. 5. Nahorna L. Istorychnyy protses ta istorychna pamyat': vlada stereotypiv [Historical Process and Historical Memory: The Power of Stereotypes]. Istorychnyy zhurnal. Chyslo1–3. 2010. S. 3–12. 6. Yozef Hebbel's [Joseph Goebbels]. URL: <https://ru.wikiguote.org/wiki/> 7. Subtel'nyy O. Ukrayina istoriya [Ukraine: history]. K.: «Lybid'» 1992. S. 157.

Богдан Черномаз

МЕНТАЛИТЕТ И ИСТОРИЧЕСКАЯ ПАМЯТЬ В ИНФОРМАЦИОННОЙ ВОЙНЕ

В предлагаемой статье обращено внимание на проблемы развития украинской национальной ментальности в современных общественно-политических условиях. Изображено в общих чертах состояние современной научной разработки темы менталитета (ментальности) современными украинскими историками. Освещено значение исторической памяти как главного стимулятора в процессах формирования коллективной ментальности. Показано значение традиционного украинского менталитета в современной информационной войне, как основания формирования у грядущего поколения чувств гражданина и патриота. В статье акцентировано внимание на неразрывной взаимозависимости между исторической памятью и состоянием коллективной ментальности (менталитета). В тексте статьи автор убеждает, что современная информационная война приобретает все большую актуальность, так как аспектом информационной войны является война за историческую память, которая в действительности превращается в «войну за историю». Борьба за сохранение исторической памяти есть борьбой за сохранение национальной идентичности.

Ключевые слова: новая эпоха, национальная ментальность, социальные и культурные императивы, информационная война, украинская национальная память.

Bogdan Chornomaz

MENTALITY AND HISTORICAL MEMORY IN INFORMATIONAL WARANNOTATION

The article deals with the problems of Ukrainian national mentality development in modern social and political conditions. The state of modern scientific development of the issue of collective mentality (the mentality) of Ukrainian society by modern Ukrainian historians is described in general. The importance of historical memory as the main factor of collective mentality formation is highlighted. The importance of traditional Ukrainian mentality in today's informational war as the basis for the formation a sense of the Citizen and the Patriot by the younger generation is shown. Special attention is paid to the inseparable relationship between the historical memory and collective mentality. The author proves that the current informational war is gaining increasing importance because the aspect of informational war is the struggle for historical memory that actually turns into the «war for history.» Defending the right to preserve historical memory is considered to be defending the right to preserve the national identity.

Key words: new era, national mentality, social and cultural imperatives, informational war, Ukrainian national memory.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бей Наталія – кандидат економічних наук, здобувач Інституту історії аграрної науки, освіти та техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України.

Білик Надія – кандидат історичних наук, доцент кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства Тернопільського національного економічного університету.

Буцький Павло – здобувач Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

Гуменна Ірина – здобувач кафедри стародавньої та середньовічної історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Гуменюк Вікторія – аспірант Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова.

Зозуля Надія – аспірант Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського.

Костюк Леся – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Куцька Олеся – кандидат історичних наук, професор кафедри тактики Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Левчук Олена – аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Мацежинський В'єслав-Лукаш – доктор історичних наук, професор, Технологічно-гуманітарного університету імені Казимира Пуласького (м. Радом, Республіка Польща).

Мельник Віра – кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.

Мельник Роман – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та етнокомунікацій Інституту гуманітарних та соціальних наук Національного університету «Львівська політехніка».

Огірко Олег – доктор філософії, доцент кафедри філософії та педагогіки, професор кафедри українознавства Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені Степана Гжицького.

Полковський Валерій – доктор філософії, кандидат філологічних наук, директор канадського центру досліджень Національного університету «Острозька академія».

Полянський Олег – кандидат історичних наук, професор, завідувач кафедри гуманітарних дисциплін Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського.

Саламаха Ігор – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, політології та права Національного лісотехнічного університету України.

Скакальська Ірина – доктор історичних наук, доцент кафедри української філології та суспільних дисциплін Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка.

Сорокіна Ольга – аспірант кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Старобільськ).

Спіркіна Оксана – кандидат історичних наук, доцент кафедри іноземних мов Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України.

Степанчук Юрій – докторант Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Тичка Ганна-Меланія – аспірант Львівського національного університету імені Івана Франка.

Труба Руслана – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри гуманітарних дисциплін Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського.

Чорномаз Богдан – кандидат історичних наук, доцент Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Чуйко Інна – кандидат історичних наук, доцент кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства Тернопільського національного економічного університету.

Шама Олександр – кандидат історичних наук, доцент кафедри стародавньої та середньовічної історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Шама Тетяна – студентка філологічного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Щеглов Андрій – ад'юнкт Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Янюк Іван – аспірант кафедри стародавньої та середньовічної історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Ятищук Оксана – кандидат історичних наук, доцент кафедри стародавньої та середньовічної історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

ЗМІСТ

ІСТОРИОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО. МЕТОДОЛОГІЯ	3
Олеся Куцька	
АГІТАЦІЯ, ПРОПАГАНДА, ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНА ВІЙНА: ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ТЕРМІНІВ, ЇХ ЗНАЧЕННЯ ТА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК.....	3
Юрій Степанчук	
ОБРАЗ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО В МАТЕРІАЛАХ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «БЕРЕСТЕЧКО 1651 В ІСТОРІЇ ПОЛЬЩІ ТА УКРАЇНИ»	11
Інна Чуйко	
ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ТА ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЄВГЕНА ОЛЕСНИЦЬКОГО (1860–1917 РР.)	17
Павло Буцький	
ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ЗАЛІСНЕННЯ ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОГО ПРИАЗОВ'Я (XIX – ПОЧАТОК ХХ СТ.)	26
В'єслав-Лукаш Мацежинський	
РЕКЛАМА У ПОЛЬСЬКІЙ ПРЕСІ КОРОЛІВСТВА ПОЛЬСЬКОГО І ГАЛИЧИНИ З КІНЦЯ ХVІІІ СТ. – ДО ПОЧАТКУ ХХ СТ.	29
Іван Янюк	
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ КІНЦЯ ХІХ СТ. – 1939 Р. СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ	36
Ольга Сорокіна	
ІНФОРМАЦІЙНЕ ДЖЕРЕЛО ДІЯЛЬНОСТІ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ЯК НОСІЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ 20–90-Х РР. ХХ СТ.....	50
Олена Левчук	
ГАЗЕТНА ПЕРІОДИКА КИЄВА 1905–1914 РР. В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ: ПРОВІДНІ ЦЕНТРИ ВИВЧЕННЯ, ТЕНДЕНЦІЇ ТА НАПРЯМКИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	56
Надія Зозуля	
СВІДЧЕННЯ СТАРШИН ТА ОФІЦЕРІВ АРМІЇ УНР ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕНІСТЬ ЗБРОЄЮ ТА АМУНІЦІЄЮ ПОВСТАНСЬКОГО РУХУ В СЕРЕДНЬОМУ ПОДНІПРОВ'І У 1918–1921 РР.....	64
Роман Мельник, Віра Мельник	
МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНЕ ПОСТАЧАННЯ АРМІЇ УНР В УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙСЬКОВО-ТЕОРЕТИЧНІЙ ДУМЦІ 20–30 РР. ХХ СТ.	69
ІСТОРИЧНА БІОГРАФІСТИКА.....	74
Олександр Шама, Тетяна Шама	
ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПЛАТОНІВСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ У ПОЕМИ І. ФРАНКА «СТРАШНИЙ СУД»	74
Руслана Труба	
КНЯЗЬ В.-К. ОСТРОЗЬКИЙ І ФУНДАЦІЯ ЙОГО ІМЕНІ В ТЕРНОПОЛІ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ОМЕЛЯНА ТЕРЛЕЦЬКОГО.....	78
Ірина Гуменна	
РОЛЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО У СТАНОВЛЕННІ ТА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СТУДЕНТСЬКОГО РУХУ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.	83
Наталія Бей	
ВНЕСОК Б. ЛУЦЬКОГО У РОЗВИТОК СВІТОВОГО АВТОМОБІЛЕБУДУВАННЯ (1865–1942 РР.)	87
Олег Полянський	
ПОЛКОВНИК ПЕТРО БОЛБОЧАН В УКРАЇНСЬКІЙ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РР.	94
Ганна-Меланія Тичка	
МІСІЯ АНРІ ВІЛЛЕМА У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ (ЛИСТОПАД-ГРУДЕНЬ 1918 Р.)	102
Надія Білик	
СПОГАДИ ЗЕНОНА КУЗЕЛІ ЯК ІСТОРИЧНИЙ ДОКУМЕНТ	111
Олег Огірко	
ПАТРІАРХ ЙОСИФ СЛІПНИЙ ТА ЙОГО РОЛЬ В РОЗБУДОВІ ДУХОВНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ	118
Ірина Скакальська	
«НЕСЛАВА» БОРИСА ХАРЧУКА ОЧИМА КЛЮ	123

Valerii Polkovsky	
PETRO (PETER) SAVARYN:	
A PILLAR OF THE POST-WAR UKRAINIAN COMMUNITY IN CANADA.....	126
ЕТНОЛОГІЯ. ЕТНОГРАФІЯ. ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ.....	140
Оксана Ятищук	
УКРАЇНСЬКИЙ ФОЛЬКЛОР ЯК ДЖЕРЕЛО ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНИХ ЗНАНЬ	140
Ігор Саламаха	
ФІНАНСУВАННЯ ГАЛИЦЬКИМ КРАЙОВИМ СЕЙМОМ ОХОРОНИ ІСТОРИЧНИХ	
ПАМ'ЯТОК СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.....	145
Андрій Щеглов	
КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ ЛЬВІВСЬКОГО ГАРНІЗОНУ	
ТА ЙОГО ВІЙСЬКОВІ ТРАДИЦІЇ (1921–1939 РР.)	150
Вікторія Гуменюк	
ЖИТЛОВО-ПОБУТОВІ УМОВИ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН	
ПІВДНЯ УКРАЇНИ (1920–1930-І РР.)	160
Оксана Спіркіна	
УСВІДОМЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЖИТТЯ ТА	
ТВОРЧОСТІ ЧЕРКАСЬКИХ ЛІТЕРАТОРІВ (1990–2001 РР.).....	166
Леся Костюк	
НОВОРІЧНА ОБРЯДОВІСТЬ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ	
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.....	170
Богдан Черномаз	
МЕНТАЛІТЕТ ТА ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ ВІЙНІ	174
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	179

УДК 93
ББК 63
Н 34

Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. Вип. 1. Ч. 3. 184 с.

Комп'ютерне оформлення: Андрій Кліш

Видрук оригінал-макету
редакційно-видавничого відділу історичного факультету «Літопис»
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
м. Тернопіль, вул. Громницького, 1а
Тел. (0352) 53–59–01

Здано до складання 01.06.2017 р. Підписано до друку 02.06.2017 р. Формат 60×84/8.
Папір друкарський. Обліково-видавничих аркушів 22,9.
Замовлення 203. Тираж 300 прим. Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу
масової інформації КВ № 15879–4351 від 12.10.2009 р.

До уваги авторів!

Статті, що подаються до публікації у науковому виданні повинні відповідати високому науковому рівню, не бути раніше опублікованими, містити елементи новизни, визначені постановою Президії ВАК України «Про підвищення вимог до фахових видань віднесених до переліків ВАК України» від 15. 01. 2003 р. № 7–05/1:

- постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з новим обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Комп'ютерний варіант рукопису повинен відповідати таким вимогам:

- стаття оформляється у текстовому редакторі Word for Windows 6.0, 7.0 (шрифт Times New Roman, 14 pt, через 1,5 інтервала, диск CD);
- параметри сторінки – формат А4, поля 2×2×3×1, абзац 1, 25 см

Текст статті оформляється у такому порядку:

- індекс УДК, без абзацного відступу, вирівняно по лівому краю;
- ім'я, прізвище, по батькові автора, назва статті, анотації, ключові слова (не більше 5-ти) **українською, російською та англійською мовами;**
- текст статті;
- у кінці рукопису статті подається список використаних джерел згідно з Національним стандартом України 2016 р. «Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання ДСТУ 8302:2015».

Рукопис статті підписується автором (авторами). Разом зі статтею подається рецензія провідного фахівця з даної галузі наук, зазвичай, доктора наук, завірена печаткою, витяг з рішення засідання кафедри та експертний висновок щодо можливості опублікування матеріалів.

Окремо подається інформація про автора (авторів): прізвище, ім'я, по батькові, повна назва організації, посада, вчений ступінь, наукове звання, поштова адреса, телефон, e-mail.

Рукописи, що не відповідають вказаним вимогам, не приймаються до публікації.

Редакційна колегія залишає за собою право проводити редакційну правку рукопису. Якщо науковий рівень статті недостатній – редакційна колегія не приймає її до публікації. Рукописи авторам не повертаються. За потреби редакційна колегія здійснює поштову пересилку збірників авторам статей.

Матеріали в електронному вигляді надсилати за адресою: ivanzuljak@gmail.com, Klish_Andriy@ukr.net

Редакційна колегія збірника
«Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія»